

Тетяна Фулей

**ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ СУДДІВ

УДК 341.64(4):347.9(477)
ББК 67.9(4)412+67.9(Укр)7
Ф94

Фулей Тетяна Іванівна, к.ю.н., начальник відділу наукових досліджень проблем судочинства та науково-методичного забезпечення суддівської освіти Національної школи суддів України.

Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів. 3-тє вид., допов. – К.: ВАІТЕ, 2020. – 276 с.

Рецензент:

Кравчук Володимир Миколайович, д.ю.н., професор, суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду.

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Національної школи суддів України (протокол № 6 від 18.12.2020 року).

Це третє, суттєво доповнене видання, що було підготовлене для проведення серії тренінгів для суддів адміністративних судів України щодо застосування практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), організованих Національною школою суддів України у співпраці з Верховним Судом України та Вищим адміністративним судом України в межах проекту «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя», що у 2014-2018 роках реалізовувався Координатором проектів ОБСЄ за фінансової підтримки Уряду Канади.

У виданні наводяться основні положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які є найбільш важливими під час розгляду справ у порядку адміністративного судочинства, розкриті в окремих рішеннях ЄСПЛ, які ілюструють конвенційні положення щодо права на справедливий суд (стаття 6), права власності (стаття 1 Першого протоколу), права на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8), свободи вираження поглядів (стаття 10), свободи зібрань та об'єднань (стаття 11), свободи пересування (стаття 2 Протоколу № 4), а також реалізації прав без дискримінації (стаття 14 та стаття 1 Протоколу № 12).

ISBN 978-617-7627-49-3

© Фулей Т.І., 2020

© Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2020

Організація з безпеки та
співробітництва в Європі
Координатор проектів в Україні

Ця публікація видана за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні. Усі права захищені. Зміст цієї публікації можна безкоштовно копіювати та використовувати для освітніх та інших некомерційних цілей за умови посилання на джерело інформації. Координатор проектів ОБСЄ в Україні не несе відповідальності за зміст та погляди, висловлені у цій публікації.

Зміст

ПЕРЕДМОВА ДО ТРЕТЬОГО ВИДАННЯ	6
ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ КОНВЕНЦІЇ ТА РІШЕНЬ ЄСПЛ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ	8
ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄСПЛ ПІД ЧАС ТЛУМАЧЕННЯ ЗАВДАНЬ ТА ОСНОВНИХ ЗАСАД (ПРИНЦИПІВ) АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА	13
Завдання адміністративного судочинства	13
Верховенство права	14
Законність	17
Юридична визначеність	21
Заборона свавілля	27
Доступ до правосуддя	29
Дотримання прав людини	30
Заборона дискримінації	31
Принцип законності	33
Рівність перед законом і судом	37
Гласність та відкритість адміністративного процесу	42
Змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування усіх обставин справи	44
Забезпечення апеляційного та касаційного оскаржень рішень адміністративного суду	44
Доступ до суду апеляційної інстанції	45
Доступ до суду касаційної інстанції	46
Обов'язковість судових рішень	50
ОКРЕМІ ВИМОГИ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД (СТАТТЯ 6 КОНВЕНЦІЇ)	55
Права та обов'язки «цивільного характеру» у сфері публічно-правових відносин	55
Доступ до суду першої інстанції	58
Суд, встановлений законом	69
Незалежний і безсторонній суд	72
Обґрунтованість судових рішень	83
Справедливість провадження	86
ПРАВО ВЛАСНОСТІ (СТАТТЯ 1 ПЕРШОГО ПРОТОКОЛУ)	90
Концепція «майна» в розумінні статті 1 Першого протоколу	90

Право держави регламентувати використання власності відповідно до суспільного інтересу	100
Втручання у право власності	101
Виправданість втручання у право власності	108
Забезпечення «справедливого балансу»	117
ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ВИПРАВДАНОСТІ ВТРУЧАННЯ У ПРАВА, ГАРАНТОВАНІ СТАТТЯМИ 8-11 КОНВЕНЦІЇ	135
Втручання «згідно із законом»	135
Легітимна мета	139
«Необхідність у демократичному суспільстві». Застосування принципу пропорційності	140
ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ, ЖИТЛА І КОРЕСПОНДЕНЦІЇ (СТАТТЯ 8 КОНВЕНЦІЇ)	143
Особливості та сфера застосування статті 8 Конвенції	143
Концепція «приватного життя» в розумінні статті 8 Конвенції	144
Втручання у права, гарантовані статтею 8 Конвенції	152
Умови виправданості втручання	155
Законність	155
Легітимна мета	157
Пропорційність	160
Окремі аспекти розгляду ґендерно чутливих справ	164
Окремі аспекти розгляду справ, які стосуються права на безпечне довкілля	177
Окремі аспекти розгляду справ, пов'язаних з персональними даними	187
СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ (СТАТТЯ 10 КОНВЕНЦІЇ)	197
Загальні положення статті 10 Конвенції	197
Основні концепції з практики Європейського суду з прав людини щодо статті 10 Конвенції	200
Розрізнення фактів та оціночних суджень	200
Межі допустимої критики	201
Т. зв. «охолоджувальний ефект» (chilling effect)	204
Пропорційність заходу законній меті	205
Публічне розголошення державним службовцем внутрішньої інформації у контексті викриття незаконної поведінки (whistle-blowing)	208
СВОБОДА ЗІБРАНЬ ТА ОБ'ЄДНАНЬ (СТАТТЯ 11 КОНВЕНЦІЇ)	216
Особливості та сфера застосування статті 11 Конвенції	216
Мирні зібрання	216
Свобода об'єднань	223

СВОБОДА ПЕРЕСУВАННЯ (СТАТТЯ 2 ПРОТОКОЛУ № 4)	225
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ БЕЗ ДИСКРИМІНАЦІЇ (СТАТТЯ 14 КОНВЕНЦІЇ ТА ПРОТОКОЛ № 12)	235
Дискримінація за ознакою статі	239
Стаття 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 6 Конвенції (право на справедливий суд)	241
Стаття 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 8 Конвенції (право на провагу до приватного і сімейного життя)	242
Стаття 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції (право на мирне володіння майном)	255
Стаття 14 Конвенції у поєднанні з п. 3 (d) ст. 4 Конвенції (заборона примусової праці)	260
ПОКАЖЧИК РІШЕНЬ ЄСПЛ	261

Передмова до третього видання

Це третє, суттєво доповнене видання науково-методичного посібника, присвяченого застосуванню практики ЄСПЛ в адміністративному судочинстві.

Ідея публікації виникла у 2014 році, коли у межах проєкту «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя», що реалізовувався Координатором проєктів ОБСЄ за фінансової підтримки Уряду Канади, було заплановано проведення серії семінарів для суддів адміністративних судів України щодо застосування практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд), організованих Національною школою суддів України у співпраці з Верховним Судом України та Вищим адміністративним судом України. Тобто, спершу це були своєрідні роздавальні матеріали для навчальних заходів для суддів, що значною мірою зумовило як структуру, так і змістове наповнення посібника, що містив основні положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ або Конвенція), які є найбільш важливими під час розгляду справ у порядку адміністративного судочинства, а також низку цитат з рішень Європейського суду з прав людини, у яких конвенційні положення найбільш яскраво розкривалися.

Однак згодом на «оранжевий» посібник¹, як називали його за кольором обкладинки, так само як і на його «синього» двійника – посібник для суддів загальних судів² – утворився неабиякий попит, зумовлений, серед інших причин, кваліфікаційним оцінюванням суддів, а також тогочасними трендами. При цьому, варто зауважити, що вивчення та застосування суддями Конвенції та практики ЄСПЛ в Україні мало різні етапи: і якщо кінець 90-х – початок 2000-х років я б назвала «знайомством», а після прийняття Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» були комплексні спроби осягнути Конвенцію, то 2010-2013 роки можна охарактеризувати як період доволі «прохолодного» ставлення до конвенційних стандартів; і, зрештою, після Революції Гідності довелось спостерігати масове зацікавлення практикою ЄСПЛ та широке її застосування національними судами. Прикметно, що адміністративні провадження, порівняно з провадженнями кримінальними чи цивільними, загалом мають більш високі показники фактичного застосування ЄКПЛ та практики ЄСПЛ, однак, за показниками необхідності, суттєвої різниці з іншими видами проваджень не фіксується – у процесуальних рішеннях необхідність застосування ЄКПЛ експерти визнають у 5% рішень, аналогічний показник – щодо рішень у стандартних / масових категоріях справ, тоді як при розгляді нетипових справ / справ з принципово новим предметом розгляду показник суттєво зростає – до 27%³.

¹ Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів – 2-е вид. випр., допов. – К., 2015. – 128 с.

² Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник – 2-е вид. випр., допов. – К., 2015. – 208 с.

³ Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. – Координатор проєктів ОБСЄ в Україні, ГО «Інститут прикладних гуманітарних досліджень» в межах проєкту «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя», 2018. – С. 16.

Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції та практики ЄСПЛ також показав, що переважна більшість посилаць стосуються типових / масових проваджень (67,1%), водночас саме в типових чи простих справах масово фіксуються випадки необґрунтованого застосування («зайві»; «формальні»; «декларативні»)⁴. При цьому не лише існують досить цікаві регіональні особливості застосування певних рішень ЄСПЛ, що свідчить, очевидно, про поширеність серед місцевих суддів неформальної практики «обміну зразками чи шаблонами судових рішень із використанням рішень ЄСПЛ»⁵, а практика ЄСПЛ загалом сприймається частиною суддів як «цитатник аргументів», що їх можна на власний розсуд комбінувати для обґрунтування власного рішення⁶.

Відтак, розуміючи зручність для судді мати «під руками» невелике за обсягом видання, де зібрані яскраві висловлювання Суду і водночас враховуючи побажання суддівського корпусу щодо його оновлення, хочу акцентувати, що метою третього видання не було сформувати більш досконалий «цитатник». Видається куди важливішим, з одного боку, узагальнити матеріал (наприклад, випадки втручання) і за окремими «історіями із життя заявників» показати загальну картину, з іншого – приділити більше уваги принципам та критеріям, які використовує ЄСПЛ, для того, щоб судді могли самостійно оперувати практикою ЄСПЛ та, власне, релевантно її застосовувати у нетипових, складних справах. Водночас, оскільки це хоч і суттєво оновлене, та все ж перевидання посібника, що себе зарекомендував та має власне «обличчя», одним із основних завдань було збереження його структури та стилю.

⁴ Там само, с. 19.

⁵ Там само, с. 29.

⁶ Там само, с. 37.

Правові підстави застосування Конвенції та рішень ЄСПЛ в адміністративному судочинстві

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколи до неї є частиною національного законодавства України відповідно до статті 9 Конституції України як чинний міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Ратифікація Конвенції відбулася на підставі Закону України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р.; Конвенція набула чинності для України 11.09.1997 р.

Доречно нагадати основні дати прийняття Конвенції та Протоколів до неї.

04.11.1950 – Підписання Конвенції.

Прийняття протоколів до Конвенції:

20.03.1952 – Перший протокол.

16.09.1963 – Протокол № 4.

28.04.1983 – Протокол № 6.

22.11.1984 – Протокол № 7.

06.11.1990 – Протокол № 9.

25.03.1992 – Протокол № 10.

11.05.1994 – Протокол № 11.

04.11.2000 – Протокол № 12.

03.05.2002 – Протокол № 13.

14.05.2004 – Протокол № 14.

27.05.2009 – Протокол № 14-bis.

24.06.2013 – Протокол № 15.

02.10.2013 – Протокол № 16.

Історія ратифікації та набрання чинності Конвенцією та протоколами до неї для України також пройшла кілька етапів, а саме:

17.07.1997 – ратифікація Конвенції, Першого протоколу та Протоколів № 2, 4, 7 та 11 на підставі Закону України № 475/97-ВР.

11.09.1997 – набрання чинності для України Конвенції, Першого протоколу та Протоколів № 2, 4, 7 та 11.

03.05.2002 – Протокол № 13 ратифіковано на підставі Закону № 318-IV від 28.11.2002.

13.05.2004 – Протокол № 14 ратифіковано на підставі Закону № 3435-IV від 09.02.2006.

09.02.2006 – змінено назву Конвенції (в українському перекладі) на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законів України» № 3436-IV.

23.03.2006 – прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV.

01.06.2010 – набрання чинності для України Протоколом № 14.

05.10.2017 – Протоколи № 15 та № 16 ратифіковано на підставі Закону № 2156-VIII, набрання чинності – 11.11.2017. Набрання чинності Протоколом № 16 для України – 01.08.2018⁷.

Протокол № 15 та Протокол № 16 спрямовані на вирішення проблеми «перевантаженості» Європейського суду з прав людини, підвищення якості його роботи та посилення субсидіарної ролі системи Конвенції. Ратифікація Протоколів № 15 та № 16 засвідчила прихильність України до ідей і цілей Конвенції – поваги та захисту прав і основоположних свобод людини в Європі, а також підтвердила намір України брати активну участь у реформуванні Європейського суду з метою підвищення його ефективності⁸.

Протокол № 15 до Конвенції⁹ передбачає скорочення строку звернення до Європейського суду з прав людини з 6 місяців до 4 місяців, набирає чинності після його ратифікації всіма Високими Договірними Сторонами Конвенції. Заявникам для визначення строку, в межах якого вони можуть звернутися до Європейського суду, необхідно буде орієнтуватись на дату остаточного судового рішення у їхній справі на національному рівні. Правило 4-місячного строку не застосовуватиметься у випадку, якщо постановлення остаточного судового рішення відбулось до дати набрання чинності статтею 4 Протоколу № 15.

Протокол № 15 підписала, але не ратифікувала Італія¹⁰.

Протокол № 15 передбачає новий абзац у кінці преамбули Конвенції у такій редакції:

«Підтверджуючи, що Високі Договірні Сторони, відповідно до принципу субсидіарності, несуть основну відповідальність за забезпечення прав і свобод, визначених у цій Конвенції та протоколах до неї, користуються при цьому свободою розсуду, яка є предметом юрисдикції Європейського суду з прав людини, створеного цією Конвенцією, щодо здійснення нагляду».

Протокол № 16 до Конвенції¹¹ передбачає можливість Вищих судових установ Високих Договірних Сторін звернутися до Суду щодо надання консультативних висновків з принципових питань, які стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених Конвенцією або протоколами до неї. Законом України № 2156-VIII визначено, що «відповідно до статті 10 Протоколу № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Україна заявляє, що найвищим судом, визначеним для цілей пункту 1 статті 1 цього Протоколу, є Верховний Суд».

Ратифікувавши Конвенцію та протоколи до неї, держава передусім зобов'язалася гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені у Конвенції та цих протоколах. У пункті 1 частини першої Закону України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р., на підставі якого відбулася ратифікація Конвенції та окремих протоколи до неї, зазначено, що:

⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2156-19>

⁸ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про ратифікацію Протоколів № 15 та № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0159&skl=9

⁹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-13#n2

¹⁰ <https://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/chartSignature/3>

¹¹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-13#Text

«Україна повністю визнає на своїй території [...] щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції».

Таке законодавче визнання обов'язкової юрисдикції ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, зумовлює вивчення практики ЄСПЛ та застосування національного законодавства з урахуванням позиції ЄСПЛ, оскільки саме в рішеннях ЄСПЛ розкривається зміст більшості положень Конвенції.

Окрім того, стаття 17 Закону України № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (з подальшими змінами) передбачає застосування судами Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права, а стаття 18 цього Закону визначає порядок посилання на Конвенцію та практику Суду. При цьому, варто зауважити, що йдеться саме про «практику Суду» у значенні, розкритому у статті 1 цього Закону, тобто практику ЄСПЛ та Європейської комісії з прав людини, а не лише про рішення щодо України. Важливо пам'ятати, що у Законі № 3477-IV немає положень, які б забороняли застосовувати рішення чи ухвали ЄСПЛ, постановлені щодо інших країн. Тому використання у цьому посібнику рішень щодо України зумовлене винятково міркуваннями доступності та зручності користування саме такими рішеннями для читачів, які, у випадку необхідності звернення до повного тексту (а не лише витягів) цитованих рішень, можуть відчувати певні труднощі, не володіючи в достатньому обсязі офіційними мовами Ради Європи.

У разі, коли Суд визнає факт порушення прав заявника з боку держави-відповідача, така держава зобов'язана не тільки вжити заходів індивідуального характеру (наприклад, виплатити справедливую сатисфакцію чи здійснити перегляд справи у судовому порядку), але також у багатьох випадках вжити певних заходів загального характеру. Відповідно до статті 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», заходи загального характеру вживаються з метою усунення зазначеної в рішенні Суду системної проблеми та її першопричини – недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді. Заходами загального характеру, зокрема, є:

- внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування;
- внесення змін до адміністративної практики;
- забезпечення юридичної експертизи законопроектів і
- забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду для прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи та інші заходи.

За статистичною інформацією, наявною на сайті ЄСПЛ¹², станом на 31 травня 2020 року в Європейському суді перебувало на розгляді 9050 заяв проти України, що становить 15,2% усіх заяв, які перебувають на розгляді. Порівняно

¹² http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_2014_ENG.pdf

з минулими роками кількість заяв є дещо нижчою, водночас це залишається одною з найбільших часток однієї країни. Для порівняння, щодо Росії на розгляді перебуває 13800 заяв (23,1%), Туреччини – 9700 (16,3%), Румунії – 8150 (13,7%)¹³.

За період 1998-2014 рр. щодо України було винесено 1002 рішення; з них у 987 рішеннях було констатовано щонайменше одне порушення Конвенції або Протоколів до неї¹⁴.

За період 1959-2019 рр. щодо України було винесено 1413 рішень, з них у 1383 рішеннях було констатовано щонайменше одне порушення Конвенції або Протоколів до неї¹⁵.

Таблиця: Рішення за статтями 6, 8 і 13 ЄКПЛ і статтю 1 Першого Протоколу до Конвенції в 2007-2019 роках

Рік	Ст. 6 (*тривалість провадження)	Ст. 13	П 1 - Ст. 1	Ст. 8	Усього рішень за рік
2007	66 (*34)	19	43	-	109
2008	61(*32)	15	46	1	110
2009	69 (*35)	26	58	4	126
2010	15 (*60)	14	4	6	109
2011	21 (*66)	9	8	3	105
2012	26 (*27)	8	4	9	71
2013	19 (*11)	20	20	7	69
2014	4 (*1)	12	11	5	40
2015	13 (*5)	7	-	5	51
2016	15 (*13)	15	2	7	73
2017	20 (*37)	40	3	8	87
2018	21 (*41)	37	7	12	91
2019	22 (*35)	38	10	9	109
Усього станом на 31.12.2019 року	572 (*429)	322	358	87	1413

Тексти рішень Суду розміщені в базі даних HUDOC¹⁶, у справах щодо України їх також можна знайти на сайті Міністерства юстиції України¹⁷ та Верховної Ради України.

¹³ https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_month_2020_BIL.PDF

¹⁴ http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2014_ENG.pdf

¹⁵ https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2019_ENG.pdf

¹⁶ <http://hudoc.echr.coe.int/>

¹⁷ <http://www.minjust.gov.ua/9329>

Довідники з практики Суду можна завантажити за адресою www.echr.coe.int (Case-law – Case-law analysis – Case-law guides).

Зокрема, доречними будуть такі *Case-law guides*: Практичний посібник з прийнятності заяв¹⁸, посібники, присвячені статті 6 (цивільний аспект)¹⁹, статті 8²⁰ Конвенції а також посібник, присвячений праву на справедливий суд, підготовлений Довидасом Віткаускасом²¹.

¹⁸ Практичний посібник щодо прийнятності заяв // Conseil de l'Europe / Cour européenne des droits de l'homme, 2014 (Рада Європи / Європейський суд з прав людини). 2014. – 128 с. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_UKR.pdf

¹⁹ Посібник зі статті 6. Право на справедливий суд (цивільна частина). Рада Європи/Європейський Суд з прав людини, 2013. – 77 с. URL: https://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf

²⁰ Довідник із застосування статті 8 Європейської конвенції з прав людини. Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції. Оновлено 31 серпня 2018 року. Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2018. URL: https://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_UKR.pdf

²¹ Віткаускас Д., Диков Г. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської конвенції з прав людини. Посібник для юристів. 2-е видання, підготовлене Д. Віткаускасом. Рада Європи, 2-е видання (українська версія), лютий 2018 року. – 190 с.

Застосування практики ЄСПЛ під час тлумачення завдань та основних засад (принципів) адміністративного судочинства

Завдання адміністративного судочинства

Завданням адміністративного судочинства, як зазначено у частині першій статті 2 КАС України, є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Не викликає сумніву, що низка положень КАС України, зокрема, які містяться у частині другій статті 2 КАС, прийняті під впливом і послуговуються термінами ЄСПЛ. Серед них, наприклад:

- відповідність повноважень законній меті;
- безсторонність (неупередженість);
- вимога дотримання суб'єктом владних повноважень принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації;
- вимога дотримання суб'єктом владних повноважень принципу пропорційності;
- урахування суб'єктом владних повноважень права особи на участь у процесі прийняття рішення;
- своєчасність прийняття суб'єктом владних повноважень рішення, тобто прийняття такого рішення протягом розумного строку.

Безперечно, ці та інші положення КАС України вимагають їхнього тлумачення і застосування у світлі практики ЄСПЛ. Окремі приклади складових змісту цих понять буде висвітлено далі.

Варто також погодитись з д-ром Ш. Хюльсхьорстером, що адміністративне судочинство, яке часто називають молодшим братом конституційного судочинства, дуже часто розглядає питання про втручання публічної адміністрації в суб'єктивні публічні права громадян. Тому дуже важливо, щоб адміністративні суди у своїй правосудній діяльності завжди звертали увагу на конституційно-правове становище громадянина і вже на цьому рівні здійснювали порівняння між конституційними інтересами держави, з одного боку, і такими самими інтересами громадянина – з іншого²². У практиці ЄСПЛ щодо України непоодинокими є

²² Хюльсхьорстер Ш. Адміністративне право і адміністративне судочинство як стрижневі елементи правової держави – одна з найважливіших сфер співпраці Німецького фонду міжнародного правового співробітництва в Україні. В кн.: *Вплив адміністративного судочинства на розвиток публічного права в Україні*. 36. наук. статей. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – С. 19.

справи, де порушення конвенційних прав констатовано не в останню чергу через застосування застарілого (проте чинного) законодавства, що суперечило Конституції України.

Частина третя статті 2 КАС України наводить основні засади (принципи) адміністративного судочинства. Розкриємо деякі з них з урахуванням практики ЄСПЛ.

Верховенство права

Поняття «верховенство права» увійшло у вітчизняний науковий обіг порівняно недавно – з ухваленням Конституції України 1996 року; ця двослівна конструкція є відповідником англійського *the rule of law*²³.

Серед українських вчених першим комплексне і системне дослідження верховенства права здійснив С. Головатий у своїй тритомній праці²⁴, згодом захищеній як дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (2008). З-поміж багатьох висновків, зроблених автором за результатами цього дослідження, варто наголосити на такому: зважаючи на те, що український відповідник англійського поняття «*the rule of law*» у вигляді терміносполучення «верховенство права» не можна визнати найвдалішим, що в кінцевому підсумку веде до викривлення концепції «верховенство права», С. Головатий пропонував надалі застосовувати однослівний варіант такого відповідника – правовладдя²⁵. Цей підхід було реалізовано ним під час перекладу українською мовою спеціального дослідження, що його Венеційська комісія (Європейська комісія «За демократію через право») ухвалила 11-12 березня 2016 року на своєму 106-му пленарному засіданні як документ *Rule of Law Checklist* і який увійшов до української фахової літератури під назвою «Мірило правовладдя»²⁶.

Зауважимо, що серед українських науковців, незважаючи на значну кількість публікацій з тематики верховенства права (наприклад, О. Луців зазначає, що після прийняття Конституції України (станом на 2013 рік) було опубліковано понад 400 наукових праць (підручників, навчальних посібників, монографій, статей тощо), в яких автори торкалися цієї проблеми²⁷), немає єдності щодо його розуміння, хоч (погодимося з М.І. Козюброю), останнім часом спектр думок у підходах до трактування верховенства права у вітчизняному правознавстві дещо звужився

²³ Див.: Головатий С. П. «Верховенство права» не працює. Коментар до тексту документа Венеційської Комісії «Доповідь про правовладдя» (“Report on the Rule of Law”), що її ухвалено на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року (CDL-AD(2011)003re) // Право України. – 2019. – № 11. – С. 41.

²⁴ Головатий С. Верховенство права: Монографія: У 3-х кн. – К.: Вид-во «Фенікс», 2006. – LXIV; 1747 с. (бібліографія; додаток: Глосарій; рез. англ.).

Кн. 1. Верховенство права: від ідеї – до доктрини. – xxxiii–xiii; с. 61–624.

Кн. 2. Верховенство права: від доктрини – до принципу. – xliiii–lvi; с. 625–1276.

Кн. 3. Верховенство права: український досвід. – lvii–lxiv; с. 1277–1747.

²⁵ Див. Головатий С.П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / С.П. Головатий ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2008. – С. 37.

²⁶ [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr)

²⁷ Луців О.М. «Інтегральний» підхід до з'ясування сутності верховенства права: загальна характеристика та основні різновиди. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. – Випуск 22. – Частина I. Том 1. – С. 53.

(принаймні ототожнення його з традиційним для нашої теорії та практики принципом верховенства закону чи з верховенством всіх нормативних актів, як це було в 90-х роках ХХ ст., нині майже не зустрічається)²⁸. Зауважимо, що тривалий час серед вітчизняних науковців домінував підхід, який характеризувався намаганням дослідити верховенство права через поєднання значень кожного з двох самостійних понять: *право* і *верховенство*, при цьому вирішального значення у кожному окремому випадку набував той різновид праворозуміння, який підтримується конкретним дослідником²⁹. Сутність верховенства права, на думку прихильників такого підходу, полягала у відповіді на два питання: верховенство чого та верховенство над чим³⁰. Поряд з цим були спроби розкрити його зміст через вказівку на його «складові», «елементи», «принципи»; такі спроби значно активізувалися після схвалення Венеційською комісією 25-26 березня 2011 року на 86-му пленарному засіданні Доповіді «Верховенство права» (далі – Доповідь ВК 2011 року³¹), у якій на підставі аналізу правових систем європейських держав у пошуках спільних елементів, характерних як для «верховенства права», так і «правової держави», пропонувалося щонайменше 6 необхідних елементів, щодо яких досягнуто консенсусу.

Зауважимо, що мета Доповіді ВК 2011 року полягала у тому, щоб встановити спільні ознаки англо-американської і континентальної доктрини верховенства права і правової держави, а також розробити операційне визначення та контрольний перелік питань, що можуть мати практичне застосування, в основному в контексті діяльності Ради Європи, а також у національних державах, особливо у так званих «нових» демократіях з їх спадщиною у вигляді соціалістичної доктрини³². Верховенство права є доктриною загального права, тоді як правова держава – це продукт континентальної правової культури, що спирається на кодифікацію, законодавство і писану конституцію; при цьому обидві доктрини прагнули знайти у праві засоби запобігання довільному використанню державної влади³³. І хоча ця доповідь включає короткий огляд історії поглядів про верховенство права і правову державу, вона є документом радше прикладної, ніж теоретичної орієнтації³⁴.

При цьому визначення верховенства права, яке було ухвалене у Доповіді ВК 2011 року, базувалося значною мірою на ідеях лорда Бінгема, котрого вважають найвидатнішим суддею сучасності. Погляди лорда Бінгема на верховенство права викладені у його лекції³⁵, що була шостою в серії *The Sir David Williams Lecture*,

²⁸ Козюбра М. Верховенство права і Україна // Право України. – 2012. – № 1-2. – С. 31.

²⁹ Луців О.М. Вказ. праця. – С. 53-54.

³⁰ Див.: Вовк Д. Проблеми визначення та дії принципу верховенства права в Україні // Право України. – 2003. – № 11. – С. 127-130.

³¹ CDL-AD(2011)003rev. Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011) on the basis of comments by Mr Pieter van Dijk, Ms Gret Haller, Mr Jeffrey Jowell, Mr Kaarlo Tuori. – 16 c.

³² Туорі К. Спільне у сутності верховенства права і правової держави // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 24.

³³ Там само.

³⁴ Там само.

³⁵ The Rt. Hon Lord Bingham of Cornhill KG: 'The Rule of Law. URL: <https://www.cpl.law.cam.ac.uk/sites/www.law.cam.ac.uk/files/images/www.cpl.law.cam.ac.uk/legacy/Media/THE%20RULE%20OF%20LAW%202006.pdf>

яку проводить Центр публічного права (*Centre for Public Law*) Кембриджського університету у пам'ять про професора і віце-канцлера цього університету сера Д. Вільямса³⁶, і згодом лягла в основу його відомої книжки³⁷.

Доводиться констатувати, що тривалий час широка українська юридична спільнота (за винятком, на жаль, невеликого кола фахівців, які володіли іноземними мовами) була незнайома з концепціями верховенства права не лише Тома Бінгема (*Tom Bingham*), але й інших іноземних фахівців, і хоча окремі роботи, наприклад, Браяна Таманаги (*Brian Z. Tamanaha*)³⁸ та Пола Гаудера (*Paul A. Gowder*)³⁹, набули поширення завдяки перекладам, однак публікації вітчизняних науковців на означену тематику, котрі вийшли друком після ухвалення Венеційською комісією «Мірила правовладдя» 2016 року, свідчать про неузгодженість розуміння окремими авторами поняття *the rule of law* з тим, як його тлумачить Венеційська комісія⁴⁰.

Безперечно, метою цієї публікації не є формулювання нового підходу (чи узагальнення існуючих) до розкриття верховенства права. Обмежимося лише зауваженням, що верховенство права (правовладдя) є одним із трьох – поряд із демократією та правами людини – стрижневих принципів Ради Європи, що переплітаються та частково збігаються один з одним, і згадується у Преамбулі до Конвенції, а стаття 3 Статуту Ради Європи зважає на принцип верховенства права як передумову вступу нових держав-членів до Організації. На тісному взаємозв'язку верховенства права, прав людини і демократії неодноразово наголошував Європейський суд з прав людини, використовуючи такі вирази, як: «демократичне суспільство, що визнає верховенство права», «демократичне суспільство, базоване на верховенстві права» та под.⁴¹

Верховенство права згадується не лише у статті 8 Конституції України, в якій зазначено, що «в Україні визнається і діє принцип верховенства права», але й у статті 129 Конституції України, яка передбачає, що суддя, здійснюючи правосуддя, керується верховенством права.

Чинним процесуальним законодавством, зокрема частиною другою статті 6 КАС України передбачено застосування принципу верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини.

ЄСПЛ у своїх рішеннях послідовно використовує формулювання на кшталт: «демократичне суспільство, що базується на верховенстві права», «верховенство

³⁶ <https://www.cpl.law.cam.ac.uk/sir-david-williams-lectures>

³⁷ Tom Bingham. *The Rule of Law* (2010).

³⁸ Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 208 с.; Відкрита лекція Браяна Таманаги UCU Rule of Law Lecture Series. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xFPKIOSqjFM>

³⁹ Гаудер П. Верховенство права у реальному світі [пер з англ. Д.Вовк, В.Гончаров, К.Горобець та ін.; кер. проекту Д. Лученко; наук.ред. Д.Вовк]. – Харків: Право, 2018. – 392 с.

⁴⁰ Див.: Головатий С. П. «Верховенство права» не працює. Коментар до тексту документа Венеційської Комісії «Доповідь про правовладдя» ("Report on the Rule of Law"), що її ухвалено на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року (CDL-AD (2011)003re) // Право України. – 2019. – № 11. – С. 71-79.

⁴¹ Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій: Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Страсбург, 18 березня 2016 року. Дослідження № 711/2013. CDL-AD(2016)007. Ориг. англ. Неофіційний переклад. п. 11 [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr)

права в демократичному суспільстві», – наголошуючи, що верховенство права притаманне усім статтям Конвенції.

Утілення принципу верховенства права у положеннях Конвенції, зв'язок із демократією, законністю та заборонаю свавілля продемонстроване у класичному рішенні Великої Палати ЄСПЛ у справі **«Ятрідіс проти Греції»** (*Iatridis v. Greece*), заява № 31107/96, п. 58, згодом ця позиція була відтворена у багатьох рішеннях ЄСПЛ, наприклад, у справі **«Серков проти України»**, заява № 39766/05, п. 33:

33. ... «Більше того, верховенство права, один з основоположних принципів демократичного суспільства, притаманне всім статтям Конвенції. Таким чином, питання, чи було дотримано справедливого балансу між загальними інтересами суспільства та вимогами захисту основоположних прав окремої особи, виникає лише тоді, коли встановлено, що оскаржуване втручання відповідало вимозі законності та не було свавільним (див. рішення у справі **«Ятрідіс проти Греції»** (*Iatridis v. Greece*) [ВП], заява № 31107/96, п. 58, ECHR 1999 II).»

Рішення у справі **«Серков проти України»** (*Serkov v. Ukraine*) від 7 липня 2011 р., заява 39766/05.

У згаданій вище Доповіді ВК 2011 року⁴² наведено 6 елементів, щодо яких досягнуто консенсус, що вони є спільними для поняття «верховенство права», а також таких самих елементів поняття «Rechtsstaat», і які є не лише формальними, а й субстантивними чи матеріальними. Цими елементами є: а. Законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; б. Юридична визначеність; с. Заборона свавілля; d. Доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; е. Дотримання прав людини; f. Заборона дискримінації та рівність перед законом (п. 41).

Зауважимо, що ці елементи тісно взаємопов'язані між собою, окремі піделементи чи вимоги є одночасно складовими кількох елементів, а також – конвенційних положень, насамперед (але не тільки) статті 6 Конвенції.

Нижче наведемо кілька прикладів посилання на принцип верховенства права у рішеннях ЄСПЛ щодо України, які стосуються шести його елементів, визначених у Доповіді ВК 2011 року.

Законність

Перший і найголовніший елемент верховенства права стосується законності.

В основу положень Конвенції, які допускають можливість обмеження прав і свобод особи відповідно до закону, покладена концепція «закону», що знайшла свій розвиток у практиці Європейського суду з прав людини. Так, у рішенні **«Серков проти України»** ЄСПЛ зазначив:

34. Ведучи мову про «закон», стаття 1 Першого протоколу до Конвенції посилається на ту саму концепцію, що міститься в інших положеннях

⁴² [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr)

Конвенції (див. рішення у справі *«Шпачек s.r.o.» проти Чеської Республіки»* (*Špaček s.r.o. v. the Czech Republic*), заява № 26449/95, п. 54, від 9 листопада 1999 року). Ця концепція вимагає, перш за все, щоб такі заходи мали підстави в національному законодавстві. Вона також відсилає до якості такого законодавства, вимагаючи, щоб воно було доступним для заінтересованих осіб, чітким і передбачуваним у застосуванні (див. рішення у справі *«Беєлер проти Італії»* (*Beyeler v. Italy*), [ВП], заява № 33202/96, п. 109, ECHR 2000-I)

Рішення у справі *«Серков проти України»* (*Serkov v. Ukraine*) від 7 липня 2011 р., заява 39766/05.

Більш детально конкретні вимоги до законності розкриваються у відповідних частинах цього Посібника⁴³.

У Доповіді ВК 2011 року зазначено, що принцип законності, «по-перше, означає, що приписів права (law) слід неухильно дотримуватись. Ця вимога поширюється не лише на фізичних осіб, а й на владні структури, суб'єкти публічного та приватного характеру. Позаяк необхідна умова законності висувається до діяльності посадових осіб, то вона також вимагає, щоб посадові особи мали уповноваження на свої дії та діяли в межах наданих їм повноважень. Законність також передбачає, що жодна особа не може зазнати покарання, якщо вона не порушила раніше ухвалених приписів права, що вже набули чинності, та що за порушення закону (the law) має наставати відповідальність. Здійснення приписів права має бути, в межах можливого, забезпечене практично» (п. 42). Відповідно до Контрольного переліку для оцінки стану верховенства права в окремих державах, окремими вимогами законності є, зокрема, такі: чи діє держава на підставі закону та відповідно до закону; чи є процедура введення закону в дію прозорою, підзвітною та демократичною; чи набуло здійснення влади уповноваження на це приписами права; якою мірою закон застосовано та якою мірою його запровадження практично та ін., а в «еталонних тестах» вимога законності охоплює, зокрема: ієрархічну вищість приписів актів права; дотримання приписів актів права; нормотворчі повноваження виконавчої влади; обов'язок виконати приписи норм права та ін.

Так, зокрема, «ієрархічна вищість приписів актів права» передбачає аналіз таких питань, як-от: чи наявна писана конституція, чи відповідає законодавство конституції, і чи ухвалюється воно без затримки, чи дії органів виконавчої влади відповідають конституції та законам, чи є ефективний судовий контроль за відповідністю закону дій і рішень суб'єктів владних повноважень тощо; дотримання приписів актів права – чи визначено приписами права повноваження органів публічної влади, чи є окресленими повноваження та чи розмежовані вони чітко між різними органами влади, чи встановлені приписами права процедури, що їх органи публічної влади мають дотримуватися, чи можуть органи публічної влади діяти без юридичного підґрунтя та ін.⁴⁴

Ці вимоги законності яскраво прослідковуються у практиці ЄСПЛ, їх можна проілюструвати прикладами з рішень ЄСПЛ.

⁴³ Див. стор. 33-37, 108-112, 135-139, 155-157 Посібника.

⁴⁴ Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Rule of Law Checklist. Ухвалено Венеційською комісією на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11-12 березня 2016 року). CDL-AD(2016) 007. – 163 с. – С. 15-16.

Так, відсутність законодавчого підґрунтя як підстави втручання у права особи слугувала визнанням порушення Конвенції у справі **«Михайлюк та Петров проти України»** (*Mikhaylyuk and Petrov v. Ukraine*), заява № 11932/02 (стаття 8).

Окрім порушення принципу законності через втручання без законодавчих підстав / недотримання вимог «закону», непоодинокими є випадки невідповідності закону вимогам доступності та якості.

Зокрема, у рішенні від 29 квітня 2003 року у справі **«Полторацький проти України»** (*Poltoratskiy v. Ukraine*), заява № 38812/97, ЄСПЛ зазначив недотримання вимоги доступності закону, оскільки умови тримання під вартою засуджених до смертної кари (зокрема, і заявника) регулювалися Інструкцією, виданою Міністерством юстиції, Генеральною прокуратурою та Верховним Судом, яка була внутрішнім документом, що не підлягав опублікуванню, а тому не був доступний громадськості. За цих обставин, вважає Суд, не можна сказати, що втручання у право заявника на повагу до приватного і сімейного життя, до кореспонденції було здійснене «відповідно до закону», як цього вимагає пункт 2 статті 8 Конвенції (п. 158-160).

ЄСПЛ у рішенні **«Серков проти України»**, а саме у п. 35 наголошував, що «коло застосування концепції передбачуваності значною мірою залежить від змісту відповідного документа, сфери призначення, кількості та статусу тих, до кого він застосовується»⁴⁵. У цьому контексті варто звернути увагу на кілька обставин: щоб відповідати вимогам «якості закону» положення законодавства мають достатньо чітко передбачати межі та спосіб здійснення дискреційних повноважень, наданих органам державної влади щодо обмеження прав особи. «Хоча дискреційні повноваження є необхідними для здійснення всього діапазону владних функцій у сучасних складних суспільствах, ці повноваження не мають здійснюватись у свавільний спосіб. Їх здійснення у такий спосіб уможлиблює ухвалення суттєво несправедливих, необґрунтованих, нерозумних чи деспотичних рішень, що є несумісним із поняттям верховенства права» (п. 52 Доповіді ВК 2011 року).

Так, порушення цієї вимоги ЄСПЛ констатував у справі **«Фельдман проти України» (№2)** (*Feldman v. Ukraine (no. 2)*), заява № 42921/09, у якій заявник скаржився, серед іншого, на відмову національних органів надати йому дозвіл на побачення з родичами під час його попереднього ув'язнення. ЄСПЛ визнав, що, за обставин справи, не можна говорити про те, що втручання у право заявника на повагу до його сімейного життя здійснювалося «згідно із законом», як того вимагає пункт 2 статті 8 Конвенції, оскільки положення національного законодавства не зазначають з достатньою чіткістю межі та спосіб здійснення дискреційних повноважень, наданих органам державної влади щодо обмеження спілкування осіб, які тримаються під вартою, з їхніми сім'ями (п. 26-27).

Окрім того, передбачуваність закону означає, що, за можливості різного тлумачення, вищі суди повинні виконувати свою роль щодо формування єдиної судової практики. Як зазначив ЄСПЛ у вже згадуваній справі **«Серков проти України»**, «сам факт, що правова норма передбачає більш як одне тлумачення, не означає, що вона не відповідає вимозі «передбачуваності» у контексті Конвенції. Завдання здійснення правосуддя, що є повноваженням судів, полягає саме у розсіюванні тих сумнівів щодо тлумачення, які залишаються, враховуючи зміни у повсякденній практиці [...]. У цьому зв'язку не можна недооцінювати завдання вищих судів у забезпеченні уніфікованого та єдиного застосування права [...].

⁴⁵ Детальніше див. стор. 33-37 Посібника.

Неспроможність вищого суду впоратись із цим завданням може призвести до наслідків, несумісних, *inter alia*, з вимогами статті 1 Першого протоколу до Конвенції [...] (п. 35).

У рішенні у справі **«Олександр Волков проти України»** (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*) від 9 січня 2013 року, заява № 21722/11, щодо «якості закону» під час перевірки виправданості втручання у права, гарантовані статтею 8 Конвенції, зазначив таке:

(iii) Дотримання вимог «якості закону»

173. У своїх доводах з цього питання сторони оспорювали питання передбачуваності чинного законодавства. У цьому відношенні Суд зауважує, що до 15 травня 2010 року матеріальне право не містило будь-якого опису «порушення присяги». Основа для тлумачення меж зазначеного порушення була взята з тексту присяги судді, передбаченого статтею 10 Закону України «Про статус суддів» 1992 року⁴⁶, який викладено так: «Урочисто присягаю чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, здійснювати правосуддя, підкоряючись тільки закону, бути об'єктивним і справедливим».

174. Суд зазначає, що текст «присяги судді» надавав широкі можливості тлумачення такого правопорушення, як «порушення присяги». Нове законодавство тепер приділяє конкретну увагу зовнішнім ознакам зазначеного порушення (див. статтю 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції» 1998 року, зі змінами, у пункті 72 рішення). Хоча нове законодавство було незастосовним до справи заявника, важливо зазначити, що конкретизація поняття «порушення присяги» у зазначеній статті все ще залишає дисциплінарному органу широку свободу розсуду з цього питання (див. також відповідний витяг з висновку Венеціанської комісії, наведеного у пункті 79 рішення).

175. Проте Суд визнає, що у певних сферах може бути важко формулювати закони з високою чіткістю, а певний рівень гнучкості навіть може бути бажаним, щоб дати національним судам змогу застосовувати право у світлі своєї оцінки того, які заходи необхідні за конкретних обставин кожної справи (див. рішення від 27 травня 1996 року у справі **«Гудвін проти Сполученого Королівства»** (*Goodwin v. the United Kingdom*), п. 33, Reports 1996-II). Логічним наслідком принципу загального застосування законів є те, що законодавчі акти не завжди є чітко сформульованими. Необхідність уникати надмірної жорсткості у формулюваннях та відповідати обставинам, що змінюються, означає, що багато законів неминуче мають більшою або меншою мірою нечіткі формулювання. Тлумачення та застосування таких актів залежить від практики (див. рішення у справі **«Горзелік та інші проти Польщі»** (*Gorzelik and Others v. Poland*) [ВП], заява № 44158/98, п. 64, ECHR 2004-I).

176. Ці застереження, які накладають обмеження на вимогу чіткості законодавчих актів, особливо важливі у сфері дисциплінарного права. Насправді, у справах щодо військової дисципліни Суд констатував, що навряд чи можна розробити норми, які б у деталях передбачали усі види поведінки. Отже, державні органи мають формулювати подібні норми більш загально (див. рішення від 19 грудня 1994 року у справі **«"Vereinigung demokratischer Soldaten Österreichs" та Губі проти Австрії»** (*Vereinigung demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi v. Austria*), п. 31, серія A № 302).

⁴⁶ Виправлено 9 квітня 2013 року: попередньо зазначалось «Закону України «Про судоустрій» 2002 року».

177. Досвід інших країн показує, що підстави для дисциплінарної відповідальності суддів зазвичай формулюються загальною, хоча існування прикладів детального нормативного регулювання зазначеного питання не обов'язково свідчить про адекватність законодавчої практики, що застосовується, та передбачуваність законодавства цієї галузі (див. пункт 82 вище).

178. Отже, у контексті дисциплінарного права при оцінці чіткості законодавчих актів має існувати розумний підхід, оскільки загальне формулювання *actus reus* таких правопорушень є питанням об'єктивної необхідності. У протилежному випадку законодавчий акт не буде всебічно охоплювати питання та вимагатиме постійного перегляду та внесення змін, щоб відповідати новим обставинам, що виникають у практиці. Отже, опис правопорушення у законодавчому акті, який ґрунтується на переліку конкретних видів поведінки, але має загальне та необмежене кількісно застосування, не забезпечує гарантії належного вирішення питання передбачуваності закону. Повинні бути визначені та вивчені інші фактори, що впливають на якість правового регулювання та адекватність юридичного захисту від свавілля.

179. У цьому відношенні Суд нагадує, що наявність конкретної і послідовної практики тлумачення відповідного положення закону була фактором, який призвів до висновку щодо передбачуваності зазначеного положення (див. зазначене вище рішення у справі **«Гудвін проти Сполученого Королівства»**, п. 33). Хоча цей висновок був зроблений у контексті системи загального права, тлумачення, здійснюване судовими органами, не може недооцінюватися й у системах континентального права при забезпеченні передбачуваності законодавчих положень. Саме ці органи повинні послідовно тлумачити точне значення загальних положень закону та розсіювати будь-які сумніви щодо його тлумачення (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі **«Горжелік та інші проти Польщі»**, п. 65, зазначене вище).

180. Що стосується цієї справи, то немає свідчень того, що під час розгляду справи заявника існували будь-які керівні принципи та практика, які б встановлювали послідовне та обмежувальне тлумачення поняття «порушення присяги».

181. Суд також вважає, що необхідні процедурні гарантії, які б могли запобігти свавільному застосуванню відповідного матеріального законодавства, не були запроваджені. Зокрема, національне законодавство не передбачало будь-яких обмежень строків ініціювання та здійснення провадження щодо судді за «порушення присяги». Відсутність будь-яких строків давності, що розглядалася вище за статтею 6 Конвенції, давала дисциплінарним органам повну свободу дій та порушила принцип юридичної визначеності.

Юридична визначеність

Принцип юридичної визначеності (англ. *legal certainty*) є одним із основоположних аспектів (англ. *fundamental aspects*) верховенства права (рішення у справі **«Брумареску проти Румунії»** (*Brumărescu v. Romania*), п. 61). Один з його елементів – відоме з римського права положення *res judicata* (лат. «вирішена справа»), відповідно до якого остаточне рішення правомочного суду, яке вступило

в силу, є обов'язковим для сторін і не може переглядатися. Іншими словами, *res judicata* гарантує остаточність рішень («що вирішено – вирішено і не має переглядатися до безмежності»).

Принцип юридичної визначеності має різні прояви. Так, він є одним з визначальних принципів «доброго врядування» і «належної адміністрації» (встановлення процедури і її дотримання)⁴⁷, перегукується з критеріями виправданості втручання у права особи, зокрема, вимогою законності (чіткість і передбачуваність закону, вимоги до «якості» закону).

Основні приклади порушень принципу юридичної визначеності – це перегляд справи після закінчення строку для звичайної апеляції шляхом надзвичайного або спеціального оскарження (часто – після втручання високопосадовців).

У принципі, повноваження вищого суду щодо перегляду мають здійснюватися в межах звичайних етапів апеляційного та касаційного розгляду, з обмеженою кількістю інстанцій і передбачуваними строками. Надзвичайний перегляд має суворо обмежуватися обставинами непереборної сили і не повинен стати прихованою апеляцією: сама можливість існування двох поглядів з одного питання не є підставою для повторного розгляду⁴⁸.

Тобто, принцип юридичної визначеності насамперед передбачає, як наголошує ЄСПЛ, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті домогтися нового слухання справи та нового її вирішення.

Доречний приклад – справа **«Христов проти України»** (*Khristov v. Ukraine*), заява № 24465/04, рішення від 19 лютого 2009 року:

33. Суд повторює, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, слід тлумачити в контексті преамбули Конвенції, яка, зокрема, проголошує верховенство права як складову частину спільної спадщини Договірних держав. Одним з основоположних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, згідно з яким, у разі остаточного вирішення спору судами, їхнє рішення, що набрало законної сили, не може ставитися під сумнів (див. справу **«Брумареску проти Румунії»** (*Brumarescu v. Romania*) [GC], № 28342/95, п. 61, ECHR 1999-VII).

34. Принцип юридичної визначеності вимагає поваги до принципу *res judicata* (див. там же, п. 62), тобто поваги до остаточного рішення суду. Згідно з цим принципом жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою – домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі. Повноваження судів вищого рівня з перегляду мають здійснюватися для виправлення судових помилок і недоліків, а не задля нового розгляду справи. Таку контрольну функцію не слід розглядати як замасковане оскарження, і сама лише ймовірність існування двох думок стосовно предмета спору не може бути

⁴⁷ Див., зокрема, статтю 6 Рекомендації Комітету Міністрів РЄ /Recommendation CM/Rec(2007) 7 of the Committee of Ministers to member states on good administration (Adopted by the Committee of Ministers on 20 June 2007 at the 999bis meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1155877>

⁴⁸ Віткаускас Д., Диков Г. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської конвенції з прав людини. / Посібник для юристів. 2-ге видання, підготовлене Д. Віткаускасом. Рада Європи, 2-ге видання (українська версія), лютий 2018 року. – С. 46-47.

підставою для нового розгляду справи. Відхід від цього принципу можливий лише тоді, коли цього вимагають відповідні вагомі й непереборні обставини (див. справу **«Рябих проти Росії»** (*Ryabykh v. Russia*), № 52854/39, п. 52, ECHR 2003-IX). Отже, у справі, що розглядається, Суд має визначити, чи здійснювали органи влади свої повноваження порушити та провести екстраординарну процедуру перегляду судової постанови таким чином, щоб забезпечити, наскільки це можливо, справедливу рівновагу між інтересами відповідної особи та необхідністю підтримання ефективності системи судочинства (див., *mutatis mutandis*, справи **«Нікітін проти Росії»** (*Nikitin v. Russia*), № 50178/99, п. 57, ECHR 2004-VIII, та **«Савінський проти України»** (*Savinskiy v. Ukraine*), № 6965/02, п. 23, від 28 лютого 2006 року).

[...]

37. Суд далі зауважив, що з матеріалів у справі не видно, що існували будь-які «вагомі та непереборні обставини», які могли б служити обґрунтованим поясненням того, чому остаточну судову постанову від 23 жовтня 2000 року було переглянуто і скасовано. Видається, що єдиною причиною була необхідність перегляду справи заявника у світлі іншого закону, а це означає, що такий перегляд був замаскованим оскарженням. Отже, Суд визнає, що у цій справі не було дотримано принципу юридичної визначеності.

38. Зважаючи на наведені вище міркування, Суд доходить висновку, що відновлення провадження у справі заявника та її перегляд, за результатами якого судову постанову від 23 жовтня 2000 року було скасовано, порушило принцип юридичної визначеності та право заявника на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції.

Інший приклад:

44. Ця справа стосується рішення щодо нового розгляду справи, провадження у якій було закінчено остаточним рішенням, у зв'язку з нововиявленими обставинами на вимогу сторони провадження. Така процедура сама по собі не суперечить принципів юридичної визначеності в тій мірі, в якій вона використовується для виправлення помилок правосуддя (див. рішення від 18 листопада 2004 року у справі **«Праведная проти Росії»** (*Pravednaya v. Russia*), заява № 69529/01, пп. 27–28, та рішення від 6 грудня 2005 року у справі **«Попов проти Молдови» № 2** (*Popov v. Moldova*) (no. 2), заява № 19960/04, п. 46). Однак Суд повинен визначити, чи була така процедура застосована у спосіб, сумісний зі статтею 6 Конвенції.

45. Суд зазначає, що рішення суду від 5 квітня 2000 року не було оскаржене і стало остаточним. Понад сім років після цього той же суд скасував це рішення у зв'язку з тим, що експертний висновок, на якому воно ґрунтувалося, був підготовлений експертами, які діяли як приватні особи. Суд дійшов висновку, що Асоціація як сторона провадження не знала про цей факт у 2000 році і не могла знати про нього до 2006 року.

46. Хоча саме національні суди оцінюють факти та надані їм докази (див., наприклад, рішення від 21 січня 1999 року у справі **«Гарсія Руїс проти Іспанії»** (*García Ruiz v. Spain*) [ВП], заява № 30544/96, п. 28), Суд вважає, що такий висновок є сумнівним. Зокрема, Суд зазначає, що відсутність у висновку від

5 серпня 1999 року печатки та реєстраційного номеру Бюро не приховувалася від суду або сторін протягом першого розгляду справи.

47. У будь-якому разі Суд вважає, що ситуація не вимагала такого грубого втручання у остаточне рішення суду. Немає жодних підстав вважати, що воно стосувалося серйозного порушення процесуальних норм. Також не стверджувалося, що висновок був «завідомо неправильним». Навпаки, місцевий відділ міліції відмовив у порушенні кримінальної справи за заявою голови Асоціації щодо вчинення злочину експертами, які готували висновок (див пункт 14 рішення), у зв'язку з її необґрунтованістю.

48. Тому Суд вважає, що скасування судового рішення від 5 квітня 2000 року було невинуватим, а тому мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі **«Желтяков проти України»** (*Zheltayakov v. Ukraine*) від 9 червня 2011 року, заява № 4994/04.

Також юридична визначеність була порушена у справі **«Бочан проти України»** (*Bochan v. Ukraine*), заява № 7577/02:

69. Суд зауважує, що підставою для повторних скасувань рішень, винесених на користь заявниці, та для перегляду справи була незгода Хмельницького обласного суду та ВСУ з оцінкою фактів судами нижчих інстанцій. Більше того, в своїй ухвалі від 5 липня 2000 року ВСУ висловив свою позицію щодо одного з основних питань у справі, а саме чи мав кооператив право передавати частину будинку і земельну ділянку третій стороні (див. пункт 31 вище).

70. Суд також зазначає, що після того, як суди двох інстанцій, а саме Тернопільський міський суд та Тернопільський обласний суд, вдруге зробили висновки, протилежні висновкам ВСУ, останній направив справу до судів іншої територіальної підсудності. Жодного процесуального рішення у зв'язку з цим винесено не було.

71. Суд нагадує, що роль національних судів в організації судових проваджень у тому, щоб забезпечити належне здійснення правосуддя. Направлення справи на розгляд іншому судді або суду підпадає під межі самостійної оцінки державних органів в таких справах. Існує низка факторів, а саме, наприклад, доступність засобів, кваліфікація суддів, конфлікт інтересів, доступність місця слухання справи для сторін тощо, які державні органи повинні брати до уваги, змінюючи територіальну підсудність. Незважаючи на те, що до компетенції Суду не входить оцінювати, чи існували законні підстави у державних органів для передачі справи окремому судді чи суду, Суд має бути впевнений у тому, що така зміна територіальної підсудності відповідає положенням пункту 1 статті 6 Конвенції та, зокрема, вимозі об'єктивної незалежності та безсторонності.

72. На думку Суду, зміна територіальної підсудності справи як така не є проблемою в значенні Конвенції. Проте Суд зазначає, що заявницю не було повідомлено про підстави перенаправлення її справи і вона не мала можливості надати свої зауваження з цього питання. За відсутності будь-якого процесуального рішення щодо зміни територіальної підсудності залишається неясним, чи розглядалися судами належним чином аргументи заявниці щодо можливих перешкод для її участі у провадженні у зв'язку з її віком та станом здоров'я.

73. Суд далі нагадує, що відповідно до тверджень Уряду справу заявниці було перенаправлено до судів іншої територіальної підсудності у зв'язку з існуванням сумнівів щодо безсторонності Тернопільського обласного суду.

74. Суд зазначає, що на різних стадіях провадження ВСУ зробив багато спроб, одна з яких була безуспішною, передати справу іншим судам в іншій області (див. пункти 23, 26 та 32 вище). Таким чином, можна припустити, що існували законні підстави для такої зміни підсудності, які були вагоміші за аргументи заявниці щодо можливих для неї труднощів доступу до судів нижчої інстанції. Проте Суд зазначає, що невиконання Тернопільським міським судом вказівок ВСУ від 22 червня 1998 року про зміну підсудності справи (пункт 26 вище) не згадувалося в жодному подальшому рішенні і тільки за клопотанням пана М. в 1999 році справу було передано на розгляд до іншого суду (пункт 32 вище). Така зміна територіальної підсудності була здійснена ВСУ після вираження категоричної незгоди з висновками судів нижчих інстанцій щодо фактів у справі та після висловлення своєї позиції щодо одного з головних аспектів справи, а саме щодо компетенції кооперативу передавати право власності, навіть до здійснення судами нижчих інстанцій нової оцінки фактів і дослідження доказів (див. пункт 31 вище). Також, враховуючи той факт, що ВСУ не обґрунтував своє рішення щодо зміни територіальної підсудності справи, Суд вважає, що побоювання заявниці про те, що судді ВСУ, включаючи заступника Голови, мали попередньо сформовану позицію щодо результату розгляду справи та що судді, яким було передано справу 9 жовтня 2000 року, будуть розглядати справу відповідно до висновків ВСУ, можна вважати об'єктивно обґрунтованими.

75. Суд вважає, що така процесуальна ситуація в цілому також порушує принцип юридичної визначеності (див. **«Рябих проти Росії»** (*Ryabikh v. Russia*), № 52854/99, пп. 51-52, ECHR 2003-XI). Той факт, що позиція ВСУ по суті у справі заявниці відрізняється від позиції судів нижчих інстанцій, не може бути єдиною підставою для повторних переглядів справи. Повноваження ВСУ щодо перегляду справи повинно здійснюватись для виправлення юридичних та судових помилок, а не змінювати оцінку фактів судів нижчих інстанцій.

Рішення у справі **«Бочан проти України»** (*Bochan v. Ukraine*)
від 3 травня 2007 року, заява № 7577/02.

Окрім поваги до принципу *res judicata* (остаточні рішення національних судів не мають ставитися під сумнів), юридична визначеність також вимагає виконання остаточних судових рішень. Система, що дозволяє ставити під сумнів остаточні судові рішення без переконливих підстав у суспільних інтересах і без зазначення строку, не відповідає принципу правової визначеності⁴⁹.

Однак юридична визначеність не обмежується остаточністю та виконанням судових рішень. У вже згаданій справі у справі **«Олександр Волков проти України»** (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*) від 9 січня 2013 року, заява № 21722/11, порушення цього принципу в контексті пункту 1 статті 6 Конвенції було визнане Європейським судом з прав людини у зв'язку з недотриманням встановленої законодавством процедури особистого голосування народних депутатів.

⁴⁹ CDL-AD (2011) 003rev. Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011) on the basis of comments by Mr Pieter van Dijk, Ms Gret Haller, Mr Jeffrey Jowell, Mr Kaarlo Tuori. – п. 46. – С. 11.

3. Дотримання принципу юридичної визначеності під час пленарного засідання парламенту

(а) Доводи сторін

141. Заявник скаржився, що парламент ухвалив постанову про його звільнення з посади з явним порушенням закону, допустивши зловживання при користуванні електронною системою голосування. Він стверджував, що під час голосування на пленарному засіданні щодо його звільнення з посади деякі народні депутати незаконно голосували за інших депутатів, які не були присутні на засіданні. На підтримку своєї скарги заявник послався на відеозапис провадження на пленарному засіданні у парламенті та на нотаріально завірені заяви чотирьох депутатів парламенту.

142. Уряд стверджував, що постанова парламенту про звільнення заявника була законною, а докази про протилежне, наведені заявником, не можуть вважатися надійними, оскільки їхня достовірність не була оцінена національними органами.

(b) Оцінка Суду

143. Суд уже констатував, що процесуальні норми створюються для забезпечення належного відправлення правосуддя та дотримання принципу юридичної визначеності та що сторони провадження повинні мати право очікувати застосування вищезазначених норм. Принцип юридичної визначеності застосовується не тільки щодо сторін провадження, а й до національних судів (див. рішення від 21 жовтня 2010 року у справі **«"Дія-97" проти України»** («*Diya 97*» v. *Ukraine*), заява № 19164/04, п. 47, з подальшими посиланнями). Цей принцип так само застосовується до процедур, що були використані для звільнення заявника з посади, включаючи процес ухвалення рішення на пленарному засіданні парламенту.

144. Суд зазначає, що факти, які лежать в основі цієї скарги, підтверджуються доводами заявника, який спостерігав процес голосування на пленарному засіданні, чотирма завіреними заявами народних депутатів, а також відеозаписом провадження. Уряд не висунув будь-якого правдоподібного аргументу, за допомогою якого можна було б поставити під сумнів достовірність цих доказів. Зі свого боку, Суд не має підстав вважати ці докази ненадійними.

145. Розглянувши вищезазначені матеріали, Суд доходить висновку, що рішення про звільнення заявника було проголосоване за відсутності більшості народних депутатів. Присутні на пленарному засіданні народні депутати свідомо та незаконно голосували за своїх численних відсутніх колег. Отже, рішення було ухвалене з порушенням статті 84 Конституції України, статті 24 Закону України «Про статус народного депутата України» 1992 року та статті 47 Регламенту Верховної Ради, які вимагають від народних депутатів особистої участі у засіданнях та голосуванні. За цих обставин Суд вважає, що голосування щодо звільнення заявника з посади порушило принцип юридичної визначеності, а тому і пункт 1 статті 6 Конвенції.

146. Як зазначено вище, цей недолік у процесуальній справедливості не був виправлений на наступній стадії провадження, оскільки ВАСУ належним чином не розглянув це питання.

147. Отже, у цьому відношенні було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Також у вже згаданій Доповіді ВК 2011 року наголошується, що правова визначеність вимагає, щоб правові норми були *зрозумілими й точними* і мали на меті гарантування, що ситуації і правовідносини будуть передбачуваними. *Зворотна дія* не відповідає принципу правової визначеності, щонайменше у кримінальному праві (відповідно до ст. 7 ЄКПЛ), оскільки особи повинні знати наслідки своєї поведінки; але також і в цивільному та адміністративному праві, оскільки це може впливати на права і законні інтереси.

Заборона свавілля

Поряд із законністю, ще одним елементом верховенства права є заборона свавілля, і вони перебувають у тісному взаємозв'язку. Таким чином, відповідно до європейських стандартів, законність як елемент верховенства права покликана слугувати дією гарантією від свавільного втручання суб'єктів, уповноважених на виконання державних функцій, у права особи.

Наприклад, у справі **«East/West Alliance Limited» проти України** (*East West Alliance Limited v. Ukraine*), заява № 19336/04, ЄСПЛ констатував, що «підприємство-заявник було позбавлене належних йому шести літаків Ан-28 та восьми Л-410 у надзвичайно свавільний спосіб, всупереч принципів верховенства права», зауваживши, що це втручання мало не короткостроковий характер, а такий, за якого підприємство-заявник було позбавлене доступу до свого майна на строк більше ніж десять років. І хоча підприємство-заявник доклало значних зусиль перед різними адміністративними, податковими, прокурорськими та судовими органами, аби повернути своє майно (які виявилися марними незалежно від їхніх юридичних результатів), літаки були пошкоджені та понижені, або продані третім особам, або просто зникли, і при цьому нікого не було притягнуто до відповідальності. Навіть якщо у короткі проміжки часу утримання державними органами літаків відповідало деяким принципам, закладеним у статті 1 Першого протоколу, супутні свавільні дії та зловживання державних органів на практиці звели нанівець ефективність цих гарантій.

167. Суд наголошує на тому, що перша та найбільш важлива вимога статті 1 Першого протоколу до Конвенції полягає у тому, що будь-яке втручання державного органу у право на мирне володіння майном повинно бути законним (див. рішення у справі **«Ятрідіс проти Греції»** (*Iatridis v. Greece*) [ВП], заява № 31107/96, п. 58, ECHR 1999-II). Вимога щодо законності у розумінні Конвенції вимагає дотримання відповідних положень національного законодавства та відповідності принципів верховенства права, що включає свободу від свавілля (див. рішення у справі **«Антріш проти Франції»** (*Hentrich v. France*) від 22 вересня 1994 року, Series A № 296-A, п. 42, та **«Кушоглу проти Болгарії»** (*Kushoglu v. Bulgaria*), заява № 48191/99, пп. 49-62, від 10 травня 2007 року).

[...]

215. У світлі вищезазначеного Суд не може не дійти висновку, що підприємство-заявник було позбавлене належних йому шести літаків Ан-28 та восьми Л-410 у надзвичайно свавільний спосіб, всупереч принципів верховенства права.

216. Крім того, Суд зазначає, що це втручання носило не короткостроковий характер, а такий, за якого підприємство-заявник було позбавлене доступу до свого майна на строк більше ніж десять років. І хоча підприємство-заявник доклало значних зусиль перед різними адміністративними, податковими,

прокурорськими та судовими органами, аби повернути своє майно (які виявилися марними незалежно від їхніх юридичних результатів), літаки були пошкоджені та понищені, або продані третім особам, або просто зникли, і при цьому нікого не було притягнуто до відповідальності.

217. Навіть якщо у короткі проміжки часу утримання державними органами літаків відповідало деяким принципам, закладеним у статті 1 Першого протоколу, супутні свавільні дії та зловживання державних органів на практиці звели нанівець ефективність цих гарантій.

218. За підстав, наведених у пункті 229, Суд відхиляє заперечення Уряду щодо невичерпання засобів стосовно статті 1 Першого протоколу та констатує, що було порушення зазначеного положення.

[...]

228. Суд вже зазначав у цій справі, що усі зусилля підприємства-заявника при зверненні до різних державних органів з метою повернення свого майна протягом дванадцяти років були безрезультатними (див., зокрема, пункт 216). Ніщо не вказує на те, що воно на практиці мало можливість звернутись до ефективних засобів юридичного захисту щодо своїх скарг – інакше кажучи, засобів юридичного захисту, які могли б запобігти вчиненню або продовженню порушень або могли б забезпечити заявнику належне відшкодування.

229. Отже, Суд доходить висновку, що було порушення статті 13 Конвенції. Суд також відхиляє заперечення Уряду стосовно прийнятності скарги підприємства-заявника за статтею 1 Першого протоколу на підставі невичерпання національних засобів юридичного захисту, яке попередньо об'єднав з розглядом його скарги по суті за статтею 13 Конвенції (див. пункт 148).

Рішення у справі **«East/West Alliance Limited» проти України»** (*East West Alliance Limited v. Ukraine*) від 23 січня 2014 р., заява № 19336/04.

ЄСПЛ неодноразово наголошував, зокрема оцінюючи виправданість втручання у те чи інше право, гарантоване Конвенцією, на важливості «якості закону» як запобіжника від свавільного втручання у права особи, зокрема ролі передбачених законом конкретних процесуальних гарантій, що були б ефективним засобом правового захисту:

(β) Якість права

67. Для того, щоб національне законодавство відповідало вимогам Конвенції, воно має гарантувати засіб правового захисту від свавільного втручання органів державної влади у права, гарантовані Конвенцією. У питаннях, які стосуються основоположних прав, надання правової дискреції органам виконавчої влади у вигляді необмежених повноважень було б несумісним з принципом верховенства права – одним з основних принципів демократичного суспільства, гарантованих Конвенцією. Відповідно законодавство має достатньо чітко визначити межі такої дискреції, наданої компетентним органам влади, та порядок її реалізації (див. рішення у справі **«Гілан та Квінтон проти Сполученого Королівства»** (*Gillan and Quinton v. the United Kingdom*), заява № 4158/05, п. 77, ECHR 2010 (витяги), з подальшими посиланнями).

68. Існування конкретних процесуальних гарантій є у цьому контексті необхідним. Те, які саме гарантії вимагатимуться, принаймні певною мірою залежатиме від характеру та масштабів зазначеного втручання (див. рішення у справі **«P.G та J.H. проти Сполученого Королівства»** (*P.G. and J.H. v. the United Kingdom*), заява № 44787/98, п. 46, ECHR 2001-IX). У різних контекстах статті 8 Конвенції Суд наголошував на тому, що питання про застосування превентивних заходів, які впливають на права людини, має вирішуватись в межах певного змагального процесу перед незалежним органом, що може своєчасно розглянути підстави для прийняття рішення та відповідні докази (див. рішення у справах **«Аль-Нашіф проти Болгарії»** (*Al-Nashif v. Bulgaria*), заява № 50963/99, п. 123, від 20 червня 2002 року; **«Х. проти Фінляндії»** (*X v. Finland*), заява № 34806/04, пп. 220-222, ECHR 2012 (витяги), та **«Олександр Волков проти України»** (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*), заява № 21722/11, п. 184, ECHR 2013).

Рішення у справі **«Котій проти України»** (*Kotiy v. Ukraine*) від 5 березня 2015 р., заява № 28718/09.

Доступ до правосуддя

Четвертим елементом верховенства права є доступ до правосуддя, представленого незалежним та безстороннім судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю.

Зазначимо, що доступ до правосуддя (англ. *access to justice*) є набагато ширшою концепцією, ніж доступ до суду (англ. *access to a court*) як елемент права на справедливий суд, гарантований статтею 6 Конвенції, і їх не можна ототожнювати. Доступ до правосуддя як елемент верховенства права охоплює набагато більше вимог⁵⁰, зокрема, не лише надання можливості оскаржувати рішення та дії суб'єктів владних повноважень – до суду безпосередньо або як апеляцію на рішення органів, що розглядали скаргу в досудовому (альтернативному) порядку, – але й щодо незалежності та безсторонності суду, справедливого і відкритого розгляду справи та низки інших, які одночасно охоплюються положеннями статті 6 Конвенції, а також їх можна розглядати як засади судочинства. Вони детально розглядатимуться у наступних розділах цього Посібника. Також зауважимо, що вимога ефективного виконання судових рішень, неможливість (окрім надзвичайно виняткових випадків) переглядати остаточне судове рішення (дотримання принципу *res judicata*) є вимогою не лише цього елементу верховенства права (п. 58 Доповіді ВК 2011 року), але й юридичної визначеності (п. 46 Доповіді ВК 2011 року, див. стор. 22-24 Посібника).

Окремо зауважимо на ролі судового контролю.

52. Більше того, Суд має бути впевненим щодо існування адекватного та ефективного захисту від зловживання, оскільки система заходів таємного спостереження, що розроблена для захисту національної безпеки та громадського порядку, пов'язана із ризиком порушення або навіть зруйнування принципів демократії на підставі її захисту (див. вищевказане

⁵⁰ Див.: Москаль, Р. Вимоги верховенства права стосовно доступу до правосуддя // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2020. – 115, 2 (Вер 2020). – 36-49.

рішення у справі *Klass and Others v. Germany*, пп. 49-50). Такі гарантії захисту мають бути чітко встановлені законом та мають застосовуватись до нагляду за діяльністю відповідних органів або служб. При наглядових провадженнях мають дотримуватись цінності демократичного суспільства настільки добросовісно, наскільки це можливо, зокрема верховенство права, про що прямо говориться у Преамбулі Конвенції. Верховенство права між іншим (*inter alia*) передбачає, що втручання органів виконавчої влади у права осіб має підлягати ефективному контролю, який зазвичай має здійснюватись судовим органом, щонайменше як останньою інстанцією, оскільки судовий контроль надає найбільші гарантії незалежності, безсторонності та здійснення належного провадження (див. вищевказане рішення у справі *Klass and Others v. Germany*, п. 55).

Рішення у справі «**Волохи проти України**» (*Volokhy v. Ukraine*)
від 2 листопада 2006 р., заява № 23543/02.

Дотримання прав людини

Дотримання прав людини є окремим елементом верховенства права. У контексті дотримання прав людини необхідно пам'ятати про концепцію негативних зобов'язань держави, згідно з якою держава повинна поважати права людини та не втручатися у їх здійснення, та позитивних зобов'язань держави, оскільки інколи не втручатися замало і державі необхідно вчинити певні дії, наприклад, прийняти законодавство, щоб людина могла реалізувати гарантоване їй право.

У Доповіді ВК 2011 року зазначено, що «дотримання верховенства права і дотримання прав людини не обов'язково є синонімами. Проте великою мірою обидві концепції збігаються між собою, а чисельна низка прав, закріплених у таких документах, як ЄКПЛ, також мають стосунок до верховенства права – явно виражено чи обумовлено» (п. 59). Правами, що найочевидніше пов'язані з верховенством права, є такі: (1) право на доступ до правосуддя; (2) право на законного і компетентного суддю; (3) право на виклад своєї позиції (англ. *the right to be heard*); (4) неприпустимість подвійної загрози [подвійного покарання за одне і те саме діяння] (*ne bis in idem*) (ст. 4 Протоколу 7 до ЄКПЛ); (5) юридичний принцип, згідно з яким заходи, що накладають обтяження, не можуть мати зворотної сили; (6) право на ефективні засоби юридичного захисту в будь-якому спорі (ст. 13 ЄКПЛ); (7) презумпція невинуватості – будь-яка особа вважається невинуватою в скоєнні злочину, доки її вину не доведено; та (8) право на справедливий суд, або – в англо-американській традиції – принцип природної справедливості чи принцип справедливої [юридичної] процедури; мають бути забезпечені: справедливе і відкрите слухання справи, відсутність упередженості та слухання і вирішення справи упродовж розумного строку. Окрім цього, має існувати визнана, організована та незалежна правнича професія, яка готова та *de facto* спроможна надавати юридичні послуги і законом уповноважена на це (п. 60 Доповіді ВК 2011 року).

Більшість із цих прав (а також принцип незалежності та безсторонності судівництва) вмонтовано у ст. 6 Конвенції. Проте інші права також можуть мати супутнє верховенству права значення – таке, як право на свободу вираження поглядів і переконань, що допускає критику чинної влади (ст. 10 Конвенції), та навіть такі права, як заборона катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (ст. 3), вони можуть мати зв'язок із поняттям «справедливий суд» (п. 61).

Верховенство права і права людини – взаємопов'язані. Не забезпечуючи доступу до прав, верховенство права лишатиметься всього-на-всього порожньою формою, позбавленою змісту. І навпаки – захист і просування прав людини досяжні лише завдяки повазі до верховенства права: міцний режим верховенства права є першорядним для захисту прав прав людини.

Заборона дискримінації

Важливим аспектом верховенства права є заборона дискримінації та рівність перед законом.

Доповідь ВК 2011 року щодо цього елемента насамперед звертається до А. Дайсі: «Дайсі обстоює поняття рівності шляхом висування умови такого змісту: верховенство права ставить усіх у «загальне підпорядкування» законові. У цьому контексті він чітко окреслював поняття формальної рівності – у тому аспекті, що закони, навіть будучи несправедливими на практиці, мають застосовуватись однаково до всіх та запроваджуватись з логічною послідовністю» (п. 62).

Враховуючи обов'язок судді «справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону, з дотриманням засад і правил судочинства» (пункт 1 частини 7 статті 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), його виконання, поза усяким сумнівом, передбачає дотримання принципу недискримінації.

Принцип недискримінації передбачає необхідність рівного поводження з особами в однакових ситуаціях і різного (відмінного) поводження з особами, які перебувають в різних ситуаціях. Необґрунтоване різне ставлення у подібних випадках так само дискримінує, як і однаковий підхід без врахування того, що особи перебувають не в ідентичних, а у відмінних ситуаціях.

У статті 2 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року № 5207-VI задекларовано, що законодавство України ґрунтується на принципі недискримінації, що передбачає незалежно від певних ознак:

- 1) забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб;
- 2) забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб;
- 3) повагу до гідності кожної людини;
- 4) забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб.

Зауважимо, що у цьому ж законі дається визначення дискримінації: «Дискримінація – ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» (див. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»).

Проаналізувавши це законодавче визначення, виокремимо характерні ознаки дискримінації:

- наявність обмеження у правах чи свободах – тобто це ситуація, коли особа та/або група осіб зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами (таке обмеження часто називають «несприятливим ставленням»);
- таке обмеження здійснюється за певною ознакою – перелік ознак не є вичерпним;
- ознака може бути дійсною чи припускатися;
- обмеження у правах і свободах має будь-яку з форм, встановлених законом;
- таке обмеження не має правомірної, об'єктивної мети;
- таке обмеження не має об'єктивного і розумного обґрунтування.

Для наявності дискримінації необхідна сукупність усіх вказаних вище ознак, тому розглянемо ці характерні ознаки детальніше, в тому числі, зокрема, з урахуванням усталеної практики ЄСПЛ, відповідно до якої дискримінація означає відмінне поводження, – без об'єктивного і розумного обґрунтування, – з особами, які перебувають у відносно схожих ситуаціях (див. рішення у справі **«Вілліс проти Сполученого Королівства»** (*Willis v. the United Kingdom*), заява № 36042/97, п. 48).

Заборона дискримінації означає, що закони стримують дискримінацію окремих фізичних осіб чи груп осіб. Будь-який необґрунтований неоднаковий підхід за законом заборонений, і всі особи мають гарантований рівний та ефективний захист від дискримінації за будь-якою ознакою – раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, власності, народження чи іншого статусу (п. 64 Доповіді ВК 2011 року).

Як наголошено в документі Ради Європи з цього питання від 2008 р.⁵¹, ці два принципи – рівність перед законом і заборона дискримінації (*Equality before the law and non-discrimination*) є принципами прав людини настільки ж, наскільки вони є принципами верховенства права; а практика Суду схиляється до того, щоб застосовувати заборону дискримінації за відсутності особливої потреби посилатися на неї як на принцип верховенства права, хоча до певної міри визнано, що рівність прав та обов'язків кожної людини перед законом є одним із аспектів верховенства права.

39. Суд повторює, що стаття 14 Конвенції доповнює інші основні положення Конвенції та протоколів до неї. Вона не існує незалежно, оскільки застосовується лише щодо «користування правами та свободами», що гарантуються цими основними положеннями (див., серед багатьох інших джерел, рішення у справі **«Захін проти Німеччини»** (*Sahin v. Germany*) (<...>) [ВП], заява № 30943/96, п. 85, ECHR 2003-VIII). Застосування статті 14 Конвенції не обов'язково означає порушення одного з матеріальних прав, гарантованих Конвенцією. Необхідно, але й також достатньо, щоб обставини справи входили «до сфери застосування» однієї або більше статей Конвенції (див., серед багатьох інших джерел, рішення у справах **«Гайгусз проти Австрії»**

⁵¹ The Council of Europe and the Rule of Law – An Overview, CM(2008)170, 21 November 2008, para. 53. URL: https://www.coe.int/t/dc/files/Ministerial_Conferences/2009_justice/CM%20170_en.pdf

(*Gaygusuz v. Austria*), п. 36, від 16 вересня 1996 року, Reports of Judgments and Decisions 1996-IV, та **«Е.Б. проти Франції»** (*E.B. France*) [ВП], заява № 43546/02, п. 47, ECHR 2008-..., та посилання у них).

40. Таким чином, заборона дискримінації за статтею 14 Конвенції поширюється за межі використання прав та свобод, гарантування яких кожною державою вимагається Конвенцією та протоколами до неї. Вона також застосовується до тих додаткових прав, що входять до загальної сфери застосування будь-якої статті Конвенції, які держави добровільно вирішили гарантувати (див. ухвалу щодо прийнятності у справі **«Стек та інші проти Сполученого Королівства»** (*Stec and Others v. the United Kingdom*) [ВП], заяви №№ 65731/01 та 65900/01, п. 40, ECHR 2005-X).

41. Якщо у Договірній державі є чинне законодавство, яким передбачено право на соціальні виплати, обумовлені або не обумовлені попередньою сплатою внесків, це законодавство має вважатися таким, що породжує майновий інтерес, який підпадає під дію статті 1 Першого протоколу, для осіб, що відповідають вимогам такого законодавства (там же, п. 54).

42. У справах, таких як ця, щодо скарги за статтею 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу на те, що заявника частково або повністю позбавили певної матеріальної допомоги на дискримінаційній підставі, що охоплюється статтею 14 Конвенції, відповідним методом перевірки є з'ясування, чи він або вона мали б право на отримання відповідної матеріальної допомоги за національним законодавством за умови існування права, щодо якого скаржиться заявник. Хоча Перший протокол не включає в себе право на отримання будь-яких видів виплат з соціального страхування, якщо держава вирішує створити механізм соціальних виплат, вона повинна зробити це у спосіб, що відповідає статті 14 (там же, п. 55).

43. Сторони провадження не оскаржували того, що якби заявник продовжив проживати на території України, він і надалі б отримував пенсію. Із цього випливає, що інтереси заявника належать до сфери застосування статті 1 Першого протоколу та права на майно, яке вона гарантує. Цього достатньо для висновку про застосовність статті 14 Конвенції.

Рішення у справі **«Пічкур проти України»** (*Pichkur v. Ukraine*)
від 7 листопада 2013 р., заява № 10441/06.

Детальніше реалізація прав без дискримінації розглядається у заключному розділі Посібника.

Принцип законності

Виходячи з позиції, що принципи права – це нормативні засади позитивного права, які визначають його сутність і спрямованість правового регулювання⁵², погодимось з В.Шишкіним, що у практичній площині конкретизація завдання, яке

⁵² Фулей Т.І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.01. – Київ. Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – С. 6.

визначене для напрямів правового регулювання, відображене безпосередньо в процедурних нормах, що регулюють (встановлюють) поведінку органів державної влади; в останні роки це найбільш яскраво почало відбиватися в нових кодексах, які регулюють процедури галузевого судочинства⁵³.

У контексті розмежування та розгляду співвідношення категорій «право» і «закон» варто зазначити, що «закон» дедалі частіше розуміють не як закон у строгому, спеціальному сенсі (як акт верховної влади і джерело вищої юридичної сили), а як офіційне джерело юридичних норм⁵⁴.

Якщо абстрагуватися від окремих, пов'язаних з типом праворозуміння, розбіжностей у численних дефініціях, законність розуміють як фундаментальну юридичну категорію, що є критерієм правового життя суспільства і громадян. Це «комплексне політико-правове явище, що відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний зв'язок права і влади, права і держави»⁵⁵; законність також розглядають як «принцип, метод та режим суворого, неухильного дотримання, виконання норм права всіма учасниками суспільних відносин»⁵⁶.

У законності концентровано виражена властивість права щодо протистояння сваволі в процесі впорядкування суспільних відносин⁵⁷. У правовій державі законність (правозаконність) є гарантією правомірності застосованого примусу⁵⁸; це явище у повному обсязі може існувати тільки за демократичних правових режимів, які здатні забезпечити прийняті закони, адекватні сутності права⁵⁹.

Варто зауважити, що лише у випадку дотримання вимоги законності ЄСПЛ переходить до аналізу інших вимог виправданості втручання. У попередньому підрозділі Посібника, присвяченому верховенству права, ми вже наводили положення, висловлене Великою Палатою ЄСПЛ у класичному рішенні **«Ямпідіс проти Греції»**, що перша та найважливіша вимога статті 1 Першого протоколу до Конвенції полягає в тому, що будь-яке втручання державного органу в мирне володіння майном повинно бути законним.

Розглянемо окремі аспекти принципу законності, що викладені в практиці ЄСПЛ у двох справах проти України, прийнятих ще у 2010-2011 рр., у яких причиною визнання порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції була, серед іншого, нечіткість та неузгодженість податкового законодавства, що мало наслідком його суперечливе тлумачення Верховним Судом України.

Так, у справі **«Щокін проти України»** (*Shchokin v. Ukraine*), заяви № 23759/03 та 37943/06, рішення від 14 жовтня 2010 року, ЄСПЛ розглянув ситуацію, коли

⁵³ Шишкін В. Новації у застосуванні принципів правового регулювання // Вибори та демократія. – 2006. – № 4 (10). – С. 43.

⁵⁴ Оніщенко Н. Принцип законності: природа та сутність в умовах демократичних змін // Віче. – 2012. – № 12. – С. 3.

⁵⁵ Бобровник С.В. Законність // Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С.Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 274.

⁵⁶ Теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. – М.: Новый юрист, 1996. – С. 209.

⁵⁷ Явич Л.С. Сущность права. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – С. 156.

⁵⁸ Оніщенко Н. Принцип законності: природа та сутність в умовах демократичних змін // Віче. – 2012. – № 12. – С. 3.

⁵⁹ Малеин Н.С. О законности в условиях переходного периода // Теория права: новые идеи. – М.: Изд-во ИГиП РАН, 1995. – Вып. 4. – С. 26-32.

встановлений Декретом Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян» розмір податків, які заявник мав сплатити, був збільшений за Інструкцією «Про прибутковий податок з громадян», затвердженою наказом Головної державної податкової інспекції.

У іншій справі **«Серков проти України»** (*Serkov v. Ukraine*), заява № 39766/05, рішення від 7 липня 2011 року, із заявника – фізичної особи-підприємця, який був платником єдиного податку та здійснював ввезення товару на територію України, було стягнуто ПДВ на підставі Закону України «Про податок на додану вартість» від 3 квітня 1997 р. № 168/97-ВР. Зокрема, відповідно до п. 2.4 цього закону, платником ПДВ є будь-яка особа, що імпортує на митну територію України товари або послуги, незалежно від обраного режиму оподаткування (за винятком ввезення фізичною особою в обсягах, що не підлягають оподаткуванню відповідно до митного законодавства). Водночас Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» від 19 жовтня 2000 р. № 2063-III передбачав застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва. При цьому, відповідно до пункту 6 чинного у той час Указу Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» від 3 липня 1998 р. № 727/98 (в редакції Указу Президента № 746/99 від 28 липня 1999 р.), фізична особа-суб'єкт малого підприємництва, яка сплачує єдиний податок, не є платником податку на додану вартість. У обох справах ЄСПЛ дійшов висновку що, по-перше, національне законодавство не було чітким та узгодженим та не відповідало вимозі «якості» закону і не забезпечувало адекватного захисту від свавільного втручання у майнові права заявника; по-друге, національними органами не було дотримано вимогу законодавства щодо застосування підходу, який був би найбільш сприятливим для заявника-платника податку, коли в його справі національне законодавство припускало неоднозначне трактування⁶⁰.

35. Коло застосування концепції передбачуваності значною мірою залежить від змісту відповідного документа, сфери призначення, кількості та статусу тих, до кого він застосовується. Сам факт, що правова норма передбачає більш як одне тлумачення, не означає, що вона не відповідає вимозі «передбачуваності» у контексті Конвенції. Завдання здійснення правосуддя, що є повноваженням судів, полягає саме у розсіюванні тих сумнівів щодо тлумачення, які залишаються, враховуючи зміни у повсякденній практиці (див. рішення у справі **«Горзелік та інші проти Польщі»** (*Gorzelik and Others v. Poland*) [ВП], заява № 44158/98, п. 65, від 17 лютого 2004 року). У зв'язку з цим не можна недооцінювати завдання вищих судів щодо забезпечення уніфікованого та єдиного застосування права (див. *mutatis mutandis*, рішення у справах **«Тудор Тудор проти Румунії»** (*Tudor Tudor v. Romania*), заява № 21911/03, пункти 29 - 30, від 24 березня 2009 року та **«Стефаніка та інші проти Румунії»** (*Ștefănică and Others v. Romania*), заява № 38155/02, пункти 36-37, від 2 листопада 2010 року). Неспроможність вищого суду впоратись із цим завданням може призвести до наслідків, несумісних, *inter alia*, з вимогами статті 1 Першого протоколу до Конвенції (див. рішення у справі **«Педурару проти Румунії»** (*Păduraru v. Romania*), заява № 63252/00, пункти 98–99, ECHR 2005-XII (витяги)).

⁶⁰ Рішення у справах **«Щокін проти України»** (*Shchokin v. Ukraine*) від 14 жовтня 2010 р., заява №№ 23759/03 і 37943/06 та **«Серков проти України»** (*Serkov v. Ukraine*) від 7 липня 2011 року, заява № 39766/05.

36. Суд визнає, що тлумачення та застосування національного законодавства є прерогативою національних органів. Суд, однак, зобов'язаний переконатись у тому, що спосіб, у який тлумачиться та застосовується національне законодавство, приводить до наслідків, сумісних із принципами Конвенції з точки зору тлумачення їх у світлі практики Суду (див. рішення у справі **«Скордіно проти Італії (№ 1)»** (*Scordino v. Italy*) (no. 1) [ВП], заява № 36813/97, пункти 190 та 191, ECHR 2006-V).

37. У цій справі у задоволенні позову заявника до митного органу було відмовлено, оскільки суди визнали, що звільнення від сплати ПДВ не могло застосовуватись до операцій з імпорту, що здійснювались заявником. Проте національні суди неоднаково тлумачили положення законодавства щодо сфери застосування звільнення від сплати ПДВ. Зокрема, 15 січня 2003 року Верховний Суд України ухвалив постанову, якою слід було керуватись, що допускала застосування звільнення від сплати ПДВ до операцій з імпорту, які проводились платником єдиного (уніфікованого) податку (див. пункт 25 рішення). У подальшому, 23 грудня 2003 року, Верховний Суд України застосував протилежний підхід, встановивши, що звільнення від сплати ПДВ не може застосовуватись до операцій з імпорту, що проводились такими платниками податку. У червні 2004 року, тобто коли заявник здійснював ввезення товарів із-за кордону (див. пункт 6 рішення), цю постанову було розповсюджено та офіційно рекомендовано для застосування (див. пункт 26 рішення).

38. Не можна виключати того, що надання права на звільнення від сплати ПДВ у тлумаченні Верховного Суду України, наведеному в постанові від 15 січня 2003 року, було суттєвим фактором при прийнятті заявником рішення укласти угоди з купівлі-продажу, які передували відповідним операціям з імпорту. Проте вбачається, що у певний момент цієї підприємницької діяльності заявник мав виявити, що тлумачення стосовно режиму оподаткування операцій з імпорту, яким слід було керуватись, докорінно змінилося.

39. Суд визнає, що, дійсно, можуть існувати переконливі причини для перегляду тлумачення законодавства, яким слід керуватися. Сам Суд, застосовуючи динамічний та еволюційний підходи в тлумаченні Конвенції, у разі необхідності, може відходити від своїх попередніх тлумачень, тим самим забезпечуючи ефективність та актуальність Конвенції (див. рішення у справах **«Вільхо Ескелайнен та інші проти Фінляндії»** (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*), [ВП], заява № 62325/00, п. 56, ECHR 2007-IV та **«Скоппола проти Італії»** (*Scoppola v. Italy № 2*) [ВП], заява № 10249/03, п. 104, ECHR 2009-...).

40. Проте Суд не вбачає жодного виправдання для зміни юридичного тлумачення, з яким зіткнувся заявник. Насправді, Верховний Суд України не навів жодних аргументів, щоб пояснити відповідну зміну тлумачення. Така відсутність прозорості мала обов'язково вплинути на довіру суспільства та віру в закон. З огляду на обставини цієї справи, Суд вважає, що спосіб, у який національні суди тлумачили відповідні положення законодавства, негативно вплинув на їхню передбачуваність.

41. Суд також зазначає, що можливість таких різних тлумачень одних і тих самих положень законодавства головним чином була спричинена неналежним станом національного законодавства з цього питання. Правила, які було закріплено в Указі Президента та в Законі про ПДВ, надавали

необґрунтовану свободу вибору щодо тлумачення того, яким чином вони можуть співвідноситися, а також розуміння чіткої сфери їх застосування та значення їх вимог.

42. Відповідно, на думку Суду, відсутність необхідної передбачуваності та чіткості національного законодавства з такого важливого фіскального питання, яка призводила до його суперечливого тлумачення судом, порушує вимоги Конвенції щодо «якості закону».

43. У цьому контексті Суд не може не брати до уваги вимоги статті 4.4.1 Закону про погашення зобов'язань платників податків, який передбачає, що у разі, якщо норма закону або іншого нормативного акту, виданого на основі закону, або якщо норми різних законів або нормативних актів дозволяють неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків платників податків і контролюючого органу, рішення приймається на користь платника податків. Проте у цій справі державні органи обрали тлумачення національного законодавства, менш сприятливе для платників податків, що призвело до стягнення ПДВ із заявника (див. також рішення у справі **«Щокін проти України»** (*Shchokin v. Ukraine*), заяви № 23759/03 та № 37943/06, п. 57, від 14 жовтня 2010 року).

44. Вищезазначені міркування є достатніми, щоб надати Суду можливість дійти висновку, що втручання у майнові права заявника було незаконним у контексті статті 1 Першого протоколу. Відповідно, Суд постановляє, що було порушення цього положення.

Рішення у справі **«Серков проти України»** (*Serkov v. Ukraine*) від 7 липня 2011 року, заява № 39766/05.

Рівність перед законом і судом

Принцип рівності перед законом і судом є одним з конкретних проявів загального принципу рівності, який у різних системах права – міжнародно-правовій і національній (внутрішньодержавній), – зважаючи на особливості суб'єктного складу і характер відносин, виражається в таких особливих проявах, як *принцип суверенної рівності* у міжнародному праві та *принцип рівності однойменних суб'єктів (громадян, юридичних осіб)* у внутрішньодержавному праві.

Принцип юридичної рівності в найзагальнішому сенсі означає, що до однойменних суб'єктів не можуть застосовуватися будь-які розрізнення, винятки, обмеження чи переваги з огляду на певні їхні властивості. Юридичне розуміння, як зазначає Р.З. Лівшиц, передбачає рівність у правах, у процедурах, стартових можливостях, правилах гри, на відміну від економічної рівності, що вимагає рівності на фініші⁶¹.

Рівність перед законом означає, що кожна фізична особа є підпорядкованою тим самим законам, і жодна фізична особа чи група осіб не мають особливих юридичних привілеїв (п. 65 Доповіді ВК 2011 року).

⁶¹ Лившиц Р.З. Современная теория права. Краткий очерк. – М.: Ин-т гос. и права РАН, 1992. – С. 64-65.

«Засада рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом забезпечує гарантії доступності правосуддя та реалізації права на судовий захист, закріпленого в частині першій статті 55 Конституції України. Ця засада є похідною від загального принципу рівності громадян перед законом, визначеного частиною першою статті 24 Основного Закону України, і стосується, зокрема, сфери судочинства. Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом передбачає єдиний правовий режим, який забезпечує реалізацію їхніх процесуальних прав»⁶².

Принцип рівності перед судом є основою сучасної концепції справедливого правосуддя. Для кожної людини у правовій державі, насамперед, важливо мати доступ до правосуддя і можливість вільно, швидко, безперешкодно реалізувати право на судовий захист незалежно від належності до певної соціальної групи або інших персональних характеристик особи⁶³.

Європейський суд з прав людини досить часто посилається на принцип рівності сторін як елемент права на справедливий суд, гарантований статтею 6 Конвенції, у своїх рішеннях, при тому, що засади рівності і змагальності у судовому процесі виведені ним із принципу верховенства права, якому підпорядкована вся Конвенція.

Принцип рівності сторін у процесі – у розумінні «справедливого балансу» між сторонами – вимагає, щоб кожній стороні надавалася розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво невідгдане становище відносно іншої сторони.

Рішення у справах **«Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands»** від 27 жовтня 1993 р., заява № 14448/88, п. 33, та **«Ankerl v. Switzerland»** від 23 жовтня 1996 р., заява № 17748/91, п. 38.

Завдання ЄСПЛ полягає не в тому, щоб надавати вказівки стосовно організації національних правил доказування у певній державі-члені, а, радше, в тому, щоб забезпечити наявність достатніх гарантій для сторони захисту з метою отримання загального доступу до справедливого процесу⁶⁴.

Принцип рівності був неодноразово застосований ЄСПЛ і у справах щодо України. Наприклад, у справі **«Надточій проти України» (Nadtochiy v. Ukraine)**, заява № 7460/03, рішення від 15 травня 2008 р.:

26. Суд нагадує, що принцип рівності сторін – один із складників ширшої концепції справедливого судового розгляду – передбачає, що кожна сторона повинна мати розумну можливість представляти свою справу в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище у порівнянні з опонентом

⁶² Див. пункт 3.1 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 11113 Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України.

⁶³ Городовенко В. Принцип рівності громадян перед законом і судом // Вісник Конституційного Суду України. – 2012. – № 1. – С. 178.

⁶⁴ Віткаускас Д., Диков Г. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської конвенції з прав людини. /Посібник для юристів. 2-ге видання, підготовлене Д. Віткаускасом. – Рада Європи, 2-ге видання (українська версія), лютий 2018 року. – С. 71.

(див., серед інших рішень та *mutatis mutandis*, «**Кресс проти Франції**» (*Kress v. France*), [GC], заява № 39594/98, п. 72, ECHR 2001-VI; «**Ф.С.Б. проти Італії**» (*F.C.B. v. Italy*) від 28 серпня 1991 року, серія А № 208-B, п. 33; «**Т. проти Італії**» (*T. v. Italy*) від 12 жовтня 1992 року, серія А № 245-C, п. 26; та «**Кайя проти Австрії**» (*Kaya v. Austria*), заява № 54698/00, п. 28, від 8 червня 2006 року).

27. Суд зауважує, що під час розгляду адміністративної справи щодо заявника, останній відбував покарання за вироком суду у місцях позбавлення волі та не брав участі у адміністративному провадженні, незважаючи на те, що національні відповідні державні органи знали про становище заявника та місце, де він відбував покарання. У своєму рішенні національний суд зазначив, що заявника було повідомлено про судові засідання, проте документів, які б підтверджували отримання заявником такого повідомлення, немає. Навпаки, як вбачається з матеріалів справи, зокрема з листа Департаменту з питань виконання покарань до Секретаріату Урядового уповноваженого (див. пункт 10 рішення), доказів отримання у належний час заявником судових повісток чи повідомлень щодо цього провадження немає. Крім того, попри чітке питання Суду, Уряд не надав інформацію щодо практичної можливості заявника бути присутнім на судових засіданнях, зокрема за його власним клопотанням, з урахуванням того, що заявник відбував покарання за вироком суду за тяжкий злочин.

28. Також Суд звертає увагу на твердження заявника про те, що він не повинен був нести відповідальність за порушення митних правил, оскільки він знаходився у місцях позбавлення волі та не міг виконати своє зобов'язання щодо вивезення автомобіля. Національні органи влади не проаналізували ці обставини за власною ініціативою та не надали можливості заявнику порушити це питання. Замість цього національні органи перекваліфікували дії заявника на інше правопорушення – втрата майна, яке перебуває під митним контролем. Крім того, із наявних матеріалів справи не вбачається, що національні суди намагалися з'ясувати, що сталося із транспортним засобом або, що було б доречним за обставин справи, запитати у заявника, що сталося з автомобілем та про його місцезнаходження. Замість цього суд просто зазначив, що місцезнаходження транспортного засобу невідоме.

29. Суд вважає, що у провадженні, яке розглядається, важливі процесуальні гарантії були відсутні та що ці процесуальні недоліки, у світлі обставин справи, були достатньо серйозними, щоб піддати сумніву справедливість провадження.

Відповідно було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі «**Надточій проти України**» (*Nadtochiy v. Ukraine*) від 15 травня 2008 року, заява № 7460/03.

ЄСПЛ визнав порушення принципу рівності сторін через неінформування особи про існування порушеного щодо неї провадження в суді апеляційної інстанції у справі «**Лазаренко та інші проти України**» (*Lazarenko and others v. Ukraine*) від 27 червня 2017 року, заява № № 70329/12, та касаційної інстанції – у справі «**Грица та Шадура проти України**» (*Grytsa and Shadura v. Ukraine*) від 27 червня 2019 року, заяви № 3075/13 та № 63879/13.

36. Суд повторює, що принцип рівності сторін вимагає надання кожній стороні розумної можливості представляти свою справу за таких умов, які не ставлять її чи його у явно гірше становище порівняно з протилежною стороною (див., рішення у справах **«Домбо Бехеєр Б.В. проти Нідерландів»** (*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*), від 27 жовтня 1993 року, пункт 33, Серія А № 274 та **«Авотінш проти Латвії»** (*Avotiņš v. Latvia*) [ВП], заява № 17502/07, пункт 119, ЄСПЛ, 2016). Кожній стороні має бути забезпечена можливість ознайомитись із зауваженнями або доказами, наданими іншою стороною, у тому числі із апеляційною скаргою, та надати власні зауваження з цього приводу. Під загрозою стоїть впевненість сторін у функціонуванні правосуддя, яке ґрунтується, зокрема, на усвідомленні того, що вони мали змогу висловити свої думки щодо кожного документа в матеріалах справи (див. рішення у справі **«Беєр проти Австрії»** (*Beer v. Austria*), заява № 30428/96, пункти 17 - 18, від 06 лютого 2001 року).

37. Статтю 6 Конвенції не можна тлумачити як таку, що встановлює певну форму обслуговування судової кореспонденції (див., наприклад, ухвали щодо прийнятності у справах **«Богонос проти Росії»** (*Bogonos v. Russia*), заява № 68798/01, від 05 лютого 2004 року та **«Бац проти України»** (*Bats v. Ukraine*), заява № 59927/08, пункт 37, від 24 січня 2017 року). Від національних органів влади також не вимагається забезпечення бездоганного функціонування поштової системи (див., рішення у справі **«Загородніков проти Росії»** (*Zagorodnikov v. Russia*), заява № 66941/01, пункт 31, від 07 червня 2007 року). Тим не менш, загальна концепція справедливого судового розгляду охоплює фундаментальний принцип змагальності процесу (див., рішення у справі **«Руїз-Матеос проти Іспанії»** (*Ruiz-Mateos v. Spain*), від 23 червня 1993 року, пункт 63, Серія А, № 262), вимагає, щоб особу, щодо якої порушено провадження, було проінформовано про цей факт (див. рішення у справі **«Діліпак та Каракаяя проти Туреччини»** (*Dilipak and Karakaya v. Turkey*), заяви № 7942/05 та № 24838/05, пункт 77, від 04 березня 2014 року). Невручення сторін належним чином судових документів може позбавити його або її можливості захищати себе у провадженні (див., рішення у справі **«Заводнік проти Словенії»** (*Zavodnik v. Slovenia*), заява № 53723/13, пункт 70, від 21 травня 2015 року, із подальшими посиланнями).

(b) Застосування зазначених принципів у цій справі

38. У цій справі для забезпечення дотримання принципу рівності сторін заявники мали бути повідомлені про апеляційні скарги, подані у їхніх справах. Сторони заперечили, що їх справді було про це повідомлено. Проте Суд зазначає, що національне законодавство містить спеціальні норми щодо забезпечення інформування сторін про ключові процесуальні дії і дотримання, таким чином, принципу рівності сторін та зберігання відповідної інформації. Відповідні норми вимагали, щоб, у випадку надсилання судових документів поштою, вони надсилались рекомендованою кореспонденцією. Більше того, особа, яка вручає документ, мала повернути до суду розписку про одержання, а національне законодавство чітко вимагало, щоб таку розписку було долучено до матеріалів справи (див. пункти 15 та 21). Якби цю процедуру було дотримано, то в матеріалах справи містилось би підтвердження про отримання. Дотримання такої процедури дозволило б уникнути

труднощів, викликаних знищенням реєстрів вихідної кореспонденції, що, за твердженнями Уряду, завадило йому надати докази повідомлення заявників (див. пункти 19 та 33).

39. Уряд не пояснив, чому не було дотримано процедури, передбаченої Кодексом, а, як стверджувалось, замість цього було використано звичайне поштове відправлення (див., для порівняння, рішення у справі **«Гакхарія проти Грузії»** (*Gakharia v. Georgia*), заява № 30459/13, пункт 40, від 17 січня 2017 року). Не було жодного офіційного рішення чи нормативного акту, які б передбачали цю альтернативну форму вручення (див., для порівняння, рішення у справі **«Стрижак проти України»** (*Strizhak v. Ukraine*), заява № 72269/01, пункт 39, від 08 листопада 2005 року). Більше того, документи у матеріалах справ деяких заявників на національному рівні чітко вказують, що для відправлення заявникам документів мало бути використано саме рекомендовану кореспонденцію, а не звичайне невідслідковане поштове відправлення (див. підпункт «і» пункту 13).

40. Дійсно, українське законодавство також передбачає інші форми повідомлення, крім надсилання рекомендованою кореспонденцією, наприклад, повідомлення за допомогою телефонного зв'язку. Суд вже встановлював, що коли національне законодавство передбачає можливість вибору засобів повідомлення, на національні суди все ще покладається обов'язок з'ясувати чи були їхні сповіщення про інші документи завчасно отримані сторонами та, за необхідності, внести відповідні відомості до тексту рішення (див. рішення у справі **«Ганкін та інші проти Росії»** (*Gankin and Others v. Russia*), заяви № 2430/06 та інші, пункт 36, від 31 травня 2016 року). Проте немає підстав або інших документів, які б дозволили вважати, що у справах заявників було використано або передбачено іншу форму повідомлення, ніж надсилання поштовим зв'язком. При цьому, у випадку надсилання за допомогою поштового зв'язку, українське законодавство, на відміну від національного законодавства у справі **«Ганкін та інші проти Росії»** (*Gankin and Others v. Russia*), не дає права вибору: має використовуватись рекомендована кореспонденція.

41. Зазначені міркування застосовуються *a fortiori* у справі четвертої заявниці, в матеріалах справи на національному рівні якої відсутні не лише запис про відправлення їй якого-небудь документа з метою її інформування, а й будь-які відомості, що такий документ взагалі було створено (див. підпункт «iv» пункту 13).

42. Незважаючи на те, що це не є вирішальним для розв'язання цього питання, Суд також зазначає, що матеріали справи пана Кучеренка містять розписку про одержання повістки (див. пункт 14). Уряд не надав жодних пояснень такої розбіжності між стверджуваною практикою, яка зокрема полягає у використанні звичайних невідслідкованих поштових відправлень, та фактами справи пана Кучеренка.

43. Суд доходить висновку, що не було доведено, що апеляційні скарги були вручені заявникам або що їх було повідомлено про них будь-якими іншими засобами. Таким чином, їх було позбавлено можливості надати свої зауваження щодо апеляційних скарг, поданих у їхніх справах. Це призвело до порушення принципу рівності сторін (див., для порівняння, згадане рішення

у справі **«Беер проти Австрії»** (*Beer v. Austria*), пункти 19 - 21 та рішення у справі **«Салов проти України»** (*Salov v. Ukraine*), заява № 65518/01, пункт 88, ЄСПЛ 2005 VIII (витяги).

44. Відповідно було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі **«Лазаренко та інші проти України»**
(*Lazarenko and others v. Ukraine*)
від 27 червня 2017 року, заява № 70329/12.

Звернути увагу, що рівність засобів включає:

- розумну можливість представляти справу в умовах, що не ставлять одну сторону у становище суттєво менш сприятливе ніж іншу сторону;
- фактичну змагальність;
- процесуальну рівність;
- дослідження доказів, законність методів одержання доказів;
- вмотивованість рішень;
- неможливість втручання у порядок оскарження осіб, які не беруть участі в справі й права та інтереси яких на зачіпаються (зокрема органів прокуратури в інтересах держави чи третіх осіб) та ін.

Хоча не існує вичерпного переліку мінімальних вимог до «рівності сторін», повинні існувати відповідні процесуальні гарантії, які відповідають характеру справи та залежать від того, що опиняється під загрозою для сторін. Вони можуть включати можливість: а) подати докази, б) оскаржити докази іншої сторони та в) навести доводи щодо спірних питань (**«Г. проти Бельгії»** (*H. v. Belgium*), п. 49-55). Стороні-опоненту не можна надавати додаткових привілеїв для відстоювання своєї думки, на зразок права бути присутньою в суді, поки інша сторона відсутня (**«Боргерс проти Бельгії»** (*Borgers v. Belgium*), п. 24-29). У цьому контексті вимога «рівності сторін» збігається не лише з вимогою «змагального провадження», а й з правом особисто представити пояснення щодо справи⁶⁵.

Хоча «рівність сторін», за своєю суттю, означає рівну процесуальну здатність презентувати свою позицію, цей принцип, як правило, збігається з вимогою «змагальності» (остання, відповідно до досить вузького розуміння Суду, стосується доступу до та ознайомлення з доказами), і на основі послідовної прецедентної практики Суду не зрозуміло, чи є ці принципи фактично незалежними один від одного⁶⁶.

Гласність та відкритість адміністративного процесу

55. Що стосується скарги заявниці про те, що розгляд її справи не був публічним, Суд повторює, що проведення публічних судових засідань є

⁶⁵ Віткаускас Д., Диков Г. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської конвенції з прав людини. /Посібник для юристів. 2-ге видання, підготовлене Д. Віткаускасом. – Рада Європи, 2-ге видання (українська версія), лютий 2018 року. – С. 72.

⁶⁶ Там само, с. 71.

основоположним принципом, закріпленим у пункті 1 статті 6 Конвенції (див. рішення у справі «Ріпан проти Австрії» (*Riepan v. Austria*), заява № 35115/97, п. 27, *ЕСНР* 2000-ХІІ). Проте право на публічний судовий розгляд підлягає обмеженням, викладеним у другому реченні пункту 1 статті 6 Конвенції.

56. Суд зазначає, що, хоча доступ громадськості до судового розгляду, про який йдеться, формально не був обмежений, обставини, за яких він відбувся, були очевидною перешкодою його публічності. По-перше, розгляд відбувся у диспансері з обмеженим доступом. По-друге, суд не дозволив іншим особам, окрім учасників провадження, залишитися в палаті, де відбувався розгляд, або входити до неї. По-третє, з матеріалів справи не вбачається існування загальнодоступної інформації про дату та місце засідання.

57. Враховуючи пояснення, надане Тростянецьким районним судом у його постанові від 6 листопада 2000 року, вбачається, що розгляд справи був здійснений у приміщенні диспансеру для того, щоб забезпечити судовий розгляд справи заявниці, чия присутність за законодавством України була обов'язковою, у двомісячний термін, встановлений Кодексом України про адміністративні порушення (див. пункт 26 рішення). Проте Суд зазначає, що національне законодавство передбачає, що особу, яка притягається до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, може бути піддано примусовому приводу до суду поліцією (див. пункт 29 рішення).

58. Хоча вибір найбільш доцільного способу врегулювання ситуацій, коли особа, яка притягається до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, не з'являється до суду, належить саме національним судам, Суд вважає, що заходи, до яких у цій справі вдався суд, які обмежили право заявниці на публічний розгляд її справи, не були «суворо необхідні» у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції.

59. Відповідно в цій справі мало місце порушення зазначеного положення у зв'язку з відсутністю публічного розгляду справи заявниці.

Рішення у справі «**Лучанінова проти України**» (*Luchaninova v. Ukraine*) від 9 червня 2011 року, заява № 16347/02.

Право на усне слухання автоматично не означає фізичну присутність, і належною формою забезпечення цього права є відеоконференція (із місця тримання під вартою тощо) («**Володимир Васильєв проти Росії**» (*Vladimir Vasilyev v. Russia*), п. 81-90). Фізична присутність сторін вимагається: а) для отримання їхніх свідчень у справах, в яких вони виступають як свідки подій та є важливими для вирішення справи («**Ковальов проти Росії**» (*Kovalev v. Russia*), п. 30-38); б) для того, щоб суддя мав можливість зробити висновки про особу, можливості заявників тощо («**Штукатуров проти Росії**» (*Shtukaturov v. Russia*), п. 69-76)⁶⁷.

⁶⁷ Віткаускас Д., Диков Г. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської конвенції з прав людини. /Посібник для юристів. 2-ге видання, підготовлене Д. Віткаускасом. – Рада Європи, 2-ге видання (українська версія), лютий 2018 року. – С. 78.

Змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування усіх обставин справи

Принцип змагальності процесу означає, що кожній стороні повинна бути надана можливість ознайомитися з усіма доказами та зауваженнями, наданими іншою стороною, і відповісти на них.

Рішення у справі **«Руїз-Метеос проти Іспанії»** (*Ruiz-Mateos проти Іспанії*) від 23 червня 1993 року, заява № 12952/87, п. 63.

Необхідно надавати доступ до матеріалів, що мають «життєво важливе» значення для результату справи (**«МакМайкл проти Сполученого Королівства»** (*McMichael v. the United Kingdom*), п. 78-82); доступ до менш важливих доказів може бути обмежений⁶⁸.

Вимога щодо «змагальності» у значенні статті 6 зазвичай передбачає аналіз якості провадження на національному рівні (як-от: можливість сторони захисту висунути аргументи проти нерозкриття доказів у судах як першої, так і апеляційної інстанції (**«Роу та Дейвіс проти Сполученого Королівства»** (*Rowe and Davis v. the United Kingdom*) заява № 28901/95, а також обов'язок національних судів провести процедуру зважування конкуруючих інтересів)⁶⁹.

Звернути увагу на:

- вимоги ст.ст. 162-164 КАС України (відзив на позовну заяву, відповідь на відзив та заперечення);
- обов'язок доказування (стаття 77 КАС України) та витребування доказів (стаття 80 КАС України) в адміністративному судочинстві, зокрема особливість адміністративного судочинства щодо можливості суду встановлювати обставини у адміністративній справі на підставі не лише доказів, зібраних сторонами або за їхньою ініціативою, а й доказів, зібраних судом з власної ініціативи (п. 4 ст. 9, п. 3 ст. 77 КАС України);
- ст. 44 КАС України та процесуальні можливості учасників справи, нею передбачені;
- процесуальні права та обов'язки сторін (ст. 47 КАС України);
- оцінку доказів, зокрема обов'язок суду мотивувати відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів) (п. 4 ст. 90 КАС України).

Забезпечення апеляційного та касаційного оскаржень рішень адміністративного суду

Хоч стаття 6 Конвенції не гарантує права на оскарження, вона поширюється на апеляційне провадження за правилом, що не є автономним, тобто йдеться про випадки, коли право на оскарження гарантується відповідно до національного

⁶⁸ Віткаускас Д., Диков Г. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської конвенції з прав людини. /Посібник для юристів. 2-ге видання, підготовлене Д. Віткаускасом. – Рада Європи, 2-ге видання (українська версія), лютий 2018 року. – С. 67.

⁶⁹ Там само, с. 69.

законодавства; присутність заявника в апеляційному суді залежить від: а) характеру провадження та ролі апеляційного суду та б) того, що саме опиняється під загрозою для заявника⁷⁰.

Звернути увагу на:

- доступ до апеляційної та касаційної процедури – законодавчі підстави, формальні вимоги і фактичний доступ;
- проблему касаційного оскарження в контексті вичерпання усіх національних засобів правового захисту;

Суд зазначає, що у цій справі звернення до процедури касації не могло надати заявниці ні компенсацію за стверджуване порушення її права на розгляд справи протягом розумного строку, ні пришвидшити розгляд справи. У будь-якому випадку це призвело б до подальшого затягування розгляду справи на місяці або навіть на роки (див. **«Павлюлінець проти України»** (*Pavlyulynets v. Ukraine*), зава № 70767/01, § 19, рішення від 6 вересня 2005 року).

Рішення у справі **«Смирнова проти України»** (*Smirnova v. Ukraine*) від 8 листопада 2005 року, заява № 36655/02, п. 60.

Доступ до суду апеляційної інстанції

53. Суд нагадує, що відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції, якщо апеляційне оскарження існує в національному правовому порядку, держава зобов'язана забезпечити особам під час розгляду справи в апеляційних судах, в межах юрисдикції таких судів, додержання основоположних гарантій, передбачених статтею 6 Конвенції, з урахуванням особливостей апеляційного провадження, а також має братися до уваги процесуальна єдність судового провадження в національному правовому порядку та роль у ньому апеляційного суду (див., наприклад, рішення у справі **«Подбієльські та ППУ Полпуре проти Польщі»** (*Podbielski and PPU Polpure v. Poland*) від 26 липня 2005 року, заява № 39199/98, п. 62).

54. Суд зазначає, що заявник стверджував, що йому незаконно відмовили у доступі до апеляційного суду Запорізької області, який мав повноваження переглянути справу, як стосовно фактів, так і стосовно права, а також мав повноваження встановлювати нові факти, які не досліджувалися під час розгляду справи судом першої інстанції. У своїй апеляційній скарзі на рішення суду першої інстанції заявник посилався на неправильне застосування закону судом першої інстанції. Тому Суд вважає, що, беручи до уваги особливості порядку апеляційного оскарження за українським законодавством, право заявника на доступ до апеляційного суду було захищено основоположними гарантіями, передбаченими статтею 6 Конвенції.

56. Звертаючись до обставин справи, Суд зазначає, що чинні на той час положення статей 294 та 295 Цивільного процесуального кодексу від 1963 року передбачали «фільтр» апеляційних скарг на рішення та ухвали суду першої інстанції, який здійснювався тим же судом, який мав право вирішувати

⁷⁰ Там само, с. 81-82.

питання прийнятності скарги. Підставами визнання апеляційної скарги неподаною були недодержання вимог щодо її форми та змісту, неподання протягом встановленого строку та несплата судового мита.

57. Суд не піддає сумніву те, що ця процедура була передбачена для забезпечення належного здійснення правосуддя. Проте, беручи до уваги процедурні вимоги, які діяли на момент розгляду справи, та спосіб, у який вони були застосовані у справі заявника, Суд доходить висновку, що застосовані засоби не були пропорційні меті.

58. Зокрема, двома ухвалами, від 28 листопада 2002 року та 27 січня 2003 року, Жовтневий районний суд відклав апеляційні скарги заявника на рішення цього ж суду у зв'язку із невідповідністю скарг вимогам до форми та змісту. Незважаючи на те, що формально заявник міг подати апеляційну скаргу на ухвалу від 27 січня 2003 року, вона, однак, мала пройти через суд першої інстанції. Апеляційний суд Запорізької області не міг розглянути апеляційну скаргу заявника, доки Жовтневий районний суд не вирішить передати її на розгляд.

59. Уряд не зазначив про існування доступних у національній правовій системі гарантій проти можливих свавільних відмов передати апеляційну скаргу до апеляційного суду. Таким чином, Суд вважає, що судам першої інстанції надано неконтрольоване повноваження вирішувати, чи можна передати апеляційну скаргу на рішення цього ж суду до суду вищої інстанції. Така ситуація, ймовірно, може призвести до того, що апеляційну скаргу ніколи не буде передано до суду вищої інстанції, що і мало місце у справі заявника.

60. Більш того, Суд звертає увагу на те, що заявник вніс зміни до апеляційної скарги для усунення недоліків, відповідно до вказівок суду та вимог законодавства. Судова ухвала, якою в передачі апеляційної скарги до вищої інстанції було відмовлено, виглядає занадто формалізованою та не відповідає самій меті розгляду на предмет прийнятності.

61. Ґрунтуючись на зазначеному вище, Суд доходить висновку, що заявнику було відмовлено в доступі до суду. Таким чином, Суд відхилив зауваження Уряду щодо невичерпання національних заходів юридичного захисту та встановлює, що у цій справі було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

62. Суд також зазначає, що з набранням чинності новим Цивільним процесуальним кодексом від 2005 року суди першої інстанції були позбавлені повноваження приймати рішення щодо прийнятності апеляційних скарг на свої рішення. Апеляційні суди здійснюють виключно повноваження розглядати апеляційні скарги щодо їх прийнятності та по суті.

Рішення у справі «**Воловік проти України**» (*Volovik v. Ukraine*)
від 6 грудня 2007 року, заява № 15123/03.

Доступ до суду касаційної інстанції

22. Суд нагадує, що право на суд, одним з аспектів якого є право доступу до суду (див. рішення у справі **Golder v. the United Kingdom** від 21 лютого 1975 року, серія А № 18, п. 36), не є абсолютним; воно може бути обмеженим, особливо

щодо умов прийнятності скарги. Однак право доступу до суду не може бути обмежене таким чином або у такій мірі, що буде порушена сама його сутність. Ці обмеження повинні мати законну мету та бути пропорційними використаним засобам та досягнутим цілям (див. рішення у справі **Guérin v. France** від 29 липня 1998 року, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-V, р. 1867, § 37).

23. Правила регулювання строків для подання скарги, безумовно, мають на меті забезпечення належного відправлення правосуддя і дотримання принципу юридичної визначеності. Зацікавлені особи повинні розраховувати на те, що ці правила будуть застосовані. У той же час такі правила в цілому або їх застосування не повинні перешкоджати сторонам використовувати доступні засоби захисту (див. рішення у справі *Pérez de Rada Cavanilles v. Spain* від 28 жовтня 1998 року, *Reports* 1998-VIII, р. 3255, § 45). Суд підкреслює, що, оскільки питання стосується принципу юридичної визначеності, це піднімає не лише проблему трактування правових норм у звичайному сенсі, а також і проблему недоцільного формулювання процесуальних вимог, яке може перешкоджати розгляду позову щодо суті, тим самим спричиняючи порушення права на ефективний судовий захист (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі *Miragall Escolano and others v. Spain*, заява № 38366/97, § 37, ECHR 2001-I; та у справі **«Звольський та Звольська проти Чеської Республіки»** (*Zvolský and Zvolská v. the Czech Republic*), заява № 46129/99, § 51, ECHR 2002-IX).

24. Більш того, спосіб, у який стаття 6 застосовується до апеляційних та касаційних судів, має залежати від особливостей процесуального характеру, а також до уваги мають бути взяті норми внутрішнього законодавства та роль касаційних судів у них (див., наприклад, рішення у справі *Monnell and Morris v. the United Kingdom* від 2 березня 1987 року, серія А № 115, р. 22, § 56, і рішення у справі *Helmers v. Sweden* від 29 жовтня 1991 року, серія А № 212-A, р. 15, § 31); вимоги до прийнятності апеляції щодо суті закону мають бути більш жорсткими, ніж для звичайної апеляційної скарги (рішення у справі *Levages Prestations Services v. France* від 23 жовтня 1996 року, *Reports* 1996-V, р. 1544, § 45).

25. Суд зазначає, що в цій справі заявниця подала касаційну скаргу після того, як її справа була вирішена в судах першої та апеляційної інстанції. Суд нагадує, що, як раніше зазначалося, касаційна скарга в українському цивільному процесі може розглядатися як ефективний судовий засіб в сенсі п. 1 статті 35 Конвенції стосовно тих рішень судів нижчих інстанцій, які постановлено після 29 червня 2001 року, і тому мав би бути використаним (див. ухвалу у справі *Vorobyeva v. Ukraine* від 17 грудня 2002 року, заява № 27517/02). Такою була ситуація заявниці, коли рішення апеляційного суду було прийняте 27 лютого 2002 року.

26. Суд також зазначає, що клопотання заявниці щодо дозволу на касаційне оскарження було визнане неприйнятним на підставі того, що вона пропустила строк, визначений статтею 321 ЦПК. На думку Суду, як і у справі *Osù v. Italy* (заява № 36534/97, рішення від 11 червня 2002 року), необхідно дослідити, чи можна вважати перебіг строку прогнозованим з точки зору заявниці.

[...]

28. Суд зазначає у даній справі, що за відсутності будь-яких перехідних чи таких, що мають зворотну силу, вимог у змінених положеннях, заявниця могла обґрунтовано очікувати, що новий кінцевий строк буде перенесений на 4 травня 2002 року (через місяць після набуття змінами чинності). Суд вважає, що такий кінцевий строк був би передбачуваним для заявниці, оскільки вона мала б ще місяць, щоб подати свою апеляційну скаргу після набуття змінами чинності [...].

29. Однак Суд звернув увагу, що жоден з вищезазначених кінцевих строків не був перевищений заявницею, яка подала касаційну скаргу 26 квітня 2002 року. Незважаючи на це, 29 квітня 2002 року Староміський районний суд відхилив скаргу заявниці як подану з пропуском строку на підставі нового закону від 4 квітня 2002 року. Це означає, що положення нового закону могли застосовуватися ретроспективно у справі заявниці, вимагаючи від заявниці подати касаційну скаргу протягом місяця після рішення апеляційного суду (тобто 27 березня 2002 року), до того як зміни до закону вступили в силу. Суд сумнівається, що за таких обставин рішення суду першої інстанції від 29 квітня 2002 року, яке було залишене без змін апеляційною та касаційною інстанцією, може вважатися прогнозованим відповідно до внутрішнього законодавства.

30. Суд нагадує, що ретроспективність цивільного законодавства категорично не заборонена нормами Конвенції і в даному випадку може бути застосована (див., *mutatis mutandis*, заява № 8531/79, рішення Комісії від 10 березня 1981 року, Decisions and Reports 23, с. 203-211). Тим не менше, коли питання стосується ефективного засобу правового захисту, цей засіб правового захисту має існувати з достатньою мірою певності (див. *Vorobyeva v. Ukraine*, згадана вище). У зв'язку з цим Суд дотримується думки, що застосування зворотного в часі цивільного процесуального законодавства порушуватиме принцип юридичної визначеності і буде несумісним з нормами закону, якщо він позбавляє особу доступу до засобів правового захисту, які мали б бути ефективними згідно з положеннями п. 1 статті 35 Конвенції.

31. Суд, нарешті, зазначає, що природа процесуальних змін була покликана пришвидшити цивільний процес та зменшити його загальну тривалість. Немає підстав вважати, що у цій справі намір був подібним, як у справі *Brualla Gómez de la Torre*, тобто спрямований на обмеження доступу до суду третьої інстанції певної категорії справ. Незважаючи на очевидно законну мету, на думку Суду, відхилення касаційної скарги заявниці не відповідало меті цих процесуальних змін. Відповідно, у справі мало місце порушення п. 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі **«Мельник проти України»** (*Melnyk v. Ukraine*)
від 28 березня 2006 року, заява № 23436/03.

33. Суд повторює, що право на суд, одним з аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним і може підлягати дозволеним за змістом обмеженням, зокрема, щодо умов прийнятності скарг. Такі обмеження не можуть зашкоджувати самій суті права доступу до суду, мають переслідувати легітимну мету, а також має бути обґрунтована пропорційність між застосованими засобами та поставленою метою.

34. Норми, що регулюють строки подачі скарг, безсумнівно, спрямовані на забезпечення належного здійснення правосуддя і юридичної визначеності. Зацікавлені особи мають розраховувати на те, що ці норми будуть застосовані. У той же час такі норми та їх застосування не повинні перешкоджати учасникам провадження використовувати доступні засоби захисту (див. рішення у справі **«Мельник проти України»** (*Melnyk v. Ukraine*), заява № 23436/03, пункти 22-23, від 28 березня 2006 року).

35. Суд зазначає, що відповідно до усталеної практики Суду щодо України зазначені гарантії, закріплені в статті 6, є застосовними до провадження у суді касаційної інстанції як у цивільних, так і в адміністративних справах, незважаючи на їх українську класифікацію (див. рішення у справі **«Мельник проти України»** (*Melnyk v. Ukraine*), № 23436/03, п. 25, від 28 березня 2006 року, та **«Каруна проти України»** (*Karuna v. Ukraine*), рішення щодо прийнятності заяви № 43788/05 від 3 квітня 2007 року).

36. Повертаючись до обставин цієї справи, Суд зауважує, що заявники мали доступ до суду касаційної інстанції в тому, що скарги дійшли як до Верховного Суду, так і до Вищого адміністративного суду. Однак їхні скарги не були розглянуті, оскільки Вищий адміністративний суд встановив, що вони були подані після закінчення строку на касаційне оскарження.

[...]

39. Важливим за цих обставин є той факт, що апеляційні суди розглянули справи заявників саме у порядку цивільного судочинства. Крім того, в їхніх рішеннях було чітко зазначено, що касаційна скарга має бути подана до Верховного Суду протягом двох місяців, тобто протягом строку, передбаченого для оскарження новими нормами цивільного судочинства. Таким чином, апеляційні суди однозначно скерували заявників продовжувати їх справи в порядку цивільного судочинства. Навіть якщо зазначене в резолютивній частині судового рішення не можна вважати таким, що є обов'язковим для наступної інстанції, твердження апеляційних судів про те, що заявники мають два місяці для оскарження, було єдиним, на що вони могли спиратися, зокрема, з урахуванням того, що відповідні події відбувалися одразу після суттєвих змін у процесуальному законодавстві.

40. Беручи до уваги зазначене вище, Суд доходить висновку, що рішення Вищого адміністративного суду застосувати одномісячний строк у кожній справі, що призвело до відмови у розгляді по суті касаційних скарг заявників, не було пропорційним меті процесуального обмеження, про яке йдеться. Інший висновок був би надто формальним і суперечив би принципу практичного та ефективного застосування Конвенції (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі **«Християнська демократична народна партія проти Молдови (№ 2)»** (*Christian Democratic People's Party v. Moldova (no. 2)*), заява № 25196/04, п. 25, від 2 лютого 2010 року).

41. Суд також визнає, що за таких обставин заявникам не можна дорікати за те, що вони не вимагали поновлення строку для подання касаційних скарг в адміністративних справах, оскільки вони діяли цілком відповідно до вказівок апеляційних судів, про які Вищий адміністративний суд знав або повинен був знати, коли ухвалював рішення щодо касаційних скарг заявників. Тому

Суд відхиляє заперечення Уряду щодо вичерпання національних засобів юридичного захисту, розгляд якого раніше було долучено до розгляду справи по суті (див. пункти 26 і 30 вище).

42. Отже, мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі **«Перетьяка та Шереметьєв проти України»**
(*Peretyaka and Sheremetyev v. Ukraine*)
від 21 грудня 2010 року, заяви № 17160/06 та № 35548/06.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Андрієвська проти України» (*Andriyevska v. Ukraine*) від 1 грудня 2011 року, заява № 34036/06 – у цьому рішенні ЄСПЛ зазначив, враховуючи обставини справи та висновки у справі **«Буланов та Купчик проти України»**, що немає підстав вирішувати інакше, ніж в останній справі, і визнав порушення п. 1. ст. 6 Конвенції щодо відсутності у заявників доступу до суду касаційної інстанції з огляду на те, що відмова Вищого адміністративного суду розглянути касаційні скарги заявників всупереч рішенням Верховного Суду України не тільки позбавила заявників доступу до суду, але й знівельовала авторитет судової влади.

Рішення Великої Палати у справі **«Бака проти Угорщини»** (*Baka v. Hungary*) від 23 червня 2016 року, заява № 20261/12 – ЄСПЛ визнав порушення статті 6 Конвенції в аспекті доступу до суду у зв'язку з тим, що дострокове припинення повноважень заявника як Голови Верховного Суду не розглядалося і не передавалося на розгляд звичайного суду або іншого органу, що здійснює судову владу. Ця відсутність судового перегляду стала наслідком законодавства, сумісність якого з вимогами верховенства права є сумнівною (п. 121).

Обов'язковість судових рішень

Зауважимо, що

[...] право на звернення до суду було б ілюзорним, якби національна правова система Договірної Сторони дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судове рішення залишалось невиконаним на шкоду одній зі сторін. Важко уявити ситуацію, щоб пункт 1 статті 6 докладно описував процедурні Гарантії, що надаються сторонам цивільного судового процесу – у провадженні, що є справедливим, відкритим і оперативним, – і не передбачав при цьому гарантій виконання судових рішень; тлумачення статті 6 як такої, що стосується виключно права на звернення до суду і проведення судового розгляду, могло б призвести до ситуацій, несумісних із принципом верховенства права, що його Договірні Сторони зобов'язалися дотримуватися, коли вони ратифікували Конвенцію. Отже, виконання рішення, винесеного будь-яким судом, має розглядатись як невід'ємна частина «судового процесу» для цілей статті 6.

Рішення у справі **«Горнсбі проти Греції»** (*Hornsby v. Greece*)
від 19 березня 1997 року, заява № 18357/91, п. 40.

З першого українського рішення 2001 року у справі **«Кайсин та інші проти України»**⁷¹, яким затверджено дружнє врегулювання між заявниками (13 шахтарями, які скаржилися за ч. 1 ст. 6 Конвенції на невиконання рішення Червоноградського районного суду Львівської області про визнання за ними права на пенсії по інвалідності та стягнення відповідних сум з роботодавця-державного підприємства) та Урядом – справи про невиконання рішення національних судів становили левову частку звернень до ЄСПЛ.

Це призвело до постановлення першого «пілотного» рішення щодо України у справі **«Юрій Миколайович Іванов проти України»** (*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*), заява № 40450/04, від 15 жовтня 2009 року.

73. Суд зазначає, що ця справа стосується існуючої проблеми, яка постійно нагадує про себе, породжуючи порушення Конвенції, які найчастіше виявляє Суд у справах проти України; більше ніж половина рішень, винесених Судом у справах проти України, стосуються питання тривалого невиконання остаточних судових рішень, відповідальність за які несуть органи влади України. Суд зауважує, що одне з перших таких рішень, яке було винесено в 2004 році, ґрунтувалося на фактах, подібних до фактів у цій справі (див. рішення у справі **Войтенка**). Зокрема, у справі *Войтенка* заявник не міг одержати суми грошової компенсації, призначеної йому у зв'язку з його звільненням з військової служби, протягом чотирьох років. У справі *Войтенка*, окрім висновку про наявність порушення пункту 1 статті 6 Конвенції та статті 1 Першого протоколу у зв'язку із затримкою у виплаті присудженої національним судом компенсації, Суд дійшов також висновку, що правова система України не надає ефективного засобу юридичного захисту, як цього вимагає стаття 13 Конвенції, спроможного запобігти затримкам у виконанні судових рішень або забезпечити відшкодування шкоди, завданої такими затримками.

74. Справа, що розглядається, свідчить про те, що питання тривалого невиконання остаточних рішень та відсутності ефективних засобів юридичного захисту у правовій системі України залишаються невіршеними попри той факт, що існують відповідні рішення Суду з чіткими закликами до Уряду вжити необхідних заходів для вирішення таких питань.

[...]

1. Застосування процедури «пілотного» рішення

78. Суд повторює, що стаття 46 Конвенції – згідно з тлумаченням цієї статті в контексті статті 1 – покладає на державу-відповідача юридичний обов'язок здійснити під наглядом Комітету міністрів відповідні загальні та/або індивідуальні заходи для захисту прав заявника, порушення яких було встановлено Судом. Таких заходів держава-відповідач повинна вжити також стосовно інших осіб, ситуація яких аналогічна ситуації заявника – перш за все шляхом вирішення проблем, які спонукали Суд до таких висновків (див. рішення у справах **«Скоццарі та Джунта проти Італії»** (*Scozzari & Giunta v. Italy*) [GC], заяви №№ 39221/98 і 41963/98, п. 249, ECHR 2000-VIII); **«Крістіна Ґудвін проти Сполученого Королівства»** (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*) [GC], заява № 28957/95, п. 120, ECHR 2002-VI; **«Лукенда**

⁷¹ Рішення щодо мирного врегулювання заяви № 46144/99 Кайсина та інших проти України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_013

проти Словенії» (*Lukenda v. Slovenia*), заява № 23032/02, п. 94, ECHR 2005-X; та **«S. і Марпер проти Сполученого Королівства»** (*S. and Marper v. the United Kingdom*) [GC], заяви №№ 30562/04 і 30566/04, п. 134, ECHR 2008-...).

79. У своїй резолюції від 12 травня 2004 року стосовно рішень, які розкривають системну проблему, що лежить в основі порушень, Комітет міністрів запропонував Суду «вказувати у своїх рішеннях про порушення Конвенції на те, що, на його думку, становить системну проблему, яка лежить в основі порушення, та на першопричину цієї проблеми – зокрема у тому випадку, коли вона може спричинити зростання кількості звернень, – з метою надання допомоги державам у пошуку належного розв'язання цієї проблеми, а Комітетові міністрів – у нагляді за виконанням рішень» (див. пункт 37 рішення).

80. З метою забезпечення ефективного виконання рішень, постановлених Судом у таких справах, Суд може застосувати процедуру «пілотного» рішення, яка дає йому змогу чітко вказати у такому рішенні на існування структурних проблем, які лежать в основі порушень, а також на конкретні засоби чи заходи, за допомогою яких держава-відповідач має виправити ситуацію (див. рішення у справі **«Броньовський проти Польщі»** (*Broniowski v. Poland*) [GC], заява № 31443/96, пп. 189-194 та резолютивна частина, ECHR 2004-V, і у справі **«Гуттен-Чапська проти Польщі»** (*Hutten-Czapska v. Poland*) [GC], заява № 35014/97, пп. 231-239 і резолютивна частина, ECHR 2006-VIII).

81. Дотримуючись підходу, опрацьованого у справі **«Бурдов проти Росії» (№ 2)** (*Burdov v. Russia*) (по. 2) від 7 травня 2002 року, заява № 59498/00 (див. рішення у справі *Бурдова*, пп. 129-130), яка стосувалася аналогічних питань невиконання рішень національних судів у Російській Федерації, Суд вважає за доцільне застосувати процедуру «пілотного» рішення у справі, що розглядається, урахуовуючи передусім повторюваний і хронічний характер проблем, які лежать в основі порушень, велику кількість потерпілих від таких порушень в Україні та нагальну необхідність надання їм невідкладного й належного відшкодування на національному рівні.

82. Застосування процедури «пілотного» рішення в цій справі не суперечить, як це доводив Уряд, існуючому розподілу функцій між органами Конвенції. Хоча саме на Комітет міністрів покладене завдання здійснювати нагляд за вжиттям заходів, покликаних забезпечити виконання державою-відповідачем своїх зобов'язань за статтею 46 Конвенції, завдання Суду полягає – як це визначено статтею 19 Конвенції – «в забезпеченні дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї», а найкращий спосіб виконання такого завдання не обов'язково полягає у повторенні одних і тих самих висновків у численній низці справ (див., *mutatis mutandis*, ухвалу у справі **«E. G. проти Польщі»** (*E. G. v. Poland*), заява № 50425/99, п. 27, від 23 вересня 2008 року). Отже, з огляду на повторюваний характер проблем, на існування яких Суд вказує в цій справі, саме в компетенції Суду застосувати процедуру «пілотного» рішення, щоб спонукати державу-відповідача до вирішення великої кількості індивідуальних справ, породжуваних однією і тією самою структурною проблемою, що існує на національному рівні (див. згадане рішення у справі **Бурдова (№ 2)**, п. 127).

2. Існування практики, несумісної з вимогами Конвенції

83. Суд зазначає, що за останні п'ять років, що минули після його перших рішень (див., наприклад, згадане вище рішення у справі **«Войтенко проти України»**), в яких було вказано на наявність численних аналогічних порушень Конвенції у зв'язку з невиконанням або надмірною тривалістю виконання в Україні остаточних рішень національних судів про відшкодування та у зв'язку з відсутністю ефективних національних засобів юридичного захисту щодо таких порушень, він виніс рішення вже в більше ніж 300 таких справах проти України. Хоча справді існують певні уразливі групи українських громадян, яких ці проблеми зачіпають більше, ніж інших, і яких не обов'язково відносити до певної «категорії громадян, яку легко ідентифікувати», осіб, які перебувають у такій самій ситуації, що і заявник, (див. для порівняння згадані вище рішення у справах **Броньовського**, п. 189, і **Гуттен-Чапської**, п. 229). Як видно з практики, напрацьованої на сьогодні Судом при розгляді таких справ, будь-яка особа, яка домоглася від національного органу остаточного рішення, за виконання якого несуть відповідальність органи влади України, наражається на ризик бути позбавленою можливості скористатися вигодами від такого рішення відповідно до Конвенції.

84. Суд не бачить підстав не погоджуватися з Урядом у тому, що причина затримок у виконанні остаточних рішень національних судів – в існуванні низки різних дисфункцій у правовій системі України. Зокрема, Суд нагадує свої висновки за пунктом 1 статті 6 Конвенції та статтею 1 Першого протоколу в цій справі, а саме – що затримки у виконанні рішень, винесених на користь заявника, були спричинені поєднанням певних факторів, таких як брак бюджетних коштів, бездіяльність з боку державних виконавців та недоліки в національному законодавстві (див. пункт 55 рішення). В інших справах, в яких порушуються аналогічні питання, заявники не мали змоги домогтися вчасної виплати присудженого судом відшкодування через невжиття органами влади певних бюджетних заходів або через запровадження заборони на арешт і продаж майна, що належить підприємствам, які перебувають у державній власності або контролюються державою (див., наприклад, згадані вище рішення у справах **Ромашова, Дубенка і Козачка**).

85. Суд зауважує, що всі зазначені вище фактори перебували в межах контролю держави, яка досі не спромоглася вжити заходів для покращення ситуації, незважаючи на значну й послідовну практику Суду з вирішення таких справ.

86. Про системний характер проблем, на який указується в цій справі, також свідчить той факт, що на цей час у Суді очікують розгляду приблизно 1400 заяв проти України, які повністю або частково стосуються таких проблем, і кількість таких заяв постійно зростає.

87. Суд належним чином ураховує позицію Комітету міністрів, який визнав, що невиконання рішень національних судових органів є в Україні структурною проблемою, яка залишається невирішеною (див. пункти 38-39 рішення).

88. З огляду на викладене вище, Суд доходить висновку, що порушення, зазначені в цьому рішенні, не пов'язані з якимсь поодиноким випадком чи особливим поворотом подій у цій справі, але є наслідком недоліків регуляторної та адміністративної практики органів влади держави з виконання

рішень національних судів, за які вони несуть відповідальність. Отже, ситуацію у цій справі слід кваліфікувати як таку, що є результатом практики, несумісної з положеннями Конвенції (див. рішення у справі **«Боттацці проти Італії»** (*Bottazzi v. Italy*) [GC], заява № 34884/97, п. 22, ECHR 1999-V, і згадане вище рішення у справі **Бурдова (№ 2)**, пп. 134-135).

Зауважимо, що ЄСПЛ відклав на рік (цей строк був продовжений) розгляд всіх нових заяв, поданих до Суду після винесення цього рішення, в яких заявники висуватимуть небезпідставні скарги, пов'язані виключно з тривалим невиконанням рішень національних судів. Однак у зв'язку з невиконанням Україною заходів загального характеру відповідно до рішення у справі **«Юрій Миколайович Іванов проти України»** (*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*) від 15 жовтня 2009 року, заява № 40450/04, ЄСПЛ 1 березня 2012 року повідомив про відновлення розгляду таких справ, зазначивши про наявність близько 2,5 тис. подібних справ.

У рішенні у справі **«Бурмич та інші проти України»** (*Burmych and others v. Ukraine*) від 12 жовтня 2017 року, заява № 46852/13 та інші, ЄСПЛ вкотре вказав на системну проблему невиконання рішень українських судів, що спричинило збільшення скарг від українців до ЄСПЛ. Зокрема, ЄСПЛ зазначив, що, відповідно до наявної в Суду статистичної інформації, на момент ухвалення цього рішення, на розгляді Суду перебувало 12 143 справи цього типу, про 7 641 з яких вже було повідомлено Уряду (п. 43). У цьому рішенні Великої Палати також зазначається, що Суд не може не повторювати свої висновки, зроблені у пілотному рішенні у справі **«Юрій Миколайович Іванов проти України»**, де зазначено, що ця справа стосується існуючої проблеми, яка постійно нагадує про себе, породжуючи порушення Конвенції, які найчастіше виявляє Суд у справах проти України; більше ніж половина рішень, винесених Судом у справах проти України, стосуються питання тривалого невиконання остаточних судових рішень, відповідальність за які несуть органи влади України (пп. 73-74).

Зв'язок між правом на доступ до суду та обов'язковістю судового рішення можна проілюструвати на прикладі рішення у справі **«Чуйкіна проти України»** (*Chuykina v. Ukraine*) від 13 січня 2011 року, заява № 28924/04, в якому ЄСПЛ встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з позбавленням заявниці доступу до суду з огляду на закриття судом провадження без вирішення по суті позову заявниці до державного органу у зв'язку з його ліквідацією, що, відповідно, дозволило державі уникнути відповідальності за незаконні дії його органу.

Окремі вимоги права на справедливий суд (стаття 6 Конвенції)

Щоб досягнути цілей статті 6 Конвенції, яка гарантує право на справедливий суд, і захистити права, що є «практичними й ефективними», а не «теоретичними та ілюзорними», Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд) розробив низку структурних елементів, які стосуються «справедливого суду», починаючи з питання доступу до суду – аж до виконання судових рішень. Усіх їх ЄСПЛ оцінює крізь призму справедливості провадження в цілому.

Права та обов'язки «цивільного характеру» у сфері публічно-правових відносин

Для застосування Конвенції та практики ЄСПЛ у адміністративному судочинстві важливо розуміти співвідношення понять «сфера публічно-правових відносин» (п. 1 ст. 2 КАС України), «справи у публічно-правових спорах» (ст. 19 КАС України) та «спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру» (стаття 6 Конвенції).

Оскільки стаття 6 ЄСПЛ відсилає до «цивільних» прав та обов'язків, може з'явитися хибне враження, що гарантії цієї статті поширюються лише на справи, які розглядаються судами за правилами цивільного процесу чи в судах цивільної юрисдикції. Однак це не так. Як свідчить практика ЄСПЛ, формальна кваліфікація права у внутрішньому праві держав-членів чи розгляд справи в суді іншої юрисдикції (наприклад, адміністративної чи господарської) не є перешкодою для визнання заяви прийнятною за статтею 6 Конвенції. Тому варто розглянути, який зміст вкладає Суд у поняття «цивільні права та обов'язки».

Передусім, згідно з прецедентною практикою Суду, поняття «цивільних прав і обов'язків» не може зводитися виключно до посилань на національне право відповідної держави. У кількох випадках Суд вже підтверджував принцип, що це поняття в контексті пункту 1 статті 6 Конвенції є «автономним»⁷², оскільки інше рішення може призвести до результатів, які будуть несумісними з предметом і метою Конвенції⁷³.

Для того, щоб пункт 1 статті 6 Конвенції міг бути застосований в його цивільній частині, необхідна наявність спору щодо «права» як такого, котре визнане у внутрішньому законодавстві, а також щоб спір за своєю суттю стосувався цивільного права.

⁷² Див., окрім іншого, рішення у справі «Кьоніг проти Федеративної Республіки Німеччина» (*König v. Federal Republic of Germany*) від 28 червня 1978 р., серія А, № 27, sec. 29-30, pp. 88-89, і у справі «Бараона проти Португалії» (*Baraona v. Portugal*) від 8 липня 1987 р., серія А, № 122, sec. 17-18, п. 42.

⁷³ Див. рішення Великої Палати у справі «Феррацціні проти Італії» (*Ferrazzini v. Italy*) від 12 липня 2001 р., заява № 44759/98, п. 24.

Оскільки Конвенція є живим документом, який має тлумачитися у світлі сьогоденних реалій⁷⁴, а за роки, що минули з часу прийняття Конвенції, відносини набули очевидного розвитку в багатьох сферах, Суд у контексті змінених поглядів у суспільстві на правовий захист, який має надаватися фізичним особам у їхніх стосунках з державою, поширив сферу застосування пункту 1 статті 6 на спори між громадянами та державними органами, зокрема на:

- спори щодо експропріації, скасування дозволу на будівництво, землевідведення та загалом рішення, які порушують право на володіння майном⁷⁵;
- спори щодо дозволу, ліцензії тощо, в т.ч. необхідного для ведення певного виду господарської⁷⁶ чи професійної діяльності⁷⁷;
- спори щодо відрахувань в межах програми соціального забезпечення⁷⁸;
- спори між державними службовцями та державою⁷⁹.

Наприклад, у справі **«Вілхо Ескелайнен та інші проти Фінляндії»** (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) Суд переглянув принципи застосовності пункту 1 статті 6 Конвенції до спорів між державними службовцями і державою⁸⁰. Заявниками в цій справі були працівники поліції, які на національному рівні оскаржували відмову компенсувати їм втрату доплати за роботу у віддалених районах в результаті вилучення цієї умови з колективного договору та зміну територіального підпорядкування поліцейської дільниці.

Практика ЄСПЛ з цього питання не була однорідною (зокрема, сферою застосування частини 1 статті 6 не охоплювалися спори, пов'язані з «прийняттям на службу», «кар'єрою» і «припиненням служби» державного службовця, проте заяви, які стосувалися права «суто» або «в основному» економічного характеру (на вищий розмір винагороди, на заборговану заробітну плату і т.д.) могли бути визнані Судом прийнятними), і, вочевидь, потребувала розвитку, з огляду, крім іншого, і на статтю 14 Конвенції, яка передбачає, що «користування правами та свободами, визнаними

⁷⁴ Див., наприклад, рішення у справі *«Джонстон та інші проти Ірландії»* (*Johnston and Others v. Ireland*), серія А, № 112, п. 53.

⁷⁵ Див., наприклад, рішення у справі *«Спорронг та Льоннрот проти Швеції»* (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*) від 23 вересня 1982 р., заяви №№ 7151/75; 7152/75, серія А, № 52; *«Хоканссон і Стурессон проти Швеції»* (*Hakansson and Sturesson v. Sweden*) від 21 лютого 1990 р., серія А, № 171-А; *«Якобсон і Скарбі проти Швеції»* (*Jacobsson and Skärby v. Sweden*) від 28 червня 1992 р., серія А, № 180 А і В.

⁷⁶ Див., наприклад, рішення у справі *«Пудас проти Швеції»* (*Pudas v. Sweden*) від 27 жовтня 1987 року, серія А, № 125-А; *«Тре Тракторер Актіболаг» проти Швеції»* (*Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden*) від 7 липня 1989 р., серія А, № 159; *«Фредін проти Швеції»* (*Fredin v. Sweden*) від 18 лютого 1991 р., серія А, № 192.

⁷⁷ Див., наприклад, рішення у справі *«Кьоніг проти Федеративної Республіки Німеччини»* (*König v. Federal Republic of Germany*) від 28 червня 1978 р., серія А, № 27.

⁷⁸ Див., наприклад, рішення у справі *«Фельдбругге проти Нідерландів»* (*Feldbrugge v. the Netherlands*) від 29 травня 1986 р., серія А, № 99 та *«Доїмлянд проти Німеччини»* (*Deumeland v. Germany*) від 29 травня 1986 р., серія А, № 100, с. 25, п. 74.

⁷⁹ Див. рішення у справі *«Вілхо Ескелайнен та інші проти Фінляндії»* (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) від 19 квітня 2007 р., заява № 63235/00 та рішення у справі *«Мімін проти України»* (*Mitin v. Ukraine*) від 11 лютого 2008 р., заява № 38724/02.

⁸⁰ Історію застосовності статті 6 до спорів державних службовців див, напр.: Махоуні П. Наскільки «цивільною» є державна служба? // Європейський суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики. – К.: Український Центр Правничих Студій, 2003. – С. 531-546.

в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою», та на загальноєвропейську тенденцію розширення сфери судового контролю.

У пункті 62 рішення у справі *Вілхо Ескелайнена* ЄСПЛ виклав свій новий підхід:

«Для того, щоб держава-відповідач могла розраховувати на те, що статус заявника як державного службовця виключав захист за статтею 6, мають бути дотримані дві умови. По-перше, держава у національному законодавстві повинна виключити можливість звернення до суду осіб, що обіймають певні посади, чи категорій працівників, про яких йдеться. По-друге, таке виключення повинне обґрунтовуватися об'єктивними підставами з огляду на інтереси держави. Самий лише факт, що заявник працює в секторі чи департаменті, який має відношення до виконання функцій державного службовця, не є вирішальним. Для обґрунтування такого виключення державі недостатньо встановити, що відповідний державний службовець залучений до здійснення владних повноважень або ж що в даному випадку між державним службовцем і державою як працедавцем існує [...] «специфічний зв'язок довіри та лояльності». Держава повинна також продемонструвати, що предмет спору пов'язаний з виконанням державної влади [...]. Таким чином, в принципі не може бути виправданням виключень з гарантій статті 6 звичайного трудового спору, наприклад, стосовно заробітної плати, надбавок, відшкодування та подібних належних виплат, на підставі специфічного характеру відносин між конкретним державним службовцем і відповідною державою. Відтак, застосування в таких випадках статті 6 вважатиметься прийнятним. Саме держава-відповідач повинна буде довести, по-перше, що заявник-державний службовець не мав права на розгляд його справи в суді відповідно до національного права, і, по-друге, що виключення права з-під дії статті 6 для державного службовця є виправданим».

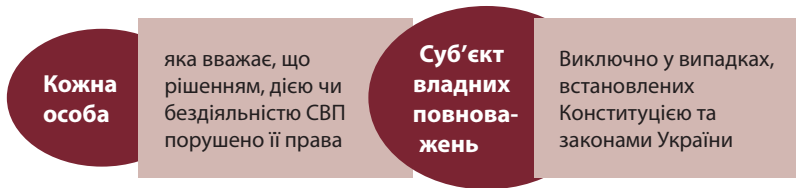
Згадане рішення у справі *Вілхо Ескелайнена* застосовувалося як прецедент, зокрема, у справі *«Мітін проти України»* (*Mitin v. Ukraine*) від 11 лютого 2008 р., заява № 38724/02, де заявник – військовий офіцер скаржився на тривалість невиконання рішення військового суду, винесеного на його користь. Ухвалюючи рішення на користь заявника, ЄСПЛ зазначив, що відповідно до рішення Великої Палати у справі *Вілхо Ескелайнена*, стаття 6 Конвенції у «цивільному» аспекті має застосовуватися до всіх спорів, які стосуються державних службовців, якщо національне законодавство не виключає можливість звернення до суду осіб, що обіймають певні посади, чи категорій працівників, про яких йдеться, і таке виключення базується на об'єктивних підставах (п. 22 рішення у справі *«Мітін проти України»*). У даній справі позов заявника було прийнято, розглянуто та частково задоволено національним судом відповідно до звичайних правил цивільного процесу. І хоча справа заявника стосувалася перевірки законності накладення на нього дисциплінарного стягнення відповідно до специфічних військових статутів, ніщо не дає підстав вважати, що справа щодо компенсації моральної шкоди особі внаслідок незаконних дій державних службовців лежить поза сферою дії статті 6 Конвенції (п. 23 цього ж рішення).

Таким чином, поняття «цивільних прав і обов'язків» є автономним в інтерпретації ЄСПЛ і застосовується до широкого спектру прав і обов'язків, які є цивільними за своєю суттю.

Доступ до суду першої інстанції

Звернути увагу на:

- право на звернення до суду та способи судового захисту (ст. 5 КАС України), зокрема вимогу пункту 5 статті 5 КАС України: «Ніхто не може бути позбавлений права на участь у розгляді своєї справи у визначеному цим Кодексом порядку» та вимоги доступу до суду у світлі рішень ЄСПЛ;
- положення статті 168 КАС України щодо пред'явлення позову;
- випадки, коли особи, які не є суб'єктами владних повноважень, можуть бути відповідачами за позовами суб'єктів владних повноважень (п. 4 ст. 46 КАС України)
- право на звернення (п. 1, п. 4 ст. 5 КАС України):

- вимоги статті 160-161 КАС України (позовна заява та документи, що до неї додаються), та практику ЄСПЛ щодо оцінки надмірної формалізованості вимог, які перешкоджають доступу до суду;
- вимогу пункту 4 статті 160 КАС України («на прохання позивача службовцем апарату адміністративного суду може бути надана допомога в оформленні позовної заяви»).

Як відомо, уперше ЄСПЛ використав термін «право на доступ» у значенні «право ініціювати судове провадження» (англ. *take civil action, right to institute proceedings before a court*) в рішенні у справі **«Голдер проти Сполученого Королівства»**, зазначивши, зокрема:

На думку Суду, було б немисливо, щоб стаття 6 п. 1 містила детальний опис наданих сторонам процесуальних гарантій в цивільних справах і не захищала би в першу чергу того, що дає можливість практично користуватися цими гарантіями – доступу до суду. Такі характеристики процесу, як справедливість, публічність, динамізм, позбавляються смислу, якщо немає прямого судового розгляду.

Справа **«Голдер проти Сполученого Королівства»**
(*Golder v. The United Kingdom*)

від 21 лютого 1975 року, серія А, № 18.

Основні конвенційні вимоги стосовно доступу до суду можна викласти на прикладі рішення у справі **«Плахтєєв та Плахтєєва проти України»** (*Plakhteyev and Plakhteyeva v. Ukraine*) від 12 березня 2009 року, заява № 20347/03. У цій справі у січні 2002 року заявники – фермер та його мати-пенсіонерка – звернулися до апеляційного суду Вінницької області з позовом до районного суду і Державної податкової інспекції (далі – ДПІ), вимагаючи відшкодування шкоди,

заподіяної неправомірним притягненням до адміністративної відповідальності; безпідставним вилученням та тривалим утриманням їхнього майна; псуванням майна під час його перебування в розпорядженні ДПІ. Апеляційний суд Вінницької області відмовив у прийнятті позовної заяви, зазначивши, зокрема, що «згідно зі статтею 62 Конституції, матеріальна та моральна шкода, заподіяна при здійсненні правосуддя, відшкодовується державою лише безпідставно засудженій особі, в разі скасування вироку як неправосудного. Проте і в цьому разі за заподіяну шкоду відповідає не суд або суддя, а держава. Отже, суд (суддя) як орган (особа), що здійснює правосуддя, не може бути відповідачем у цивільній справі, оскільки, відповідно до закону, є інший механізм усунення помилок і недоліків, допущених при здійсненні правосуддя». При цьому суд не пояснив, чому частина позову заявників, яка стосувалася ДПІ, не могла бути розглянута судом. Заявники подали до Верховного Суду України касаційну скаргу на ухвалу апеляційного суду, стверджуючи, що відмова в прийнятті позовної заяви до районного суду і ДПІ була незаконною. Верховний Суд України відмовив у задоволенні касаційної скарги заявників, визнавши, що процесуальних порушень допущено не було, проінформувавши заявників, які не були присутніми на слуханні у ВСУ, про ухвалене рішення листом від 10 грудня 2002 року.

35. Суд повторює, що пункт 1 статті 6 гарантує кожному право на звернення до суду з позовом щодо його прав та обов'язків цивільного характеру. У такій формі в цьому пункті втілено «право на суд», одним з аспектів якого є право доступу, тобто право на порушення провадження в суді за цивільним позовом (див. рішення у справі **«Голдер проти Сполученого Королівства»** (*Golder v. The United Kingdom*) від 21 лютого 1975 року, серія А, № 18, сс. 17-18, пп. 35-36). Однак це право не є абсолютним. Воно може підлягати законним обмеженням, таким, наприклад, як передбачені законом строки давності, заходи забезпечення позову, нормативне регулювання такого права стосовно неповнолітніх та психічно хворих осіб (див. рішення у справі **«Стаббінґс та інші проти Сполученого Королівства»** (*Stubbings and Others v. the United Kingdom*) від 22 жовтня 1996 року, *Reports* 1996-IV, с. 1502-3, пп. 51-52; і у справі **«Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства»** (*Tolstoy-Miloslavsky v. the United Kingdom*) від 13 липня 1995 року, серія А, № 316-В, сс. 80-81, пп. 62-67). Якщо доступ до суду обмежено внаслідок дії закону або фактично, Суд має з'ясувати, чи не порушило встановлене обмеження саму суть цього права і, зокрема, чи мало воно законну мету і чи існувало відповідне пропорційне співвідношення між застосованими засобами і поставленою метою (див. рішення у справі **«Ашинґдейн проти Сполученого Королівства»** (*Ashingdane v. the United Kingdom*) від 28 травня 1985 року, серія А, № 93, сс. 24-25, п. 57).

36. Суд зазначає, що позов заявників було залишено без розгляду по суті, оскільки відповідачем не міг бути суд, захищений імунітетом від такого позову. Суд нагадує, що питання імунітету суддів вже зустрічалося при розгляді однієї зі справ, і в ній Суд дійшов висновку, що такий імунітет мав законну мету, оскільки був засобом забезпечення належного здійснення правосуддя. Суд також постановив, що, з огляду на обставини тієї справи, таке обмеження було пропорційним (див. **«Ернст та інші проти Бельгії»** (*Ernst and Others v. Belgium*), заява № 33400/96, пп. 47-57, від 15 липня 2003 року).

37. Проте у справі, що розглядається, Суд не має необхідності встановлювати, чи було обмеження права заявників на доступ до суду – як наслідок особливого імунітету суддів і судів від юрисдикції щодо зазначеного вище позову – пропорційним у світлі обставин справи, оскільки існують більш очевидні підстави для сумніву в тому, що право заявників на доступ до суду було дотримано. Зокрема, Суд занепокоєний тим фактом, що позов заявників було подано не лише проти районного суду, який справді мав імунітет від цивільного позову, але також проти ДПІ, яка такого імунітету не мала. Суд вказує на те, що в позові заявників ДПІ була зазначена як ще один відповідач і стверджувалося, що (i) вони не мали змоги домогтися повернення автомобіля і пшениці з ДПІ після винесення судом рішення в адміністративній справі – тобто, коли вже не було юридичних підстав для подальшого утримування їхнього майна; та (ii) що під час перебування в розпорядженні ДПІ майно суттєво зіпсувалося. Ці скарги не мали жодного стосунку до районного суду і явно були адресовані ДПІ. Однак національні суди не відреагували на цю частину позову і не пояснили, чому її не можна було розглянути в межах змагального судового процесу. Зокрема, Верховний Суд відхилив касаційну скаргу заявників, не давши яких-небудь пояснень з цього приводу.

38. Суд зазначає, що аргумент Уряду про те, що заявники повинні були подати проти ДПІ окремий позов, є непереконливим. Зазначене порушення впливає з того, що національні суди не вирішили в судовому порядку вже поданий позов заявників, а не з відсутності загальної можливості вчинення позову проти ДПІ. Суд також зазначає, що при розгляді позову заявників національні суди не поінформували їх про існування такої можливості. Більше того, видається цілком можливим, що рішення судів спонукали заявників до протилежного висновку, а саме – про відсутність у них жодних шансів домогтися судового розгляду будь-якої частини їхнього позову. У будь-якому разі Суд вважає, що вимога подання від заявників окремого позову проти ДПІ після того, як вони раніше вже вчинили законним чином такий позов, покладає на заявників надмірний і безпідставний тягар. Тому Суд відхиляє заперечення Уряду щодо невичерпання національних засобів юридичного захисту і визнає, що відмова національних органів вирішити справу стосовно позову заявників проти ДПІ позбавила заявників права на доступ до суду. Отже, було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції.

В іншому рішенні – *«Меньшакова проти України» (Menshakova v. Ukrain)*, від 8 квітня 2010 року, заява № 377/02, ЄСПЛ також виклав конвенційні стандарти стосовно доступу до суду.

52. Суд повторює, що пункт 1 статті 6 гарантує кожному право на звернення до суду з позовом щодо його прав та обов'язків цивільного характеру. Таким чином, він втілює в собі «право на суд», яке, згідно з практикою Суду, включає в себе не тільки право ініціювати провадження, але й право розраховувати на «розгляд» спору судом (див., наприклад, рішення у справі *«Кутіч проти Хорватії» (Kutić v. Croatia)*, заява № 48778/99, п. 25, ЄСПЛ 2002-II).

53. Право на суд не є абсолютним і може підлягати легітимним обмеженням. У випадку, коли доступ особи до суду обмежується або законом, або фактично таке обмеження не суперечить пунктові 1 статті 6 Конвенції, якщо

воно не завдає шкоди самій суті права і переслідує легітимну мету за умови забезпечення розумної пропорційності між використовуваними засобами та метою, яка має бути досягнута (див. рішення у справі **«Ашингдейн проти Сполученого Королівства»** (*Ashingdane v. the United Kingdom*) від 28 травня 1985 року, п. 57, серія А, № 93). Суд підкреслює, що у сфері тлумачення національного законодавства, зокрема процесуальних правил, що застосовуються у судовому провадженні, його роль обмежується перевіркою того, чи відповідають Конвенції результати такого тлумачення національними органами влади, особливо судами (див. рішення у справі **«Звольський та Звольська проти Чеської Республіки»** (*Zvolsky and Zvolska v. the Czech Republic*), заява № 46129/99, п. 46, ЄСПЛ 2002-IX).

У цій справі ЄСПЛ визнав, що не було порушення статті 6 Конвенції щодо скарги заявниці на відсутність доступу до суду. Однак треба зазначити, що цей аспект права на справедливий суд неодноразово був предметом розгляду в ЄСПЛ.

Європейським судом з прав людини було визнано порушення права на доступ до суду, зокрема, у таких справах:

- **«Балацький проти України»** (*Balatsky v. Ukraine*), заява № 34786/03, рішення від 25 жовтня 2007 року – ЄСПЛ визнав порушення з огляду на непостановлення національними судовими органами остаточного процесуального рішення у справі заявника, обмежившись повідомленням у позапроцесуальному порядку, а саме листом, що не могло бути оскаржено;
- **«Мушта проти України»** (*Mushta v. Ukraine*), заява № 8863/06, рішення від 18 листопада 2010 року – ЄСПЛ дійшов висновку, що заявниця та її представник діяли у цій справі з належною сумлінністю та що не було вини заявниці в тому, що вона не подала касаційну скаргу в межах строку, встановленого законодавством. Навіть припускаючи, що пояснення Уряду щодо відстав відмови Верховного Суду поновити строк є відповідними, Суд зазначає, що за обставин цієї справи застосування процесуальних обмежень національним судом не було очевидним та передбачуваним для заявниці і тому не відповідало принципу юридичної визначеності.
- **«Чуйкіна проти України»** (*Chuykina v. Ukraine*), заява № 28924/04, рішення від 13 січня 2011 року – ліквідація відділу Державної виконавчої служби без правонаступництва призвела до відмови заявниці у праві на вирішення суті її позову остаточним рішенням суду щодо відшкодування, що становило позбавлення права на доступ до суду:

47. Суд зазначає, що рішення суду від 12 лютого 2004 року було винесено щодо приватної особи, отже зобов'язання держави поширюються лише на дії державних органів у рамках виконавчого провадження (див. ухвалу щодо прийнятності від 18 червня 2002 року у справі **«Шестаков проти Росії»** (*Shestakov v. Russia*), заява № 48757/99).

48. Крім того, завданням Суду не є перебирання на себе ролі суду апеляційної інстанції або, як іноді кажуть, суду четвертої інстанції щодо рішень, прийнятих національними судами. Саме останні повинні тлумачити та застосовувати відповідні норми національного процесуального та матеріального права. Більше того, національні суди мають кращі можливості для оцінки надійності свідків

та відповідності доказів питанням справи (див., серед багатьох інших джерел, рішення у справах **«Відал проти Бельгії»** (*Vidal v. Belgium*), п. 32, Series A № 235-B, від 22 квітня 1992 року, та **«Едвардс проти Сполученого Королівства»** (*Edwards v. the United Kingdom*), п. 34, Series A, № 247-B, від 16 грудня 1992 року).

49. Однак у цій справі саме національні суди неодноразово визнавали відповідний відділ Державної виконавчої служби відповідальним за невиконання вищезазначеного рішення суду та право заявниці на відшкодування. Відшкодування, однак, не було остаточно присуджене через закриття провадження у справі щодо Державної виконавчої служби. Тому Суд розпочне з розгляду питання щодо права заявниці на доступ до суду в провадженні щодо Державної виконавчої служби.

50. Суд нагадує, що процесуальні гарантії, викладені у статті 6 Конвенції, забезпечують кожному право звертатися до суду з позовом щодо своїх цивільних прав та обов'язків. Таким чином, стаття 6 Конвенції втілює «право на суд», в якому право на доступ до суду, тобто право ініціювати в судах провадження з цивільних питань, становить один з його аспектів (див. рішення від 21 лютого 1975 року у справі **«Голдер проти Сполученого Королівства»** (*Golder v. the United Kingdom*), пп. 28-36, Series A № 18). Крім того, порушення судового провадження саме по собі не задовольняє усіх вимог пункту 1 статті 6 Конвенції. Ціль Конвенції – гарантувати права, які є практичними та ефективними, а не теоретичними або ілюзорними. Право на доступ до суду включає в себе не лише право ініціювати провадження, а й право отримати «вирішення» спору судом. Воно було б ілюзорним, якби національна правова система Договірної держави дозволяла особі подати до суду цивільний позов без гарантії того, що справу буде вирішено остаточно рішенням в судовому провадженні. Для пункту 1 статті 6 Конвенції було б неможливо детально описувати процесуальні гарантії, які надаються сторонам у судовому процесі – провадженні, яке є справедливим, публічним та швидким, не гарантувавши сторонам того, що їхні цивільні спори будуть остаточно вирішені (див. рішення у справах **«Мултіплекс проти Хорватії»** (*Multiplex v. Croatia*), заява № 58112/00, п. 45, від 10 липня 2003 року, та **«Кутіч проти Хорватії»** (*Kutic v. Croatia*), заява № 48778/99, п. 25, ECHR 2002-II).

51. У цій справі національні органи поклалися на той факт, що орган державної влади було ліквідовано без правонаступництва, що стало підставою для закриття провадження щодо цього органу. Суд встановив, що ліквідація державної установи без правонаступництва не може звільнити державу від необхідності виконання рішення щодо ліквідованого органу. Суд також зазначив, що «інший висновок дозволить державі використовувати такий підхід, щоб уникати сплати боргів своїх органів, особливо беручи до уваги те, що потреби, які змінюються, змушують державу часто змінювати свою організаційну структуру, включаючи формування нових органів та ліквідацію старих» (рішення від 15 липня 2010 року у справі **«Нікітіна проти Росії»** (*Nikitina v. Russia*), заява № 47486/07, п. 19, наразі ще не набуло статусу остаточного). Подібний підхід слід застосовувати до судового провадження у справі проти державного органу, в якому особа оскаржує виконавче провадження, враховуючи, що це виконання було і залишається обов'язком держави, незалежно від того, який конкретно орган відповідає за виконання цієї функції у будь-який момент часу. Тому ліквідація відділу Державної

виконавчої служби без правонаступництва у цій справі призвела до відмови заявниці у праві на вирішення суті її позову остаточним рішенням суду щодо відшкодування. Отже Суд доходить висновку, що такою відмовою заявницю було позбавлено права на доступ до суду. Таким чином, у цій справі було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Звернути увагу на:

- доступ юридичний і фактичний, зокрема, в контексті спорів між юрисдикціями:

50. Суд нагадує свою практику, відповідно до якої пункт 1 статті 6 Конвенції закріплює «право на суд», в якому право на доступ до суду – право порушити провадження у судах щодо прав та обов'язків цивільного характеру – становить тільки один з його аспектів (див. рішення **«Голдер проти Сполученого Королівства»** (*Golder v. the United Kingdom*) від 21 лютого 1975 року, серія А, № 18, ст. 18, п. 36). Для того, щоб право на доступ до суду було ефективним, особа повинна мати чітку фактичну можливість оскаржити діяння, що становить втручання у її права (див. рішення **«Беллет проти Франції»** (*Bellet v. France*) від 4 грудня 1995 року, серія А, № 333-Б, ст. 42, п. 36).

51. Суд знову повторює, що його завданням не є досліджувати питання, чи мають, зокрема у світлі статті 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», суди загальної юрисдикції чи господарські (колишні арбітражні) суди компетенцію розглядати справу по суті, або встановлювати, якому з цих судів підсудний розгляд скарг заявника по суті. Суд зазначає, що заявник мав доступ до цих судів, проте жодний з них не розглянув по суті скарги заявника на неможливість користуватися церковною будівлею, оскільки вони вважали, що вони не мають юрисдикції розглядати такі питання, незважаючи на те, що процедурні вимоги прийнятності було дотримано.

52. Більш того, державна виконавча служба та обласна державна адміністрація не змогли вирішити конфлікт між релігійними конфесіями та не могли допомогти релігійній громаді заявника вирішити спір з іншою релігійною організацією щодо використання церковної будівлі у селі Сосулівка, де була тільки одна культова будівля. Зокрема, ці державні органи не вжили жодних ефективних заходів для виконання розпорядження Тернопільської обласної державної адміністрації від 26 червня 1997 року та договору, який був укладений з релігійною організацією заявника 10 липня 1997 року, якими іншу релігійну конфесію було зобов'язано використовувати церковну будівлю спільно з релігійною організацією заявника. Це призвело до ситуації, коли релігійна організація заявника була змушена звернутися по судовий захист своїх прав, проте безуспішно.

53. Суд вважає, що така ситуація прирівнюється до відмови у здійсненні правосуддя, що порушує саму суть права заявника на доступ до суду, яка гарантується пунктом 1 статті 6 Конвенції. Відповідно, мало місце порушення цього положення. З цього випливає, що заперечення Уряду про невичерпання національних засобів юридичного захисту (див. пункт 43 рішення), раніше приєднані до розгляду справи по суті (див. пункт 45 рішення), повинні бути відхилені.

Рішення у справі **«Церква села Сосулівка проти України»**

(*Tserkva Sela Sosulivka v. Ukraine*)

від 28 лютого 2008 року, заява № 37878/02.

У справі **«Шестопалова проти України»** (*Shestopalova v. Ukraine*), рішення від 21 грудня 2017 р., заява № 55339/07 ЄСПЛ визнав порушення права на доступ до суду з огляду на те, що через юрисдикційний конфлікт національні суди, не розглянули по суті позовні вимоги заявниці щодо поновлення на роботі:

17. Суд також нагадує, що його завдання не полягає у вирішенні питання, чи мають національні суди юрисдикцію розглядати справу по суті або встановлювати, який з судів має юрисдикцію розглядати скарги заявниці по суті (див. згадане рішення у справі **«Церква села Сосулівка проти України»** (*Tserkva Sela Sossoulivka v. Ukraine*), пункт 51).

18. У зв'язку з цим Суд зазначає, що заявниця мала можливість ініціювати провадження у національних судах, проте вони, зрештою, не розглянули по суті її позовні вимоги щодо поновлення на роботі, встановивши, що вони не мали юрисдикції стосовного цього питання, незважаючи на той факт, що процесуальні вимоги прийнятності були дотримані.

19. Суд також вважає, що у цій справі національні суди наводили суперечливі вказівки щодо того, який суд мав юрисдикцію розглядати позов заявниці по суті.

20. Зокрема, Суд зазначає, що Вищий адміністративний суд відмовився слідувати ухвалам Верховного Суду України, який визначив адміністративну юрисдикцію щодо справи заявниці. З огляду на те, що Верховний Суд України є найвищим органом судової влади України, який здійснює офіційне тлумачення законодавства, заявниця мала законне сподівання, що ця ухвала не буде поставлена під сумнів.

21. У цьому контексті Суд нагадує, що стаття 6 Конвенції вимагає, щоб держави забезпечували процесуальні засоби для ефективного та швидкого вирішення питань, пов'язаних із юрисдикцією (див. ухвалу щодо прийнятності у справі **«Лойен проти Франції»** (*Loyen v. France*), заява № 46021/99, від 06 квітня 2000 року).

22. У світлі зазначеного Суд відхиляє твердження Уряду, що закриття адміністративними судами провадження у справі заявниці не може вважатись остаточним вирішенням її справи. Суд зазначає, що заявниця вже вжила всі необхідні дії для розгляду її позовної заяви національними судами як в рамках цивільного, так і адміністративного провадження. У той момент, коли заявниця отримала ухвалу Вищого адміністративного суду від 02 березня 2011 року, якою було відмовлено у розгляді по суті її позовної заяви та знов передано її до юрисдикції цивільних судів, вона вичерпала свої варіанти спроб звернутися до національних судів.

23. Суд посилається на згадану справу **«Церква села Сосулівка проти України»** (*Tserkva Sela Sossoulivka v. Ukraine*), в якій він встановив, що аналогічна ситуація становила відмову у правосудді, що порушило саму суть права заявника на доступ до суду, гарантованого пунктом 1 статті 6 Конвенції.

24. Наведених міркувань достатньо для Суду, щоб дійти висновку, що заявницю було позбавлено її права на доступ до суду. Відповідно, було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

В ухвалі **«Омельченко проти України»** (*Omelchenko v. Ukraine*) від 13 листопада 2018 р., заява № 45965/08, ЄСПЛ визнав скаргу заявників щодо порушення їхнього права на доступ до суду у зв'язку з юрисдикційним конфліктом неприйнятною з огляду на таке:

13. Суд також стверджує, що його завдання не полягає в тому, щоб досліджувати, чи мали національні суди відповідну компетенцію розглядати справу по суті, або встановлювати, якому з судів підсудний розгляд скарги заявників по суті (див. **«Церква села Сосулівка проти України»**, наведене вище, § 51).

14. У зв'язку з цим Суд зазначає, що заявники мали змогу порушити провадження в національних судах і що суди в кінцевому підсумку ухвалили рішення, виходячи з суті їхніх позовів, незважаючи на початкову затримку, викликану питаннями щодо відповідної юрисдикції.

15. Суд вже роз'яснив у своїй прецедентній практиці щодо України, що суперечливі приписи національних судів у визначенні юрисдикції по справі, у разі якщо це призвело до неможливості розгляду зазначеної справи по суті, прирівнюється до відмови у здійсненні правосуддя, що порушує саму суть права заявника на доступ до суду (див. вищезгадане рішення у справі **«Церква села Сосулівка проти України»**, п. 53).

16. Ця справа, однак, є іншою, враховуючи те, що національні суди усунули свою помилку, дотримуючись остаточного рішення Вищого адміністративного суду і розглянувши по суті справи заявників у цивільному процесі.

17. Іншими словами, заявники мали змогу отримати «визнання» їх цивільних прав, про які йдеться у пункті 1 статті 6 Конвенції.

18. Таким чином, Суд вважає, що заявники не були позбавлені права на доступ до суду.

Рішення у справі **«Омельченко проти України»** (*Omelchenko v. Ukraine*) від 13 листопада 2018 р., заява № 45965/08.

«Цезар та інші проти України» (*Tsezar and Others v. Ukraine*), заяви № 73590/14, 73593/14, 73820/14, 4635/15, 5200/15, 5206/15 та 7289/15, що стосувалися подій на тимчасово окупованій території у Донецькій області та доступу до суду. У цій справі заявники (особи пенсійного віку та особи, які мають право на отримання соціальної допомоги) скаржилися на порушення їхніх прав, гарантованих пунктом 1 статті 6 та/або статтями 13, 14 Конвенції, у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, у зв'язку із припиненням соціальних виплат з бюджету України в 2014 році внаслідок тимчасової окупації частини Донецької області. Троє з них у 2015 році звернулися до Уряду України щодо поновлення соціальних виплат. У своєму рішенні ЄСПЛ зазначив, що головна відмінність обставин ситуації перших трьох заявників відносно інших осіб, які проживають на підконтрольній Уряду території, полягає в тому, що у місті, де вони проживають, Уряд України не здійснює своїх повноважень. Очевидно, що це суттєво обмежує, якщо не позбавляє, можливості Уряд України ефективно підтримувати роботу судів та забезпечувати соціальні виплати на цій території. Об'єктивний фактор триваючих бойових дій, що відбуваються в регіоні, де проживають перші троє заявників, змушують Уряд застосовувати заходи, спрямовані на виправлення ситуації, в яких немає потреби

на підконтрольній території. Взнявши до уваги зазначене, ЄСПЛ визнав, що перші троє заявників не знаходяться у «аналогічній ситуації» з тими, хто мешкає на території, що контролюється Урядом України. Жоден із заявників не оскаржував в українських судах рішення Уряду України про припинення здійснення соціальних виплат, пояснивши це тим, що у м. Донецьк не діють органи української системи правосуддя, які у вересні 2014 через бойові дії були перенесені з непідконтрольної території тимчасово окупованих районів Донецької та Луганської областей до сусідніх регіонів. Вивчивши обставини справи, ЄСПЛ повторно наголосив, що так само, як у рішенні щодо справи «Хлебик проти України» (*Khlebiak v. Ukraine*) від 27 липня 2017 року, заява № 2945/16, рішення від 25.07.2017, вказана справа має розглядатися із врахуванням загальної ситуації та наявності триваючого конфлікту на сході нашої держави і що для жодного із заявників право на доступ до суду, гарантоване положеннями Конвенції, не було неспівмірно обмежене⁸¹.

44. Уряд підтвердив, що у серпні 2014 року національні суди у Донецьку не могли здійснювати свою роботу. Вони заявили, що представники так званих «ДНР» та «ЛНР» поставили під загрозу життя суддів, представників правоохоронних органів і громадян, що потребували судового захисту на території, що знаходиться поза контролем Уряду. Тому, після внесення змін до Закону (див. п. 34 вище), суди були переведені з територій бойових дій та працювали в сусідніх регіонах.

45. Уряд також стверджує, що заявники мали можливість виїхати на територію, контрольовану Урядом. Зокрема, перший, другий та шостий заявники були зареєстровані в органах соціального страхування на території, контрольованій Урядом (див. пункти 16 та 17 вище). Шостий і сьомий заявники офіційно в'їхали на територію, контрольовану Урядом 31 жовтня 2015 року (див. п. 19 вище). З урахуванням вищезгаданого, Уряд підтвердив, що заявники мали доступ до судів на території, контрольованій Урядом, і тому могли, за бажанням, подати позов до суду.

[...]

47. Суд зауважує з самого початку, що неможливості третейських судів, що знаходяться в місті, де проживають заявники, вирішувати їхні вимоги – є результатом військових дій у тих сферах, які знаходяться поза контролем Уряду.

48. Отже, немає питань до органів державної влади відповідача щодо навмисного «обмеження» або «лімітування» здійснення прав заявників на доступ до суду (на відміну, наприклад, від Омар, Франція, 29 липня 1998 р., §§ 34-44, Звіти 1998-V). Питання перед Судом полягає, скоріше, у тому, чи вжила держава-відповідач всіх необхідних заходів для організації своєї судової системи таким чином, щоб забезпечити права, гарантовані статтею 6, на практиці (див., *Mutatis mutandis*, *Union Alimentaria Sanders SA проти Іспанії*, 7 липня 1989 р., § 38, Серія А, № 157, і *Давран проти Туреччини*, № 18342/03, § 45, 3 листопада 2009 р.), зважаючи на давно встановлений принцип, згідно з яким

⁸¹ Міністерство юстиції здобуло ще одну важливу перемогу на шляху до міжнародного визнання окупації території ОРДЛО країною-агресором в Європейському Суді з прав людини. 14 лютого 2018 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ministerstvo-yusticiyi-zdobulo-she-odnu-vazhlivu-peremogu-na-shlyahu-do-mizhnarodnogo-viznannya-okupaciyi-teritoriyi-ordlo-krayinoyu-agresorom-v-yeuropejskomu-sudi-z-prav-lyudini>

Конвенція має на меті гарантувати права, які є практичними та ефективними, а не теоретичними та ілюзорними (див. *Artico v. Italy*, 13 травня 1980 р., § 33, серія А, № 37 та *«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства»* [GC], nos 50541/08, 50571/08, 50573/08 і 40351/09, § 272, ЄКПЛ 2016). Розглядаючи це питання, Суд усвідомлює контекст, в якому виникла справа, зокрема, що стосується військових дій в регіоні, і зазначає, що було б поверхнево розглядати факти справи без розгляду такого загального контексту (див. *«Хлебик проти України»*, № 2945/16, § 71, 25 липня 2017 р. з подальшим посиланням).

49. Суд нагадує, що, відповідно до його прецедентної практики, пункт 1 статті 6 втілює «право на суд», з якого право доступу, тобто право подавати позов до суду у цивільних справах, є лише одним аспектом (див. *«Голдер проти Сполученого Королівства»*, 21 лютого 1975 р., § 36, серія А, № 18). Для того, щоб право на доступ було ефективним, особа повинна мати чітку, практичну можливість оскаржити дію, що є втручанням у його або її права (див. Рішення у справі *«Бейєтель проти Франції»* від 4 грудня 1995 року, § 36, серія А, № 333 -В, і *«Греко-Католицька Парафія Лупеній та інші проти Румунії»* [GC], № 76943/11, § 86, ЄКПЛ 2016 (витяги)).

50. Суд зауважує, що, як мінімум, на серпень 2014 року, суди у Донецьку не мали можливості працювати, що не є предметом суперечки між сторонами (див. п. 44 вище). Відповідно, з того часу заявники не мали змоги подавати позов до судів, розташованих у місті Донецьку, що чітко визначало обмеження їхнього права на доступ до суду.

51. Суд нагадує, що право доступу до судів не є абсолютним, але може бути обмеженим; це дозволено імплікацією, оскільки право на доступ, за своїм характером, вимагає державного регулювання, яке може змінюватися у часі та на місці відповідно до потреб та ресурсів спільноти та окремих осіб (див. *«Ashingdane проти Сполученого Королівства»*, 28 травня 1985 р., § 57, Серія А, № 93, та *«Станєв проти Болгарії»* [GC], № 36760/06, § 230, ЄКПЛ 2012 р.). Встановлюючи таке регулювання, Договірні держави користуються певною свободою розсуду. Хоча остаточне рішення щодо дотримання вимог Конвенції покладено на Суд, функція Суду не покликана частково замінити оцінку національними органами влади будь-якої іншої оцінки того, що може бути кращою політикою у цій сфері. Тим не менше, обмеження, що застосовуються, не повинні обмежувати доступ до інформації особи таким чином або в такій мірі, щоб зменшити саму суть права. Крім того, обмеження несумісне з пунктом 1 статті 6, якщо воно не досягне законної мети, і якщо не існує розумного відношення пропорційності між використаними засобами та метою, яку потрібно досягти (див. *«Кордова проти Італії»*, № 40877/98, § 54, ЄКПЛ 2003-I, а також *«Греко-Католицька парафія Лупеній та інші»*, згадана вище, § 89).

52. Суд визнає, що державні органи влади іноді можуть зазнати певних труднощів у забезпеченні належного функціонування судової системи в деяких регіонах з огляду на постійні військові дії в цих регіонах. Тим не менше, на думку Суду, очікується, що органи державної влади вживатимуть відповідних заходів для вирішення проблеми, наприклад, шляхом спеціального дозволу

на подання позовів до суду в іншому регіоні держави (див., *Mutatis mutandis*, «Хамідов проти Росії» № 72118/01, § 156, 15 листопада 2007 р.).

53. Суд зазначає, що у даній ситуації держава внесла зміни до законодавства, внаслідок чого спочатку суди у сусідніх регіонах були уповноважені розглядати справи, які в інших випадках розглядалися судами на території, яка не контролюється Урядом, і останні були переведені до відповідних судів на територію, контрольовану Урядом (див. пункти 34-38 вище). Зокрема, у вересні 2014 року – за два чи чотири місяці до подання справ до Суду – суди, розташовані на території, контрольованій Урядом, вже мали підсудність щодо адміністративних справ заявників.

54. Суд зазначає, що немає ніяких доказів, які б підтверджували твердження заявника, що їх особиста ситуація перешкождала їм пересуватися на територію, на якій розміщувалися відповідні суди, для подання позовних заяв або уповноваження представника для цього. Фактично, з документів, наданих сторонами, випливає, що чотири заявники мали змогу пересуватися на територію, контрольовану Урядом після переміщення судів (див. пункти 16, 17 та 19 вище). Це, зокрема, стосується і першого заявника, яка, незважаючи на проблеми зі своїм здоров'ям (див. п. 46 вище), змогла зареєструватися у Департаменті праці та соціального забезпечення Червоноармійського району Донецької області (див. п. 16 вище).

55. Суд нагадує, що у нещодавній справі «Хлебкік проти України», згаданій вище, він припустив, що державні органи влади України вжили всіх необхідних їм заходів для організації судової системи таким чином, щоб забезпечити права, передбачені статтею 6, ефективно у конкретній ситуації постійного конфлікту та дійшли висновку, що вони зробили все, що в їхніх силах за цих обставин, для вирішення ситуації заявника (§ 79). Аналогічно, у цій справі Суд вважає, що національні органи влади зробили належним чином очікувані від них кроки для забезпечення належного функціонування судової системи, що робить її доступною для мешканців територій, які наразі не контролюються Урядом (див., *A contrario*, «Хамідов проти Росії», згадане вище, § 156). За відсутності будь-яких доказів того, що особиста ситуація заявників не дозволила їм скористатися цією системою, Суд доходить висновку, що, за обставин цієї справи, нездатність заявників подавати свої позови до суду у своєму місті проживання не погіршує саму суть їхнього права на доступ до суду. Обмеження цього права було обумовлене об'єктивним фактом військових дій у районах, які Уряд не контролює (див. п. 47 вище), і, зважаючи на об'єктивні перепони, з якими стикалися українські органи влади, очевидно, не було непропорційним.

56. Таким чином, не було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі «Цезар та інші проти України»
(*Tsezar and Others v. Ukraine*), від 13 лютого 2018 року
заяви № 73590/14, 73593/14, 73820/14, 4635/15, 5200/15, 5206/15 та 7289/15.

Суд, встановлений законом

24. Суд повторює, що, як було раніше визначено, фраза «встановленого законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність. У рішенні у справі «Занд проти Австрії», що згадувалося раніше, Комісія висловила думку, що термін «судом, встановленим законом» у пункті 1 статті 6 передбачає «усю організаційну структуру судів, включно з (...) питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів (...)».

[...]

26. У цій справі Суд зазначає, що? згідно зі статтею 111-18 Господарського процесуального кодексу? Верховний Суд, скасувавши постанову Вищого господарського суду, міг або повернути справу на новий розгляд до нижчого суду, або ж припинити провадження у справі (див. пункт 12 рішення). Натомість він залишив у силі постанову Апеляційного суду, і такі дії не були передбачені Господарським процесуальним кодексом, що було підтверджено Урядом у його зауваженнях (див. п. 19 рішення). Суд також зазначає, що не було жодної іншої правової норми, яка б надавала повноваження Верховному Суду ухвалювати такого роду рішення. [...]

27. Суд повторює, що у деяких випадках він визнавав, що найвищий судовий орган, уповноважений тлумачити закон, міг ухвалювати рішення, яке не було чітко визначено законом. Таке застосування закону, однак, мало винятковий характер, і зазначений суд надав чіткі й вірогідні підстави для такого виняткового відступу від застосування своїх визначених повноважень (див. рішення у справі **«Хуліо Воу Жиберт та Ель Хогар і ля Мода проти Іспанії»** (*Julio Bou Gibert and El Hogar Y La Moda J. A. X. A. v. Spain*) (ухв.), заява № 14929/02, 13 травня 2003 року). Проте у даній справі Верховний Суд не надав жодних аргументів щодо прийняття такої постанови, виходячи за межі своїх повноважень шляхом свідомого порушення Господарського процесуального кодексу і ухвалення такого роду рішень, що, як вказувалося Урядом, стало звичайною практикою Верховного Суду України.

28. На думку Суду, перевищивши свої повноваження, які були чітко викладені у Господарському процесуальному кодексі, Верховний Суд не може вважатися «судом, встановленим законом» у значенні пункту 1 статті 6 Конвенції відносно оскаржуваного провадження.

29. Відповідно, було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі **«Сокурєнко і Стригун проти України»**
(*Sokurenko and Strygun v. Ukraine*)
від 20 липня 2006 року, заяви № 29458/04 та № 29465/04.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«ТОВ «Базальт-Імпекс» проти України» (*Bazalt Impeks, TOV v. Ukraine*) від 1 грудня 2011 року, заява № 39051/07 – у ньому ЄСПЛ зауважив, що всупереч ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду

з прав людини» Верховний Суд України проігнорував висновки Європейського суду, викладені у рішенні у справі «Сокурєнко і Стригун проти України», яке на час провадження у справі заявника вже було перекладене українською мовою і надруковане в офіційному юридичному виданні. Аналогічної позиції ЄСПЛ дотримався і у справі «**Верітас проти України**»:

28. Суд вважає, що у цій справі факти та правові обставини є ідентичними з тими, що вже розглядалися Судом у рішенні «**Сокурєнко та Стригун проти України**» (*Sokurenko and Strygun v. Ukraine*) від 20 липня 2006 року, заяви №№ 29458/04 та 29465/04). Суд не знаходить підстав відхилитися від своєї попередньої практики та вважає, що у цій справі було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі «**Верітас проти України**» (*Veritas v. Ukraine*) від 13 листопада 2008 року, заява № 39157/02.

У справі «**Олександр Волков проти України**» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*) від 9 січня 2013 року, заява № 21722/11, Європейський суд з прав людини визнав, що ані створення палати ВАСУ, яка розглядала справу заявника, ані визначення її складу не були легітимними, оскільки здійснювалися Головою ВАСУ, строк повноважень якого спливав, а отже, це не був «суд, встановлений законом» у розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції.

4. Дотримання принципу «суду, встановленого законом»

(а) Доводи сторін

148. Заявник скаржився, що його справа не розглядалася «судом, встановленим законом». Щодо палати ВАСУ, яка розглядала справу, заявник стверджував, що на той час, коли Голова ВАСУ створив зазначену палату та висунув пропозиції щодо її особистого складу, строк його повноважень спливав, і, отже, він обіймав цю адміністративну посаду, не маючи для цього юридичних підстав.

149. Уряд стверджував, що після спливу строку повноважень Голова ВАСУ повинен був бути звільнений з посади. Проте, за відсутності будь-якої процедури звільнення судді з адміністративної посади, будь-які дії щодо звільнення його з посади були б незаконними. Уряд також стверджував, що можливість продовження повноважень Голови ВАСУ підтримувалася рішенням Зборів суддів адміністративних судів України.

(б) Оцінка Суду

150. Згідно з практикою Суду, метою терміна «встановлений законом» у статті 6 Конвенції є гарантування того, «що функціонування судової системи у демократичному суспільстві не залежить від виконавчої влади, а регулюється законом, прийнятим парламентом». У країнах з кодифікованим правом організація судової системи також не може бути залишена на розсуд судових органів, хоча це не означає, що суди не матимуть певної свободи тлумачення відповідного національного законодавства (див. рішення від 21 червня 2011 року у справі «**Фруні проти Словаччини**» (*Fruni v. Slovakia*), заява № 8014/07, п. 134, з подальшими посиланнями)

151. Фраза «встановлений законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й на склад колегії у кожній справі (див. ухвалу щодо прийнятності від 4 травня 2000 року у справі **«Бускаріні проти Сан-Маріно»** (*Buscarini v. San Marino*), заява № 31657/96 та **«Посохов проти Росії»** (*Posokhov v. Russia*), заява № 63486/00, п. 39, ECHR 2003-IV). Практика автоматичного продовження повноважень суддів на невизначений строк після спливу встановленого законом строку їхніх повноважень до моменту, коли вони будуть повторно призначені на посаду, була визнана такою, що порушує принцип «суду, встановленого законом» (див. рішення від 11 липня 2006 року у справі **«Гуров проти Молдови»** (*Gurov v. Moldova*), заява № 36455/02, п. 37-39,).

152. Що стосується цієї справи, треба зазначити, що на підставі статті 171-1 Кодексу адміністративного судочинства України, справу заявника повинна була розглядати виключно спеціальна палата ВАСУ. Згідно зі статтею 41 Закону України «Про судоустрій України», 2002 року ця спеціальна палата мала бути створена згідно з рішенням Голови ВАСУ; особовий склад зазначеної палати визначався Головою та затверджувався президією зазначеного суду. Проте до того часу, як були здійснені ці дії, п'ятирічний строк повноважень Голови ВАСУ сплив.

153. На той час процедура призначення голів судів не регулювалася національним законодавством: відповідні положення статті 20 Закону України «Про судоустрій України» 2002 року були визнані неконституційними, а нові положення ще не були ухвалені парламентом України (див. пункти 41 та 49 рішення). Різні національні органи висловили свої думки з приводу цієї юридичної ситуації. Наприклад, Рада суддів України, вищий орган суддівського самоврядування, вважала, що це питання повинне бути вирішене на основі пункту 5 статті 41 Закону України «Про судоустрій України» 2002 року та що перший заступник голови ВАСУ, суддя С., мав виконувати функції Голови зазначеного суду (див. пункт 51 рішення), у той час, як Генеральна прокуратура України дотримувалася іншої точки зору з цього питання (див. пункт 52 рішення).

154. Відповідно, таке важливе питання, як призначення голів судів регулювалося на рівні національної практики та, зрештою, стало об'єктом серйозної суперечки між державними органами. Видається, що суддя П. продовжував виконувати функції Голови ВАСУ після спливу встановленого законом строку його повноважень, по суті покладаючись на той факт, що процедури призначення та/або повторного призначення на посаду не передбачалися законодавством України, а законодавчі підстави для його повноважень на посаді Голови ВАСУ не були достатньою мірою визначені.

155. Між тим, у цей проміжок часу суддя П., діючи як Голова ВАСУ, створив палату, яка розглядала справу заявника, та висунув пропозиції щодо її особового складу.

156. За цих обставин Суд не може дійти висновку, що палата, яка розглядала справу заявника, була створена, а її особовий склад визначений, у правомірний спосіб, який відповідав би вимозі «суду, встановленого законом». Отже, у цьому відношенні було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Незалежний і безсторонній суд

Звернути увагу на:

- тлумачення понять «незалежний» і «безсторонній» суд;
- критерії неупередженості (безсторонності):
 - суб'єктивний – беруться до уваги особисті переконання та поведінка окремого судді, тобто чи виявляв суддя упередженість або безсторонність у даній справі;
 - об'єктивний – визначається, серед інших аспектів, чи забезпечував суд як такий та його склад відсутність будь-яких сумнівів у його безсторонності;
- гарантії щодо зовнішнього тиску;
- участь судді в декількох стадіях процесу;
- наявність чи відсутність особистої заінтересованості судді.

Критеріями оцінки ЄСПЛ поняття «незалежності суду» є: спосіб призначення судів (членів суду); строки їх повноважень; існування гарантій проти зовнішнього тиску; наявність зовнішніх ознак незалежності. Це впливає з цитати з класичного рішення ЄСПЛ від 25 лютого 1997 року у справі **Findlay v. United Kingdom**, що згодом відтворювалася у багатьох рішеннях ЄСПЛ, у тому числі щодо України, наприклад у п. 65 рішення ЄСПЛ від 3 травня 2007 року у справі **«Бочан проти України»** (заява №7577/02):

«...Щоб встановити, чи може суд вважатися «незалежним» відповідно до п. 1 статті 6, необхідно, зокрема, звернути увагу на спосіб призначення його членів та строки їх повноважень, існування гарантій проти зовнішнього тиску та наявність зовнішніх ознак незалежності».

Також, «відповідно до усталеної практики Європейського суду з прав людини, наявність безсторонності відповідно до п. 1 ст. 6 повинна визначатися за суб'єктивним та об'єктивними критеріями. Відповідно до суб'єктивного критерію, беруться до уваги особисті переконання та поведінка окремого судді, тобто чи виявляв суддя упередженість або безсторонність у даній справі. Відповідно до об'єктивного критерію визначається, серед інших аспектів, чи забезпечував суд як такий та його склад відсутність будь-яких сумнівів у його безсторонності». Знову ж таки, цю позицію ЄСПЛ виклав ще у рішенні від 24 лютого 1993 року у справі **Fey v. Austria** та **Wettstein v. Switzerland**, і багаторазово відтворював її у своїй практиці.

При цьому слід наголосити, що «...між суб'єктивною та об'єктивною безсторонністю не існує беззаперечного розмежування, оскільки поведінка судді не тільки може викликати об'єктивні побоювання щодо його безсторонності з точки зору стороннього спостерігача (об'єктивний критерій), а й може бути пов'язана з питанням його або її особистих переконань (суб'єктивний критерій) (**Kyprianou v. Cyprus**) [ВП], заява № 73797/01, п. 119.

Отже, усталеними підходами до вирішення питання щодо безсторонності суду/судді є такі:

- існує презумпція суб'єктивної безсторонності судді – тобто особиста безсторонність суду презюмується, поки не надано доказів протилежного (**Wettstein v. Switzerland**, п. 43);

- у кожній конкретній справі слід аналізувати природу та ступінь стосунків для вирішення питання щодо неупередженості суду (**Pullar v. United Kingdom**, п. 38);
- презумпція суб'єктивної неупередженості може бути спростована перевіркою дотримання вимог об'єктивної неупередженості;
- слід проаналізувати, чи існували переконливі факти, які б могли свідчити про неупередженість судді;
- вирішальним є те, чи можна вважати побоювання заінтересованої особи щодо неупередженості судді об'єктивно обґрунтованими (**Wettstein v. Switzerland**, п. 44; **Ferrantelli and Santangelo v. Italy**, п. 58);
- суб'єктивна та об'єктивна неупередженість взаємопов'язані («**Олександр Волков проти України**», п. 105);
- вимогу неупередженості, безперечно, порушено, якщо її можна піддати сумніву з позиції національного законодавства («**Романова проти України**», п. 24)
- у деяких випадках, коли докази для спростування презумпції суб'єктивної неупередженості судді отримати складно, додаткову гарантію надасть вимога об'єктивної неупередженості (**Pullar v. the United Kingdom**, п. 32);
- незалежність та неупередженість судів, із об'єктивної точки зору, вимагає, щоб кожен окремих суддя був вільним від неналежного впливу, причому не тільки зовнішнього, але й із боку самої судової системи;
- внутрішня незалежність судової гілки влади означає, що суддям не повинні наказувати та на них не повинні здійснювати тиск інші судді або ті особи, що мають адміністративні повноваження у суді, такі, як, наприклад, голова суду;
- відсутність достатніх запобіжних заходів, якими забезпечувалася б незалежність суддів всередині самої судової системи і, зокрема, від їх судового керівництва, може дати Суду підстави зробити висновок, що сумніви заявника щодо незалежності та неупередженості суду можуть вважатися об'єктивно виправданими (**Parlov-Tkalčić v. Croatia**), п. 86).

Чому це важливо? Тому що «важливим питанням є довіра, яку суди повинні вселяти в громадськість у демократичному суспільстві» (**Wettstein v. Switzerland**).

[...] при вирішенні того, чи є у цій справі обґрунтовані причини побоюватися, що певний суддя був неупередженим, позиція заінтересованої особи є важливою, але не вирішальною. Вирішальним же є те, чи можна вважати такі побоювання об'єктивно обґрунтованими.

Рішення у справах «**Ветштайн проти Швейцарії**» (**Wettstein v. Switzerland**), заява № 33958/96, п. 44 та «**Ферантелі та Сантанжело проти Італії**» (**Ferrantelli and Santangelo v. Italy**) від 7 серпня 1996 року, п. 58.

Насамперед зазначимо, що усі наведені вище конвенційні стандарти щодо незалежності та неупередженості суду неодноразово наводилися у рішеннях ЄСПЛ щодо України, зокрема, більшість з них процитовані у пунктах 49-50, 52-53 рішення у справі «**Білуха проти України**» (заява №33949/02) від 9 листопада 2006 року.

Застосування цих підходів можна продемонструвати на прикладах конкретних справ, які розглядалися Європейським судом з прав людини щодо України.

Так, яскравим прикладом порушення суб'єктивного критерію безсторонності (тобто спричиненого поведінкою окремого судді) може слугувати справа **«Світлана Науменко проти України»** (*Svetlana Naumenko v. Ukraine*), заява № 41984/98. У цій справі протест в порядку нагляду був внесений заступником голови Одеського обласного суду до цього ж суду. Заступник голови Одеського обласного суду розглядав протест, який він вніс до президії, членом та заступником Голови якої він був, разом із своїми колегами, які засідають у президії. ЄСПЛ дотримується думки, що така практика є несумісною з вимогами «суб'єктивної неупередженості» судді, який слухає справу, оскільки одна людина не може бути одночасно і обвинувачем і суддею у справі (п. 97) та визнав, що у цій справі мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції у частині відсутності неупередженості заступника Голови Одеського обласного суду (п. 98). Незважаючи на те, що ситуація видається «з далекого минулого», і протесту в порядку нагляду давно немає, проте ця практика дозволяє краще зрозуміти історичне підґрунтя для певних новел процесуального законодавства, таких як розгляд заяви про відвід через авторозподіл іншим суддею тощо, оскільки в їх основі – конвенційні стандарти неупередженості суду.

У справі **«Романова проти України»** (*Romanova v. Ukraine*), заява № 33089/02, ЄСПЛ розглядав питання відсутності «безстороннього» та суду, «встановленого законом», разом, оскільки, за обставин цієї справи, вимоги збігалися. Стаття 21 ЦПК, чинного на момент розгляду справи, передбачала, що суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді першої інстанції, не може брати участь у її новому розгляді після повернення справи судом вищої інстанції, відповідно, недотримання цієї норми означає, що апеляційна скарга заявниці розглядалась судом, чия безсторонність навіть з позиції національного законодавства можна піддати сумніву, а отже, мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Як приклади порушення об'єктивного критерію (тобто наявність фактів, окрім поведінки судді, що є підставою для сумнівів у недотриманні вимог безсторонності відповідно до ст. 6 Конвенції), можна навести такі справи як **«Білуха проти України»**, **«Мироненко і Мартенко проти України»** та **«Газета "Україна-Центр" проти України»**.

У справі **«Білуха проти України»** голова суду просив та безоплатно отримував майно від компанії-відповідача, і хоча суд частково задовольнив позов, побоювання заявниці щодо безсторонності голови суду, на думку ЄСПЛ, можна вважати об'єктивно виправданими, тим більше що суди вищих інстанцій не взяли до уваги твердження заявниці щодо цього аспекту її скарги (п. 54).

[...] голова Артемівського суду, який одноосібно розглядав справу заявниці у суді першої інстанції та чий рішення були залишені без змін судами вищих інстанцій, просив та безоплатно отримував майно від Компанії-відповідача. На думку Суду, за цих обставин побоювання заявниці щодо небезсторонності голови можна вважати об'єктивно виправданими, незважаючи на той факт, що Артемівський суд задовольнив одну із скарг заявниці. Більше того, суди вищих інстанцій, розглядаючи скарги заявниці, не взяли до уваги її твердження щодо цього питання.

Рішення у справі **«Білуха проти України»** (*Biluha v. Ukraine*) від 9 листопада 2006 р., заява № 33949/02, п. 54.

У справі **«Мироненко і Мартенко проти України»** (*Mironenko and Martenko v. Ukraine*), заява № 4785/02, ЄСПЛ визнав порушення безсторонності за об'єктивним критерієм з огляду на те, що в ухвалі від 17.08.2000 суддя повернув кримінальну справу на додаткове розслідування з формулюваннями щодо підсудних, що «в їх діях вбачається співучасть в скоєнні більш тяжкого злочину – вимагання», і такі формулювання, відповідно до практики ЄСПЛ, могли викликати обґрунтовані побоювання, що у судді уже сформувалася думка про вину заявників і що це може позначитися на його безсторонності в разі повторного направлення йому матеріалів цієї справи для розгляду. Отже, за висновком Суду, побоювання заявників щодо небезсторонності судді можна вважати об'єктивно обґрунтованими (п. 71).

Позивачем (на національному рівні) у справі, яка у ЄСПЛ отримала назву **«Газета "Україна-Центр" проти України»** (*Gazeta Ukraina-Tsentr v. Ukraine*), заява № 16695/04, був голова обласної ради суддів, що у той час мав право порушувати дисциплінарне провадження щодо інших суддів. Газета-заявник стверджувала, з посиланням на дані моніторингу незалежності суддів, проведеного неурядовою організацією «Центр суддівських студій» у 2007 і 2008 роках, що серед форм тиску (що чиниться) на суддів були погрози «ускладнити професійну кар'єру» та «ініціювати звільнення чи притягнення до дисциплінарної відповідальності». Згідно з цими ж даними, ради суддів були визнані третіми за рівнем впливу на суддів, оскільки вони могли вплинути на професійну кар'єру судді (п. 26). Відтак, ЄСПЛ дійшов висновку, що, незважаючи на твердження Уряду про те, що Рада суддів є колегіальним органом, оскільки національне законодавство надавало голові такої Ради право на порушення дисциплінарного провадження щодо інших суддів, а матеріали щодо моніторингу незалежності суддів свідчили про можливий ризик вчинення тиску на суддів шляхом погроз порушити дисциплінарне провадження та винести інші пов'язані з кар'єрою рішення, що належить до компетенції голови Ради суддів, таким чином, газета-заявник могла підставно передбачати можливий конфлікт інтересів у зазначеному судовому розгляді, і про небезпідставність цих побоювань свідчила передача цієї справи до суду першої інстанції в іншій області України за рішенням заступника Голови Верховного Суду України (п. 34). Таким чином, у цій справі ЄСПЛ визнав порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Про відсутність беззаперечного розмежування критеріїв безсторонності – суб'єктивного (чи виявляв суддя упередженість або безсторонність у певній справі) та об'єктивного (чи забезпечував суд відсутність будь-яких сумнівів у його безсторонності, тобто важливість зовнішніх проявів неупередженості та безсторонності) та високий стандарт такої поведінки судді, який би не викликав у стороннього спостерігача об'єктивних побоювань у безсторонності судді – ЄСПЛ підкреслив у відомому рішенні **«Олександр Волков проти України»**. Ще раніше, у не менш відомому рішенні у справі **«Бочан проти України»** ЄСПЛ наголосив на складнощях розмежування питання щодо безсторонності суду та його незалежності, якщо аргументи заявника/-ці ґрунтуються на тих самих фактичних твердженнях, та розглядав обидва питання разом (п. 68). У цій справі заявниця не скаржилась на відсутність особистої безсторонності суддів, які брали участь у розгляді її справи, проте стверджувала, що поєднання різних факторів, якими були зміна територіальної підсудності справи Верховним Судом України, який категорично не погодився з встановленими судами нижчих інстанцій фактами, а також те, що ВСУ не взяв до уваги клопотання заявниці та не обґрунтував таку зміну підсудності, викликають сумніви щодо незалежності та безсторонності суддів Верховного Суду України та суддів, яким справа була передана.

Варто згадати ще одну справу, де порушення пункту 1 статті 6 Конвенції було встановлено з огляду на відсутність мотивування для зміни територіальної підсудності, а саме рішення від 8 квітня 2010 року у справі **«Фельдман проти України»**, заяви № 76556/01 та 38779/04. У цій справі ЄСПЛ зазначив, що незважаючи на наявність чітких підстав зміни територіальної підсудності, встановлених у Кримінально-процесуальному кодексі, рішення про передання справи заявника до Артемівського суду не було обґрунтовано жодною з них, а з матеріалів справи не вбачається, що заявника було повідомлено про причини або юридичні підстави обрання територіальної підсудності у його справі. Суд також зазначає, що побоювання заявника щодо упередженості національних судів під час розгляду його справи також підтримувались публічними заявами Президента та Голови Державної податкової адміністрації, а також діями стосовно його адвоката (п. 98).

Безперечно, важливим є рішення ЄСПЛ від 6 жовтня 2011 року (щодо суті) у справі **«Агрокомплекс проти України»**, де порушувалися питання, пов'язані з внутрішньою незалежністю суддів. За обставинами справи, у вересні 2000 р. Голова Вищого Арбітражного Суду дав прямі розпорядження двом його заступникам переглянути Ухвалу суду від 19 вересня 2000 р. (якою ЛІНОС було відмовлено у задоволенні заяви про перегляд суми заборгованості перед заявником), і ЄСПЛ визнав такий вплив із боку керівника суду на хід судового розгляду порушенням принципу внутрішньої незалежності суду (п. 139), а відтак – порушення пункту 1 статті 6 Конвенції в цьому аспекті.

Загалом, порушення вимоги незалежного і безстороннього суду констатовано у близько 15 рішеннях ЄСПЛ щодо України. І хоча кожна справа має свої обставини, усі вони свідчать, що дотримання вимоги незалежного і безстороннього суду можна вважати «наріжним каменем» права на справедливий суд у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Совтрансавто-Холдинг» проти України (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*) від 25 липня 2002 року, заява № 48553/99 – в цьому рішенні ЄСПЛ, беручи до уваги втручання органів державної виконавчої влади у судовий розгляд, роль протесту у цьому провадженні, дійшов висновку, що право заявника на розгляд його справи справедливо і відкрито безстороннім і незалежним судом в сенсі статті 6 п. 1 Конвенції у світлі принципів верховенства права та правової певності було порушено.

«Агрокомплекс проти України» (*Agrokompleks v. Ukraine*) від 6 жовтня 2011 року, заява № 23465/03 – при ознайомленні з цим рішенням виникає певне відчуття *déjà vu* (фр. «(вже (раніше) бачене», *дежавю*) – надто вже воно нагадує перше українське рішення, винесене ЄСПЛ майже десятиріччя тому – «Совтрансавто-Холдинг» проти України». Так, ЄСПЛ не лише зазначив, що у справі містилися листи заводу «ЛІНОС» (у минулому – Лисичанського нафтопереробного заводу) до Голови і Заступника Голови Верховної Ради, Прем'єр-міністра та Президента держави з проханням втрутитися в хід судового розгляду, чи листи-відповіді вищезазначених осіб до Голови Вищого Арбітражного Суду з різними вказівками, на деякі з них він відповідав, доповідаючи про хід процесу та вжиті заходи, але й лист-подяка «ЛІНОСа» Президентові за успішне втручання (див. п. 130). Тому визнання порушення п. 1 статті 6 Конвенції у зв'язку з відсутністю незалежності і безсторонності судів у цій справі не дивує. ЄСПЛ не лише розлого виклав у цьому

рішенні своєю попередню практику з цього питання у п.п. 125-128, не оминувши паралелей зі справою «Совтрансавто» у п.п.133-134, але й наголосив, що обсяг зобов'язань держави-сторони Конвенції щодо гарантування «незалежного і безстороннього суду» відповідно до п. 1 статті 6 Конвенції не обмежується судовою гілкою, а накладає зобов'язання на виконавчу та законодавчу гілки влади та інші державні органи, незалежно від їхнього рівня, поважати і дотримуватися судових рішень, навіть не погоджуючись з ними (у п. 136). Повага держави до повноважень і ролі судів є неодмінною передумовою суспільної довіри до суду, і ширше, верховенства права.

125. Суд повторює, що для визначення того, чи може суд вважатися «незалежним» для цілей п. 1 статті 6 Конвенції, до уваги, окрім іншого, слід взяти такі критерії: спосіб, у який судді призначаються на посаду, та на який строк; існування захисних механізмів протидії зовнішньому впливу; і те, чи складає трибунал враження незалежного (див., у додаток до іншим численних посилань, **«Файндлей проти Сполученого Королівства»** (*Findlay v. the United Kingdom*), 25 лютого 1997 р., § 73, Reports 1997-I).

126. Що стосується питання «незалежності» для цілей п. 1 статті 6, то судовою практикою Суду вже давно було встановлено, що у цієї вимоги є два аспекти – суб'єктивний та об'єктивний. По-перше, суд має бути суб'єктивно незалежним, тобто у жодного із членів трибуналу не має бути персональних упереджень або необ'єктивності. Персональна неупередженість презюмується, якщо немає доказів про протилежне. По-друге, трибунал має також бути неупередженим з об'єктивної точки зору, тобто ним мають надаватися достатні гарантії відсутності будь-яких обґрунтованих сумнівів у цьому відношенні (див. рішення у справі **«Кііскінен проти Фінляндії»** (*Kiiskinen v. Finland*) (dec.), заява № 26323/95, ECHR 1999/V (витяги)). Згідно із об'єктивним критерієм, особливо необхідно визначити, поза межами особистої поведінки суддів, чи немає підтверджених фактів, які могли б спричинити сумніви у неупередженості суддів (див. рішення у справі **«Клейн та інші проти Нідерландів»** (*Kleyn and Others v. the Netherlands*) [GC], заяви №№ 39343/98 et seq., § 191, ECHR 2003-VI).

127. При вирішенні питання про те, чи існують обґрунтовані причини вважати, що цих вимог не було дотримано, точка зору сторони є важливою, але не є вирішальною. Вирішальним є те, чи таке побоювання може бути об'єктивно виправданим (див. **«Клейн та інші проти Нідерландів»** (*Kleyn and Others v. the Netherlands*), на яке було зроблене посилання вище, § 194).

128. Суд зазначає, що концепції незалежності та об'єктивної неупередженості є тісно пов'язаними (див. рішення у справі **«Файндлей проти Сполученого Королівства»** (*Findlay v. the United Kingdom*), що цитувалося вище, § 73). Ці дві концепції надзвичайно важко відокремити, коли, так, як і в цій справі, аргументи заявника щодо відсутності незалежності та неупередженості суду базуються на одних й тих самих фактичних обставинах (див. також рішення у справі **Клейн та інші** (*Kleyn and Others*), на яку було зроблене посилання вище, § 194, та **«Салов проти України»** (*Salov v. Ukraine*), заява № 65518/01, § 82, ECHR 2005-VIII (витяги)). Тому Суд буде розглядати ці два питання одночасно.

129. Суд зазначає, що, як підтверджується документальними доказами, різні органи влади Держави дійсно неодноразово втручалися у хід

судового розгляду, про який йдеться у цій справі. Більш того, це втручання здійснювалося відкрито та наполегливо, та дуже часто воно здійснювалося на прохання опонента Заявника.

130. Так, у матеріалах цієї справи містяться копії звернень ЛиНОС до першого віце-спікера та спікера Парламенту, а також до Прем'єр-міністра та Президента України, в яких містилося прохання втрутитися в хід судового розгляду, а також листи від цих посадовців на адресу Голови ВАС із розпорядженнями відмінити або переглянути рішення, винесені судом раніше, припинити провадження у справі або просто із додаванням відповідної вимоги від ЛиНОС (див. пп. 28-29, 34-35, 42, 51, 58, 60 та 74 цього рішення). Суд також зазначає, що Голова ВАС відповідав на деякі із цих листів шляхом надання звітів про стан розгляду справи, а також надаючи пояснення щодо заходів, вжитих в межах розгляду (див. пп. 43, 56 та 63 цього рішення). Більш того, Суд звертає увагу на той факт, що ЛиНОС відкрито подякував Президенту України за його втручання, яке вважалося успішним, зазначивши при цьому, що *«позитивні результати говорять самі за себе»* (див. п. 73 цього рішення).

131. Незважаючи на те, що поняттю розподілу влади між виконавчою та судовою гілками влади, практикою Суду надається велике значення, яке постійно зростає, (див. рішення у правах *«Стаффорд проти Сполученого Королівства»* (*Stafford v. the United Kingdom*) [CG], заяви № 46295/99, § 78, ECHR 2002-IV, та *«Хенрик Урбан та Ришжард Урбан проти Польщі»* (*Henryk Urban and Ryszard v. Poland*), № 23614/08, § 46, 30 листопада 2010 р.), ні стаття 6, ані будь-яке інше положення Конвенції не вимагає від Держав дотримуватися будь-яких теоретичних конституційних концепцій, що стосуються допустимих меж взаємодії між цими двома гілками влади. Суд повинен з'ясувати, чи було дотримано вимог Конвенції у кожному конкретному випадку (див. рішення у справі *«Пабла Ку проти Фінляндії»* (*Pabla Ky v. Finland*), заява № 47221/99, § 29, ECHR 2004-V).

132. Аналіз правильності відповідних конституційних положень, що діють в Україні, не є завданням Суду. Єдиним питанням, яке потрібно вирішити, є те, чи справляли національні суди, за обставин, що існують у цій справі, необхідне «враження» незалежності або були «об'єктивно» неупередженими (див. рішення у справі *«МакГоннелл проти Сполученого Королівства»* (*McGonnell v. the United Kingdom*), заява № 28488/65, § 51, ECHR 2000-II, та Клейн та інші (*Kleyn and Others*), що цитувалося вище, § 193).

133. Судом вже було категорично засуджено спроби несудових органів влади втручатися у судовий розгляд, оскільки Суд вважає ці дії такими, що *ipso facto* не відповідають поняттю «незалежного та неупередженого суду» у значенні п. 1 статті 6 Конвенції (див. рішення у справах *«Совтрансавто Холдинг проти України»* (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*), заява № 48553/99, § 80, ECHR 2002-VII, та *«Агротехсервіс проти України»* (*Agrotehservis v. Ukraine*) (dec.), заява № 62608/00, 19 жовтня 2004 р.).

134. Подібно підходу, який застосовувався у справі «Совтрансавто Холдинг» (*Sovtransavto Holding*), на яку було зроблено посилання вище (§ 80), Суд вважає, що немає значення, чи таке оскаржене втручання насправді вплинуло на хід розгляду судової справи. Коли виконавчою та законодавчою гілками влади Держави здійснюється втручання, вони тим самим демонструють

відсутність поваги до судової гілки влади загалом, та дають підґрунтя для виникнення у Заявника побоювання щодо відсутності у судів незалежності та неупередженості.

135. Суд бере до уваги той факт, що судовий розгляд, про який йдеться у цій справі, стосувався банкрутства підприємства, яке на той час було найбільшим нафтопереробним заводом країни, та у якому Держава була основним акціонером (див. пп. 6 та 45 цього рішення). Таким чином, вся та увага, яку приділяли органи влади Держави цим судовим справам, є цілком природною. Ці органи влади, однак, не обмежилися пасивним спостереженням за ходом розгляду в контексті їх позасудових намагань побороти кризу у ЛІНОС, а нахабно втрутилися у судовий процес, що є абсолютно неприйнятним.

136. У зв'язку з цим Суд підкреслює, що обсяг зобов'язань Держави щодо забезпечення розгляду «незалежним та неупередженим судом» у розумінні п. 1 статті 6 Конвенції не обмежується судовою гілкою влади. Цей обсяг зобов'язань також покладає обов'язки на виконавчі, законодавчі та будь-які інші органи Держави, незалежно від їх рівня, поважати та виконувати рішення та постанови судів, навіть якщо ці органи не погоджуються з ними. Таким чином, повага з боку Держави до повноважень судів є невід'ємною передумовою впевненості суспільства у судах і, у більш широкому сенсі, верховенства закону. Для того, щоб це відбулося, конституційних гарантій незалежності та неупередженості судової гілки влади недостатньо. Ці гарантії мають бути ефективно впроваджені у повсякденну поведінку та поведження органів влади.

137. Далі Суд зазначає, що незалежність та неупередженість судів, із об'єктивної точки зору, вимагає, щоб кожен окремий суддя був вільним від неналежного впливу, причому не тільки зовнішнього, але й із боку самої судової системи. Внутрішня незалежність судової гілки влади означає, що суддям не повинні наказувати та на них не повинні здійснювати тиск інші судді або ті особи, що мають адміністративні повноваження у суді, такі, як, наприклад, голова суду. Відсутність достатніх запобіжних заходів, якими забезпечувалася б незалежність суддів всередині самої судової системи і, зокрема, від їх судового керівництва, може дати Суду підстави зробити висновок, що сумніви Заявника щодо незалежності та неупередженості суду можуть вважатися об'єктивно виправданими (див. рішення у справі **«Парлов-Ткалчіч проти Хорватії»** (*Parlov-Tkalčić v. Croatia*), заява № 24810/06, § 86, 22 грудня 2009 р., з подальшими зауваженнями).

138. Повертаючись до даної справи, Суд зазначає, що у вересні 2000 р. Голова ВАС дав прямі розпорядження двом його заступникам переглянути Ухвалу суду від 19 вересня 2000 р. (якою ЛІНОС було відмовлено у задоволенні заяви про перегляд суми заборгованості перед Заявником).

139. Суд вважає такий вплив із боку керівника суду на хід судового розгляду порушенням принципу внутрішньої незалежності суду, як було вказано вище.

140. Загалом Суд робить висновок, що за таких обставин національні суди не можуть вважатися незалежними або об'єктивно неупередженими.

141. Таким чином, п. 1 Статті 6 Конвенції у цьому відношенні було порушено.

«Олександр Волков проти України» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*) від 9 січня 2013 року, заява № 21722/11 – в цьому рішенні ЄСПЛ встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з відсутністю незалежності та безсторонності ВРЮ з огляду на об'єктивні (процедура формування та персональний склад ВРЮ) та суб'єктивні (особиста упередженість членів ВРЮ) критерії.

Процедуру формування ВРЮ Європейський суд визнав такою, що не відповідає Конвенції, оскільки на той час більшість членів ВРЮ призначалася органами законодавчої та виконавчої влади. Щодо її персонального складу ЄСПЛ вказав, що Міністр юстиції та Генеральний прокурор, які матеріально, ієрархічно та адміністративно залежні від основного місця роботи, не можуть вважатися незалежними та безсторонніми, а останній, окрім того, очолює систему органів прокуратури, представники якої беруть участь у розгляді суддями справ, що створює загрозу порушення вимоги безсторонності як суддями при розгляді справ, так і Генеральним прокурором – щодо тих суддів, чий рішення він не підтримує. Останній аргумент також стосується тих членів ВРЮ, які призначаються конференцією працівників прокуратури України.

Щодо особистої упередженості членів ВРЮ Європейський суд зазначив, що, оскільки члени ВРЮ пан Р.К. та пан В.К. спершу проводили перевірки у справі про звільнення заявника, а у подальшому брали участь у прийнятті відповідних рішень, зокрема пан В.К. – у ролі головуєчого на засіданні ВРЮ, вони не можуть вважатися безсторонніми. Крім того, не може вважатися безстороннім пан С.К., який, як Голова парламентського комітету, не забезпечив заявнику можливості прийняття ним присяги члена ВРЮ, а також висловив несхвальну думку про провадження у справі за позовом заявника щодо процедури обрання суддів на адміністративні посади, хоча прямо не критикував дії самого заявника.

Європейський суд також встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з відсутністю незалежності та безсторонності розгляду справи заявника парламентом України з огляду на те, що:

- розгляд справи про звільнення судді законодавчим органом слугував надмірній політизації процесу та свідчив про його невідповідність принципу поділу влади;
- він головним чином зводився до висловлення загальних думок на підставі попередніх висновків ВРЮ та парламентського комітету та ухвалення обов'язкового рішення народними депутатами, які не обов'язково є фахівцями у галузі права, здатними вирішувати складні питання фактів і права;
- деякі члени парламентського комітету, зокрема пан С.К., були одночасно членами ВРЮ та брали участь в ініціюванні, а потім – у розгляді справи заявника в обох цих органах, та не мали законодавчо забезпеченої можливості самовідводу, а отже не могли вважатися безсторонніми.

У контексті порушення п. 1 ст. 6 Конвенції Європейський суд також зазначив, що перегляд ВАСУ рішення про звільнення заявника не був достатнім та не забезпечив виправлення допущених порушень, оскільки ВАСУ:

- не мав повноважень скасувати рішення щодо звільнення, а лише міг визнати їх незаконними, що створює невизначеність щодо юридичних наслідків такого визнання;

- не розглянув з належною ретельністю важливі аргументи заявника, зокрема щодо відсутності безсторонності членів ВРЮ та парламентського комітету;
- не оцінив доводів заявника щодо незаконності процедури голосування у ВРУ, розтлумачивши їх як такі, що мають бути розглянуті Конституційним судом України.

Крім того, Європейський суд зазначив, що, оскільки судді ВАСУ також підпадали під дисциплінарну юрисдикцію ВРЮ, вони не були незалежними та безсторонніми, розглядаючи справу, стороною якої була ВРЮ, що також становить порушення п. 1 ст. 6 Конвенції.

(ii) Чи були питання «незалежності та безсторонності» виправлені ВАСУ?

123. Згідно з практикою Суду, навіть у разі, коли судовий орган, що виносить рішення у спорах щодо «прав та обов'язків цивільного характеру» у певному відношенні не відповідає пункту 1 статті 6 Конвенції, порушення Конвенції не констатується, за умови, якщо провадження у вищезазначеному органі «згодом є предметом контролю, здійснюваного судовим органом, що має повну юрисдикцію та насправді забезпечує гарантії пункту 1 статті 6 Конвенції» (див. вищенаведене рішення від 10 лютого 1983 року, у справі **«Альбер та Ле Комт проти Бельгії»** (*Albert and Le Compte v. Belgium*), заяви №№ 7299/75, 7496/76, п. 29 та рішення від 14 листопада 2006 року у справі **«Цфайо проти Сполученого Королівства»** (*Tsfayo v. the United Kingdom*), заява № 60860/00, п. 42.). У межах скарги за статтею 6 Конвенції для того, щоб визначити, чи мав суд другої інстанції «повну юрисдикцію» або забезпечував «достатність перегляду» для виправлення відсутності незалежності в суді першої інстанції, необхідно врахувати такі фактори, як предмет оскаржуваного рішення, спосіб, в який було винесено рішення, та зміст спору, включаючи бажані та дійсні підстави для оскарження (див. рішення від 22 листопада 1995 року у справі **«Брайян проти Сполученого Королівства»** (*Bryan v. the United Kingdom*), пп. 44-47, серія А № 335-А та вищезазначене рішення у справі **«Цфайо проти Сполученого Королівства»** (*Tsfayo v. the United Kingdom*), п. 43).

(а) Щодо «достатності перегляду»

124. Суд не переконаний, що ВАСУ здійснив достатній перегляд справи заявника за таких причин.

125. По-перше, виникає питання, чи міг ВАСУ ефективно переглянути рішення ВРЮ та парламенту з огляду на те, що він мав повноваження визнати ці рішення незаконними, але повноважень скасувати їх та, за потреби, вжити подальших адекватних заходів він не мав. Навіть незважаючи на те, що визнане незаконним рішення не тягне за собою юридичних наслідків, Суд вважає, що нездатність ВАСУ формально скасувати оскаржувані рішення та відсутність норм, що регулюють подальший хід дисциплінарного провадження, породжує певну невизначеність щодо того, якими мають бути дійсні правові наслідки такого судового визнання.

126. Судова практика, напрацьована у цій сфері, може бути у цьому відношенні показовою. Уряд надав копії рішень національних судів у двох справах. Проте ці приклади показують, що після того, як ВАСУ визнав звільнення

суддів незаконним, позивачі мали ініціювати окреме провадження для відновлення на посаді. Ці матеріали не пояснюють, яким чином повинно проходити дисциплінарне провадження (зокрема, які заходи мають бути вжиті державними органами, що мають відношення до справи, після того як оскаржувані рішення визнаються незаконними, а також строки вжиття таких заходів), але прямо показують, що виключно на підставі декларативного рішення ВАСУ автоматичного відновлення на посаді не відбувається. Отже, надані матеріали говорять про обмежені правові наслідки, які виникають внаслідок перегляду таких питань ВАСУ та лише підсилюють побоювання Суду стосовно здатності ВАСУ ефективно вирішити це питання та забезпечити достатній перегляд справи.

127. По-друге, розглядаючи спосіб, в який ВАСУ дійшов рішення у справі заявника, та межі спору, Суд зазначає, що висунуті заявником важливі аргументи не були належним чином розглянуті ВАСУ. Зокрема, Суд не вважає, що твердження заявника про відсутність безсторонності з боку членів ВРЮ та парламентського комітету були розглянуті з необхідною ретельністю. Доводи Уряду у цьому відношенні є непереконливими.

128. Більш того, ВАСУ не зробив справжньої спроби розглянути твердження заявника про те, що постанова парламенту не відповідала Закону України «Про статус народного депутата України» 1992 року та Регламенту Верховної Ради України, незважаючи на той факт, що це було в межах його компетенції (див. пп. 1 та 5 статті 171-1 Кодексу адміністративного судочинства України вище), а заявник чітко порушував це питання у своїй скарзі та надав відповідні докази (див. пункти 29 та 33 рішення). ВАСУ не було здійснено оцінки доказів, наданих заявником. При цьому твердження заявника про незаконність процедури голосування у парламенті було у подальшому розтлумачене як скарга на неконституційність відповідної постанови парламенту. У такий спосіб ВАСУ ухилився від розгляду цього питання, залишивши його Конституційному суду України, безпосереднього доступу до якого заявник не мав (див. рішення від 7 жовтня 2010 року у справі «**Богатова проти України**» (*Bogatova v. Ukraine*), заява № 5231/04, п. 13, з подальшими посиланнями).

129. Отже, Суд вважає, що перегляд справи заявника ВАСУ не був достатнім, а отже, не міг нейтралізувати відсутність процесуальної справедливості, яка існувала на попередніх стадіях національного провадження.

(β) Щодо вимог незалежності та безсторонності на стадії перегляду справи ВАСУ

130. Суд зауважує, що судовий перегляд здійснювався суддями ВАСУ, які також перебували в межах дисциплінарної юрисдикції ВРЮ. Це означає, що стосовно цих суддів також могло бути порушене дисциплінарне провадження у ВРЮ. З огляду на широкий повноваження ВРЮ стосовно професійних кар'єр суддів (призначення на посаду, притягнення до дисциплінарної відповідальності та звільнення з посади), а також на відсутність захисних механізмів незалежності та безсторонності ВРЮ (як розглядалося вище), Суд не переконаний у тому, що судді ВАСУ під час розгляду справи заявника, в якій однією зі сторін була ВРЮ, могли забезпечувати «незалежність та безсторонність», які вимагаються статтею 6 Конвенції.

(iii) Висновок

131. Відповідно, Суд констатує, що національні органи не забезпечили незалежний та безсторонній розгляд справи заявника, а подальший перегляд його справи не виправив ці проблеми. Отже, у цьому відношенні було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Обґрунтованість судових рішень

58. Суд повторює, що згідно з його усталеною практикою, яка відображає принцип, пов'язаний з належним здійсненням правосуддя, у рішеннях судів та інших органів з вирішення спорів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються. Хоча пункт 1 статті 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, його не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент. Міра, до якої суд має виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною, залежно від характеру рішення (див. рішення у справі **«Руїз Торіха проти Іспанії»** (*Ruiz Torija v. Spain*) від 9 грудня 1994 року, серія А, № 303А, п. 29). Хоча національний суд має певну свободу розсуду щодо вибору аргументів у тій чи іншій справі та прийняття доказів на підтвердження позицій сторін, орган влади зобов'язаний виправдати свої дії, навівши обґрунтування своїх рішень (див. рішення у справі **«Суомінен проти Фінляндії»** (*Suominen v. Finland*), № 37801/97, п. 36, від 1 липня 2003 року). Ще одне призначення обґрунтованого рішення полягає в тому, щоб продемонструвати сторонам, що вони були почуті. Крім того, вмотивоване рішення дає стороні можливість оскаржити його та отримати його перегляд вищестоящою інстанцією. Лише за умови винесення обґрунтованого рішення може забезпечуватися публічний контроль здійснення правосуддя (див. рішення у справі **«Гірвісаарі проти Фінляндії»** (*Hirvisaari v. Finland*), заява № 49684/99, п. 30, від 27 вересня 2001 року).

59. Повертаючись до обставин справи, яка розглядається, Суд повторює, що у своєму рішенні від 29 січня 2003 року Святошинський суд визнав, що до початку робіт з реконструкції горища будинок належав на праві спільної власності заявникам, разом з іншими власниками квартир, та органу місцевого самоврядування. Водночас він зазначив, що орган місцевого самоврядування одноосібно і без згоди заявників мав право розпоряджатися мансардним поверхом, оскільки він був єдиним власником будинку. З тексту цього судового рішення не вбачається, що після реконструкції горища заявників позбавили прав спільного володіння або що з якихось підстав вони втратили ці права. Не пояснено, чому заявники вважалися співвласниками будинку в контексті реконструкції горища, але не вважалися такими в контексті передачі права на мансардний поверх.

60. Рішення апеляційного суду м. Києва від 14 квітня 2003 року з цього приводу нічого не прояснило. Навіть якщо припустити, враховуючи посилання суду на статтю 119 Цивільного кодексу України, що мансардний поверх – як частина будинку, побудована без участі заявників, не належить до спільної власності, залишається незрозумілим, на яких законодавчих підставах було припинено

майнові права заявників на горище. Апеляційний суд не прокоментував того факту, що в статті 119 йдеться про роботи, виконані за рахунок одного із співвласників та за згодою решти співвласників, а у цій справі реконструкцію було проведено за рахунок третьої особи, якій один із співвласників (орган місцевого самоврядування) одноосібно і всупереч волі інших співвласників наперед пообіцяв надати право на реконструйоване приміщення. Більше того, з аргументації цього рішення не видно, чи підтримав апеляційний суд висновки суду першої інстанції за статтею 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» стосовно права власності органу місцевого самоврядування на будинок як такий, чи вирішив, що заявники володіють на праві спільної власності будинком, але не мансардним поверхом.

61. За цих обставин Суд визнає, що національні суди належним чином не обґрунтували свої рішення.

62. Отже, у зв'язку з цим мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі **«Серявін та інші проти України»**
(*Seryavin and Others v. Ukraine*)
від 10 лютого 2010 року, заява № 4909/04.

25. У цій справі заявниця зверталася до національних судів з вимогою вирішити її спір щодо пенсії з органами соціального забезпечення. Заявниця посилалася, зокрема, на положення статті 46 Конституції, заявляючи, що її пенсія не повинна бути нижчою за прожитковий мінімум. Однак національні суди не вчинили жодної спроби проаналізувати позов заявниці з цієї точки зору, попри пряме посилання у кожній судовій інстанції. Не у компетенції Суду вирішувати, який шлях міг би бути найадекватнішим для національних судів при розгляді цього аргументу. Однак, на думку Суду, національні суди, цілком ігноруючи цей момент, хоча він був специфічним, доречним та важливим, не виконали свої зобов'язання щодо пункту 1 статті 6 Конвенції.

Відповідно було порушення цього положення.

Рішення у справі **«Проніна проти України»** (*Pronina v. Ukraine*)
від 18 липня 2006 року, заява № 63566/00.

87. Вбачається, що Інструкцією № 165 були передбачені певні відповідні гарантії, зокрема вимога щодо зберігання картотеки особових карток військовозобов'язаних за порядком, установленим для зберігання (секретних) документів та регулярної звірки даних облікових карток із обліковими даними військкоматів (див. пункти 48 та 50). При цьому, незважаючи на зазначені вимоги, роботодавець заявника зберігав інформацію від 1981 року та використав її під час вирішення питання щодо задоволення заяв заявника про призначення на вищу посаду у 1997 та 2000 роках, вважаючи допустимим у цьому контексті поширення зазначеної інформації серед третіх осіб.

88. Судові органи встановили, що така практика не суперечила положенням статті 32 Конституції та низці інших нормативно-правових актів, на які посилався заявник під час цивільного провадження у своїй справі. Не

надаючи прямої відповіді на доводи заявника щодо конфіденційності оскаржуваних даних, вони фактично дійшли висновку, що дії роботодавця були правомірними, оскільки оскаржувана інформація була отримана правомірно, та не вбачалось злого умислу в її обговоренні та використанні під час вирішення питання щодо призначення заявника на вищу посаду.

[...]

92. У зв'язку з цим Суд бере до уваги доводи заявника, що на момент використання (у 1997 та 2000 роках) даних щодо стану його здоров'я, створених у 1981 році, вони були досить застарілими. Крім того, оскільки вони не містили точного визначення встановленого на той час діагнозу заявника, вони були недостатніми для вирішення питання щодо можливості його призначення на запитовану посаду. Також слід зазначити, що у 2002 році заявник був направлений його роботодавцем на проходження медичного обстеження з метою встановлення його придатності до роботи на посаді, яку він бажав обійняти. Після отримання позитивного висновку його було зараховано до резерву та згодом задоволено його заяву про призначення на вищу посаду (див. пункти 17, 18). Суду не було надано жодних доводів щодо неможливості застосування такого способу визначення придатності заявника за станом здоров'я раніше.

93. Суд також визнає, що у національних судах заявник прямо висував доводи, яким було надано оцінку у пункті 92, із посиланням на численні нормативно-правові акти. При цьому остаточні рішення, ухвалені національними судами, не містили жодних відповідей на ці доводи, а натомість посилались на виключне право розсуду адміністрації щодо кадрових рішень та нездатність заявника довести наявність злого умислу у діях його роботодавця. Національні суди також зазначили, що він не визначив конкретну роль окремих посадових осіб у розкритті даних про стан його психічного здоров'я. З текстів цих рішень не вбачається, що національні суди проаналізували, чи було дотримано справедливий баланс між інтересами роботодавця та захистом недоторканності приватного життя, при використанні спірних даних роботодавцем заявника під час вирішення, у межах своєї права на розсуд, питання про призначення заявника на вищу посаду та відхилення його заяв про призначення на вищу посаду на підставі таких даних. Так само це стосується скарги заявника щодо розкриття цих даних колегам заявника у контексті процедури прийняття рішення та повідомлення їх суду під час відкритого судового засідання (див., для порівняння, рішення у справі **«Пантелеєнко проти України»** (*Panteleyenko v. Ukraine*), заява № 11901/02, пункти 57-61, від 29 червня 2006 року). Отже, суть скарг заявника залишилась поза межами судового розгляду. Таким чином, судові органи не надали належних і достатніх підстав в обґрунтування необхідності оскаржуваного втручання.

[...]

102. У пунктах 88 та 93 Суд уже зазначив, що національні суди не розглянули доречні та важливі доводи, наведені заявником з посиланням на статтю 32 Конституції та низку інших конкретних положень законодавства. Відсутність такого розгляду, яка становила одну зі складових підстав для визнання Судом порушення статті 8, також становить порушення статті 6.

103. Отже, було порушення статті 6 у зв'язку з тим, що національні суди не надали належного обґрунтування для відмови у задоволенні позову заявника до його роботодавця під час провадження щодо захисту персональних даних.

Рішення у справі **«Суріков проти України»** (*Surikov v. Ukraine*) від 26 січня 2017 року, заява № 42788/06.

Справедливість провадження

Стаття 6 передбачає вивчення справедливості розгляду справи в цілому, зокрема з урахуванням усіх стадій і можливостей, наданих заявникові, а не оцінювання самостійного порушення як такого.

Так, ЄСПЛ неодноразово розглядав справи як щодо «прав і обов'язків цивільного характеру», так і «обґрунтованості кримінального обвинувачення», коли різні аспекти – незалежність та безсторонність суду, оцінка аргументів сторони та відображення їх у судовому рішенні і т. д. – оцінювалися в контексті справедливості провадження в цілому.

Так, у в одній з ранніх та найбільш резонансних справ – **«Бочан проти України»** (заява № 7577/02), рішення від 3 травня 2007 року, ЄСПЛ розглядав 4 питання, про які скаржилася заявниця щодо стверджуваного порушення статті 6 Конвенції, а саме:

- чи були суди, які розглядали справу заявниці, незалежними та безсторонніми, зокрема чи зміна територіальної підсудності відповідала положенням пункту 1 статті 6 Конвенції, а саме, вимозі об'єктивної незалежності та безсторонності;
- чи перешкоджав розгляд справи конкретними судами (Чемеровецьким міським судом та Хмельницьким обласним судом) участі заявниці в судових засіданнях;
- чи було дотримано принцип рівності сторін, беручи до уваги те, що національні суди не допитали свідків, письмові свідчення яких суд прийняв як докази та
- чи були рішення судів (Чемеровецького міського суду від 19 січня 2001 року, Хмельницького обласного суду від 1 березня 2001 року та Верховного суду України від 22 серпня 2002 року) достатньо обґрунтовані.

Спір стосувався права власності на частину будинку та земельну ділянку, на якій ця частина будинку була розташована, і національні суди повинні були встановити, чи мала заявниця законні підстави стверджувати, що її померлий чоловік був власником оспорюваного майна до його смерті.

Вимоги заявниці ґрунтувались на двох основних аргументах: що спірна частина будинку була збудована за її та чоловікові кошти, і що чоловік законно отримав право власності відповідно до рішення загальних зборів кооперативу і, таким чином, ні кооператив, ні інші особи не мали права продавати цю частину будинку.

Перший аргумент заявниці національні суди відхилили, зокрема, посилаючись на письмові показання шістнадцяти свідків, хоча заявниця стверджувала, що дехто зі свідків, чії письмові показання були досліджені у судовому засіданні, можуть

підтвердити її твердження про будівництво будинку, а тому заявляла клопотання про виклик цих свідків, проте суди не розглянули клопотання заявниці, і жодного з шістнадцяти свідків не було викликано. ЄСПЛ дійшов висновку, що така ситуація зашкодила використанню права заявниці ефективно представляти справу в суді в значенні пункту 1 статті 6 Конвенції (п. 82).

Щодо другого аргументу, то національні суди не прокоментували ані законність рішення загальних зборів кооперативу, ані твердження заявниці про те, що, відповідно до висновків правоохоронних органів від 15 липня 1997 року, угода від 1993 року, за якою кооператив продав спірний об'єкт пану М., була підrobленою.

Враховуючи, що питання законності рішення загальних зборів кооперативу та оспорюваної угоди було вирішальним для результату розгляду справи і, таким чином, вимагало особливої уваги та обґрунтування національними судами, ЄСПЛ дійшов висновку, що національні суди, ігноруючи твердження заявниці щодо вище згаданих питань в цілому, незважаючи на те, що ці питання були специфічними, важливими і стосувались справи, не дотримались своїх зобов'язань за пунктом 1 статті 6 Конвенції щодо достатньої вмотивованості своїх рішень (п. 84).

Беручи до уваги також обставини справи, за яких Верховний Суд України змінив територіальну підсудність, та відсутність достатнього обґрунтування у рішеннях національних судів та розглядаючи ці питання разом і в їх сукупності, ЄСПЛ визнав, що право заявниці на справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом у значенні пункту 1 статті 6 Конвенції було порушено. Відповідно, мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

76. Суд також звертає увагу на існування інших аспектів провадження, що розглядається, які викликають сумніви щодо додержання права заявниці на справедливий розгляд справи у значенні пункту 1 статті 6 Конвенції.

77. Зокрема, Суд звертає увагу, що заявниця скаржить на недостатню обґрунтованість судових рішень та відмову суду викликати у судові засідання свідків, на письмових показаннях яких ґрунтувались рішення.

[...]

85. Беручи до уваги обставини справи, за яких ВСУ змінив територіальну підсудність, і відсутність достатнього обґрунтування у рішеннях національних судів та розглядаючи ці питання разом і в їх сукупності, Суд вважає, що право заявниці на справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом у значенні пункту 1 статті 6 Конвенції було порушено. Відповідно, мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Рішення у справі **«Бочан проти України»** (*Bochan v. Ukraine*)
від 3 травня 2007 року, заява № 7577/02.

В іншій доволі знаковій справі **«Бендерський проти України»** (заява № 22750/02), рішення від 15 листопада 2007 року, ЄСПЛ оцінював, чи були дотримані стандарти пункту 1 статті 6 Конвенції під час розгляду цивільної справи, яка стосувалася надання медичних послуг. Заявник доводив, що під час операції, яка проводилася у Центрі-відповідачі по справі, було залишено серветку у сечовому міхурі.

У цій справі під час судового засідання було обговорено та розглянуто медичними експертами і судами дві версії введення серветки, а саме: операційним шляхом

та шляхом перев'язок вдома. Для вирішення справ такого типу вирішальне значення має, безперечно, медичний експертний висновок, який встановив єдину умову введення серветки під час перев'язок: тампонування свища, здійсненого під значним тиском та за допомогою певного медичного обладнання. Двоє лікарів-урологів, які лікували заявника в період між двома операціями, описуючи процедуру перев'язування, не згадували про тампонування під час своїх показань, крім того, вони зазначили, що серветки, використовувані для перев'язок, мають іншу форму, ніж та, що була знайдена в сечовому міхурі заявника. З цього приводу лікарі підкреслили, що серветка була з матеріалу, який використовувався під час хірургічних операцій.

ЄСПЛ зазначив, що національні суди не прокоментували показання лікарів. Суди також не встановили, що експертний медичний висновок є неповним та не містить суттєвої інформації, проте, щодо «введення стороннього тіла в сечовий міхур заявника під час операції в Центрі...» суди обмежилися констатацією того, «що є інші засоби введення стороннього тіла в цей орган, навіть якщо вони є малоімовірними»:

42. Суд нагадує, що відповідно до практики, яка відображає принцип належного здійснення правосуддя, судові рішення мають у достатній мірі висвітлювати мотиви, на яких вони базуються. Межі такого обов'язку можуть різнитися залежно від природи рішення та мають оцінюватися в світлі обставин кожної справи (див. рішення **«Руїз Торіха проти Іспанії»** (*Ruiz Torija et Hiro Balani v. Espagne*) від 9 грудня 1994 р., заява № 18390/91). Конвенція не гарантує захист теоретичних та ілюзорних прав, а гарантує захист прав конкретних та ефективних (рішення **«Артіко проти Італії»** (*Artico v. Italie*), № 6694/74, від 13 травня 1980 р.). Право може вважатися ефективним, тільки якщо зауваження сторін насправді «заслухані», тобто належним чином вивчені судом (див. **«Дюлоранс проти Франції»** (*Dulaurans v. France*), заява № 34553/97, п. 33, від 21 березня 2000 р.; **«Донадзе проти Грузії»** заява № 74644/01, пп. 32 та 35, від 7 березня 2006 р.).

43. У даній справі заявнику довелося доводити в судах, що серветку було введено під час операції в Центрі-відповідачі та залишено в сечовому міхурі. Тому для вирішення справ такого типу медичний експертний висновок, безперечно, має вирішальне значення (див. **«Огусто проти Франції»** (*Augusto v. France*), заява № 71665/01, п. 50, від 11 січня 2007 р.; **«Мантованеллі проти Франції»** (*Mantovanelli v. France*), заява № 21497/93 рішення від 18 березня 1997 р.). У даній справі експертний висновок (див. пункт 19 рішення) чітко визначив дві умови для проведення операції на сечовому міхурі без застосування серветок. Також стосовно введення серветки в міхур висновок встановив баланс ймовірностей, що свідчить на користь тверджень заявника. Зокрема, згідно з висновком, більш ймовірним є те, що серветку було введено до сечового міхура під час операції; цю ймовірність можна виключати, лише якщо операція проводиться без застосування серветок; малоімовірно, що серветка потрапила до сечового міхура під час перев'язок вдома, за винятком випадку, коли тампонування здійснено з тиском.

44. Суд зазначає, що у справі під час судового засідання було обговорено та медичними експертами та судами розглянуто дві версії введення серветки, а саме: операційним шляхом та шляхом перев'язок удома. Суд зазначає,

що експертний висновок встановив єдину умову введення серветки під час перев'язок: тампонування свища, здійсненого під значним тиском та за допомогою якогось предмета. Суд зазначає, що суд заслухав двох лікарів-урологів, які лікували заявника в період між двома операціями (див. пункти 16-18 рішення). Ці лікарі, описуючи процедуру перев'язування, не згадали про тампонування. Крім того, вони зазначили, що серветки, використовувані для перев'язок, загалом були у формі «панталонів». Проте серветка, знайдена в сечовому міхурі заявника, являла собою шматок складеної марлі. З цього приводу лікарі підкреслили, що серветка була з матеріалу, який використовувався під час хірургічних операцій.

45. Суд зазначає, що у своїх позовних заявах заявник чітко посилався на свідчення лікарів, пропонуючи суддям вирішити питання, чи мало місце тампонування сечового міхура під час перев'язок. Проте суди не задовольнили такі вимоги заявника, ні в будь-який інший спосіб не прокоментували свідчення лікарів. Проте щодо «введення стороннього тіла в сечовий міхур заявника під час операції в Центрі...» суди обмежилися констатацією того, «що є інші засоби введення стороннього тіла в цей орган, навіть якщо вони є малоймовірними». Суд вважає, що судові рішення не містять жодного натяку на будь-яку перешкоду, яка перешкоджала судам детальніше розглянути справу в напрямі, зазначеному заявником. Зокрема, суди не встановили, що експертний медичний висновок є неповним та не містить суттєвої інформації.

46. Суд вважає, що доводи заявника стосовно відсутності тампонування, який базується на свідченнях лікарів-урологів, був якщо не вирішальним, то принаймні дуже важливим для вирішення спору, та вимагав, таким чином, особливої та чіткої реакції судів. За відсутності будь-якої реакції на такий аргумент, Суд вважає, що українські судові органи не забезпечили заявнику право на справедливий судовий розгляд в сенсі пункту 1 статті 6 Конвенції.

47. Таким чином, мало місце порушення цього положення.

Рішення у справі «**Бендерський проти України**» (*Benderskiy v. Ukraine*)
від 15 листопада 2007 року, заява № 22750/02.

Право власності (стаття 1 Першого протоколу)

Звернути увагу на:

- структуру статті 1 Першого протоколу, а саме «три норми»:

Ця стаття містить три окремі норми. Перша норма, яка має загальний характер, проголошує принцип мирного володіння майном; друга норма стосується випадків позбавлення майна і підпорядковує його певним умовам – вона міститься в другому реченні частини першої. Третя норма визнає, що держави мають право, зокрема, контролювати використання майна, відповідно до загальних інтересів, шляхом запровадження законів, які вони вважають необхідними для забезпечення такої мети; ця норма міститься в частині другій.

Перед тим як з'ясувати, чи було дотримано першу норму, Суд повинен встановити застосовність у цій справі решти двох норм.

Рішення у справі **«Спорронг і Льоннрот проти Швеції»**
(*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*) від 23 вересня 1982 р.,
заяви №N° 7151/75; 7152/75, серія А, № 52.

- зміст поняття «майно» в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції;
- зміст поняття «правомірні очікування» відповідно до усталеної практики ЄСПЛ;
- право держави регламентувати використання власності відповідно до суспільного інтересу та тлумачення ЄСПЛ «суспільного інтересу»;
- зміст «втручання» та його відмінність від порушення Конвенції;
- тест на виправданість втручання та умови виправданості втручання у право власності: втручання у право власності допустиме лише тоді, коли воно здійснюється відповідно до закону, переслідує легітимну мету в суспільних інтересах та коли особа не несе надмірний індивідуальний тягар, тобто дотримано «справедливої рівноваги» між інтересами суспільства та необхідністю дотримання фундаментальних прав людини;
- зміст «справедливої рівноваги» в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

Концепція «майна» в розумінні статті 1 Першого протоколу

Щоб скористатися захистом статті 1 Першого протоколу, особа повинна мати хоч якесь право, передбачене національним законодавством, яке може вважатися правом власності з точки зору Конвенції⁸². Цей момент ілюструється розглядом Судом багатьох заяв.

⁸² Моніка Карсс-Фріск. Право на власність: питання імплементації статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини. – В кн.: Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст. /За ред. О.Л.Жуковської. – К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – С.685-722. – С. 606.

Як і поняття «цивільних прав і обов'язків», концепція «майна» в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції має автономне значення, тобто не обмежується власністю на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у внутрішньому праві: певні інші права та інтереси, що становлять активи, також можуть вважатися «правом власності», а відтак і «майном»⁸³. Отже, з'ясовуючи зміст поняття «майно», недостатньо керуватися національним законодавством держав-учасниць Конвенції. Щоб вирішити питання щодо застосування статті 1 Першого протоколу до Конвенції до конкретної справи, Суд повинен з'ясувати, чи надають обставини справи в цілому заявнику право на самостійний інтерес, що захищається цією статтею⁸⁴.

Аналізуючи практику розгляду Судом справ щодо порушення права володіння майном, ми можемо зробити висновок, що поняття «майно», як і «власність», має досить широке тлумачення й охоплює цілу низку економічних інтересів (активів) – як матеріальних, так і нематеріальних. Розглянемо деякі з них детальніше.

У контексті статті 1 Першого протоколу Конвенції Судом розглядалися справи щодо порушення права власності, де об'єктами були:

- усе «власне» майно особи, що може входити до складу спадщини, і яке можна заповісти (**«Маркс проти Бельгії»** (*Marckx v. Belgium*), рішення від 27 квітня 1979 р., п. 64), тобто наявне майно (*“existing possessions”*);
- нерухомість, зокрема, маєтки (**«Колишній Король Греції та інші проти Греції»** (*The Former King Of Greece and Others v. Greece*), рішення від 23 листопада 2000 р., заява № 25701/94), земельна ділянка (**«Віра Довженко проти України»** (*Vira Dovzhenko v. Ukraine*), рішення від 15 січня 2019 р., заява № 26646/07) та будинок, будинки (**«Спорронг і Льоннрот проти Швеції»** (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*), рішення від 23 вересня 1982 р., заяви №№ 7151/75; 7152/75, серія А, № 52), квартира (**«Андрій Руденко проти України»** (*Andriy Rudenko v. Ukraine*), рішення від 21 грудня 2010 р., заява № 35041/05), горище (**«Серявін та інші проти України»** (*Seryavin and Others v. Ukraine*), рішення від 10 лютого 2010 р., заява № 4909/04), гуртожиток (**«Максименко та Герасименко проти України»** (*Maksymenko and Gerasymenko v. Ukraine*), рішення від 16 травня 2013 р., заява № 49317/07), будинок, що є частиною статутного капіталу (**«Україна-Тюмень проти України»**, рішення (щодо суті) від 22 листопада 2007 р., заява № 22603/02) та інша нерухомість;
- прибутки, що випливають з власності, зокрема орендна плата (рента), передбачена договором, добровільно укладеним відповідно до законодавства (**«Меллахер та інші проти Австрії»** (*Mellacher and Others v. Austria*), рішення від 19 грудня 1989 р., заяви №№ 10522/83; 11011/84; 11070/84);
- рухоме майно, наприклад, предмети мистецтва (наприклад, картина «Портрет молодого селянина» Ван Гога був предметом розгляду у справі **«Беєлер проти Італії»** (*Beyeler v. Italy*) [GC] від 5 січня 2000 р., заява № 33202/96, предмети мистецтва – у справі **«Гласер проти Чеської Республіки»** (*Glaser c. République tchèque*), рішення від 14 лютого 2008 р., заява № 55179/00); речі особи, що знаходяться в її помешканні (**«Новоселецький проти України»**

⁸³ Рішення у справі **«Ятρίдіс проти Греції»** (*Iatridis v. Greece*) від 25 березня 1999 р., заява № 31107/96, п. 54.

⁸⁴ Рішення у справі **«Беєлер проти Італії»** (*Beyeler v. Italy*) від 5 січня 2000 р., заява № 33202/96.

(*Novoseletskiy v. Ukraine*), рішення від 22 лютого 2005 р., заява № 47148/99); електроінструменти («**Коваль та інші проти України**») (*Koval and others v. Ukraine*), рішення від 15 листопада 2012 р., заява № 22429/05; особисті речі ув'язнених («**Карабет та інші проти України**») (*Karabet and Others v. Ukraine*), рішення від 17 січня 2013 р., заяви №№ 38906/07 і 52025/07);

- транспортні засоби – літаки («**East/West Alliance Limited проти України**») (*East/West Alliance Limited v. Ukraine*), рішення від 23 січня 2014 року, заява № 19336/04), автомобіль «**Надточій проти України**») (*Nadtochiy v. Ukraine*), рішення від 15 травня 2008 року, заява № 7460/03); автомобіль та вантаж («**Плахтєєв та Плахтєєва проти України**») (*Plakhteyev and Plakhteyeva v. Ukraine*), рішення від 12 березня 2009 року, заява № 20347/03);
- банківські внески («**Гайдук та інші проти України**») (*Gayduk and Others v. Ukraine*) (Остаточна ухвала щодо прийнятності заяв № 45526/99 [...]), поданих Іваном Юрійовичем Гайдуком та іншими проти України від 2 липня 2002 р.);
- частка у пенсійному фонді («**Мюллер проти Австрії**»), ухвала щодо прийнятності заяви № 6849/72, поданої *Christian Muller v. Austria* від 16 грудня 1974 р.;
- кошти / присуджені суми, належні до виплати заявникам на підставі остаточного і обов'язкового до виконання арбітражного рішення («**Грецькі нафтопереробні заводи "Стран" та Стратіс Андреадіс проти Греції**») (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*), заява № 13427/87, рішення від 21 листопада 1994 р.);
- кошти, належні заявникам на підставі судових рішень, які є остаточними та підлягають виконанню («**Бурдов проти Росії**») (*Burdov v. Russia*), рішення від 7 травня 2002 р., заява № 59498/00, п. 40); кошти, присуджені судовим рішенням як відшкодування шкоди за часткове зруйнування будинку («**Желтяков проти України**») (*Zheltiyakov v. Ukraine*), рішення від 9 червня 2011 року, заява № 4994/04), заборгованість за судовим рішенням (група справ «**Юрій Миколайович Іванов проти України**», «**Бурмич проти України**»);

Суд звертає увагу на свою практику, що неможливість для заявника домогтися виконання рішення на його чи її користь становить втручання у право на мирне володіння майном, як вказано у першому реченні пункту першого статті 1 Першого протоколу.

Рішення у справах «**Бурдов проти Росії**») (*Burdov v. Russia*) від 7 травня 2002 р., заява № 59498/00, п. 40;
«**Ясіуньєне проти Литви**») (*Jasiūnienė v. Lithuania*) від 6 березня 2003 р., заява № 41510/98, п. 45.

- «активи», які можуть виникнути, зокрема на підставі позову про відшкодування шкоди, який виникає з її заподіянням («**Прессос Компанія Нав'єра С.А. та інші проти Бельгії**») (*Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium*) (1), рішення від 28 жовтня 1995 р., заява № 17849/91;
- майнові права, наприклад, набуте на підставі заповіту право на одержання орендної плати (ренти) за користування земельною ділянкою (ухвала щодо прийнятності заяви № 10741/84 **S. v. the United Kingdom** від 13 грудня 1984 р.);

- акції компанії (ухвала щодо прийнятності заяв №№ 8588/79 та 8589/79 **Lars Bramelid and Anne-Marie Malmström v. Sweden** від 12 жовтня 1982 р.; **«Совтрансавто-Холдинг» проти України»** (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*), заява № 48553/99, рішення від 25 липня 2002 р.;
- патенти;
- «гудвіл» (*goodwill*) – накопичені нематеріальні активи підприємства, що включають її найменування, репутацію, ділові зв'язки (в тому числі клієнтуру), товарні знаки та ін.; власність «фірми» (**«Ван Марле та інші проти Нідерландів»** (*Van Marle and Others*), заяви № 8543/79, 8674/79, 8675/79 та 8685/79, рішення від 3 червня 1986 р.;
- інше «майно», що «становить економічну цінність», зокрема необхідні для здійснення підприємницької діяльності дозволи чи ліцензії (справа **«Тре Тракторер Актіболаг» проти Швеції»** (*Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden*), рішення від 7 липня 1989 року, серія А, № 159, справа **«ТОВ Megadat.com проти Молдови»** (*Megadat.com SRL v. Moldova*), рішення від 8 квітня 2008 року, заява № 21151/04, **«ТОВ «Світ Розваг» та інші проти України»** (*Svit Rozvag, TOV and others v. Ukraine*), рішення від 27 червня 2019 року, заява № 13290/11 та 2 інші).

154. В усталеній практиці Суду встановлено, що припинення дії дійсної ліцензії на здійснення господарської діяльності становить втручання у право на мирне володіння майном, гарантоване статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, і воно має розглядатись за другим абзацом цієї статті як захід з контролю за користуванням майном (див., наприклад, згадане рішення у справі **«Тре Тракторер АБ» проти Швеції»** (*Tre Traktörer AB v. Sweden*), пункт 55 та рішення у справах **«Розенцвейг та Бондед Вархаус Лтд проти Польщі»** (*Rosenzweig and Bonded Warehouses Ltd v. Poland*), заява № 51728/99, пункт 49, від 28 липня 2005 року; **«Бімер С.А. проти Молдови»** (*Bimer S.A. v. Moldova*), заява № 15084/03, пункт 51, від 10 липня 2007 року; **«ТОВ Megadat.com» проти Молдови»** (*Megadat.com SRL v. Moldova*), заява № 21151/04, пункти 64 і 65, ЄСПЛ 2008; згадане рішення у справі **«Векони проти Угорщини»** (*Vékony v. Hungary*), пункти 29 і 30 та **«С.Ц. Антарес Траспорт С.А. та С.Ц. Трасроби С.Р.Л.»** (*S.C. Antares Transport S.A. and S.C. Transroby S.R.L. v. Romania*), заява № 27227/08, пункти 39 і 40, від 15 грудня 2015 року).

Рішення у справі **«ТОВ «Світ Розваг» та інші проти України»**
(*Svit Rozvag, TOV and others v. Ukraine*),
від 27 червня 2019 року, заява № 13290/11 та 2 інші.

- майновий інтерес, щодо якого особа має щонайменше «правомірні очікування» / «законні сподівання», наприклад: вчиняти певні дії (здійснювати запланований розвиток території), з огляду на виданий державними органами та чинний дозвіл на промислове освоєння землі (справа **«Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії»** (*Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland*), заява № 12742/87, рішення від 23 жовтня 1991 р.); отримати певну суму коштів відповідно до положення про доларовий еквівалент у договорі купівлі-продажу (**«Федоренко проти України»** (*Fedorenko v. Ukraine*), рішення від 1 червня 2006 р., заява № 25921/02, п. 24), отримати у приватну власність житло, щодо якого було рішення суду (**«Іван Панченко проти України»** (*Ivan Panchenko v. Ukraine*),

рішення від 10 грудня 2009 р., заява № 10911/05, п. 51), виділення в натурі конкретно визначеної земельної ділянки та отримати свідоцтво про право довгострокового користування ділянкою відповідно до рішення суду («**Остапенко проти України**» (*Ostapenko v. Ukraine*), рішення від 14 червня 2007 р., заява № 17341/02, п. 45-46), отримати надбавку до заробітньої плати, яка чітко передбачена законом і залежить лише від стажу («**Кечко проти України**» (*Kechko v. Ukraine*), рішення від 8 листопада 2011 р., заява № 63134/00), вихідна допомога при звільненні з роботи («**Н.К.М. проти Угорщини**» (*N.K.M. v. Hungary*), рішення від 14 травня 2013 р., заява № 66529/11⁸⁵); відшкодування, передбачене законодавством («**Інтерсплав проти України**» (*Intersplav v. Ukraine*), рішення від 9 січня 2007 року, заява № 803/02, «**ТОВ "Полімер-контейнер" проти України**» (*Polimerkonteyner, TOV v. Ukraine*), рішення від 24 листопада 2016 р., заява № 23620/05, «**Будченко проти України**» (*Budchenko v. Ukraine*)).

Отже, поняття «майно» в розумінні статті 1 Першого протоколу Конвенції має **автономне значення**. Це, насамперед, означає, що національне законодавство держав-учасниць Конвенції не може вважатися остаточним при з'ясуванні його змісту.

Наприклад, у рішенні від 10 березня 2011 року у справі «**Сук проти України**», заява № 10972/05, ЄСПЛ з'ясував, чи є «майном» матеріальна допомога в розмірі місячного грошового забезпечення, виплата якої гарантувалася Указом Президента України від 4 жовтня 1996 року № 926/96 «Про умови грошового забезпечення осіб рядового і начальницького складу та оплати праці працівників органів внутрішніх справ», однак Законом України «Про державний бюджет України на 2000 рік» не було передбачено витрат на відповідні виплати. ЄСПЛ зазначив таке:

20. Заявник стверджував, що остаточна відмова державних органів надати йому грошове забезпечення, на яке він мав право за законодавством, становила втручання в його майнові права.

21. Уряд стверджував, що скарга заявника не стосувалася ані «існуючого майна», ані «легітимних сподівань» на отримання такого майна. Уряд зауважував, що не було остаточного і такого, що підлягало виконанню, рішення, яке підтверджувало його право на такі виплати, та що національне законодавство чітко передбачало, що виплата забезпечення, про яке йдеться, може здійснюватися лише у випадку наявності достатніх бюджетних коштів.

22. Суд повторює, що поняття «майно» в першій частині статті 1 Першого протоколу має автономне значення, яке не обмежується правом власності на фізичні речі та є незалежним від формальної класифікації в національному законодавстві. Певні інші права та інтереси, що складають активи, наприклад, борги, можуть також вважатися «майновими правами» і, відповідно, «майном» у розумінні цього положення. Питання, що має бути розглянуто, полягає у тому, чи надавали заявнику обставини справи, розглянуті в цілому, право на інтерес, який по суті захищається статтею 1 Першого протоколу (див. рішення щодо прийнятності у справі «**Броньовський проти Польщі**» (*Broniowski v. Poland*) [ВП], заява № 31443/96, п. 98, *ECHR* 2002-X).

⁸⁵ <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183378>

23. Суд вважає, що держава на власний розсуд визначає, які доплати надавати своїм працівникам із державного бюджету. Держава може ввести, призупинити або припинити їх виплату, вносячи відповідні законодавчі зміни. Однак, якщо законодавча норма, яка передбачає певні доплати, є чинною, а передбачені умови – дотриманими, державні органи не можуть відмовляти у їх наданні, доки законодавче положення залишається чинним (див. рішення у справі **«Кечко проти України»** (*Kechko v. Ukraine*), заява № 63134/00, пункт 23).

Водночас Суд може визнати за доцільне застосувати національне законодавство. Таким чином, концепція «майна», відповідно до практики ЄСПЛ, передбачає обізнаність – насамперед на національному рівні – з позицією Суду щодо тих чи інших питань. Особливо зазначена проблема є актуальною, коли підхід Суду є більш широким, аніж у національного законодавця.

Наприклад, визнання майном **«правомірних очікувань»** (один із варіантів перекладу *«legitimate expectations»*) не вписується в традиційну канву об'єктів цивільних прав за чинним Цивільним кодексом України, як і визнання економічних інтересів за ліцензією на право здійснення певного виду діяльності. Тобто, документи дозвільного характеру можуть водночас визнаватися «активами» та охоплюватися поняттям «майна». Такі ситуації вимагатимуть від органів правосуддя, враховуючи вимоги Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV, вирішення справ з урахуванням не лише національного законодавства, але й Конвенції та практики ЄСПЛ.

Окремої уваги потребує з'ясування змісту поняття *«legitimate expectations»*. Зауважимо, що в офіційних перекладах рішень ЄСПЛ можна зустріти щонайменше 7 варіантів перекладу терміну *«legitimate expectation»*, а саме:

- «виправдане очікування» – у рішенні від 26 квітня 2006 року у справі **«Зубко та інші проти України»** (*Zubko and Others v. Ukraine*), (заяви №№ 3955/04, 5622/04, 8538/04 та 11418/04) (п. 63);
- «виправдані очікування» – у рішенні від 1 червня 2006 року у справі **«Федоренко проти України»** (заява № 25921/02) (п. 21); у рішенні від 3 лютого 2011 року у справі **«Стебницький і «Комфорт» проти України»** (*Stebnitskiy and Komfort v. Ukraine*) (заява № 10687/02) (п. 75); у рішенні від 21 червня 2007 року у справі **«Васильєв проти України»** (*Vasilyev v. Ukraine*) (заява № 11370/02) (п. 70 двічі);
- «законне сподівання» – у рішенні від 18 січня 2005 року у справі **«Полтораченко проти України»** (*Poltorachenko v. Ukraine*) (заява № 77317/01) (п. 38); рішенні від 9 січня 2007 року у справі **«Інтерсплав проти України»** (заява № 803/02) (п. 27); у рішенні від 8 квітня 2010 року у справі **«Меньшаківа проти України»** (заява № 377/02) (п. 64); у рішенні (по суті) від 6 жовтня 2011 року у справі **«Агрокомплекс проти України»** (заява № 23465/03) (п. 166); у справі **«Суханов та Ільченко проти України»** (заяви №№ 68385/10 та 71378/10) (п. 35 – тричі, п. 36, п. 38, п. 40, п. 43, п. 44, п. 46), у рішенні від 14 червня 2007 року у справі **«Остапенко проти України»** (заява № 17341/02) (п. 44 та п. 46); в ухвалі щодо прийнятності у справі **«Гайдук та інші проти України»**, в ухвалях про неприйнятність від 3 червня 2014 року у справах **«Серебрянський проти України»** (*Serebryanskiy v. Ukraine*), заява № 54704/10, **«Факас проти України»** (*Fakas v. Ukraine*), заява № 4519/11;

- «законні сподівання» – у рішенні від 1 червня 2006 року у справі **«Федоренко проти України»** (заява № 25921/02) (п. 24) ; у рішенні від 7 листопада 2013 року у справі **«Пічкур проти України»** (заява № 10441/06) (п. 37); у рішенні від 8 листопада 2005 року у справі **«Кечко проти України»** (заява № 63134/00) (п. 20 та п. 26); у рішенні від 24 квітня 2014 року у справі **«Будченко проти України»** (заява № 38677/06) (п. 30 та п. 31);
- «легітимні очікування» – у рішенні від 6 грудня 2007 року у справі **«Воловік проти України»** (заява № 15123/03) (п. 68);
- «легітимні сподівання» – у рішенні (щодо суті) від 22 листопада 2007 року у справі **«"Україна-Тюмень" проти України»** (заява № 22603/02) (п. 58); у рішенні від 3 квітня 2008 року у справі **«Пономарьов проти України»** (заява № 3236/03) (п. 43); у рішенні від 10 грудня 2009 року у справі **«Іван Панченко проти України»** (заява № 10911/05) (п. 49 – двічі та п. 51 – двічі); у рішенні від 10 березня 2011 року у справі **«Сук проти України»** (заява № 10972/05) (п. 21);
- «правомірне очікування» – у рішенні від 3 травня 2007 року у справі **«Бочан проти України»** (заява № 7577/02) (п. 89).

У неофіційних перекладах, зокрема рішень Великої Палати ЄСПЛ, також зустрічаються різні терміни, наприклад:

- «правомірне очікування» (п. 122, 124, 126, 132, 149 рішення ВП від 16 червня 2015 року у справі **«Чірагов та інші проти Вірменії»** (*Chiragov and Others v. Armenia*), заява № 13216/05), п. 167, 168, 173, 175, 179, 183 рішення ВП від 7 червня 2012 року у справі **«Центро Європа 7 С.Р.Л та Ді Стефоано проти Італії»** (*Centro Europa 7 S.R.L. and Di Stefano v. Italy [GC]*), заява № 38433/09);
- «правомірні очікування» (п. 47 рішення ВП від 7 червня 2012 року у справі **«Центро Європа 7 С.Р.Л та Ді Стефоано проти Італії»** (*Centro Europa 7 S.R.L. and Di Stefano v. Italy [GC]*), заява № 38433/09);
- «законне сподівання» (п. 180, 205 рішення ВП від 16 червня 2015 року у справі **«Саргсян проти Азербайджану»** (*Sargsyan v. Azerbaijan*), заява № 40167/06);
- «законне очікування» (п. 50 рішення ВП від 7 лютого 2013 року у справі **«Фабріс проти Франції»** (*Fabris v. France*), заява № 16574/08) та ін., –

хоча усі вони по суті означають одну й ту ж концепцію.

Не кожна майнова вимога становить правомірне очікування / законне сподівання.

49. ... Суд повторює, що стаття 1 Першого протоколу не гарантує права на надбання майна (див. рішення від 23 листопада 1983 року у справі **«Ван дер Мюсель проти Бельгії»** (*Van der Musselle v. Belgium*), п. 48, Series A № 70, рішення у справі **«Копескі проти Словаччини»** [ВП] (*Kopecsky v. Slovakia*), № 44912/98, п. 35, ECHR 2004-IX). Заявник може заявляти про порушення статті 1 Першого протоколу тільки в тій мірі, в якій оскаржувані рішення стосуються його або її «майна» в сенсі цього положення. «Майном» може бути як «існуюче майно», так і активи, включаючи вимоги, щодо яких заявник може стверджувати, що він або вона має принаймні «легітимні сподівання» на реалізацію майнового права (див. рішення у справі **«Копескі проти Словаччини»** (*Kopecsky v. Slovakia*), що

наводилося вище, п. 35). «Легітимні сподівання» за своїм характером повинні бути більш конкретними, ніж просто надія і повинні ґрунтуватися на законодавчому положенні або юридичному акті, такому як судове рішення (там само п. 49).

Рішення у справі **«Іван Панченко проти України»** (*Ivan Panchenko v. Ukraine*) від 10 грудня 2009 р., заява №10911/05.

34. Суд зазначає, що «майно» у значенні статті 1 Протоколу № 1 може бути або «існуюче майно», або активи, включаючи вимоги, щодо яких заявник може стверджувати, що він має принаймні «правомірне очікування», що вони будуть реалізовані (див. справу **«Гратзінгер та Гратзінгерова проти Чеської Республіки»**) (*Gratzinger and Gratzingerova v. Czech Republic (dec.) [GC]*), № 39794/98, § 69, ЄСПЛ 2002-VII).

35. Таким чином, «правомірне очікування» отримання активу також може отримати захист статті 1 Протоколу № 1. Отже, якщо майновий інтерес має характер вимоги, то особа, якій вона належить, може розглядатися як особа, яка має «правомірне очікування», якщо є достатньо підстав для інтересу у національному законодавстві, наприклад, коли існує судова практика національних судів, яка підтверджує його існування. Однак не можна сказати, що «правомірне очікування» існує у випадку спору щодо правильної інтерпретації та застосування національного законодавства, і коли скарги заявника згодом відхиляються національними судами (див. справу **«Копескі проти Словаччини»**) (*Kopecký v. Slovakia [GC]*), № 44912/98, § 50, ЄСПЛ 2004 IX; **«Центро Європа 7 С.Р.Л та Ді Стефано проти Італії»**) (*Centro Europa 7 S.R.L. and Di Stefano v. Italy [GC]*), № 38433/09, § 173, ЄСПЛ-2012; **«Єпархія Будімлянско-Нікшичка та інші проти Чорногорії»**) (*Eparhija Budimljansko-Nikšićka and Others v. Montenegro (dec.)*), № 26501/05, §§ 66-69, від 9 жовтня 2012 року).

36. У цій справі Суд вважає, що незалежно від того, чи отримувала заявниця частину вихідної допомоги із зобов'язанням повідомити про це та своєчасно сплатити податок, чи податок автоматично вираховується з вихідної допомоги – вихідна допомога становить суттєвий інтерес, захищений статтею 1 Протоколу № 1. На думку Суду, беззаперечно те, що вона «вже була отримана або обов'язково сплачена», перетворює її на «майно» для цілей цього положення, особливо з огляду на те, що Конституційний Суд кваліфікував цю суму як таку, що виникла з безумовного законного права (див. пункти 12 та 16 вище), що не підлягає жодному оскарженню або подальшому судовому дослідженню, коли службові відносини припиняються.

Крім того, Суд додає, що той самий факт, що податок було застосовано до цього доходу, свідчить про те, що держава вважає його існуючим доходом, оскільки неможливо встановити податок на непридбану нерухомість або дохід.

Рішення у справі **«Н.К.М. проти Угорщини»** (*N.K.M. v. Hungary*) від 14 травня 2013 р., заява № 66529/11.

Часто потреба у застосуванні цієї концепції виникає у спорах щодо соціальних виплат. У цьому контексті варто розрізняти *право на певні види виплат* (наприклад, пенсійні) та *спір щодо конкретної суми виплат*.

31. Що стосується соціальних виплат, стаття 1 Першого протоколу не встановлює жодних обмежень свободи Договірних держав вирішувати, мати чи ні будь-яку форму системи соціального забезпечення та обирати вид або розмір виплат за такою системою. Проте, якщо Договірна держава має чинне законодавство, яке передбачає виплату як право на отримання соціальної допомоги (обумовлене попередньою сплатою внесків чи ні), таке законодавство має вважатися таким, що передбачає майнове право, яке підпадає під дію статті 1 Першого протоколу щодо осіб, які відповідають її вимогам (див. ухвалу щодо прийнятності у справі **«Стек та інші проти Сполученого Королівства»** (*Stec and Others v. the United Kingdom*) [ВП], заяви № 65731/01 та № 65900/01, п. 54, ECHR 2005-X); про важливість такого інтересу також має свідчити застосування статті 1 Першого протоколу (див. рішення від 15 вересня 2009 року у справі **«Москаль проти Польщі»** (*Moskal v. Poland*), заява № 10373/05, п. 39).

32. Суд зазначає, що у цій справі сам факт існування у заявників права на отримання надбавки до пенсії не оспорювався сторонами провадження, і Суд вважає, що суть права заявників є достатньо чіткою для застосування статті 1 Першого протоколу та що дійсно право заявників на отримання надбавки до пенсії, передбачене національним законодавством, становило майно у значенні цього положення.

[...]

34. Суд встановив, що вимоги заявників щодо надбавки до пенсії, безперечно, підпадають під дію статті 1 Першого протоколу і що їх можна вважати «майном» у значенні цього положення. Питання полягає у тому, чи можуть вважатися майном у значенні цього положення твердження заявників про те, що вони мають право на певні суми виплат, і якщо так, чи є їх невиконання втручанням у право на мирне володіння майном.

Рішення у справі **«Суханов та Ільченко проти України»**
(*Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine*)
від 26 червня 2014 року, заяви № № 68385/10 та 71378/10.

У справі **«Суханов та Ільченко проти України»** (*Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine*) рішення від 26 червня 2014 року, заяви №№ 68385/10 та 71378/10 вимоги заявників стосувалися чотирьох різних періодів, і, враховуючи закони, що були чинними на час подій, ЄСПЛ розділив ці періоди на дві групи і по чергово розглядав скарги заявників щодо кожної з цих груп окремо. І якщо у період з 2.04.2006 по 31.12.2006 закон (в редакції зі змінами, внесеними Законом України «Про Державний бюджет України на 2006 рік»), передбачав, що розмір відповідної надбавки визначатиме Кабінет Міністрів України, зважаючи на таке імперативне формулювання, заявники могли законно сподіватись, що КМУ встановить розмір пенсії за відповідний період, тому, на думку ЄСПЛ, протягом цього періоду заявники мали «законне сподівання» щодо підвищеного розміру пенсії, то розглядаючи періоди з 1.01.2006 по 2.04.2006, з 1.01.2007 по 9.07.2007 та з 1.01.2008 по 22.05.2008, ЄСПЛ не погодився з тим, що вимоги заявників стосовно отримання надбавки до пенсії у розмірі 30% мінімальної пенсії мали достатнє підґрунтя у національному законодавстві, і визнав цю частину заяви непринятною (п. 36-39):

36. Перш за все слід зазначити, що у цих справах сама суть права заявників на пенсійне забезпечення не ставиться під сумнів. Що стосується конкретного розміру пенсійних виплат, Суд не погоджується з тим, що вимоги заявників стосовно отримання надбавки до пенсії у розмірі 30% мінімальної пенсії становили «законне сподівання» у значенні практики Суду з цього питання. Зокрема, такі вимоги не мали достатнього підґрунтя у національному законодавстві. Також немає жодних доказів усталеної практики національних судів на підтримку скарг заявників. Хоча стан національного законодавства у цій сфері був незадовільним, як про це наголошувалося у рішеннях Конституційного Суду України за 2007 та 2008 роки, національні суди розглядали скарги кожного заявника та наводили підстави для своїх рішень, що не могли вважатися свавільними або необґрунтованими (див, а contrario, рішення від 14 жовтня 2010 року у справі **«Щокін проти України»** (*Shchokin v. Ukraine*), заяви № 23759/03 та № 37943/06).

37. Дійсно, як стверджували заявники, у 2007 та 2008 роках Конституційний Суд України дійшов висновку, що зміни та доповнення до основного законодавства не могли вноситися за допомогою відповідних законів про Державний бюджет України, оскільки ці закони стосувалися радше фінансування, ніж матеріальних прав. Суд не погоджується із твердженнями заявників про те, що, згідно з рішеннями Конституційного Суду України, до відповідних нормативно-правових актів не можна вносити зміни. Конституційний Суд України розкритикував юридичну техніку, що використовувалася Парламентом для внесення таких конкретних змін та доповнень, проте демократично обраний Парламент зберігає право щодо виконання своїх законодавчих функцій відповідно до Конституції та зміни встановлених розмірів виплат на певний період часу. Заявники також не довели, що внаслідок ухвалення рішень Конституційного Суду України виникають сумніви щодо законності рішень національних судів.

38. Заявники, таким чином, не довели, що у них були «законні сподівання» щодо підвищеного розміру пенсії протягом вищезазначених періодів.

39. Суд вважає, що ця частина заяви має бути визнана неприйнятною як явно необґрунтована, відповідно до підпункту «а» пункту 3 та пункту 4 статті 35 Конвенції.

Рішення у справі **«Суханов та Ільченко проти України»**

(*Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine*)

від 26 червня 2014 року, заяви № № 68385/10 та 71378/10.

ЄСПЛ також визнав неприйнятними заяви, які стосувалися зменшення розміру пенсії чи соціальних допомог, наприклад, відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» в ухвалі про неприйнятність у справі **«Великода проти України»** (*Velikoda v. Ukraine*) від 3 червня 2014 р., заява № 43331/12, Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» – в ухвалі про неприйнятність у справі **«Факас проти України»** (*Fakas v. Ukraine*) від 3 червня 2014 р., заява № 4519/11, разової грошової допомоги відповідно до статті 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», що має виплачуватися щорічно до 5 травня («виплата до Дня перемоги») – в ухвалі про неприйнятність у справі **«Серебрянський проти України»** (*Serebryanskyu v. Ukraine*) від 3 червня 2014 р., заява № 54704/10

внаслідок внесення змін до законодавства. У цих справах ЄСПЛ зазначив, що закони, якими зменшувалися розміри чи скасовувалися певні соціальні виплати, були ухвалені за звичайною процедурою демократично обраним парламентом і це явно робилося з економічних міркувань. Відтак ЄСПЛ не погодився з тим, що вимоги заявників становили «законне сподівання» у значенні його усталеної практики щодо цього терміну або що в будь-який інший спосіб було втручання у їхнє майно у значенні статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Грецькі нафтопереробні заводи "Стран" та Стратіс Андреадіс проти Греції» (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*) від 21 листопада 1994 р., заява № 13427/87 – позбавлення власності без належної компенсації;

«Тре Тракторер Актіболаг» проти Швеції» (*Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden*) від 7 липня 1989 року, серія А, № 159 – позбавлення ліцензії, необхідної для здійснення підприємницької діяльності;

«Бурдов проти Росії» (*Burdov v. Russia*) від 7 травня 2002 р., заява № 59498/00 – неможливість одержати належні до виплати суми;

«Еліа СРЛ проти Італії» (*Elia SRL v. Italy*) від 2 серпня 2001 р., заява № 37710/97 – заборона будівництва на земельній ділянці упродовж багатьох років, накладена у зв'язку з майбутнім вилученням ділянки для створення парку;

«Інтерсплав» проти України» (*Intersplav v. Ukraine*) від 9 січня 2007 року, заява № 803/02 – ЄСПЛ визнав порушення статті 1 Першого протоколу, оскільки фактично постійні затримки відшкодування і компенсації у поєднанні із відсутністю ефективних засобів запобігання або припинення такої адміністративної практики, так само як і стан невизначеності щодо часу повернення коштів заявника, порушили «справедливий баланс» між вимогами публічного інтересу та захистом права на мирне володіння майном;

«Україна-Тюмень» проти України» (*Ukraine-Tyumen v. Ukraine*) від 22 листопада 2007 року, заява № 22603/02 – рішення є показовим прикладом того, що, відповідаючи інтересам суспільства, певна дія, вчинювана органами влади, все одно може порушувати права особи через її непропорційність.

Право держави регламентувати використання власності відповідно до суспільного інтересу

Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції «жодним чином не обмежує право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

У справі **«Джеймс та інші проти Сполученого Королівства»** (*James and Others v. the United Kingdom*), рішення від 21 лютого 1986 р., серія А, № 98, заявники виступали проти застосування британського законодавства, яке дозволяло деяким орендарам житла, що орендували житло протягом тривалого часу, купувати в орендодавця його частку нерухомості, іноді навіть за меншу ціну від

її ринкової вартості на час укладення угоди. Не знайшовши порушення права на власність, Суд зазначив:

Поняття «суспільний інтерес» обов'язково має розширене тлумачення... Суд, вважаючи природним, що мають бути широкі межі розсуду, які надаються законодавцям для здійснення соціальної та економічної політики, поважає рішення законодавців стосовно того, що є «суспільний інтерес», коли ці рішення будуть засновані на розумних міркуваннях.

Відчуження власності, яке здійснюється відповідно до законодавчої, соціальної, економічної політики чи з іншою метою, може відповідати «суспільним інтересам» навіть якщо суспільство в цілому безпосередньо не використовує цю відчужену власність або не володіє нею.

Рішення у справі **«Джеймс та інші проти Сполученого Королівства»**
(*James and Others v. the United Kingdom*),
рішення від 21 лютого 1986 р., серія А, № 98.

Втручання у право власності

Звернути увагу:

- втручання у право власності не означає порушення, у випадку дотримання сукупності умов, втручання може бути виправдане задля досягнення легітимної мети і не становити порушення Конвенції;
- випадки втручання у право «мирного володіння» майном розглядаються Судом у сенсі розрізнення понять «позбавлення власності» і «контроль за її використанням»;
- шляхи втручання (позбавлення майна або здійснення контролю за майном), підстави та види втручання.

Втручання у право власності шляхом позбавлення майна може здійснюватися на підставі судового рішення або рішення державних органів, органів місцевого самоврядування. Іншими словами, втручанням у право власності може бути судове рішення.

Так, у справі **«Україна-Тюмень» проти України** (*Ukraine-Tyumen v. Ukraine*), рішення від 22 листопада 2007 року, заява № 22603/02 рішенням суду було визнано недійсним передання підприємству-заявнику будинку, який був частиною його статутного капіталу, що становило «позбавлення власності». У справі **«Андрій Руденко проти України»** (*Andriy Rudenko v. Ukraine*), рішення від 21 грудня 2010 р., заява № 35041/05 заявник на підставі рішення суду втратив право на частку у квартирі, що становило «позбавлення» майна.

36. Суд зауважує, що за рішеннями національних судів, винесених в ході розгляду спору між приватними сторонами, заявник втратив право на частку у квартирі. Той факт, що тими самими рішеннями йому було присуджено компенсацію за таку втрату, не має значення для питання щодо наявності певного виду втручання. Однак умови щодо компенсації є суттєвими для оцінки того, чи дотримав оскаржуваний захід справедливий баланс відповідно до ст. 1 Першого протоколу (див., наприклад, рішення у справі «Україна-

Тюмень“ проти України» (*Ukraine-Tyumen v. Ukraine*), № 22603/02, п. 57 від 22 листопада 2007 року).

37. Отже, Суд визнає, що втручання у справі заявника становило «позбавлення» майна у значенні другого речення першого пункту ст. 1 Першого протоколу. Тому Суд має визначити, чи було це втручання виправданим відповідно до цього положення.

Рішення у справі «**Андрій Руденко проти України**» (*Andriy Rudenko v. Ukraine*), від 21 грудня 2010 р., заява № 35041/05.

У справі «**Серявін та інші проти України**» (*Seryavin and Others v. Ukraine*), рішення від 10 лютого 2010 року, заява № 4909/04, на підставі рішення місцевого органу влади був наданий дозвіл третій особі на реконструкцію горища у багатоквартирному будинку, яке належало на праві спільної власності усім власникам квартир у будинку, включно із заявниками; це рішення місцевого органу влади щодо укладення інвестиційного контракту на реконструкцію горища третьою особою становило втручання у право заявників володіти своїм майном у значенні першого речення статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

Втручання у право власності юридичної чи фізичної особи може відбуватися у зв'язку з рішенням органу влади як шляхом позбавлення майна, так і шляхом здійснення контролю.

У справі «**East/West Alliance Limited проти України**» (*East/West Alliance Limited v. Ukraine*) рішення від 23 січня 2014 року, заява № 19336/04 місцевий орган виконавчої влади оголосив 6 літаків безхазяйним майном та уповноважив податкову міліцію продати їх, що становило собою позбавлення власності. У цьому рішенні втручання у право, гарантоване статтею 1 Першого протоколу, відбулося також в аспекті здійснення контролю за власністю шляхом вилучення правоохоронними органами документів на літаки, накладення арешту на майно для забезпечення позову та з метою погашення заборгованості:

197. Суд також зауважує, що 16 вересня 2002 року Білоцерківська МДА оголосила шість літаків безхазяйним майном та уповноважила податкову міліцію продати їх. У результаті, у період з березня по червень 2003 року літаки були продані третім особам (див. пункти 61-65 рішення).

198. Зазначені заходи становили позбавлення підприємства-заявника майна (див., для порівняння, рішення від 4 березня 2010 року у справі «**Патрікова проти Болгарії**» (*Patrikova v. Bulgaria*), заява № 71835/01, п. 101).

[...]

174. Суд погоджується з тим, що вилучення документів на право власності було засобом контролю за користуванням майном.

[...]

183. Суд також зауважує, що з 10 вересня 2001 року по 27 червня 2003 року за рішенням господарського суду м. Києва на шість Ан-28 було накладено арешт для забезпечення позову податкової адміністрації, поданого 20 серпня 2001 року до підприємства-заявника з метою визнати недійсними договори про лізинг (див. пункти 35 і 37 рішення).

184. Ті ж самі літаки Ан-28 також протягом періоду з 17 квітня 2002 року по 3 лютого 2003 року вважалися речовими доказами у кримінальній справі щодо віце-президента компанії «АТІ» (див. пункти 26 і 28 рішення).

185. Суд нагадує, що вилучення власності в інтересах судочинства, яке не позбавляє власника його майна, а тільки тимчасово припиняє його можливість користуватися та розпоряджатися цим майном, зазвичай пов'язане із здійсненням контролю за використанням власності, що охоплюється сферою застосування другого абзацу статті 1 Першого протоколу до Конвенції (див., серед інших, рішення від 22 лютого 1994 року у справі **«Раймондо проти Італії»** (*Raimondo v. Italy*), п. 27, Series A № 281-A; ухвалу щодо прийнятності від 7 листопада 2006 року у справі **«Адамчик проти Польщі»** (*Adamczyk v. Poland*), заява № 28551 /04; рішення у справах **«Карамітров та інші проти Болгарії»** (*Karamitrov and Others v. Bulgaria*), заява № 53321/99, п. 72, від 10 січня 2008 року, та **«Боржонов проти Росії»** (*Borzhonov v. Russia*), заява № 18274/04, п. 51, від 22 січня 2009 року).

[...]

191. Суд зазначає, що 10 та 11 липня 2002 року Білоцерківська державна податкова інспекція наклала на шість літаків Ан-28 арешт з метою «погашення зобов'язань платника податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (див. пункти 39-40 рішення).

Рішення у справі **«East/West Alliance Limited проти України»**
(*East/West Alliance Limited v. Ukraine*)
від 23 січня 2014 року, заява № 19336/04.

У справі **«Плахтєєв та Плахтєєва проти України»** (*Plakhteyev and Plakhteyeva v. Ukraine*), рішення від 12 березня 2009 р., заява № 20347/03, втручання у право власності здійснювалося у формі контролю у зв'язку з вилученням, утриманням та конфіскацією автомобіля та вантажу податковими органами.

52. Суд також зауважує, що вилучення вантажу і автомобіля, їхнє утримання органами влади та конфіскація, безперечно, становили втручання в права заявників, гарантовані статтею 1 Першого протоколу.

53. Суд вказує на відсутність чіткої позиції сторін стосовно того, у світлі якого саме положення статті 1 Першого протоколу має розглядатися ця справа. Суд зауважує, що вилучення та утримання об'єктів органами влади обмежувало право заявників користуватися ними і, отже, підпадало під дію другої частини статті 1, в якій йдеться про «здійснення контролю за користуванням майном» (див., *mutatis mutandis*, **«Віктор Коновалов проти Росії»** (*Viktor Kononov v. Russia*), № 43626/02, п. 41, від 24 травня 2007 року). Так само й постановою про конфіскацію, яку було видано у зв'язку з визнанням заявника винним у вчиненні адміністративного правопорушення, підпадає під поняття штраф (penalty), зафіксоване в тій самій нормі (див. **«Філіпс проти Сполученого Королівства»** (*Phillips v. the United Kingdom*), № 41087/98, п. 51, ECHR 2001-VII).

Яскравим прикладом втручання у право власності у розумінні пункту 2 статті 1 Першого протоколу є рішення **«Надточій проти України»** (*Nadtochij v. Ukraine*), рішення від 15 травня 2008 р., заява № 7460/03:

39. Суд зазначає, що у цій справі «майном» є автомобіль, яким користувався заявник та щодо якого судом було прийнято рішення про конфіскацію, замінену пізніше стягненням грошового еквівалента вартості автомобіля із заявника. Не викликає сумніву у сторін той факт, що таке рішення суду становило втручання у право заявника на мирне володіння майном, відповідно, у цій справі застосовується стаття 1 Першого протоколу. Більш того, застосовується саме пункт 2 статті 1 Першого протоколу.

Втручання у право власності може відбуватися шляхом покладення додаткових зобов'язань зі сплати податків, зборів та інших платежів як у справах **«Щокін проти України»** (*Shchokin v. Ukraine*), рішення від 14 жовтня 2010 р., заяви № 23759/03 та 37943/06 (п. 49) та **«Серков проти України»** (*Serkov v. Ukraine*), рішення від 7 липня 2011 р., заява № 39766/05 (п. 32), чи оподаткування вихідної допомоги державного службовця при звільненні як у справі **«Н.К.М. проти Угорщини»** (*N.K.M. v. Hungary*), рішення від 14 травня 2013 р., заява № 66529/11:

37. Суд також зазначив, що законодавче зобов'язання щодо вихідної допомоги може бути змінене у разі зміни соціальної політики, і що стосовно такого вибору держава має свободу розсуду, особливо, якщо припустити, що вихідна допомога є «правомірним очікуванням», а не «існуючим майном». Таким чином, Суд буде поважати рішення законодавця щодо того, що «в інтересах суспільства», якщо це рішення не позбавлене явно належного обґрунтування (див. справу **«Джеймс та інші проти Сполученого Королівства»** (*James and Others v. the United Kingdom*), від 21 лютого 1986 року, § 46, серія А, № 98). Проте Суд наголошує, що при проведенні такої перевірки слід враховувати характер очікування. Що стосується державного службовця, який знаходиться під конкретним правовим режимом і свідомо визнає обмеження деяких його основних прав та винагороду, яка в односторонньому порядку визначена законом, як це зазначено Конституційним Судом (див. пункт 16 вище), законодавчо встановлена вихідна допомога являє собою довгострокове очікування з боку державного службовця та зобов'язання з боку держави як роботодавця. На думку Суду, такі довгострокові очікування, підтвержені багаторічними незмінними законними гарантіями, не можуть бути легко знехтувані. Обґрунтування захисту правомірних очікувань, що виникають з законодавчого зобов'язання, полягає в тому, що закон повинен захищати довіру, втілену в зобов'язанні, зробленому законодавством. На думку Суду, хороше державне управління залежить від довіри між тим, ким керують та тим, хто керує (див., *mutatis mutandis* в контексті передбачених законодавством дотацій, справу **«Плалам С.П.А. проти Італії»** (*Plalam S.P.A. v. Italy*), № 16021/02, §§ 35-42, від 18 травня 2010 року). Якщо така довіра не зберігатиметься і не захищатиметься, урядам не будуть довіряти і державні службовці не будуть виконувати свої обов'язки на цьому припущенні, як того вимагає їх підвищена лояльність.

38. У цій справі Суд зауважує, що заявниця, яка була державним службовцем та надавала свої послуги державі, довіряючи останній, що послуги (включаючи гарантії про вихідну допомогу), надані роботодавцем, з огляду на лояльність та роботу, створюють ситуацію, коли правомірне очікування буде підтвержене подальшим виконанням цих зобов'язань Державою. На думку Суду, це не може бути залишене осторонь без належних мотивів.

39. Більше того, вихідна допомога не може просто розглядатися як фінансовий актив; беручи до уваги її соціальну функцію, право на вихідну допомогу повинне скоріше розглядатися як соціально важливий захід, призначений для працівників, яких було звільнено, та які хочуть залишитись на ринку праці. Європейський суд справедливості розглядав це, хоча і в іншому контексті, як важливу ціль політики Європейського Союзу (див. пункт 21 вище).

40. Далі Суд доходить висновку, що порядок, встановлений законом, який передбачає вихідну допомогу (як для державних службовців, так і для інших працівників), охоплює право на отримання допомоги, встановлене законодавством. Більше того, це не лише право на отримання допомоги *ex gratia*, а набуте право, що гарантоване на законодавчому рівні в обмін на надані послуги.

41. Суд додав би *per analogiam*, що якщо Держава-учасник має чинне законодавство, яке передбачає право на виплату пенсії, незалежно від попередньої сплати внесків, таке законодавство має розглядатися як таке, що створює майновий інтерес, який підпадає під дію статті 1 Протоколу № 1 щодо осіб, які відповідають її вимогам (див. справу **«Карсон та інші проти Сполученого Королівства»** (*Carson and Others v. the United Kingdom [GC]*), № 42184/05, § 64, ЄСПЛ 2010). На думку Суду, подібні міркування застосовуються до заходів, що впливають на вихідну допомогу. Так само, як із пенсією, особливо важливим є, чи надавав законодавець відповідним працівникам перехідний період, протягом якого вони могли б пристосуватися до нового порядку (див., *mutatis mutandis*, справу **«Лакічевіч та інші проти Чорногорії та Сербії»** (*Lakičević and Others v. Montenegro and Serbia*), № 27458/06, 37205/06, 37207/06 та 33604/07, § 72, від 13 грудня 2011 року).

Суд зазначає на цьому етапі, що Конституційний Суд дійшов висновку, що оподаткування вихідної допомоги, сплаченої до початку податкового року та вже використаної, порушило право на людську гідність, беручи до уваги складність пристосування до нового тягаря відповідної особи (див. вище пункт 15) – хоча необхідно зазначити, що в цьому конкретному випадку це не була точна ситуація Заявниці.

b. Чи мало місце втручання

42. У своєму рішенні від 23 вересня 1982 року у справі **«Спорронг та Лённрот проти Швеції»** (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*), Суд проаналізував статтю 1 як таку, що містить в собі «три чітких правила»: перше правило, викладене у першому реченні першого пункту, має загальний характер та проголошує принцип мирного володіння майном; у другому правилі, що міститься у другому реченні першого пункту, йдеться про позбавлення власності та встановлюються певні умови щодо цього; третє правило, викладене у другому пункті, визнає, що Держава-учасник має право, серед іншого, контролювати користування майном відповідно до загальних інтересів (Серія А № 52, пункт 61). Далі Суд зазначив, що перед тим, як аналізувати, чи було дотримане перше загальне правило, необхідно визначити, чи застосовуються два інших правила (там само). Ці три правила не є, однак, «різними» в розумінні того, що вони непов'язані. Друге і третє правило стосуються особливих випадків втручання у право на мирне володіння майном, і отже, мають тлумачитися

в світлі загального принципу, визначеного у першому правилі (див. поміж багатьох інших джерел, справа **«Джеймс та інші»** (*James and Others*), згадувана вище, § 37).

Більше того, втручання, у тому числі таке, що походить із засобу забезпечення сплати податків, повинне забезпечувати «справедливий баланс» між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи. Прагнення досягти такої рівноваги відображене у структурі статті 1 в цілому, у тому числі у другому пункті: має бути розумне співвідношення пропорційності між засобами, що застосовуються, та цілями, що переслідуються. Питання, на яке необхідно відповісти, в конкретній ситуації заявниці, – це чи наклало застосування податкового закону непомірний тягар на неї або корінним чином зашкодило її фінансовій ситуації, і отже, не забезпечило справедливий баланс між різними задіяними інтересами (див. справи **«М.А. та 34 інших проти Фінляндії»** (*M.A. and 34 Others v. Finland* (dec.)), № 27793/95, від 10 червня 2003 року; **«Імберт де Треміоллес проти Франції»** (*Imbert de Trémiolles v. France* (dec.)), № 25834/05 та 27815/05 (об'єднані), від 4 січня 2008 року; **«Спампінато проти Італії»** (*Spampinato v. Italy* (dec.)), № 69872/01, від 29 березня 2007 року; та **«Васа Лів Емсецідгт, Фьорскрінгсболагет Валандс Пенсіонстіфтelse проти Швеції»** (*Wasa Liv Ömsesidigt, Försäkringsbolaget Valands Pensionsstiftelse v. Sweden*), № 13013/87, рішення Комісії від 14 грудня 1988 року, Рішення та Звіти 58, ст. 186).

43. Суд нагадує, що за певних обставин втрата права власності, яка відбулася внаслідок законодавчого заходу або рішення суду, не буде аналогічним «позбавленню» власності: у справах **«Агосі проти Сполученого Королівства»** (*AGOSI v. the United Kingdom*) (від 24 жовтня 1986 року, Серія А № 108), позбавлення або інакша втрата права володіння розглядалася як «контроль за користуванням» майном у значенні другого пункту статті 1 Протоколу № 1 у справі **«Газус Дозьєр-унд Фьордertechnik ГмБХ проти Нідерландів»** (*Gasus Dosier- und Fördertechnik GmbH v. the Netherlands*) (від 23 лютого 1995 року, серія А № 306-В), вилучення розглядалось, як засіб забезпечення сплати податків у значенні другого пункту статті 1 *in fine*, в той час як у справі **«Беелер»** (*Beyeler*) (зазначеній вище), втручання у право власності заявника розглядалося відповідно до першого речення цієї статті. Суд не вважає за потрібне вирішувати, чи застосовується у цій справі друге речення першого пункту статті 1. Складність фактичної та юридичної позиції вважає точно класифікувати оскаржуваний захід. Суд зауважує, що ситуація, передбачена у другому реченні першого пункту статті 1, є лише окремим прикладом втручання у право на мирне володіння майном, гарантоване загальним правилом, викладеним у першому реченні (див., наприклад, справу **«Літгоу та інші проти Сполученого Королівства»** (*Lithgow and Others v. the United Kingdom*), від 8 липня 1986 року, пункт 106, Серія А № 102). Таким чином, Суд вважає, що йому слід вивчити оскаржувану ситуацію в світлі цього загального правила (справа **«Беелер»** (*Beyeler*), зазначена вище, § 106).

44. На думку Суду, класифікація загального заходу, що застосовується у продовження соціальної політики перерозподілу, швидше як «контроль за користуванням» майном, ніж «позбавлення» майна, не є вирішальною поки принципи, які регулюють питання обґрунтування, є по суті однаковими, що потребують як законної цілі, так і збереження справедливого балансу між ціллю та майновими правами особи, що є предметом розгляду.

Більше того, зміна законодавства, яка усуває правомірне очікування може призводити до втручання у «майно» (див., *mutatis mutandis*, справи **«Муріс проти Франції»** (*Maurice v. France [GC]*), № 11810/03, §§ 67-71 та 79, ЄСПЛ 2005–IX; **«Драон проти Франції»** (*Draon v. France [GC]*), № 1513/03, §§ 70-72, від 6 жовтня 2005 року; та **«Гасані проти Хорватії»** (*Hasani v. Croatia (dec.)*), № 20844/09, від 30 вересня 2010 року).

45. У цій справі Суд зазначає, що сторони погоджуються, що оспорюване оподаткування являє собою втручання в право заявниці на мирне володіння своїм майном.

Суд розгляне це питання відповідно до пункту 1 статті 1 Протоколу № 1, що підпадає під дію спеціального правила стосовно сплати податків, зазначених у статті 1 *in fine*.

Рішення у справі **«Н.К.М. проти Угорщини»** (*N.K.M. v. Hungary*)
від 14 травня 2013 р., заява №66529/11.

Втручання у право власності становитиме скасування остаточного судового рішення, яке вступило в законну силу і яким присуджено кошти.

45. Суд повторює, що заборгованість за рішенням суду може бути розцінена як «майно» в цілях статті 1 Протоколу 1 до Конвенції (див. серед інших рішень, рішення у справі **«Бурдов проти Росії»**, заява № 59498/00, § 40, 2001-IV, та інші справи, зазначені в цій). Більше того, скасування такого рішення після того, як воно набуло статусу остаточного та не підлягало оскарженню, є втручанням у право заявника на мирне володіння своїм майном (див. рішення у справі *Brumărescu v. Romania* від 28 жовтня 1999 року, 1999 – VII, § 74).

Рішення у справі **«"Агротехсервіс" проти України»**
(*Agrotehservis v. Ukraine*)
від 19 жовтня 2004 р., заява № 62608/00

Одними з перших рішень ЄСПЛ щодо України, у яких визнано порушення статті 1 Першого протоколу, були справи, що стосувалися принципу юридичної визначеності. Наприклад, рішення у справі **«Світлана Науменко проти України»** (*Svetlana Naumenko v. Ukraine*) від 9 листопада 2004 р., заява № 41984/98, **«Трегубенко проти України»** (*Tregubenko v. Ukraine*), рішення від 2 листопада 2004 р., заява № 61333/00, **«"Совтрансавто-Холдинг" проти України»** (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*) від 25 липня 2002 року, заява № 48553/99 та інші.

У випадках, коли майном є кошти, присуджені судовим рішенням, втручанням є також тривале невиконання рішень. Яскравими прикладами є групи справ **Юрій Миколайович Іванов, Бурмич та інші**.

Невиконання рішення суду чи органу влади може становити втручання у право власності не лише у випадку «існуючого майна», а і у випадку, коли в особи є законні очікування набути майно у власність. Наприклад, у справі **«Остапенко проти України»** (*Ostapenko v. Ukraine*), рішення від 14 червня 2007 р., заява № 17341/02, судові рішення, відповідно до якого державні органи повинні були забезпечити заявникові виділення земельної ділянки, не було виконане, що становило втручання у право власності:

45. Звертаючись до матеріалів цієї справи, Суд зауважує, що, відповідно до судового рішення від 4 квітня 2000 року, органи державної влади повинні були забезпечити заявників виділення в натурі конкретної визначеної ділянки з фонду державних резервних земель сільськогосподарського призначення та видати заявнику свідоцтво про право довгострокового користування зазначеною ділянкою.

46. Відповідно, з моменту ухвалення рішення від 4 квітня 2000 року заявник мав встановлене «законне сподівання» отримати таке майно. Рішення було остаточним та було відкрите виконавче провадження.

47. Отже, Суд впевнений, що скарга заявника була достатньо доведена для того, щоб становити «майно», яке лежить у сфері застосування статті 1 Першого протоколу.

48. Однак рішення від 4 квітня 2000 року не було виконане, і вина за його невиконання лежить лише на державних органах. Відповідно, неможливість для заявника отримати виконання рішення становила втручання у його право на мирне володіння майном (див. вищезазначене рішення *Burdov*, п. 40, *Jasiuniene v. Lithuania*, № 41510/98, від 6 березня 2003 року, пп. 45-46), щодо якого Уряд не висунув жодного виправдувального аргументу (див. пункт 41 вище).

49. Відповідно, у цій справі було порушено статтю 1 Першого протоколу.

Втручання у право власності може відбуватися у зв'язку з відсутністю механізму реалізації законодавчого положення. Наприклад, у справі **«Будченко проти України»** (*Budchenko v. Ukraine*), рішення від 24 квітня 2014 року, заява № 38677/06 майновий інтерес полягав у звільненні заявника від сплати за спожиту електроенергію та природний газ, проте був відсутній компенсаційний механізм:

39. Суд також зазначає, що, тим не менш, у задоволенні вимог заявника щодо звільнення його від сплати було відмовлено, оскільки не існувало механізму реалізації відповідного законодавчого положення, а це становить втручання у право заявника за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції.

Виправданість втручання у право власності

Звернути увагу:

- втручання у право власності допустиме лише тоді, коли воно є законним⁸⁶:

⁸⁶ Детальніше див.: Фулей Т. Законність і обґрунтованість судового рішення: коментар до справи «Серявін та інші проти України» // Юридичний журнал. – 2012. – № 2 (116). – С. 119-122; Фулей Т.І. Законність як елемент верховенства права і гарантія від свавільного втручання: підходи Європейського суду з прав людини // Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., 13 черв. 2018 р. – Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. – С. 182-187; Фулей Т. Законність як вимога виправданості втручання у майнові права у податкових правовідносинах // II Міжнародна науково-практична конференція: «Судовий розгляд податкових і митних спорів: проблеми, виклики, пріоритети» (м. Київ, 4–5 липня 2019 року): Збірник матеріалів. – Київ, 2019. – С. 335-339.

39. Будь-яке втручання органу влади у захищене право не суперечитиме загальній нормі, викладеній у першому реченні частини першої статті 1, лише якщо забезпечено «справедливий баланс» між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту основоположних прав конкретної особи. Питання стосовно того, чи було забезпечено такий справедливий баланс, стає актуальним лише після того, як встановлено, що відповідне втручання задовольнило вимогу законності і не було свавільним (див. рішення у справі **«Беєлер проти Італії»** (*Beyeler v. Italy*) [GC], заява № 33202/96, п. 107, ECHR 2000-I).

40. Вимога законності, яка випливає з Конвенції, означає вимогу дотримання відповідних положень національного закону і принципу верховенства права (див. рішення у справі **«Антріш проти Франції»** (*Hentrich v. France*) від 22 вересня 1994 року, серія А, № 296-А, сс. 19-20, п. 42). Хоча проблему відносно тлумачення національного законодавства мають вирішувати передусім національні органи влади, зокрема суди, завдання Суду полягає в тому, щоб з'ясувати, чи не суперечить результат такого тлумачення положенням Конвенції (див. рішення у справі **«Кушоглу проти Болгарії»** (*Kushoglu v. Bulgaria*), заява № 48191/99, п. 50, від 10 травня 2007 року). Отже, хоча Суд має лише обмежену компетенцію з перевірки дотримання національного законодавства, він може сформулювати відповідні висновки за Конвенцією, якщо встановить, що при застосуванні закону в тій чи іншій справі національні суди припустилися явної помилки або застосували його так, щоб ухвалити свавільне рішення (див. рішення у справах **«Компанія "Анхойзер Буш" проти Португалії»** (*Anheuser-Busch Inc. v. Portugal*) [GC], заява № 73049/01, п. 83, ECHR 2007-I, **«Кузнецов та інші проти Росії»** (*Kuznetsov and Others v. Russia*), заява № 184/02, пп. 70-74 і 84, від 11 січня 2007 року, **«Педурару проти Румунії»** (*Padurarur v. Romania*), заява № 63252/00, п. 98, ECHR 2005... (витяги), **«"Совтрансавто-Холдинг" проти України»** (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*), заява № 48553/99, пп. 79, 97 і 98, ECHR 2002VII, згадані вище рішення у справах **«Беєлер проти Італії»** (*Beyeler v. Italy*), п. 108, ECHR 2000I, **«Кушоглу проти Болгарії»** (*Kushoglu v. Bulgaria*), пп. 50-52, а також, *mutatis mutandis*, рішення у справі **«Цирліс і Кулумпас проти Греції»** (*Tsirlis and Kouloumpas v. Greece*) від 29 травня 1997 року, *Reports of Judgments and Decisions* 1997III, пп. 59–63).

b) Стверджувана незаконність інвестиційного контракту, укладеного без згоди заявників

41. Суд зазначає спільність позицій сторін у тому, що до реконструкції горище, про яке йдеться, належало на праві спільної власності всім власникам квартир у будинку, включно із заявниками. Отже, стаття 1 Першого протоколу застосовна в цій справі. Відповідно рішення місцевого органу влади щодо укладення контракту на реконструкцію горища третьою особою становило втручання у право заявників володіти своїм майном у значенні першого речення зазначеної статті.

42. Суд зауважує, що, вирішуючи спір між заявниками (іншими співвласниками) і місцевим органом, національні судові органи чітко зазначили, що згідно з чинними на той час положеннями Цивільного кодексу для укладення інвестиційного контракту потрібна згода заявників, а в разі її відсутності органи влади могли звернутися до суду, щоб отримати дозвіл на проведення відповідних робіт (див. пункти 16 і 23 рішення). Втім районна адміністрація не

виконала цих вимог, уклавши контракт без згоди заявників чи судової санкції. Таким чином, як випливає з обґрунтування національних судів, органи влади не дотрималися умов, передбачених законом для укладення інвестиційного контракту.

43. Суд зазначає, що в кінцевому підсумку після виконання контракту національні суди визнали його дійсним, встановивши, що він вигідний для всіх співвласників будинку. Отже, Суд вважає, що немає потреби оцінювати, чи був забезпечений цим рішенням національних судів справедливий баланс інтересів.

44. З цього приводу Суд зауважує, що для цілей статті 1 Першого протоколу здійснювати оцінку справедливості доцільно лише тоді, коли відповідне втручання відповідає нормам застосовного законодавства. Ані з матеріалів справи, ані із зауважень Уряду не видно, що перед укладенням інвестиційного контракту існували якісь обставини, які перешкоджали місцевому органу отримати дозвіл на реконструкцію або безпосередньо від співвласників горища, або в судовому порядку. Крім того, з наявних матеріалів не вбачається, що те чи інше положення національного законодавства дозволяло місцевому органу укласти контракт без такої згоди або, у випадку спору, – без його судового вирішення. Отже, укладення інвестиційного контракту становило втручання, яке не відповідало закону.

45. У зв'язку з цим було порушено статтю 1 Першого протоколу.

с) Стверджувана незаконність позбавлення заявників їхньої частки власності на горище

46. Беручи до уваги зазначені вище висновки, що із самого початку заявники мали право на частку власності на горище, Суд вважає встановленим той факт, що після переобладнання горища під мансардний поверх, який було передано інвесторам, заявники втратили своє майно. Отже, їх позбавили їхнього майна у значенні другого речення статті 1 Першого протоколу.

47. Як свідчать документи в матеріалах справи, рішення про передачу мансардного поверху інвесторам було ухвалено районною радою одноосібно на підставі закону, який уповноважує її розпоряджатися комунальним майном. 29 січня 2003 року, керуючись статтею 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (див. пункт 24 рішення), Святошинський суд залишив це рішення без змін, зазначивши, що будинок, про який ідеться в цій справі, є комунальною власністю.

48. Із зауважень Уряду або інших матеріалів справи не вбачається, що висновки суду за статтею 60 зазначеного вище Закону можуть узгоджуватися з посиланням суду на статтю 10 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» та статтю 113 Цивільного кодексу України (див. пункти 23 і 25 рішення). Зокрема, керуючись цими статтями, суд зазначив, що будинок і його горище належать на праві спільної часткової власності всім власникам квартир і тому повноваження місцевого органу щодо розпорядження горищем обмежується часткою трьох неприватизованих квартир.

49. З тексту рішення Святошинського суду не вбачається, що в певний момент після укладення інвестиційного контракту, який аналізувався з точки зору статті 113 Цивільного кодексу України, та перед передачею мансардного

поверну інвесторам на підставі статті 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» заявники або інші власники квартир передали їх право на горище місцевому органу чи принаймні делегували йому право розпоряджатися ним. Навпаки, у своїй апеляційній скарзі заявники наполягали, що вони вважали себе співвласниками горища до того часу, коли його було передано інвесторам.

50. Апеляційний суд м. Києва залишив рішення Святошинського суду без змін. Однак формально не заперечуючи його обґрунтування, цей суд замість роз'яснення застосовності статті 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо передачі горища визнав, що право власності на нього органу місцевого самоврядування ґрунтується на іншому положенні Цивільного кодексу (статті 119, див. пункт 23 рішення), яке врегульовує питання збільшення розміру частки учасника у спільній власності в разі його інвестування у збільшення спільної власності. Згідно з цією статтею попередньою умовою збільшення зазначеної частки є згода співвласників на проведення відповідних робіт і проведення їх за кошти співвласника, якому передається право на відповідне майно. Апеляційний суд не пояснив, яким чином таких попередніх умов було дотримано у цій справі, де інвестиційний контракт був укладений органом влади, який заявив, що є одноосібним власником будинку (див. пункт 8 рішення), а реконструкцію було здійснено коштом третьої особи.

51. Суд зазначає, що протягом певного часу після прийняття нового приватизаційного законодавства існувала неоднозначна практика судів, про що свідчать приклади судових рішень, надані заявниками (див. пункти 27–28 і 35 рішення). Суд також висловлює своє розуміння того, що органи влади, зокрема національні суди, потребували певного часу для того, щоб у новій ситуації напрацювати відповідну практику з вирішення питань про експлуатацію допоміжних приміщень. Він зазначає, що труднощі тлумачення застосовного законодавства протягом перехідного періоду стали предметом розгляду Конституційного Суду України, який, зрештою, дав роз'яснення цього питання, визнавши наявність у власників приватизованих квартир автоматичного права часткової власності на допоміжні приміщення відповідного будинку (див. пункт 26 рішення).

52. Однак, як видно з матеріалів справи, не існувало чітких законодавчих положень, які були б підставою для припинення прав часткової власності заявників на горище їхнього будинку.

53. Отже, заявників позбавили їхнього майна незаконно.

54. У зв'язку з цим було порушено статтю 1 Першого протоколу.

Рішення у справі **«Серявін та інші проти України»**

(Seryavin and Others v. Ukraine)

від 10 лютого 2010 року, заява № 4909/04.

Інший приклад – вже згадуване рішення у справі **«Сук проти України»**:

24. Суд зауважує, що вимога заявника до національного суду ґрунтувалася на чіткому положенні національного законодавства, що було чинним на той час (див. пункт 13 рішення). Виплата забезпечення, що розглядається,

здійснювалася з огляду лише на єдину об'єктивну умову – належність до рядового або начальницького складу органів внутрішніх справ. Оскільки заявник виконав цю умову, він може вважатися таким, що мав обґрунтовані сподівання, якщо не право, отримати виплату, яка розглядається. Замінювати національні органи у тлумаченні національного законодавства не є завданням Суду. Однак національні суди аргументували свої рішення тим, що Закон України «Про Державний бюджет України на 2000 рік» не передбачав видатків для виплат, передбачених Указом Президента, і, відповідно, постановили, що заявник не мав права на такі виплати протягом відповідного періоду згідно із Законом України «Про бюджетну систему України». Таким чином, виявляється, що національні суди проігнорували положення статті 28 Закону України «Про бюджетну систему України», яке забороняло вносити зміни до законодавства Законом «Про Державний бюджет України», спочатку зміни слід було внести до відповідних законів (див. пункти 9 та 12 рішення). Більше того, Суд не приймає аргумент Уряду щодо бюджету, оскільки державні органи не можуть посилалися на відсутність коштів як на підставу невиконання зобов'язань (див., з-поміж інших судових рішень, рішення у справі **«Бурдов проти Росії»** (*Burdiv v. Russia*), пункт 35). Тому остаточна відмова національних органів у праві заявника на цю доплату за період, що розглядається, є свавільною і такою, що не ґрунтується на законі.

25. Отже, було порушено статтю 1 Першого протоколу.

Порушення вимоги законності втручання ЄСПЛ визнав у справі **«Віра Довженко проти України»** (*Vira Dovzhenko v. Ukraine*), рішення від 15 січня 2019 року, заява № 26646/07, яка стосувалася надання районною адміністрацією землі заявниці в оренду компанії «Б.» без її згоди. ЄСПЛ вказав на необхідність розгляду цієї справи у світлі загальних принципів, закріплених у першому реченні статті 1 Першого протоколу до Конвенції, оскільки надання районною адміністрацією землі заявниці в оренду не становило «позбавлення власності» у розумінні другого речення першого абзацу статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Тому що заявниця залишалась законним власником ділянки, її право власності не скасовувалося, а районна адміністрація не мала наміру вилучити її. Крім того, оскаржуване втручання у майнові права заявниці насправді зводилося до обмеження права користування та отримання доходу, і тривало не більше одного року. Розглянувши скаргу заявниці, ЄСПЛ дійшов висновку, що втручання у мирне володіння майном, а саме – надання земельної ділянки заявниці в оренду без її згоди, не було законним для цілей аналізу за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції. Хоча заявниця не мала права користуватися спірною земельною ділянкою через невстановлення її меж в натурі, проте, коли спірна земельна ділянка була надана в оренду, заявниця вже мала державний акт на право власності, який засвідчував її виключні права на неї відповідно до статті 125 Земельного кодексу України та виключав будь-яке втручання третіх осіб у її власність. Отже, з цього випливає, що на момент обставин справи у національному законодавстві не існувало жодних положень, які б становили достатні правові підстави для оскаржуваних обмежувальних заходів (пп. 34-43).

■ втручання має переслідувати легітимну мету в суспільних інтересах.

Позбавити особу власності можна лише в інтересах суспільства або відповідно до загальних інтересів. На відміну від статей 8-11 Конвенції, стаття 1 Першого

протоколу не містить переліку цілей, які виправдовують втручання. Відповідно, межі свободи розсуду держави за статтею 1 Конвенції є значно ширшими, порівняно із загаданими статтями Конвенції.

(iii) Загальний інтерес

99. Будь-яке втручання у здійснення конвенційного права має переслідувати законну ціль. Аналогічно у справах, пов'язаних з позитивним обов'язком, має існувати законне виправдання бездіяльності держави. Принцип «справедливого балансу», притаманний статті 1 Першого протоколу до Конвенції, сам по собі передбачає існування загального інтересу суспільства. Крім того, слід нагадати, що різні норми, закріплені у статті 1 Першого протоколу до Конвенції, не є окремими, тобто не пов'язаними між собою, та що друга і третя норми стосуються лише конкретних випадків втручання у право на мирне володіння майном. Одним із наслідків цього є те, що існування суспільного інтересу, яке вимагається відповідно до другого речення, або загального інтересу, посилення на яке міститься у другому пункті, впливає з принципу, встановленого у першому реченні, а отже, втручання у здійснення права на мирне володіння майном у розумінні першого речення статті 1 Першого протоколу до Конвенції також повинно переслідувати мету у суспільному інтересі (див. рішення у справі **«Алішич та інші проти Боснії і Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та колишньої Югославської Республіки Македонії» [ВП]** (<...>) [GC], заява № 60642/08, пункт 105, ЄСПЛ 2014).

100. У зв'язку з тим, що національні органи влади безпосередньо обізнані щодо свого суспільства та його потреб, вони в принципі знаходяться у кращому становищі, ніж міжнародний суддя, для з'ясування того, що є «суспільним інтересом». Таким чином, відповідно до системи захисту, встановленої Конвенцією, саме національні органи влади мають здійснити первинну оцінку існування проблеми, що є об'єктом суспільного інтересу, який виправдовує заходи, що мають бути вжиті у сфері здійснення майнового права. Оскільки свобода розсуду, якою користується законодавчий орган при здійсненні соціальної та економічної політики, є широкою, Суд поважатиме рішення законодавчого органу щодо того, що є в інтересах суспільства, якщо тільки це рішення явно не мало належного обґрунтування (там само, пункт 106).

[...]

108. Суд розглянув цілі оскаржуваних законодавчих обмежень, на які посилався Уряд, зокрема попередження надмірної концентрації землі у руках заможних осіб або ворожих сил, припинення їх обробки, бажання уникнути безземелля та зубожіння сільського населення, всі з яких слугували потребам національної та продовольчої безпеки (див. пункт 76). Він вважає, що рішення національних органів влади про те, що продовження мораторію на продаж землі слугувало цим цілям, не можна вважати «явно необґрунтованим».

Рішення у справі **«Зеленчук і Цицюра проти України»**
(*Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine*)
від 22 травня 2018 року, заяви № 846/16 та № 1075/16.

Як і Комісія, Суд визнає, що одночасне виселення великої кількості орендарів, звичайно, спричинило б значне соціальне напруження і загрозувало б порушенням публічного порядку. Звідси випливає, що оскаржений нормативний акт мав законну мету в загальних інтересах, як цього вимагає частина друга статті 1.

Рішення у справах **«Спадея і Скалабріно проти Італії»**
(*Spadea and Scalabrino v. Italy*) (1)
від 1 вересня 1995 р., заява № 12868/87, п. 31-32,
та **«Імобільяре Саффі» проти Італії»**
(*Immobiliare Saffi v. Italy*) [GC]
від 28 липня 1999 р., заява № 22774/93, п. 48.

43. ... Суд погоджується з тим, що у цій справі вимога існування компенсаційного механізму може вважатися такою, що переслідує законну мету – таку, як захист майнових прав роботодавця заявника (див., *mutatis mutandis*, рішення від 27 червня 2013 року у справі **«ПАТ “Кіровоградобленерго” проти України»** (*Kirovogradoblenergo, PAT v. Ukraine*), заява № 35088/07).

Рішення у справі **«Будченко проти України»** (*Budchenko v. Ukraine*)
від 24 квітня 2014 року, заява № 38677/06.

53. Суд зазначає, що підставою постанови Пленуму ВАС, якою заявника було позбавлено будинку, було те, що орган державної влади Фонд державного майна України передав будинок заявнику *ultra vires*, оскільки він належав органу місцевої влади.

54. Суд вважає, що доктрина *ultra vires* передбачає важливу гарантію захисту від помилок органів державної влади, які діють за межами повноважень, наданих їм національним законодавством. Суд не піддає сумніву мету та корисність такої доктрини, яка, безперечно, відображає поняття верховенства права, що лежить в основі самої Конвенції (див. рішення у справі **«Стреч проти Сполученого Королівства»** (*Stretch v. the United Kingdom*), заява № 44277/98, § 38, від 24 червня 2003 року). Таким чином, незважаючи на аргументи заявника щодо протилежного, Суд дотримується думки, що відібрання у заявника майна шляхом застосування доктрини *ultra vires* відповідало інтересам суспільства. Проте Суд повинен пересвідчитися, чи було дотримано в цій справі принципу пропорційності.

Рішення у справі **«Україна-Тюмень» проти України»**
(*Ukraine-Tyumen v. Ukraine*)
від 22 листопада 2007 року, заява 22603/02.

59. Тим не менш, зважаючи на зазначену вище свободу розсуду щодо визначення того, що є «в інтересах суспільства», яка надається загальним заходам втручання у мирне володіння майном, Суд визнає, що «почуття соціальної справедливості населення» в поєднанні з інтересом захистити державний бюджет та розподілити суспільний тягар, задовольняє вимогу

Конвенції щодо законної мети, незалежно від її широти. Суд не має переконливих доказів, з яких можна зробити висновок, що підстави, на які посилається Уряд, були явно позбавлені будь-якої обґрунтованої основи (для порівняння див. справу **«Ткачови проти Росії»** (*Tkachevy v. Russia*), № 35430/05, § 50, від 14 лютого 2012 року). Однак залишаються серйозні сумніви стосовно актуальності цих міркувань щодо заявниці, яка лише отримала компенсацію, передбачену законом, і не могла бути відповідальною за фіскальні проблеми, які держава намагалася виправити. Хоча Суд визнає, що оспорюваний захід був спрямований на захист державного бюджету від надмірних виплат вихідної допомоги, він не переконаний, що оподаткування в першу чергу слугувало цій меті. Як зауважив Конституційний Суд, існувала можливість зміни правил виплати вихідної допомоги та зменшення сум, що суперечили суспільним інтересам, але органи влади не обрали цього напрямку дій. Проте на цьому етапі для Суду не є необхідним приймати рішення щодо адекватності заходу, який формально служить соціальній меті, оскільки цей захід у будь-якому разі підлягає перевірці на пропорційність.

Рішення у справі **«Н.К.М. проти Угорщини»** (*N.K.M. v. Hungary*) від 14 травня 2013 р., заява № 66529/11⁸⁷.

- втручання має бути пропорційним та не становити надмірного індивідуального тягаря; іншими словами, воно має забезпечувати «справедливий баланс» між інтересами особи і суспільства:

38. Суд нагадує, що держави мають широкі межі самостійної оцінки у визначенні того, у чому полягає публічний інтерес, оскільки національний законодавчий орган, реалізуючи соціальну та економічну політику, має широке коло повноважень. Однак такі межі оцінювання не є абсолютними, і їх застосування підлягає перегляду органами Конвенції (див. рішення у справі **«Літгоу та інші проти Сполученого Королівства»** (*Lithgow and Others v. the United Kingdom*) від 8 липня 1986 року, серія А, № 102, с. 50-51, пп. 121-122). На думку Суду, коли державні органи володіють будь-якою інформацією про зловживання у системі відшкодування ПДВ, що здійснюються конкретною компанією, вони можуть вжити відповідних заходів з метою запобігання або усунення таких зловживань. Суд, однак, не може прийняти зауваження Уряду щодо загальної практики з відшкодування ПДВ за відсутності будь-яких ознак, які б вказували на те, що заявник був безпосередньо залучений до таких зловживань.

39. Суд далі зауважує, що з квітня 1998 року відшкодування ПДВ заявникові систематично затримувалося. Такі затримки були спричинені ситуацією, в якій державні органи, не заперечуючи суми відшкодування ПДВ на користь заявника, як це видно із матеріалів справи, не надавали підтвердження цих сум. Такі дії завадили заявникові повернути заявлені суми вчасно та створили ситуацію постійної невизначеності. Окрім того, заявник був вимушений постійно звертатися до суду з ідентичними скаргами. На думку Суду, вимогу щодо оскарження таких відмов в одному або декількох випадках можна вважати доцільною. Таким чином, використання заявником цього засобу

⁸⁷ <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183378>

не завадило органам податкової служби продовжити практику затримки виплати відшкодування ПДВ навіть після того, як рішення суду були винесені на користь заявника (див. п. 18 рішення). Систематичний характер таких дій з боку державних органів призвів до надмірного тягара, покладеного таким чином на заявника.

40. Відповідно, за таких обставин Суд вважає, що втручання у право власності заявника було непропорційним. Фактично, постійні затримки відшкодування і компенсації у поєднанні із відсутністю ефективних засобів запобігання або припинення такої адміністративної практики, так само як і стан невизначеності щодо часу повернення коштів заявника, порушує «справедливий баланс» між вимогами публічного інтересу та захистом права на мирне володіння майном. На думку Суду, заявник перебував і продовжує перебувати під надмірним для нього тягарем (див. рішення у справі ***Buffalo S. r. L. en liquidation v. Italy***, зазначене вище, п. 38). Відповідно у справі було і триває порушення статті 1 Першого протоколу.

Рішення у справі «***Інтерсплав проти України***» (*Intersplav v. Ukraine*) від 9 січня 2007 року, заява № 803/02.

55. Суд нагадує, що втручання у право на мирне володіння майном повинне бути здійснене з дотриманням «справедливого балансу» між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи (див., серед інших, рішення у справі «***Спорронг та Лённрот проти Швеції***» (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*), від 23 вересня 1982 року, серія А № 52, р. 26, § 69). Вимога досягнення такого балансу відображена в цілому в побудові статті 1 Першого протоколу, включно із другим реченням, яке необхідно розуміти у світлі загального принципу, викладеного в першому реченні. Зокрема, має існувати обґрунтоване пропорційне співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, якої прагнуть досягти шляхом вжиття будь-якого заходу для позбавлення особи її власності (див. рішення у справі «***Прессос Компанія Нав'єра С. А. та інші проти Бельгії***» (*Pressos Compania Naviera S. A. and Others v. Belgium*), від 20 листопада 1995 року, серія А № 332, р. 23, § 38).

56. Вирішуючи, чи було дотримано цієї вимоги, Суд визнає, що держава користується широкою свободою розсуду як щодо вибору способу вжиття заходів, так і щодо встановлення того, чи виправдані наслідки вжиття таких заходів з огляду на загальний інтерес для досягнення мети закону, про який йдеться. Проте, Суд не може не скористатися своїм повноваженням щодо здійснення перевірки та повинен визначити, чи було дотримано необхідного балансу в спосіб, сумісний з правом заявника на «мирне володіння [його] майном» в розумінні першого речення статті 1 Першого протоколу (див. рішення у справі «***Звольський та Звольська проти Республіки Чехія***» (*Zvolsky and Zvolaska v. the Czech Republic*), заява № 46129/99, § 69, ECHR 2002-IX).

57. Умови надання компенсації згідно з положеннями відповідного законодавства є значущими для оцінки того, чи зберігає оскаржуваний захід необхідний справедливий баланс, та особливо для визначення того, чи покладає такий захід непропорційний тягар на заявників. У зв'язку з

цим Суд вже встановлював, що позбавлення власності без сплати суми її вартості становитиме непропорційне втручання та що відсутність будь-якого відшкодування може бути виправданою відповідно до пункту 1 статті 1 Першого протоколу лише за виключних обставин (див. рішення у справах **«Святі Чоловічі Монастирі проти Греції»** (*Holy Monasteries (The) v. Greece*) від 9 грудня 1994 року, серія А № 301-А, р. 35, § 71; **«Колишній король проти Греції»** (*Former King of Greece*), § 89; та вказане вище рішення **«Звольський та Звольська проти Республіки Чехія»**, § 70).

58. Повертаючись до обставин цієї справи, Суд зазначає, що заявник добросовісно отримав будинок як внесок до статутного капіталу, не знаючи про те, що Фонд державного майна не мав повноважень на його передання, та не було підстав для передбачення, що заявник мав знати про це. Навіть попри те, що ДП «Укрнафтопродукт» продовжувало використовувати будинок, він був частиною статутного капіталу заявника так само, як будь-яке інше майно. Заявник мав щонайменше легітимні сподівання щодо можливості використовувати будинок у своїй господарській діяльності.

59. Отже, наслідком рішення про скасування передання ДП «Укрнафтопродукт» будівлі заявникові було позбавлення заявника його первинного капіталу та, відповідно, частини його активів. Не було жодних підстав вважати, що заявник міг вимагати якесь відшкодування понесених збитків.

60. Суд не вбачає виняткових обставин, здатних виправдати відсутність відшкодування у цій справі, та вирішує, що таким чином на заявника було покладено індивідуальний та надмірний тягар, який порушив справедливий баланс, що мав бути дотриманий між вимогами суспільного інтересу, з одного боку, та захистом права на мирне володіння майном – з іншого.

61. Отже, мало місце порушення статті 1 Першого протоколу.

Рішення у справі **«Україна-Тюмень» проти України»**

(*Ukraine-Tyumen v. Ukraine*)

від 22 листопада 2007 року, заява 22603/02.

Забезпечення «справедливого балансу»

Як вже зазначалося, втручання у право власності допустиме лише тоді, коли воно законне та переслідує легітимну мету в суспільних інтересах. Але, окрім того, втручання в право безперешкодного користування своїм майном передбачає «справедливу рівновагу» між інтересами суспільства та необхідністю дотримання фундаментальних прав людини, і часто основне питання полягає власне у оцінці того, чи справедливої рівноваги дотримано у кожній конкретній справі.

Суд знову наголошує на тому, що втручання, особливо коли воно має розглядатися в контексті частини другої статті 1 Протоколу № 1, має забезпечити «справедливу рівновагу» між вимогами загальних інтересів і вимогами захисту основних прав людини. Важливість забезпечення цієї рівноваги відбивається в структурі статті 1 загалом, а отже, й у частині другій. Має бути розумне співвідношення між засобами, що використовуються, і поставленою метою. З'ясуовуючи, чи дотримано цієї вимоги, Суд визнає, що

держава має право користуватися широкими межами свободи розсуду як у виборі засобів примусового виконання наказів, так і в з'ясуванні виправданості наслідків такого виконання наказів у світлі загальних інтересів – виконання, що спрямоване на досягнення мети, поставленої цим законом. У таких сферах, як житлова, що відіграє центральну роль у забезпеченні добробуту й економічної політики в сучасному суспільстві, Суд поважатиме законодавчі рішення, якщо вони відповідають загальним інтересам і ґрунтуються на чітко сформульованому розумному вмотивуванні (див. рішення у справі **«Мелакер та інші проти Австрії»** (*Mellacher and Others v. Austria*), Заява №№ 10522/83; 11011/84; 11070/84, рішення від 19 грудня 1989 р., п. 48, та у справі **«Шассанью та інші проти Франції»** (*Chassagnou and Others v. France*) [GC], від 29 квітня 1999 р., заява №№ 25088/94, 28331/95 та 28443/95, п. 75).

Рішення у справі **«Імобільяре Саффі» проти Італії»** (*Immobiliare Saffi v. Italy*) [GC]
від 28 липня 1999 р., заява № 22774/93, п. 49.

Наприклад, у відомій справі **«Спорронґ і Льоннрот проти Швеції»** заявники скаржилися на те, що постанова муніципалітету міста Стокгольм, яка дозволяла місцевій владі відчужувати за своїм бажанням практично без обмежень будь-яку власність, порушувала їхнє право власності за статтею 1 Протоколу № 1. Суд ухвалив, що хоч подібне відчуження теоретично залишало за власниками право користуватися та розпоряджатися своєю власністю, однак практично їхні можливості робити це були обмежені настільки, що застосування шведського закону справді порушувало їхнє право на вільне володіння своїм майном. Розглянувши справу, Суд також підкреслив свою думку про те, що Конвенція у цілому вимагає збереження балансу між інтересами суспільства і основними правами людини, та зауважив, що у випадку позбавлення власності, встановлення обмежень на користування нею чи в інших подібних випадках справедливість вимагає, щоб особам, які постраждали, було надано право оскаржувати рішення уряду з питань позбавлення власності, встановлення контролю за її використанням і було надане відшкодування.

70. Характерною рисою закону, який діяв у відповідний час, була його негнучкість. За винятком загального скасування дозволів, яке може відбутися лише за погодженням з муніципалітетом, згадане законодавство не передбачало будь-яких засобів, за допомогою яких можна було згодом змінити ситуацію власників нерухомості, яких стосувалися ці дозволи. [...]

72. [...] Перешкоди здійсненню заявниками в повному обсязі свого права власності існували протягом двадцяти п'яти років у справі правосуб'єкта «Маєток Спорронґа» та протягом дванадцяти років у справі пані І.М. Льоннрот. У зв'язку з цим Суд зважає на те, що в 1967 році парламентський омбудсмен визнав, що система, яка допускає спричинення власникам майна шкоди внаслідок тривалої дії заборон, не може існувати в державі, що керується верховенством права.

73. Поєднані у такий спосіб, ці дві низки заходів створили ситуацію, яка порушила справедливу рівновагу, що має забезпечуватися між інтересами захисту права власності та загальними інтересами: на правосуб'єкт «Маєток Спорронґа» та пані Льоннрот було покладено індивідуальний і надмірний

тягар, який був би правомірним лише тоді, якби вони мали змогу домогтися скорочення встановлених строків або отримати компенсацію. Але на той час право Швеції виключало такі можливості і досі виключає дргу з них.

Суд вважає, що на цьому етапі вже немає необхідності з'ясувати, чи було фактично завдано шкоди заявникам (див., *mutatis mutandis*, згадане вище рішення у справі *Маркс*, серія А, № 31, п. 27): сама їхня правова ситуація не давала змоги забезпечити належну рівновагу інтересів.

74. Отже, дозволи, які ставили заявників у складну ситуацію, що загострювалася ще більше у зв'язку із заборонами на будівництво, становили порушення статті 1 Протоколу № 1 стосовно обох заявників.

Рішення у справі **«Спорронг і Льоннрот проти Швеції»**
(*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*)
від 23 вересня 1982 р., серія А, № 52.

У вже згадуваній справі **«Христов проти України»** (*Khristov v. Ukraine*), заява № 24465/04) у рішенні від 19 лютого 2009 року ЄСПЛ розглядав ситуацію, яка стосувалася судового розгляду справи про конфіскацію автомобіля за порушення митних правил. Власником автомобіля був громадянин Молдови, а заявник користувався ним відповідно до довіреності. Рішенням районного суду автомобіль було конфісковано, але згодом це рішення було скасоване – на тій підставі, що автомобіль не можна було конфіскувати, оскільки заявник не був його власником – рішенням Донецького обласного суду, що набрало чинності й було обов'язковим до виконання. ЄСПЛ визнав, що ця остаточна та обов'язкова до виконання судова постанова від 23 жовтня 2000 року наділила заявника правом володіти майном у значенні статті 1 Першого протоколу до Конвенції, оскільки надала заявникові юридичну підставу для отримання компенсації за неправомірну конфіскацію автомобіля. Подальше скасування судової постанови від 23 жовтня 2000 року Верховним Судом становило втручання у право заявника, захищене статтею 1 Першого протоколу. Суд не бачить причин не поділяти думку сторін. Далі ЄСПЛ зазначив таке:

46. Отже, залишається встановити, чи було втручання виправданим. У зв'язку з цим Суд знову наголошує на необхідності підтримання «справедливої рівноваги» між загальним інтересом суспільства та захистом основних прав конкретної особи. Необхідну рівновагу не буде забезпечено, якщо відповідна особа несе «особистий і надмірний тягар» (див. рішення у справі **«Брумареську проти Румунії»** (*Brumarescu v. Romania*) [GC], п. 78).

47. Суд зауважує, що аргумент Уряду про те, що оскаржуване втручання здійснено в суспільних інтересах, схожий на доводи Уряду, подані в контексті пункту 1 статті 6 Конвенції. Оскільки наявність у цій справі порушення пункту 1 статті 6 Конвенції уже встановлено, Суд доходить висновку, що, хоча виправлення помилок у застосуванні закону, безперечно, становить «суспільний інтерес», в обставинах цієї справи таке виправлення здійснювалося на порушення основоположного принципу юридичної визначеності. Тому цей аргумент відхиляється.

48. Отже, зважаючи на ці обставини, Суд визнає, що «справедлива рівновага» виявилася порушеною і що заявник ніс особистий і надмірний тягар. Це означає, що було порушено статтю 1 Першого протоколу.

У справі **«Рисовський проти України»** (*Rysovskyy v. Ukraine*), рішення від 20 жовтня 2011 року, заява № 29979/04, ЄСПЛ визнав низку порушень пункту 1 статті 6 Конвенції, статті 1 Першого протоколу до Конвенції та статті 13 Конвенції у справі, пов'язаній із земельними правовідносинами; в ній також викладено окремі стандарти діяльності суб'єктів владних повноважень, зокрема, розкрито елементи змісту принципів «доброго врядування».

65. За відсутності будь-яких заперечень з боку Уряду Суд вважає, що право заявника використовувати чотири гектари землі для ведення фермерського господарства, яке ґрунтувалось на рішенні 1992 року, становило «майно», яке підпадає під захист статті 1 Першого протоколу (див., *mutatis mutandis*, рішення від 24 червня 2003 року у справі **«Стреч проти Сполученого Королівства»** (*Stretch v. the United Kingdom*), заява № 44277/98, пункти 32-35). Отже, зазначене положення Конвенції є застосовним до цієї справи.

66. На думку Суду, скарга заявника у цій справі складається з трьох окремих, але тісно взаємопов'язаних аспектів, які треба розглядати разом: відмови сільської ради виконати рішення суду 1994 року; скасування районною радою свого ж рішення від 1992 року та в цілому ставлення державних органів до прав заявника на земельну ділянку.

67. Що стосується першого аспекту, то, відповідно до усталеної практики Суду, неспроможність державних органів надати заявнику майно, присуджене йому згідно з остаточним рішенням суду, зазвичай становить втручання, несумісне з гарантіями, закріпленими в пункті 1 статті 1 Першого протоколу (див., серед інших джерел, рішення у справах **«Бурдов проти Росії»** (*Burdov v. Russia*), заява № 59498/00, п. 40, ECHR 2002-III, **«Ясіуньєне проти Литви»** (*Jasiūniene v. Lithuania*), заява № 41510/98, п. 45, від 6 березня 2003 року, та **«Войтенко проти України»** (*Voytenko v. Ukraine*), заява № 18966/02, пункти 53-55, від 29 червня 2004 року). Уряд не надав жодного пояснення, яке б виправдало невиконання рішення у цій справі як «законне» та дозволило б відхід від зазначених принципів.

68. Щодо другого аспекту скарги, а саме скасування рішення 1992 року, з матеріалів справи вбачається, що це скасування саме по собі не позбавило чинності належного заявникові Державного акта на право користування землею та не вплинуло на обов'язкову силу рішення суду 1994 року (див. пункти 12, 14 і 15 рішення). Тому не ясно, чи становило це скасування «позбавлення» власності у розумінні статті 1 Першого протоколу. Проте ця дія, яка фактично анулювала юридичну підставу, на якій виникло первісне право заявника на землю, становила втручання в зазначене право. У будь-якому випадку, в контексті цієї справи застосовуються ті самі принципи, незалежно від того, чи становило відповідне втручання «позбавлення власності», чи ні. Зокрема, щоб відповідати Конвенції, цей захід повинен бути законним і спрямованим на досягнення справедливого балансу між інтересами суспільства та інтересами заявника (див., серед багатьох інших джерел, зазначене вище рішення у справі **«Стреч проти Сполученого Королівства»** (*Stretch v. the United Kingdom*), п. 36).

69. Суд повторює, що державні органи мотивували скасування рішення 1992 року тим, що його було прийнято помилково, без урахування попередньої обіцянки про виділення цієї ж землі третім особам.

70. Аналізуючи відповідність цього мотивування Конвенції, Суд підкреслює особливу важливість принципу «належного урядування». Він передбачає, що у разі, коли йдеться про питання загального інтересу, зокрема, якщо справа впливає на такі основоположні права людини, як майнові права, державні органи повинні діяти вчасно та в належний і якомога послідовніший спосіб (див. рішення у справах **«Беєлер проти Італії» [ВП]** (*Beyeler v. Italy [GC]*), заява № 33202/96, п. 120, ECHR 2000-I, **«Онер'їлдіз проти Туреччини» [ВП]** (*Öneryıldız v. Turkey [GC]*), заява № 48939/99, п. 128, ECHR 2004-XII, **«ТОВ Megadat.com проти Молдови»** (*Megadat.com S.r.l. v. Moldova*), заява № 21151/04, п. 72, від 8 квітня 2008 року, і **«Москаль проти Польщі»** (*Moskal v. Poland*), заява № 10373/05, п. 51, від 15 вересня 2009 року). Зокрема, на державні органи покладено обов'язок запровадити внутрішні процедури, які посилять прозорість і ясність їхніх дій, мінімізують ризик помилок (див., наприклад, рішення у справах **«Лелас проти Хорватії»** (*Lelas v. Croatia*), заява № 55555/08, п. 74, від 20 травня 2010 року, і **«Тошкуче та інші проти Румунії»** (*Toscuta and Others v. Romania*), заява № 36900/03, п. 37, від 25 листопада 2008 року) і сприятимуть юридичній визначеності у цивільних правовідносинах, які зачіпають майнові інтереси (див. зазначені вище рішення у справах **«Онер'їлдіз проти Туреччини»** (*Öneryıldız v. Turkey*), п. 128, та **«Беєлер проти Італії»** (*Beyeler v. Italy*), п. 119).

71. Принцип «належного урядування», як правило, не повинен перешкоджати державним органам виправляти випадкові помилки, навіть ті, причиною яких є їхня власна недбалість (див. зазначене вище рішення у справі **«Москаль проти Польщі»** (*Moskal v. Poland*), п. 73). Будь-яка інша позиція була б рівнозначною, *inter alia*, санкціонуванню неналежного розподілу обмежених державних ресурсів, що саме по собі суперечило б загальним інтересам (див. там само). З іншого боку, потреба виправити колишню «помилку» не повинна непропорційним чином втручатися в нове право, набуте особою, яка покладалася на легітимність добросовісних дій державного органу (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі **«Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки»** (*Pincova and Pinc v. the Czech Republic*), заява № 36548/97, п. 58, ECHR 2002-VIII). Іншими словами, державні органи, які не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків (див. зазначене вище рішення у справі **«Лелас проти Хорватії»** (*Lelas v. Croatia*), п. 74). Ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються (див., серед інших джерел, *mutatis mutandis*, зазначене вище рішення у справі **«Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки»** (*Pincova and Pinc v. the Czech Republic*), п. 58, а також рішення у справі **«Гаші проти Хорватії»** (*Gashi v. Croatia*), заява № 32457/05, п. 40, від 13 грудня 2007 року, та у справі **«Трго проти Хорватії»** (*Trgo v. Croatia*), заява № 35298/04, п. 67, від 11 червня 2009 року). У контексті скасування помилково наданого права на майно принцип «належного урядування» може не лише покладати на державні органи обов'язок діяти невідкладно, виправляючи свою помилку (див., наприклад, рішення у справі **«Москаль проти Польщі»** (*Moskal v. Poland*), п. 69), а й потребувати виплати відповідної компенсації чи іншого виду належного відшкодування колишньому добросовісному власникові (див. зазначені вище рішення у справах **«Пінкова та Пінк проти**

Чеської Республіки» (*Pincova and Pinc v. the Czech Republic*), п. 53, та **«Тошкуце та інші проти Румунії»** (*Toscuta and Others v. Romania*), п. 38).

72. Оскільки заявник у цій справі скаржився, що рішення 1992 року було скасоване з порушенням норм чинного національного матеріального та процесуального законодавства, Суд повторює, що національні суди чотирьох інстанцій розглянули ці доводи та, зрештою, відхилили їх. Хоча заявник скаржить, що висновки судів розходилися з рішенням Конституційного Суду 2009 року (див. вище пункт 42), Суд зазначає, що це рішення було ухвалено після закінчення провадження у справі заявника. Крім того, хоча Суд може перевіряти висновки національних судів, коли вони видаються явно свавільними, завдання тлумачення національного законодавства належить, головним чином, національним судовим органам, тоді як Суд, віддаючи належне їх висновкам, має забезпечити, щоб вони відповідали Конвенції (див., наприклад, рішення у справі **«Серявін та інші проти України»** (*Seryavin and Others v. Ukraine*), заява № 4909/04, п. 40, від 10 лютого 2011 року).

73. Приймаючи згідно з цими принципами висновки національних судів, що процедура скасування рішення 1992 року відповідала нормам чинного національного законодавства, Суд не переконаний, що вона передбачала достатні гарантії від зловживань з боку державних органів. По-перше, видається, що ця процедура дозволяє державним органам ретроспективно позбавляти особистих прав, наданих помилково, без будь-якого відшкодування добросовісним правовласникам. По-друге, видається, що вона надає державним органам можливість позбавляти таких прав за власним бажанням, у будь-який час і без залучення сторін, чії інтереси зачіпаються. Суд зазначає, що можливість заінтересованих сторін оскаржити таке позбавлення до суду звичайно зменшує ймовірність свавільного тлумачення застосованих норм матеріального права державними органами, які стверджують, що помилилися. З іншого боку, те, що їх повноваження з перегляду власних рішень, включаючи випадки виявлення помилки, не обмежене жодними часовими межами, має суттєвий негативний вплив на юридичну визначеність у сфері особистих прав і цивільних правовідносин, що шкодить принципу «належного урядування» та вимозі «законності», закріпленим у статті 1 Першого протоколу.

74. Поширюючи вищезазначені міркування на загальний контекст особистої ситуації заявника, Суд вважає, що, з огляду на значну свободу, яка надавалася державним органам, а також їх відмову виконати рішення суду 1994 року, питання «законності» процедури скасування рішення 1992 року тісно пов'язане та невіддільне від аналізу того, чи забезпечив загальний підхід, який органи влади застосували у ситуації заявника, справедливий баланс між його інтересами та інтересами суспільства (див., *mutatis mutandis*, зазначене вище рішення у справі **«Беєлер проти Італії»** (*Beyleer v. Italy*), п. 110).

75. З огляду на це, Суд зазначає, що підхід органів влади до ситуації заявника у цій справі був непослідовним і нескоординованим та характеризувався різними затримками. Зокрема, хоча із самого початку сільська рада відмовилася виконувати рішення районної ради 1992 року про виділення заявникові землі, воно було скасоване як помилкове лише через шість років після того, як органи судової влади своїм рішенням підтвердили його

законність. Це рішення суду, у свою чергу, не було оскаржене сільською радою в апеляційному порядку, хоча, після набрання ним законної сили, районна рада прийняла формальне рішення його не виконувати. Так само не переглядалися в апеляційному порядку і судові рішення про визнання незаконним рішення 1998 року про позбавлення заявника його права, а лише згодом були скасовані в порядку нагляду. Водночас після того, як суди, зрештою, підтвердили таке позбавлення, жодних дій не було вжито з метою визнання належного заявникові Державного акта на право користування землею недійсним чи скасування рішення суду 1994 року, яке підтверджувало право заявника. У 2010 році це рішення суду все ще розглядалося національними судами як чинне, хоча вони й не задовільнили вимогу заявника зобов'язати державних виконавців його виконати. На підставі цих суперечливих документів неможливо дійти чіткого висновку, чи має заявник на сьогоднішній день право, згідно з національним законодавством, на спірну земельну ділянку.

76. У підсумку, непослідовний і нескоординований підхід державних органів до ситуації заявника призвів до невизначеності щодо його права на земельну ділянку, що тривала з 1992 року, тобто приблизно двадцять років, близько тринадцяти з яких підпадає під часову юрисдикцію Суду.

77. Оцінюючи тягар, якого заявник зазнав у зв'язку з цією триваючою невизначеністю, Суд звертає увагу на доводи заявника щодо стверджуваної сплати земельного податку та марного придбання сільськогосподарської техніки і товарів. Проте загальний характер доводів заявника, які не підкріплено достатніми документами, не дає можливості Суду оцінити розмір майнової шкоди, якої він нібито зазнав. Однак, на думку Суду, незалежно від будь-яких фінансових наслідків, розчарування, яке, природно, може виникнути у результаті такої триваючої ситуації невизначеності, саме по собі становить непропорційний тягар, який було ще більше посилено відсутністю будь-якого відшкодування за нескінченну неможливість формальної реалізації заявником його права на земельну ділянку.

78. З огляду на вищезазначене було порушення статті 1 Першого протоколу.

Рішення у справі **«Рисовський проти України»**

(Rysovsky v. Ukraine)

від 20 жовтня 2011 року, заява № 29979/04.

В іншій справі **«Максименко та Герасименко проти України»** (*Maksymenko and Gerasymenko v. Ukraine*), рішення від 16 травня 2013 року, заява № 49317/07, заявники купили один із гуртожитків у м. Малині і 21 серпня 2004 року було укладено договір купівлі-продажу. У подальшому прокуратура Малинського району, діючи в інтересах одного з мешканців гуртожитку та держави, звернулася до Малинського районного суду з позовом про визнання недійсними рішення від 16 листопада 1995 року та всіх наступних правочинів щодо передачі права власності на гуртожиток, вимагаючи повернути останній у власність міста. 1 квітня 2005 року заявники подали зустрічний позов, у якому заперечили вимоги прокуратури та просили компенсувати витрати на купівлю гуртожитку у разі їх задоволення.

23 січня 2006 року Малинський районний суд відмовив у задоволенні позовних вимог прокуратури з огляду на їхню необґрунтованість. 8 червня апеляційний суд

Житомирської області скасував це рішення та визнав рішення від 16 листопада 1995 року, як і всі наступні правочини щодо передачі права власності на гуртожиток, недійсними. Крім цього, підприємство С. було зобов'язане виплатити на користь заявників компенсацію сплаченої ними вартості гуртожитку, а останній – передано у власність міста. Заявники подали касаційну скаргу, і 21 травня 2007 року апеляційний суд Вінницької області відмовив у її задоволенні.

У своїх скаргах заявники звертали увагу на те, що на час подання прокурором позову строк позовної давності сплив. Цей аргумент був відхилений судом першої інстанції та судами вищих інстанцій більше не розглядався.

У подальшому гуртожиток перейшов у власність міста і кілька квартир у ньому були приватизовані.

Заявники скаржилися до Європейського суду з прав людини за статтю 1 Першого протоколу до Конвенції на порушення їхнього права на мирне володіння своїм майном та за п. 1 ст. 6 Конвенції – на неврахування національними органами спливу строку позовної давності під час розгляду позову прокуратури.

Щодо останньої скарги Європейський суд зазначив, що, хоча тлумачення відповідного положення національного законодавства стосовно строків давності, надане судом першої інстанції, в подальшому не було предметом розгляду судів вищих інстанцій, завданням Європейського суду не є визначення його правильності та що можна дійти висновку, що воно не становить порушення Конвенції. Відповідно, цю скаргу було визнано неприйнятною.

Європейський суд встановив порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції у зв'язку з втручанням у право заявників на мирне володіння їхнім майном, оскільки, хоча таке втручання і було здійснене в інтересах суспільства, існують сумніви щодо його законності. Окрім того, заявники, як добросовісні набувачі, так і не отримали компенсації за вилучене у них майно.

Справа **«Світлана Ільченко проти України»** (*Svitlana Ilchenko v. Ukraine*), рішення від 4 липня 2019 року, заява № 47166/09, стосувалася позбавлення власності без компенсації; питання дотримання суспільних інтересів та пропорційності розглядалися разом:

60. Суд вважає, що у цій справі застосовною є норма щодо позбавлення власності (див. рішення у справах **«Аллард проти Швеції»** (*Allard v. Sweden*), заява № 35179/97, пункт 50, ЄСПЛ 2003-VII, та **«Н.А. та інші проти Туреччини»** (*N.A. and Others v. Turkey*), заява № 37451/97, пункти 31 і 38, ЄСПЛ 2005-X).

61. У зв'язку з цим слід розрізняти ситуацію заявниці та ситуації у справах щодо незаконного будівництва (див. рішення у справах **«Іванова та Черкезов проти Болгарії»** (*Ivanova and Cherkeзов v. Bulgaria*), заява № 46577/15, пункт 69, від 21 квітня 2016 року, з подальшими посиланнями, та **«G.I.E.M. S.R.L. та інші проти Італії» [ВП]** (*G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy*) [GC], заява № 1828/06 і 2 інші заяви, пункти 290 і 291, від 28 червня 2018 року).

62. У цій справі ніколи не припускалося порушення якого-небудь закону при будівництві гаража. Заявниці мала постійне зареєстроване право на нього. І це право не визнавалося недійсним, на відміну від рішення у справі **«Гладішева проти Росії»** (*Gladysheva v. Russia*), заява № 7097/10, пункт 71, від 06 грудня

2011 року, в якій право власності було ретроспективно визнане недійсним, і Суд встановив, що застосовною була перша норма статті 1 Першого протоколу до Конвенції, хоча навіть таке ретроспективне визнання права власності не дійсним не обов'язково перешкоджає застосуванню норми щодо позбавлення власності; див. у цьому контексті рішення у справах **«Тургут та інші проти Туреччини»** (*Turgut and Others v. Turkey*), заява № 1411/03, пункти 88-90, від 08 липня 2008 року, та **«Максименко і Герасименко проти України»** (*Maksymenko and Gerasymenko v. Ukraine*), заява № 49317/07, пункт 50, від 16 травня 2013 року.

63. Дійсно, право власності заявниці на гараж та його постійний характер не ставилися під сумнів двадцять років, поки не почалося нове дороговартісне будівництво на ділянці, яка збіглася з місцем розташування гаража заявниці (див. пункт 14). У цьому контексті цю справу також можна розрізнити з такою справою, як **«Депай проти Франції»** [ВП] (*Depalle v. France*) [GC], заява № 34044/02, пункт 86, ЄСПЛ 2010, в якій у кожному рішенні, що дозволяло подальше розташування будинку у прибережній зоні, яка належала державі, зазначалося, що такий дозвіл був тимчасовим та міг бути скасований за бажанням без надання компенсації.

64. Вбачається, що «самовільний» характер користування заявницею земельною ділянкою у цій справі виник не в результаті порушення законодавства на момент будівництва її гаража, а, насамперед, у результаті розвитку українського законодавства в рамках переходу від радянського законодавства, яке не визнавало право приватної власності на землю (див. рішення у справі **«Зеленчук та Цицюра проти України»** (*Zelenchuk and Tsytysyura v. Ukraine*), заяви № 846/16 і № 1075/16, пункт 9, від 22 травня 2018 року) та оренду у класичному сенсі, до системи, що ґрунтувалася на праві власності та наданні землі в оренду, які наразі характеризують українське земельне законодавство.

(с) Законність втручання

65. Національні суди відхилили аргументи заявниці про наявність порушень у рішенні про відведення земельної ділянки під нову забудову (див. пункти 21 і 28).

66. Суд повторює, що його повноваження щодо перевірки дотримання національного законодавства є обмеженими. У першу чергу саме національні органи державної влади, зокрема суди, повинні тлумачити та застосовувати національне законодавство, навіть у тих сферах, в яких Конвенція «включає» норми цього законодавства, оскільки національні органи державної влади за характером речей, компетентні вирішувати питання, які виникають у цьому зв'язку. Якщо тлумачення не є свавільним або явно необґрунтованим, роль Суду обмежується перевіркою того, чи є наслідки такого тлумачення сумісними з положеннями Конвенції (див. рішення у справі **«Радомілья та інші проти Хорватії»** [ВП] (*Radomilja and Others v. Croatia*) [GC], заява № 37685/10 та № 22768/12, пункт 149, від 20 березня 2018 року з подальшими посиланнями).

67. Суд не вбачає жодної свавільності або явної необґрунтованості у тлумаченні національними судами національного законодавства щодо таких порушень

заявницею питань, як: (i) її право користуватися земельною ділянкою, на якій розташовувався її гараж, (ii) законності документів, якими було надано дозвіл на реалізацію проєкту, в результаті якого було знесено її гараж, та (iii) спосіб, в якій державні виконавці здійснили знесення (див. пункти 28 і 34).

(d) Мета втручання та його пропорційність

68. Щодо наявності «інтересів суспільства» у втручанні Суд вважає, що у цій справі це питання тісно пов'язане з питанням пропорційності; тому Суд розгляне їх спільно (див., рішення у справах **«Волчкова та Міронов проти Росії»** (*Volchkova and Mironov v. Russia*), заяви № 45668/05 та № 2292/06, пункт 114, від 28 березня 2017 року та **«Фонд «Батьківська турбота» проти України»** (*Batkivska Turbota Foundation v. Ukraine*), заява № 5876/15, пункт 58, від 09 жовтня 2018 року).

69. Дійсно, держава має широку свободу розсуду щодо стратегії містобудування (див., наприклад, рішення у справі **«Спормонг і Лённрот проти Швеції»** (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*), від 23 вересня 1982 року, пункт 69, Серія А № 52). Проте у цій справі немає жодних вказівок і Уряд не продемонстрував, які конкретні політичні міркування призвели до схвалення та підтримки органами місцевого самоврядування реалізації цього проєкту житлового будівництва (див. пункт 13 та для порівняння згадане рішення у справі **«Волчкова та Міронов проти Росії»** (*Volchkova and Mironov v. Russia*), пункт 122). Аргументи заявниці, що єдина мета будівництва у тому конкретному місці полягала у спорудженні дорогої нерухомості для продажу, ця територія вже була густозаселеною, а будівництво багатоповерхівки в цьому районі призвело лише до збільшення навантаження на інфраструктуру (див. пункт 51), залишилися без відповіді. Останній аспект, як вбачається, також спростовує аргумент Уряду щодо густоти населення м. Київ (див. пункт 56).

70. У цьому контексті, незалежно від того, чи може це втручання вважатися здійсненим в «інтересах суспільства», суспільний інтерес, у будь-якому разі, не був настільки нагальним, щоб виправдати вилучення майна без компенсації. Зокрема, нічого не свідчить, що до таких рішень органів державної влади призвели такі нагальні важливі інтереси, як захист навколишнього середовища (див., наприклад, згадане рішення у справі **«Депай проти Франції»** (*Depalle v. France*), пункт 84 та рішення у справі **«Крістіана Лтд. проти Литви»** (*Kristiana Ltd. v. Lithuania*), заява № 36184/13, пункт 107, від 06 лютого 2018 року) або необхідність дотримання верховенства права та заборони самовільного будівництва (див., наприклад, рішення у справі **«Саліба та інші проти Мальти»** (*Saliba and Others v. Malta*), заява № 20287/10, пункт 44, від 22 листопада 2011 року) чи міркування щодо соціальної справедливості (див., наприклад, рішення у справі **«Ян та інші проти Німеччини»** [ВП] (*Jahn and Others v. Germany*) [GC], заява № 46720/99 і 2 інші, пункт 117, ЄСПЛ 2005-VI).

71. Усталеним принципом практики Суду є те, що умови надання компенсації, згідно з положеннями відповідного законодавства, є важливими для оцінки, чи зберігає оскаржуваний захід необхідний справедливий баланс, і, зокрема, чи покладає він на заявника непропорційний тягар (див. рішення у справі **«Вістініс і Перепьолкінс проти Латвії»** [ВП] (*Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia*) [GC], заява № 71243/01, пункт 110, від 25 жовтня 2012 року). Як Суд вже встановив (див. пункт 42), до заявниці ставилися як до особи, яка самовільно

зайняла земельну ділянку та не мала права не лише на відшкодування, але, у принципі, була зобов'язана відшкодувати владі міста витрати, понесені у зв'язку зі знесенням її гаража. Специфічний характер її ситуації до уваги взято не було (див. пункти 61 і 64).

72. Суд усвідомлює, що заявниця не скористалася пропозицією влади міста щодо обговорення компенсації (див. пункти 15 і 16). Проте з огляду на тлумачення і застосування національного законодавства національними судами будь-яка пропозиція компенсації могла бути лише *ex gratia*, а єдиним можливим способом для заявниці отримати право на якусь гарантовану законом компенсацію було встановлення наявності у неї права власності на землю, що вона й намагалася зробити у національних судах.

73. Отже, їй очевидне небажання скористатися пропозицією влади міста про обговорення питання щодо *ex gratia* вирішення ситуації не може розглядатися як відмова від її прав (див. згадане рішення у справі **«Волчкова та Міронов проти Росії»** (*Volchkova and Mironov v. Russia*), пункт 125). До того ж порядку проведення такого обговорення та надання заявниці інформації, необхідної для прийняття зваженого рішення щодо можливої пропозиції, не існувало (див. для порівняння рішення у справі **«Потомська та Потомський проти Польщі»** (*Potomska and Potomski v. Poland*), заява № 33949/05, пункти 77 і 78, від 29 березня 2011 року). Уряд не прокоментував, якою б була запропонована компенсація, та на чому б ґрунтувалась будь-яка така пропозиція. Не дивно з огляду на те, що законодавство не передбачало жодної компенсації, а порядку, який би забезпечував основні гарантії під час цього процесу, не існувало. За таких обставин те, що заявниця не скористалася пропозицією влади міста щодо обговорення цього питання, не є достатнім для встановлення, що її права порушено не було.

74. Отже, заявниці було відмовлено у будь-якому праві на компенсацію.

75. Суд вважає, що у такій ситуації, коли проект будівництва був, насамперед, спрямований на розбудову житла з метою отримання приватної комерційної вигоди, хоча він також оцінювався національними органами державної влади з точки зору інтересів суспільства через сприяння збільшенню та оновленню наявного житлового фонду, відповідати вимогам статті 1 Першого протоколу до Конвенції могло б лише відшкодування, визначене порядком, який гарантує загальну оцінку наслідків експропріації, у тому числі присудження компенсації, яка відповідатиме ринковій вартості відчуженого майна (див., *mutatis mutandis*, згадане рішення у справі **«Вістінш і Перепьолкінс проти Латвії»** (*Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia*), пункт 111).

76. Жодної такої компенсації разом із належними гарантіями заявниці запропоновано не було.

77. Отже, було порушено статтю 1 Першого протоколу до Конвенції.

65. Як впливає із практики Суду, у сфері соціального та економічного законодавства, у тому числі у сфері оподаткування як засобу такої політики, держави користуються свободою розсуду, яка в інтересах соціальної справедливості та економічного благополуччя, на думку Суду, може у законний

спосіб привести їх до коригування, обмеження або навіть зменшення розміру вихідної допомоги, яка зазвичай підлягає сплаті відповідному населенню. Проте будь-які такі заходи повинні здійснюватися у недискримінаційний спосіб та відповідати вимогам пропорційності.

Зокрема, що стосується наявності «розумного співвідношення пропорційності між використаними засобами та переслідуваною метою», Суд зазначає, що в першому рішенні Конституційного Суду розглядуваний податок характеризується як конфіскаційний захід.

66. Застосована межа суми у цій справі становила понад 3,5 млн. угорських форинтів. Суми вихідної допомоги, менші цієї межі, підлягали оподаткуванню за загальною ставкою податку на доходи фізичних осіб у розмірі 16%. У справі заявниці це становило загальний податковий тягар у розмірі приблизно 52% з усієї суми вихідної допомоги (див. пункт 7 вище).

67. У цій справі Суд при аналізі пропорційності враховує, що застосовувана податкова ставка значно перевищує ставку, яка застосовується до всіх інших доходів, у тому числі до вихідної допомоги, що сплачується в приватному секторі, не визначаючи *in abstracto*, чи мав податковий тягар, кажучи про кількісний аспект, конфіскаційний характер. На думку Суду, зважаючи на свободу розсуду, надану державам у питаннях оподаткування, застосовна ставка податку не може бути визначальною сама по собі, особливо за таких обставин, як у цій справі.

68. Суд доходить висновку, що заявниця, яка мала право на вихідну допомогу на підставі чинного законодавства і чия добросовісна поведінка ніколи не ставилася під сумнів, була зобов'язана сплатити податок, ставка якого перевищувала втричі загальну ставку податку на доходи фізичних осіб, яка становила 16% (див. п. 7 вище) – і це незважаючи на те, що вихідна допомога слугувала спеціальній та визнаній соціальній меті реінтеграції праці. Не схоже на те, що будь-який інший дохід з державного бюджету підлягав подібному високому оподаткуванню.

69. Крім того, у тому розумінні, в якому Уряд може стверджувати, що державні службовці вищого рангу могли впливати на власні виплати щодо працевлаштування, чому можна було б протистояти за допомогою цільового оподаткування (див. пункти 26 і 27 вище), Суд переконаний, що в матеріалах справи немає нічого, що б підтверджувало таке припущення про зловживання у справі заявниці.

70. Що стосується особистого тягаря, який заявниця зазнала у зв'язку з оскаржуванім заходом, Суд зазначає, що їй довелося зазнати значного позбавлення доходів у період значних особистих труднощів, а саме безробіття. Суд у цьому контексті зазначає, що стаття 34 Хартії Європейського Союзу з прав людини (див. пункт 20 вище) підтримує пільги, які забезпечують захист на випадок втрати праці, і що, відповідно до позиції Європейського суду справедливості, мета вихідної допомоги, тобто допомоги звільненим працівникам знайти нову роботу, належить до законних цілей політики працевлаштування (див. пункт 21 вище). На думку Суду, той факт, що вона була піддана оскаржуваному заходу під час безробіття, а також беручи до уваги несподіваний та швидкий характер зміни податкового режиму, який зробив будь-яку підготовку практично неможливою для відповідних осіб, піддало заявницю значним особистим труднощам.

71. На думку Суду, заявниця разом із групою звільнених державних службовців (див. пункт 6 вище) була змушена зазнати надмірного та непропорційного тягаря, тоді як інші державні службовці з порівнюваними законними та іншими пільгами, очевидно, не були зобов'язані робити внесок порівнюваного розміру у суспільний тягар, навіть якщо вони були на керівних посадах, що дозволило їм отримати певні договірні переваги, які, відповідно, не схвалені громадськістю. Крім того, Суд зауважує, що законодавчий орган не дав заявниці перехідного періоду, щоб пристосуватися до нового порядку.

72. У цьому контексті Суд вважає, що оскаржуваний захід спричинив надмірний та особистий тягар на заявницю. Це тим більше очевидно, коли враховувати той факт, що цей захід був спрямований лише на певну групу осіб, які, очевидно, були відокремлені виконавчою владою як роботодавцем. Якщо припустити, що оскаржуваний захід слугував інтересам державного бюджету під час економічних труднощів, Суд зазначає, що більшість громадян не були зобов'язані робити внески порівняно великої суми до суспільного тягаря.

73. Суд також зазначає, що роботодавець прямо вирахував податок з вихідної допомоги без будь-якої індивідуальної оцінки становища заявниці.

74. Крім того, Суд зауважує, що податок було застосовано до доходів, пов'язаних з діяльністю, що проводилася до початку звітного податкового року, та застосовано в податковому році, коли заявницю було звільнено. У зв'язку з цим Суд нагадує, що оподаткування за значно вищою податковою ставкою, ніж та, що діяла тоді, коли виник відповідний дохід, цілком може розглядатися як необґрунтоване втручання в очікування, захищені статтею 1 Протоколу № 1 (див. справу «**М.А. та 34 інших**» (M.A. and 34 Others), зазначену вище). Податок був визначений у законі, який був прийнятий і набрав чинність приблизно за десять тижнів до припинення службових відносин заявниці, і податок не мав на меті виправити технічні недоліки існуючого закону, так само як і заявниця не користувалася вигодами від непередбачуваних змін при переході до нового режиму оподаткування (для порівняння справа «**Нешл і т.д.**» (National etc), зазначена вище, §§ 75-83).

75. Суд доходить висновку, що конкретний розглядуваний захід, що був застосований до заявниці, навіть якщо він був призначений для забезпечення соціальної справедливості, не може бути виправданий законним публічним інтересом, на який посилається Уряд. Це вплинуло на заявницю (та інших звільнених державних службовців у подібній ситуації), яка була добросовісною, та позбавив її більшої частини гарантованого законом та набутого права, яке служить особливим соціальним інтересам реінтеграції. На думку Суду, ті, хто діє добросовісно на підставі закону, не повинні бути розчаровані в своїх законних очікуваннях без конкретних і переконливих причин. Таким чином, захід не може бути визнаний обґрунтовано пропорційним переслідуваній меті.

76. Вищезгадані міркування є достатніми для того, щоб дозволити Суду дійти висновку про порушення статті 1 Протоколу № 1.

Рішення у справі «**Н.К.М. проти Угорщини**»
(N.K.M. v. Hungary)
від 14 травня 2013 р., заява № 66529/11.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Андрій Руденко проти України» (*Andriy Rudenko*), рішення від 21 грудня 2010 року, заява № 35041/05 – ЄСПЛ визнав, що беручи до уваги важливість вимоги, встановленої в національній правовій системі щодо попередньої компенсації (частина друга ст. 365 ЦК поклала обов'язок завчасно внести вартість частки заявника у квартирі на депозитний рахунок суду першої інстанції як передумову винесення судом рішення про припинення права на частку у спільному майні), ЄСПЛ вважає, що рішення національних судів не мали юридичної підстави, оскільки суди свавільно відхилилися від писаного права, не надавши обґрунтування. У справі заявника протилежна сторона не внесла вартість частки на рахунок, конкретні та відповідні аргументи заявника стосовно нездійснення протилежною стороною необхідного платежу національні суди не взяли до уваги, і заявника було позбавлено його майна, відтак ЄСПЛ дійшов висновку, що не було задоволено вимог другого речення першого пункту ст. 1 Першого протоколу стосовно оскаржуваного позбавлення заявника його майна.

«"East/West Alliance Limited" проти України», рішення від 23 січня 2014 року, заява № 19336/04 – ЄСПЛ визнав, що поведінка державних органів була свавільною та становила собою зловживання, наслідком чого було позбавлення підприємства-заявника його майна у порушення усіх гарантій статті 1 Першого протоколу.

«Фабіан проти Угорщини» (*Fábián v. Hungary*), рішення Великої Палати від 05 вересня 2017 р., заява № 78117/13 – у цій справі заявник стверджував, що призупинення йому виплати пенсії по старості на підставі поправок до Закону «Про соціально-страхові пенсії» 1997 року, які набрали чинності 1.01.2013, і відповідно до яких виплати пенсій особам, які одночасно працюють на публічній службі, будуть призупинені з 1.07.2013 на весь час їх зайнятості, становило порушення статті 1 Першого протоколу що Конвенції. У рішенні Великої Палати ЄСПЛ зазначив, що коли заявнику були призупинені виплати пенсії по старості, внаслідок чого він втратив приблизно половину свого доходу, він продовжував отримувати свою заробітну плату, яка була на рівні середньої зарплати після сплати податків в країні, і що призупинення виплати пенсії зовсім не позбавляло його засобів до існування (п. 79-80, 82). Враховуючи широкі межі розсуду держави у питаннях пенсійного забезпечення, а також законні цілі захисту державного бюджету і забезпечення довготривалої стійкості пенсійної системи Угорщини, ЄСПЛ дійшов висновку, що було досягнуто справедливого балансу між вимогами загального інтересу і захисту основних прав заявника і що на заявника не було накладено надмірного індивідуального тягаря. Таким чином, вимоги статті 1 Першого протоколу у цій справі порушені не були (пп. 84-85). Заявник також скаржився на порушення статті 14 Конвенції. ЄСПЛ здійснив ретельний аналіз становища заявника у порівнянні з особами, які були в аналогічному чи відносно схожому становищі. Беручи до уваги усі обставини справи, ЄСПЛ дійшов висновку, що заявник не продемонстрував того, що, перебуваючи на публічній службі, де робота, винагорода і соціальні пільги залежать від державного бюджету, він перебував у відносно схожому становищі з пенсіонерами, які працюють в приватному секторі, а тому дійшов висновку про відсутність дискримінації) (133-134).

«Белане Надь проти Угорщини» (*Bélané Nagy v. Hungary*), рішення Великої Палати від 13 грудня 2016 р., заява № 53080/13 ЄСПЛ з перевагою в один голос визнав порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції з огляду на таке.

У справі заявниця втратила пенсію по інвалідності внаслідок зміни законодавчих критеріїв оцінки втрати працездатності, хоч стан її не змінився, однак за новими критеріями втрата працездатності була оцінена не на 67%, а на 40%, а для того, щоб отримувати пенсію, необхідні 50%. Окрім того, Законом 2011 року були введені нові критерії, наприклад, замість строку трудового стажу мати не менше 1 095 днів, охоплених системою соціального страхування за 5 років, що передують поданню заяви на пенсію, яким заявниця не відповідала. Ретельно проаналізувавши свою попередню практику щодо застосування статті 1 Першого протоколу до соціальних виплат, ЄСПЛ зазначив, що у випадку зміни передбачених національним законодавством критеріїв призначення виплат чи пенсій у тій чи іншій формі, коли людина вже не повною мірою їм відповідає, може вимагатися ретельний розгляд обставин конкретної справи, зокрема, характер зміни відповідної вимоги, щоб підтвердити існування достатньо встановленого майнового інтересу відповідно до внутрішньодержавного законодавства. Такими є вимоги правової визначеності і верховенства права, які належать до основних цінностей, що лежать в основі Конвенції (п. 89). Зокрема, на питання про те, чи зберігалось у заявниці легітимне очікування, яке відповідає критеріям, встановленим усталеною практикою ЄСПЛ, на момент набрання чинності новим законодавством, не можна відповідати лише на підставі цього законодавства, оскільки, якщо висновок про відсутність втручання через невідповідність особи критеріям, передбаченим у законодавстві, не можна механічно застосовувати до ситуацій, коли оскаржуються самі зміни, встановлені новим законом (п. 98).

«Депай проти Франції» (*Depalle v. France*), рішення Великої Палати від 29 березня 2010 р., заява № 34044/02 – справа стосувалася знесення за рахунок власників і без відшкодування законно придбаного будинку, що знаходився на морських землях державної власності. Розглядаючи скаргу заявника на порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції ЄСПЛ вказав на те, що чітко застосувавши принципи, які регулюють використання земель державної власності, згідно яких займання таких земель можливе лише на тимчасовій та потенційно відкличній основі, національні судові органи виключили визнання за заявниками реального права на їхні будинки. Незважаючи на добросовісне придбання будинків, дозволи заявників не утворювали реальних прав на землі державної власності, навпаки, всі дозволи органів державної влади містили згадку про обов'язок, у випадку відкликання дозволу на займання, повернути ділянку в її первинний стан, якщо адміністрація висуне подібну вимогу.

У цій конкретній справі, час, який минув, призвів до виникнення майнового інтересу заявників щодо користування своїми будинками, визнаного і важливого в достатній мірі, аби він розглядався як майно. ЄСПЛ визнав, що відмова у поновленні дозволів на приватне займання державної власності та припис про знесення будинків можуть розглядатись як регламентні норми щодо використання майна в суспільно корисних цілях. До того ж, мотивація, наведена органами влади у відмові поновити дозволи, спирається на норми закону про узбережжя. Втручання, яке мало місце, переслідувало суспільно корисну мету, а саме сприяння вільному доступу до узбережжя. Оскільки політика розвитку територій та захисту довкілля, в рамках якої суспільний інтерес займає переважне місце, залишає державі широкий оціночний простір, і в кожній постанові префекта зазначався термін дії дозволу, а також можливість для органів влади змінити чи скасувати дозвіл на свій розсуд, з будь-якої причини та без будь-яких прав на відшкодування для користувача, та уточнення про те, що користувач мусив, у випадку відповідної

вимоги, повернути ділянку до її первісного стану шляхом знесення будівель, зведених на ділянці державної власності, таким чином, заявникам було повсякчас відомо, що дозволи мають тимчасовий і потенційно відкличний характер, а отже, не можна вважати, що органи влади сприяли збереженню ситуації невизначеності щодо правового статусу майна. Звичайно, вони мали, протягом тривалого часу, можливість користуватись майном. Суд не вбачає в цьому ніякої недбалості з боку органів влади, а скоріш факт толерантності відносно продовження займання, яке, до того ж, було належним чином регламентоване. Внаслідок цього, недоречним було б вважати, що відповідальність органів влади за невизначеність щодо статусу будинків зростає із плином часу. В будь-якому випадку, вищезгадана толерантність не могла призвести до легалізації *ex post* наявного стану речей. Стосовно адекватності вжитого заходу поставленій меті щодо забезпечення суспільного інтересу у захисті узбережжя, національні органи влади мають компетенцію приймати рішення щодо форм забезпечення цього захисту. Відмова продовжити дію дозволів та припис на адресу заявників про приведення ділянок до стану, в якому вони перебували до зведення будинків, є проявом бажання забезпечити послідовне і більш суворе виконання закону. З огляду на притягальність берегової зони та значний інтерес, який вона викликає, прагнення до контрольованого розвитку міських зон та забезпечення загального вільного доступу до берегової зони зумовлює більш жорстку політику у сфері управління цією частиною території. Цей підхід є властивим для берегових зон по всій Європі. Зробити виняток із закону на користь заявників, які не в праві посилались на здобуті права, не відповідало би ані меті, яку переслідує закон про узбережжя, ані прагненню до кращої організації стосунків між приватними і державними користувачами. Крім того, заявники відмовились від компромісного рішення та віджили пропозицію префекта про продовження використання будинків на певних умовах, хоч вона і могла би являти собою рішення, яке б дозволило в розумний спосіб примирити наявні інтереси. Зрештою, враховуючи правила, які стосуються земель державної власності, та зважаючи на те, що заявники не могли не усвідомлювати принцип відсутності відшкодування, який був чітко виписаний в усіх дозволах на тимчасове займання земель державної власності, що видавались їм відповідно з 1961 та 1951 року, відсутність відшкодування не може розглядатись як непропорційна міра з точки зору регламентних норм, що регулюють використання майна заявника, яка вжита з метою забезпечення суспільного інтересу. Заявники не зазнають особливих і надмірних витрат у зв'язку із знесенням їхніх будинків без сплати відшкодування. Таким чином, не буде порушено рівновагу між інтересами громади та заявників та відповідно до статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

«Амер проти Бельгії» (*Hamer v. Belgium*), рішення від 27 листопада 2007 р., заява № 21861/03 – справа стосувалася знесення замиського будинку, збудованого у лісовій зоні, рішення про знесення якого було прийняте лише через кілька десятиріч після того, як було встановлено, що він був збудований без дозволу на будівництво. Замиський будинок був побудований на земельній ділянці без дозволу на будівництво. Коли мати заявниці померла, акт про розподіл нерухомості з її батьком прямо згадував про існування будинку, і його зареєстрували органи влади, які справили реєстраційний збір. Коли батько заявниці помер, нотаріальний акт про розподіл нерухомості чітко згадував будинок як дачу, а заявниця сплатила відповідний податок на спадщину. Щороку вона сплачувала аванс податку на нерухоме майно та податок, що сплачувався з другого будинку. Водопостачальна

компанія, яка частково контролювалась урядом, підвела до будинку воду без будь-якої реакції з боку органів влади. Лише в 1994 році поліція склала два протоколи, один стосовно вирубки дерев на території будинку в порушення норм лісового господарства, а інший – щодо будівництва будинку без дозволу на будівництво в лісовій зоні, в якій дозвіл на будівництво не міг бути наданий. У 1999 році заявницю викликали до прокуратури з питання володіння будинком, побудованим без дозволу, та вирубки близько п'ятдесяти сосен у порушення Лісового указу. Кримінальний суд виправдав заявницю. Слідчі органи звернулися до апеляційного суду, який залишив у силі рішення щодо виправдання заявниці в частині вирубки дерев. Проте згідно з указом про організацію регіонального розвитку, він визнав її винною в збереженні будинку, збудованого без дозволу. Зазначаючи, що судовий розгляд зайняв більше часу, ніж це було розумно, апеляційний суд просто визнав заявницю винною і зобов'язав її повернути місце забудівлі в початковий стан, що означало знесення будинку. Заявниця подала касаційну скаргу, проте безрезультатно. Касаційний суд розглянув обов'язок про повернення місця забудівлі в початковий стан не як покарання, а як захід цивільного характеру. Будинок був знесений згідно з постановою про виконання рішення. ЄСПЛ розглядаючи скаргу за статтю 1 Першого протоколу до Конвенції вказав, що будівля проіснувала протягом двадцяти семи років, перш ніж місцеві органи влади повідомили про правопорушення. Повідомлення про порушення законодавства про ландшафтне планування було безспірною відповідальністю органів влади, як і забезпечення відповідних ресурсів для цього. Більше того, Суд дійшов висновку, що органи влади знали про існування відповідного будинку, оскільки сплачувались відповідні податки. Іншими словами, органи влади закривали очі на ситуацію протягом двадцяти семи років, а протягом ще десяти років не відбулося жодних змін вже після того, як було встановлено правопорушення. Після такого тривалого періоду часу майновий інтерес заявниці у використанні свого замиського будинку був досить великим та встановленим, аби вважатись суттєвим інтересом, а відтак і «майном», і вона мала «законне очікування», що вона зможе продовжувати користуватись своїм майном. Втручання в право заявниці на мирне володіння своїм майном, яке стало результатом знесення її будинку за рішенням органів влади, було передбачене законом та переслідувало мету контролю за використанням майна відповідно до загальних інтересів, шляхом приведення відповідного майна у відповідність з планом землекористування, який передбачав лісову зону, на якій жодний дозвіл на будівництво не надавався. Що стосується пропорційності втручання, то Суд зазначив, що навколишнє середовище мало значення, і що економічні імперативи та навіть деякі основні права, включаючи право власності, не повинні превалювати над екологічними міркуваннями, особливо якщо держава прийняла законодавство з цього питання. Далі органи державної влади повинні були вжити необхідних заходів у відповідний час для того, щоб природоохоронні заходи, які вони вирішили здійснити, не стали неефективними. Відтак, обмеження права власності були допустимими за умови, звичайно, що між індивідуальними та колективними інтересами був встановлений розумний баланс. Оскаржувана міра переслідувала законну мету захисту лісової зони, у якій не можна було нічого будувати. Власники замиського будинку могли мирно та безперервно користуватися ним протягом тридцяти семи років. Офіційні документи, сплачені податки та здійснена робота свідчили, що органи влади знали або повинні були знати про існування будинку протягом тривалого часу, а після того, як порушення було встановлено, вони дали сплинути ще п'ятьом

рокам, перш ніж пред'явити звинувачення, тим самим допомагаючи закріпити ситуацію, яка могла лише завдати шкоди охороні лісової території, на сторожі якої стояв закон. Однак у бельгійському законодавстві не було жодного положення про узаконення будівлі, побудованої в такий лісовій зоні. За бельгійським законодавством правопорушення не підлягало застосуванню строку давності, а органи влади могли в будь-який час прийняти рішення про застосування закону. Окрім як поновлення місця забудівлі до його початкового стану, жодна інша міра не вбачалася належною, з огляду на незаперечне втручання в цілісність лісової зони, на якій не дозволялась жодна забудівля. Крім того, на відміну від ситуації в тих справах, в яких існувала імпліцитна згода з боку органів влади, цей будинок був збудований без будь-якого офіційного дозволу. З урахуванням цих підстав, втручання не було непропорційним та не становить порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

Загальні вимоги виправданості втручання у права, гарантовані статтями 8-11 Конвенції

Звернути увагу на:

- структуру статей 8-11 Конвенції;
- виправданість втручання у права, гарантовані Конвенцією – за сукупності трьох умов:

43. Втручання у право на повагу до сімейного життя становить порушення статті 8, якщо воно здійснюється не «згідно із законом», не має однієї або кількох законних цілей, зазначених у пункті 2 статті 8, а також не є «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення такої цілі чи цілей (див. рішення від 7 серпня 1996 р. у справі **«Йогансен проти Норвегії»** (*Johansen v. Norway*), Reports 1996-III, с. 1001-1002, п. 52). Під необхідністю втручання мається на увазі, що воно відповідає нагальній соціальній потребі, і, зокрема, є пропорційним до поставленої законної мети (див., наприклад, згадане вище рішення у справі **«Кутцнер проти Німеччини»**, п. 60, та рішення від 18 грудня 2008 р. у справі **«Савіні проти України»** (*Saviny v. Ukraine*), заява № 39948/06, п. 47).

Рішення у справі **«Курочкін проти України»** (*Kurochkin v. Ukraine*) від 20 травня 2010 року, заява № 42276/08.

Отже, втручання у права, гарантовані статтями 8-11 Конвенції є виправданим, якщо воно:

1) передбачене законом, причому тлумачення терміна «закон» є автономним, та до якості «закону» ставляться певні вимоги (див. рішення у справі **«Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства»** (*Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom*) від 13 липня 1995 р., заява № 18139/91, п. 37:

Під терміном «закон» [...] слід розуміти як норми, встановлені писаним правом, так і правила, що сформувалися у прецедентному праві. Закон має відповідати якісним вимогам, насамперед, вимогам «доступності» та «передбачуваності».

Втручання «згідно із законом»

Відповідно до практики ЄСПЛ, до «якості» закону висуваються такі вимоги:

- доступність;
- передбачуваність;
- достатньо чітко встановлювати межі дискреційних повноважень, наданих органам влади, та спосіб їх здійснення.

Ступінь чіткості, що має забезпечуватися у формулюваннях національних законів – який в жодному випадку не може передбачити всі непередбачувані обставини, – значною мірою залежить від змісту цього документа, сфери, на яку поширюється цей закон, а також кількості та статусу тих, кому цей закон адресований (див. рішення у справі **«Фогт проти Німеччини»** (*Vogt v. Germany*) від 2 вересня 1995 р., серія А, № 323, заява № 17851/91, п. 48). Ступінь чіткості, який треба забезпечувати при формулюванні конституційних положень, з огляду на загальний характер, може бути нижчим, ніж в інших законах.

Рішення у справі **«Реквенї проти Угорщини»** (*Rekvenyi v. Hungary*) від 20 травня 1999 р., заява №25390/94, п. 34.

Рівень передбачуваності значною мірою залежить від змісту заходу, сфери, яку він має охопити, а також кількості та статусу тих, до кого він застосовується.

Рішення у справі **«Гроппера радіо АГ та інші проти Швейцарії»** (*Groppera Radio AG and Others v. Switzerland*) від 28 березня 1990 р., серія А, № 173, заява № 10890/84, п. 68.

Якщо ЄСПЛ дійде висновку, що національне законодавство не відповідає вимогам якості закону, тобто що втручання не було «встановлене законом», він констатує порушення, не вдаючись до аналізу інших критеріїв, таких як відповідність втручання легітимній меті чи його необхідність, як це було, наприклад, у справі **«Веренцов проти України»** (*Vyrentsov v. Ukraine*) від 11 квітня 2013 року, заява № 20372/11:

52. Суд повторює, що вислів «встановлено законом» у статті 11 Конвенції вимагає не лише того, щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя у національному законодавстві; він також стосується якості закону, про який йдеться. Закон має бути доступним для зацікавлених осіб та сформульованим з достатньою точністю для того, щоб надати їм можливість регулювати свою поведінку, аби бути здатними – за потреби, за відповідної консультації, – передбачати тією мірою, що є розумною за відповідних обставин, наслідки, які може потягнути за собою їхня дія (див., наприклад, рішення у справах **«"Sunday Times" проти Сполученого Королівства (№ 1)»** (*Sunday Times v. the United Kingdom*) (no. 1), від 26 квітня 1979 року, п. 49, серія А, № 30; **«Реквенї проти Угорщини»** (*Rekvenyi v. Hungary*) [ВП], заява № 25390/94, п. 34, ECHR 1999-III; **«Ротару проти Румунії»** (*Rotaru v. Romania*) [ВП], заява № 28341/95, п. 55, ECHR 2000-V; та **«Маестрі проти Італії»** (*Maestri v. Italy*) [ВП], заява № 39748/98, п. 30, ECHR 2004-I).

53. Суд зазначає, що заявника було засуджено до адміністративного арешту строком на три доби за статтями 185 та 185-1 Кодексу України про

адміністративні правопорушення⁸⁸. Положення останньої статті передбачають покарання за порушення порядку організації та проведення демонстрацій. Тому втручання мало основу в національному законодавстві. Суд не має підстав сумніватися в тому, що Кодекс був доступним. Тому залишається визначити, чи було застосування цього положення передбачуваним.

54. Суд повторює, що його повноваження перевіряти дотримання національного законодавства є обмеженим, та саме національні органи повинні тлумачити й застосовувати національний закон (див. рішення від 11 січня 2007 року у справі *«Мкртчян проти Вірменії»* (*Mkrtychyan v. Armenia*), заява № 6562/03, п. 43). З матеріалів справи та доводів заявника вбачається, що немає єдиної точки зору щодо застосовності Указу 1988 року⁸⁹ та існування чіткого і передбачуваного порядку організації та проведення мирних демонстрацій. Практика національних судів також свідчить про неузгодженість позицій з цього питання (див. пункт 33 рішення). Дійсно, Конституція України передбачає певні загальні правила щодо можливих обмежень свободи зібрань, але ці правила вимагають подальшого розвитку в національному законодавстві. Єдиним існуючим документом, що визначає такий порядок, є Указ 1988 року, положення якого не є загальноприйнятними як належної процедури проведення демонстрацій та який передбачає, як це підтверджується практикою національних судів (див. пункти 34-36 рішення), інший порядок, ніж той, що визначений у Конституції України. Насправді, тоді

⁸⁸ Кодекс України про адміністративні правопорушення

Стаття 185. Злісна непопора законному розпорядженню або вимозі працівника міліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця

«Злісна непопора законному розпорядженню або вимозі працівника міліції при виконанні ним службових обов'язків, ... тягне за собою накладення штрафу від восьми до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, а в разі, якщо за обставинами справи, з урахуванням особи порушника, застосування цих заходів буде визнано недостатнім, – адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб».

Стаття 185¹. Порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій

«Порушення встановленого порядку організації або проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій тягне за собою попередження або накладення штрафу від десяти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після застосування заходів адміністративного стягнення або організатором зборів, мітингу, вуличного походу, демонстрації, тягнуть за собою накладення штрафу від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб».

⁸⁹ Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 липня 1988 року «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР» (Указ 1988 року) встановлював порядок подання заяви та отримання надання дозволу на організацію та проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Указом, зокрема, передбачалося: «1. Про проведення зборів, мітингу, вуличного походу або демонстрації робиться заява у виконавчий комітет відповідної місцевої Ради народних депутатів ... 2. Заява про проведення зборів, мітингу, вуличного походу або демонстрації подається в письмовій формі не пізніше як за десять днів до наміченої дати їх проведення... 3. Виконавчий комітет Ради народних депутатів розглядає заяву і повідомляє уповноваженим (організаторам) про прийняте рішення не пізніше як за п'ять днів до часу проведення заходу, зазначеного в заяві... 6. Виконавчий комітет Ради народних депутатів забороняє збори, мітинг, вуличний похід або демонстрацію, якщо мета їх проведення суперечить Конституції СРСР, конституціям союзних і автономних республік або загрожує громадському порядку і безпеці громадян».

як Конституція України вимагає завчасного повідомлення органів влади про намір провести демонстрацію та закріплює, що будь-яке його обмеження може встановлюватися лише судом, Указ 1988 року, розроблений відповідно до Конституції СРСР 1978 року, передбачає, що особи, які бажають провести мирну демонстрацію, повинні отримати дозвіл від місцевих органів влади, які також мають право заборонити будь-яку таку демонстрацію. З преамбули Указу зрозуміло, що він був призначений для абсолютно інших цілей, а саме – надання органами влади засобів для висловлення своїх поглядів на користь певної ідеології лише деяким категоріям осіб, що саме по собі є несумісним із суттю свободи зібрань, що гарантується Конституцією України. Як встановив національний суд (див. пункт 36 рішення), демонстрації за Указом 1988 року розглядалися на предмет їх відповідності «неіснуючим конституціям неіснуючих суб'єктів». Тому неможливо дійти висновку про те, що «порядок», зазначений у статті 185¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення, був визначений достатньо точно для того, щоб надати заявникові можливість передбачити, тією мірою, якою це було обґрунтовано обставинами, наслідки його дій (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі **«Мкртчян проти Вірменії»** (*Mkrtchyan v. Armenia, ibid.*). Процедури, запроваджені місцевими органами влади для регулювання організації та проведення демонстрацій у їхніх конкретних регіонах, здається, так само не забезпечують достатніх правових підстав з тієї ж причини – відсутності загального акта парламенту, на основі якого можна було б розробляти документи місцевих органів влади. Крім того, національні суди мали сумніви щодо дійсності таких рішень місцевого значення (див. пункт 34 рішення).

55. Суд також зазначає, що, як загальновизнано, постанова Верховної Ради України «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР»⁹⁰ стосується тимчасового застосування законодавства Радянського Союзу, і досі парламентом України не було введено в дію жодного закону, який би регулював порядок проведення мирних демонстрацій, хоча статті 39 та 92 Конституції чітко вимагають того, щоб такий порядок було встановлено законом, тобто актом парламенту України. Хоча Суд погоджується з тим, що державі може знадобитися певний час для прийняття законодавчих актів протягом перехідного періоду, він не може погодитися з тим, що затримка у понад двадцять років є виправданою, особливо коли йдеться про таке фундаментальне право, як свобода мирних зібрань. Таким чином, Суд доходить висновку, що втручання у право заявника на свободу мирних зібрань не було встановлене законом.

56. Дійшовши такого висновку, Суд не перевірятиме, чи було дотримано інших двох вимог (легітимна ціль та необхідність втручання), визначених у пункті 2 статті 11 Конвенції.

57. Відповідно, було порушення статті 11 Конвенції.

Рішення у справі **«Веренцов проти України»** (*Vyrentsov v. Ukraine*)
від 11 квітня 2013 року, заява № 20372/11.

⁹⁰ Постановою Верховної Ради України від 12 вересня 1991 року «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР», зокрема, передбачено: «... до прийняття відповідних актів законодавства України на території республіки застосовуються акти законодавства Союзу РСР з питань, які не врегульовані законодавством України, за умови, що вони не суперечать Конституції і законам України».

Щодо вимоги якості закону видається доречним навести також приклад з рішення у справі **«Гарнага проти України»** (*Garnaga v. Ukraine*), рішення від 16 травня 2013 року, заява № 20390/07, у якій заявниця стверджувала про порушення її прав, гарантованих статтею 8 Конвенції, з огляду на відмову відділом РАЦС щодо заяви заявниці стосовно зміни її по батькові, посилаючись на затвержені Міністерством юстиції України Правила реєстрації актів цивільного стану в Україні, згідно з якими по батькові фізичної особи може бути змінено тільки у разі зміни її батьком свого власного імені:

41. Таким чином, Суд зазначає, що сторони оспорюють те, чи ґрунтується обмеження права заявниці на законі чи на неправильному тлумаченні закону. На час подій чинними були різні положення (див. пункти 17, 20, 21 та 24 рішення), що свідчить про те, що питання зміни по батькові не було визначено з достатньою чіткістю. Проте навіть якщо існує суперечність стосовно правильного тлумачення закону, безперечним є те, що право особи на збереження свого імені, як і право на його зміну, визнається законодавством України. Слід зауважити, що українська система зміни імен видається доволі гнучкою та особа може змінити своє ім'я, дотримуючись спеціальної процедури, яка передбачає тільки мінімальні обмеження, які застосовуються у дуже конкретних випадках, здебільшого пов'язаних з кримінальним судочинством (див. пункт 22 рішення). У той самий час, як видається, будь-яких ширших міркувань для накладення обмежень на зміну імені особи – таких як точний облік населення або зв'язок носіїв певного імені з сім'єю – державними органами не висувається. За такої ситуації майже повної свободи зміни імені або прізвища особи обмеження, накладені на зміну по батькові, не видаються належним чином та достатньою мірою мотивованими національним законодавством. Крім того, державними органами не було надано жодного обґрунтування позбавлення заявниці її права приймати рішення з цього важливого аспекту її приватного та сімейного життя, і таке обґрунтування не було встановлено жодним іншим способом. Оскільки державні органи не забезпечили балансу відповідних інтересів, про які йдеться (див. пункт 38 вище), вони не виконали своє позитивне зобов'язання щодо забезпечення права заявниці на повагу до її приватного життя. Відповідно Суд вважає, що у цій справі було порушення статті 8 Конвенції.

2) Обмеження повинне переслідувати законну мету, зазначену у другому пункті відповідної статті Конвенції.

Легітимна мета

132. Суд зазначає, що, згідно з пунктами 2 статей 9 та 11 Конвенції, обмеження права на свободу віросповідання та зібрань необхідно тлумачити вузько, таким чином, щоб їх перелік був абсолютно вичерпним, а їх визначення обов'язково чітким (*mutatis mutandis*, рішення *«Sidiropoulos and Other v. Greece»* від 10 липня 1998 р., Reports of Judgments and Decisions 1998-IV, п. 38). Легітимні цілі, вичерпний перелік яких містить ця норма, включають: інтереси громадської безпеки, охорону громадського порядку, здоров'я чи моралі, захист прав та свобод інших осіб (див. пункт 114 рішення).

[...]

134. Громада-заявник зазначила, що втручання не переслідувало легітимну мету, як того вимагає пункт 2 статті 9 Конвенції. Зокрема, необхідно було розрізняти членів парафії та мирян, які відвідували церемонії, але не брали участі у веденні справ церкви чи засіданнях Парафіяльних зборів. Миряни ніколи не висловлювали бажання стати членами Парафії. Зокрема, склад громади-заявника був практично незмінним з 1989 року, а склад керівного органу – Парафіяльних зборів – постійно налічував від 22 до 30 членів. Приймаючи нових членів, Збори керувалися статтею 2.12 статуту.

135. Громада-заявник зазначила, що Уряд намагався замінити справжній склад Парафії її попереднім неіснуючим аналогом з осіб, які ніколи не належали до Парафії, але були змушені представниками Московського Патріархату брати участь в «загальних зборах Парафії» в січні 2000 року з метою змусити справжніх членів Парафії піти з неї та задля уникнення передачі церкви та релігійної громади Київському Патріархату. Відповідно до статуту (див. пункт 14 рішення) членства можна було набути згідно з умовами, викладеними в ньому (див. статтю 2.12 статуту), та за наявності більшості голосів Парафіяльних зборів (стаття 2.1). Тому громада-заявник вважала, що її було незаконно вигнано з церкви, яку вона раніше займала та якою керувала.

136. З огляду на обставини справи та мотивацію національних судів, які підтримали відмову Київської міської державної адміністрації зареєструвати зміни та доповнення до статуту, Суд вважає, що оскаржуване втручання мало легітимну мету відповідно до пункту 2 статті 9, а саме: захист громадського порядку та безпеки і прав інших осіб.

Рішення у справі **«Свято-Михайлівська Парафія проти України»**
(*Svyato-Mykhaillivska Parafia v. Ukraine*)
від 14 червня 2007 року, заява № 77703/01.

3) Обмеження повинне бути «необхідним у демократичному суспільстві»:

Не є достатнім, щоб втручання, яке розглядається, належало до винятків, перелічених у пункті 2 статті 10, так само не є достатнім, щоб таке втручання виправдовувалося тим, що його предмет належить до якоїсь визначеної категорії або підпадає під дію правової норми, викладеної у формі загальних і безумовних понять: Суд має переконатися у тому, що втручання, з огляду на факти і обставини конкретної справи, яку він розглядає, справді було необхідним.

Рішення у справі **«Санді Таймс» проти Сполученого Королівства»**
(*Sunday Times v. the United Kingdom*) від 26 березня 1979 р., п. 65.

«Необхідність у демократичному суспільстві». Застосування принципу пропорційності

У більшості справ головним є питання, чи було втручання у свободу вираження поглядів заявника «необхідним у демократичному суспільстві».

Загалом, «необхідність» будь-якого обмеження здійснення свободи вираження поглядів має бути обґрунтована з усією переконливістю. Звичайно, насамперед національна влада має оцінити, чи існує «нагальна суспільна необхідність», що виправдовує таке обмеження, і тут вона має певну свободу розсуду. Що стосується преси, як у цій справі, то тут національне право на свободу розсуду може суперечити інтересові демократичного суспільства у забезпеченні й підтриманні свободи преси. Так само слід приділити велику увагу цьому інтересові, якщо йдеться про визначення, згідно з пунктом 2 статті 10, відповідності обмеження законно поставленій меті (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі **«Гудвін проти Сполученого Королівства»** (*Goodwin v. Royaume-Uni*) від 27 березня 1996 р., Збірник 1996-II, с. 500-501, п. 40, а також **«Ворм проти Австрії»** (*Worm v. Autriche*) від 29 серпня 1997 р., Збірник, 1997-V, с. 1551, п. 47).

Рішення у справі **«Фрессоз та Руар проти Франції»**
(*Fressoz and Roire v. France*)
від 21 січня 1999 р., заява № 29183/95, п. 45 (iii).

При визначенні питання «необхідності в демократичному суспільстві» держави користуються свободою розсуду, межі якої залежать від сфери, що вступає в конфлікт з гарантованим правом.

ЄСПЛ оцінює пропорційність обмежень, застосованих до свободи вираження поглядів, по відношенню до легітимної мети, якої прагнуть досягти. Будь-яке непропорційне втручання не буде вважатися «необхідним у демократичному суспільстві».

Суд повинен перевірити, чи було втручання виправданим та необхідним у демократичному суспільстві, та, зокрема, чи було воно пропорційним і чи були причини, надані національними органами влади на його виправдання, важливими та достатніми. Таким чином, важливим є визначити, чи належним чином національні органи влади використали свою свободу повноважень, звинувативши заявника у наклепі чи зловживанні посадовим становищем.

Рішення у справі **«Ляшко проти України»** (*Lyashko v. Ukraine*)
від 10 серпня 2006 р., заява № 21040/02, п. 47.

Наприклад, у рішенні у справі **«Фрессоз та Руар проти Франції»** ЄСПЛ виклав свої міркування таким чином:

Суд повинен, зокрема, визначити, чи становила мета захисту конфіденційності фінансової інформації, що була законною сама по собі, розумне і достатнє виправдання такого втручання. З цього приводу слід зазначити, що, якщо засудження заявників ґрунтувалося тільки на опублікуванні в газеті «Канар аншене» копій податкових декларацій, які, як з'ясувалося, були передані п. Фрессозу і п. Руару на порушення професійної таємниці, тоді, безперечно, йшлося про розкриття конфіденційної інформації. Проте постає запитання: чи залишався ще інтерес щодо збереження конфіденційності інформації, зміст якої вже був опублікований (рішення у справах **«Вебер проти Швейцарії»** (*Weber v. Suisse*) від 22 травня 1990 р., серія А, № 177, п. 51 і **«Ферайнінг Вікблад Блюф» проти Нідерландів»** (*Vereniging Weekblad Bluf v. Paus-Bas*) від

9 лютого 1995 р., серія А, № 306-А, п. 41) і міг бути відомий великій кількості осіб? Як визнав Уряд, існує деяка прозорість стосовно інформації про зарплату і про її підвищення. Платники податків, які проживають в одному комунальному окрузі, можуть ознайомитися зі списком платників податків своєї комуни, де вказано розмір доходу, з якого стягуються податки, і сума податку, яку сплачує кожна особа (див. пункти 26 і 48 рішення). Така інформація, навіть якщо вона широко не розголошується, є, таким чином, доступною для великої кількості осіб, які можуть передавати її іншим. Хоча й існує заборона на опублікування податкових декларацій, інформація, яка в них містилася, вже не була конфіденційною. До речі, інформація про зарплату таких керівників великих підприємств, як п. Кальве, регулярно публікується у фінансових оглядах; причому другий заявник стверджував, і це не заперечувалося, що він звернувся по таку інформацію для того, щоб перевірити розмір зарплати п. Кальве (див. пункт 19 рішення). Отже, нагальної необхідності у захисті інформації як конфіденційної не існувало. (п. 53).

Якщо, як це визнає Уряд, інформація про щорічний дохід пана Кальве є законною, а її розголошення дозволеним, тоді засудження заявників лише на тій підставі, що вони опублікували її підтвердження, а саме – податкові декларації, не може бути виправдане у контексті статті 10. (п. 54)

Вартою уваги є аргументація ЄСПЛ, зокрема, щодо застосування принципу пропорційності, у справі **«Йорданова та інші проти Болгарії»** (*Yordanova and Others v. Bulgaria*), рішення від 24 квітня 2012 року, заява № 25446/06 (заплановане виселення ромів із встановленого поселення без будь-яких пропозицій щодо забезпечення новим житлом становило б порушення статті 8 Конвенції).

Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції (стаття 8 Конвенції)

Особливості та сфера застосування статті 8 Конвенції

Звернути увагу на:

- поняття «поваги» до приватного та сімейного життя, в розумінні ЄСПЛ;
- сферу дії статті 8 Конвенції (4 сфери особистої автономії особи: приватне та сімейне життя, житло, кореспонденція), обсяг прав, гарантованих нею;
- автономне тлумачення понять;
- взаємозв'язок прав, гарантованих статтею 8 Конвенції, і «класичної» класифікації справ, що можуть розглядатися в судах адміністративної юрисдикції (житлові спори, у сфері містобудування, охорони довкілля тощо);
- структуру статті 8 Конвенції;
- негативні та позитивні зобов'язання держави за статтею 8 Конвенції;
- процедуру залучення зацікавлених осіб до процесу прийняття рішень;
- значення належних юридичних процедур під час розгляду справ щодо прав, які гарантовані статтею 8 Конвенції;
- оцінювання судом обсягу дискреційних повноважень суб'єктів, уповноважених на виконання функцій держави;
- обов'язок національних органів перевірити всі можливі варіанти вирішення проблеми.

Вже у своєму першому рішенні у справі за статтею 8 Конвенції – **«Бельгійській мовній справі»** (*Belgian Linguistics case*) від 23 липня 1968 року⁹¹ – ЄСПЛ зазначив, що ця стаття «має в основному на меті захист індивіда від свавільного втручання органів державної влади в його приватне і сімейне життя», що дало підстави для трактування «права на повагу», передбаченого пунктом 1 статті 8, перш за все, як обов'язку невтручання держави у приватну сферу громадян⁹².

Важливо зазначити, що переважна більшість українських справ, у яких констатовано порушення ст. 8 Конвенції, є унікальними, не клоновими.

Стаття 8 Конвенції, як і деякі інші статті, наприклад 9-11, гарантує права, які не є абсолютними (вони зазначені у п. 1 цієї статті) та обмеження яких може бути

⁹¹ Інша назва – «Справа про мови в Бельгії» (справа щодо деяких аспектів закону про використання мов у освіті в Бельгії), заяви №№ 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64.

⁹² Див., наприклад: Неделек Б. Стаття 8 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод. – В кн.: Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О.Л. Жуковської. – К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – С. 348.

виправдане і не становитиме порушення, за умови дотримання сукупності умов (визначених у частині 2 статті) – у випадках, коли втручання здійснюється «згідно із законом», переслідує «легітимну мету» та є «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення однієї чи кількох легітимних цілей, зазначених у цій статті. Цю сукупність вимог виправданості втручання у права, гарантовані статтями 8-11, називають «трискладовим тестом», і цей термін усе частіше використовується у науковому обігу.

Для практичного застосування практики ЄСПЛ за ст. 8 Конвенції вкрай важливо розуміти алгоритм діяльності ЄСПЛ, структуру його рішень та виокремити ті положення, які українські юристи, за аналогією з національною термінологією, називають «правовими позиціями» ЄСПЛ – хоча сам Суд не використовує такого терміна, на відміну, наприклад, від терміна «усталена практика» (*well-established case law*, *WECL*)⁹³.

Алгоритм розгляду справ доволі простий: спершу Суд з'ясовує, чи належать правовідносини, щодо яких подана скарга, до сфери дії ст. 8 Конвенції, у випадку якщо належать, то Суд вирішує питання, чи мало місце втручання у права та/або чи має держава позитивні зобов'язання щодо гарантування поваги до приватного/ сімейного життя/житла/кореспонденції, і зрештою – чи виправдане втручання (чи дотримано позитивний обов'язок держави) відповідно до вимог п. 2 ст. 8 Конвенції.

При цьому кожен з етапів (кроків) алгоритму є критично важливим та виконує власні функції. Варто зауважити, що, аналізуючи застосування практики ЄСПЛ під час здійснення правосуддя (за даними аналізу рішень з Єдиного державного реєстру судових рішень), можна дійти висновку, що окремі змістові помилки застосування зумовлені або нерозумінням сфери дії відповідної статті Конвенції, або нерозумінням структури рішення ЄСПЛ та невмінням віднайти в ньому усталену практику Суду, його загальні принципи вирішення справ за скаргами щодо порушень прав, гарантованих Конвенцією, та відокремити їх від позицій сторін у справі, нерозумінням послідовності аналізу Судом виправданості втручання тощо.

Варто зауважити, що ЄСПЛ виробив автономне, доволі широке тлумачення понять, що охоплюються сферою дії статті 8 Конвенції. До прикладу, поняття «сімейного життя» охоплює не лише формальні, але й «інші «сімейні зв'язки», які існують де-факто і характеризуються достатньою сталістю» (наприклад, рішення у справі «**Кроон та інші проти Нідерландів**» (*Kroon and Others v. the Netherlands*) від 27 жовтня 1994 року, серія А, № 297-С, п. 30).

Розглянемо більш детально концепцію «**приватного життя**».

Концепція «приватного життя» в розумінні статті 8 Конвенції

Поняття «приватне життя» у практиці ЄСПЛ не є чітко визначеним, і охоплює широкий спектр питань, серед яких:

⁹³ Рішення ЄСПЛ у справі *Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland* [Велика Палата] від 27 червня 2017 року, заява № 931/13, п. 136. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175121>

- визначення персональної ідентичності (вибір імені, способу одягатись, зовнішній вигляд, сексуальна ідентичність тощо (див., наприклад, рішення у справі «**В. проти Франції**» (*B. v. France*) від 25 березня 1992 року, Серія А, № 232-С, п. 63; «**Бургартц проти Швейцарії**» (*Burghartz v. Switzerland*) від 22 лютого 1994 р., серія А, № 280-В, п. 24; «**Даджен проти Сполученого Королівства**» (*Dudgeon v. the United Kingdom*) від 22 жовтня 1991 року, серія А, № 45, п. 41);
- деякі аспекти фізичного та соціального «я» особи («**Мікулич проти Хорватії**» (*Mikulić v. Croatia*), рішення від 7 лютого 2002 р., заява № 53176/99, п. 53);
- ім'я, прізвище особи (зміна, написання) («**Гійо проти Франції**» (*Guillot v. France*) (№ 1), рішення від 23 вересня 1996 р., заява № 22500/93; «**Булгаков проти України**» (*Bulgakov v. Ukraine*), рішення від 11 вересня 2007 р., заява № 59894/00); «**Гарнага проти України**» (*Garnaga v. Ukraine*), рішення від 16 травня 2013 року, заява № 20390/07);
- право визначати своє приватне життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб («**Пек проти Сполученого Королівства**» (*Peck v. the United Kingdom*), рішення від 28 січня 2003 р., заява № 44647/98);
- право на доступ до інформації, пов'язаної з особою та визначенням її правового статусу («**Гаскін проти Сполученого Королівства**» (*Gaskin v. the United Kingdom*), рішення від 7 липня 1989 р., серія А, № 159, п. 39; «**Мікулич проти Хорватії**» (*Mikulić v. Croatia*), рішення від 7 лютого 2002 р., заява № 53176/99; «**Од'євр проти Франції**» (*Odièvre v. France*), рішення від 13 лютого 2003 р., заява № 42326/98);
- відсутність численних щоденних незручностей, пов'язаних з ідентифікацією особи («**Смірнова проти Росії**» (*Smirnova v. Russia*), рішення від 24 липня 2003 р., заяви №№ 46133/99 та 48183/99);
- персональні дані про людину («**Копланд проти Сполученого Королівства**» (*Copland v. the United Kingdom*), рішення від 3 квітня 2007 р., заява № 62617/00);
- встановлення та підтримання стосунків з іншими людьми та зовнішнім світом («**Бургартц проти Швейцарії**» (*Burghartz v. Switzerland*), рішення від 22 лютого 1994 р., серія А, № 280-В, п. 47; «**Німітц проти Німеччини**» (*Niemietz v. Germany*) від 16 грудня 1992 р., серія А, № 251-В, п. 29); стосунки професійного або ділового характеру («**Олександр Волков проти України**» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*), рішення від 9 січня 2013 р., заява № 21722/11, «**Куликов та інші проти України**» (*Kulykov and Others v. Ukraine*), рішення від 19 січня 2017 р., зави № 5114/09 та 17 інших, «**Денісов проти України**» (*Denisov v. Ukraine*), рішення від 25 вересня 2018 р., заява № 76639/11; репутація, професійні перспективи («**Полях та інші проти України**» (*Polyakh and Others v. Ukraine*), рішення від 17 жовтня 2019 р., заява № 58812/15 та 4 інші заяви);
- здоров'я людини, медичне втручання («**Гласс проти Сполученого Королівства**» (*Glass v. the United Kingdom*), рішення від 9 березня 2004 р., заява № 61827/00), вільне розпорядження своїм тілом («**Крістіна Гудвін проти Сполученого Королівства**»), рішення від 11 липня 2002 р.;
- збирання медичних даних, складання історії хвороби, конфіденційність медичних даних («**Пантелеєнко проти України**» (*Panteleyenکو v. Ukraine*),

рішення від 29 червня 2006 р., заява № 11901/02, **«Заїченко проти України» (№ 2)** (*Zaichenko v. Ukraine* (no. 2)), рішення від 26 лютого 2015 р., заява № 45797/09, **«Суріков проти України»** (*Surikov v. Ukraine*), рішення від 26 січня 2017 р., заява № 42788/06, **«Раду проти Молдови»** (*Radu v. the Republic of Moldova*), рішення від 15 квітня 2014 р., заява № 50073/07, **«S. і Марпер проти Сполученого Королівства»** (*S. and Marper v. the United Kingdom*), рішення від 4 грудня 2008 р., заяви №№ 30562/04 та 30566/04);

- право особи на фізичну і моральну (психічну) цілісність (**«Х та Y проти Нідерландів»** (*X and Y v. the Netherlands*), рішення від 26 березня 1985 р., серія А, № 91, п. 22, **«Юрій Волков проти України»** (*Yuriy Volkov v. Ukraine*), рішення від 19 грудня 2013 р., заява № 45872/06, **«Акопян проти України»** (*Akopyan v. Ukraine*), рішення від 5 червня 2014 р., заява № 12317/06);
- право особи на безпечне довкілля (**«Лопес Остра проти Іспанії»** (*Lopez Ostra v. Spain*), рішення від 9 грудня 1994 р. заява № 16798/90, **«Геттон та інші проти Сполученого Королівства»** (*Hatton and others v. the United Kingdom*), заява № 36022/97, **«Фадєєва проти Росії»** (*Fadeyeva v. Russia*), рішення від 9 червня 2005 р., заява № 55723/00); **«Дубецька та інші проти України»** (*Dubetska and Others v. Ukraine*), рішення від 10 лютого 2011 р., заява № 30499/03, **«Гримковська проти України»** (*Grimkovskaya v. Ukraine*), рішення від 21 липня 2011 року, заява № 38182/03, **«Дземюк проти України»** (*Dzemyuk v. Ukraine*), рішення від 4 вересня 2014 р., заява № 42488/02);
- право на приватний простір та ін.

Як зазначалося вище, передусім ЄСПЛ вирішує питання застосовності скарги, тобто з'ясовує, чи охоплюються правовідносини, щодо яких подана скарга, до сфери дії ст. 8 Конвенції. Не завжди відповідь є ствердною. Так, у справі **«Денісов проти України»** (*Denisov v. Ukraine*), яке у базі даних HUDOC позначене як ключове (*key case*), ЄСПЛ, враховуючи, що звільнення заявника з посади голови суду мало обмежений негативний вплив на його приватне життя та не досягло необхідного рівня серйозності, визнав незастосовною статтю 8 Конвенції, а скаргу у цій частині – непринятною:

88. Уряд стверджував, що право здійснювати адміністративні функції у суді не підпадало під дію статті 8 Конвенції. На відміну від згаданої справи **«Олександр Волков проти України»** (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*) та справи «Озпінар проти Туреччини» (*Özpinar v. Turkey*) (заява № 20999/04, від 19 жовтня 2010 року), заявник у цій справі з посади судді не звільнявся. З огляду на цю важливу відмінність, скарга була несумісною з Конвенцією за критерієм *ratione materiae*.

89. Уряд також доводив, що навіть якщо припустити, що стаття 8 Конвенції була застосовною, звільнення заявника з його адміністративної посади мало дуже незначний вплив на його приватне життя. Заявник, ймовірно, змінив кабінет у тій самій будівлі суду та отримував дещо нижчу заробітну плату. Отже, він не зазнав «суттєвої шкоди» і скарга мала бути оголошена непринятною відповідно до підпункту «b» пункту 3 та пункту 4 статті 35 Конвенції.

90. Щодо суті Уряд стверджував, що, на відміну від справи **«Олександр Волков проти України»** (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*), застосовне національне законодавство було достатньо чітким та передбачуваним у його застосуванні;

втручання переслідувало законні цілі в інтересах громадської безпеки, економічного добробуту країни, запобігання заворушенням чи злочинам та захист прав інших осіб. Уряд доводив, що недоліки у роботі заявника загрожували належному відправленню правосуддя Київським апеляційним адміністративним судом, юрисдикція якого поширювалась на декілька областей країни. За цих обставин втручання було необхідним для досягнення наведених законних цілей. [...]

118. У цій справі Суд має відповісти на питання, чи вплинуло звільнення заявника з посади голови апеляційного суду із залишенням його на посаді судді на його приватне життя таким чином, що це призвело до застосовності статті 8 Конвенції.

119. Спочатку Суд розгляне напрямок, за яким у цьому трудовому спорі може виникнути питання, пов'язане з приватним життям: або через підстави для звільнення заявника, або через наслідки для його приватного життя.

120. Явні підстави для звільнення заявника з посади голови Київського апеляційного адміністративного суду були чітко обмежені його діяльністю на державному рівні, зокрема його стверджуваними недоліками в управлінні, які нібито підірвали належну роботу суду. Ці підстави пов'язані лише з адміністративними завданнями заявника на робочому місці та не мають жодного зв'язку з його приватним життям. З огляду на відсутність будь-яких таких аспектів у підставах для його звільнення, необхідно визначити у світлі доказів або обґрунтованих тверджень заявника, чи мав цей захід серйозні негативні наслідки для аспектів, що становлять його «приватне життя», а саме: (i) його «внутрішнього кола», (ii) його можливості встановлювати та розвивати відносини з іншими людьми або (iii) його репутації.

121. Щодо наслідків звільнення заявника, то перше питання, яке виникає, полягає в тому, чи існують підстави для порушення питання за статтею 8 Конвенції у світлі принципу виключення, встановленого в рішенні у справі **«Йільберг проти Швеції»** (*Gillberg v. Sweden*) (див. пункт 98). Згідно з цим принципом, коли оскаржувані негативні наслідки обмежуються наслідками незаконної поведінки, які були передбачуваними для заявника, то на статтю 8 Конвенції не можна посилається, щоб стверджувати, що вони вплинули на приватне життя. Слід зазначити, що в рішенні у справі **«Йільберг проти Швеції»** (*Gillberg v. Sweden*) факт незаконної поведінки заявника був беззаперечним (див. згадане рішення у справі **«Йільберг проти Швеції»** (*Gillberg v. Sweden*), пункт 71), тоді як у цій справі заявник оскаржив саму наявність неправомірної поведінки, що означає, що захід, пов'язаний з його юридичною відповідальністю, а саме його звільнення, не міг бути передбачуваним наслідком його поведінки на посаді голови апеляційного суду. За таких обставин ця справа відрізняється від справи **«Йільберг проти Швеції»** (*Gillberg v. Sweden*) і Суд не може застосовувати цей підхід.

122. Щодо наслідків звільнення заявника для його «внутрішнього кола» він доводив, що його звільнення призвело до зменшення його заробітної плати та його майбутньої пенсії. Цей аргумент повинен розглядатися як такий, що пов'язаний із погіршенням матеріального добробуту заявника та його сім'ї. Хоча матеріальний аспект є важливим для цілей застосовності цивільного аспекту статті 6 Конвенції, цей висновок не породжує автоматично питання

в межах статті 8 Конвенції. У цій справі заявник не надав доказів того, що подальше зменшення його місячної заробітної плати (див. пункт 22) серйозно вплинуло на «внутрішнє коло» його приватного життя. За відсутності таких доказів було б спекулятивним припустити протилежне. Немає жодних інших ознак того, що оскаржуваний захід вплинув на «внутрішнє коло» приватного життя заявника.

123. Щодо встановлення та підтримки відносин з іншими людьми, то звільнення заявника з посади голови Київського апеляційного адміністративного суду не призвело до його відсторонення від професії. Він продовжив працювати як звичайний суддя та залишався у тому самому суді разом зі своїми колегами. Заявник не висував жодних інших тверджень з цього приводу. З цього випливає, що навіть якщо його можливості встановлювати та підтримувати відносини, у тому числі професійного характеру, могли зазнати впливу, немає жодного фактичного підґрунтя для висновку, що такі наслідки були суттєвими. Насамкінець, вбачається недоречним оцінювати ступінь та якість відносин у приватному житті з точки зору адміністративних посад та функцій.

124. Залишається відкритим питання, чи посягнув оскаржуваний захід на репутацію заявника у спосіб, який мав серйозний відбиток на його позові серед інших, що призвело до серйозного впливу на його взаємодію із суспільством. Суд розгляне це питання з точки зору професійної та соціальної репутації.

125. Щодо професійної репутації заявника Суд зазначає, що його основною професійною функцією була робота судді. Професія судді вимагала від нього володіння спеціальними знаннями, освітою, навичками та досвідом. Основну частину своєї заробітної плати заявник отримував саме за його роботу на цій посаді. У той же час успішне виконання обов'язків голови суду чи адміністративних повноважень у суді не є, власне кажучи, характерною ознакою професії судді. Отже, об'єктивно судова функція становила основну роль професії заявника. Якою б важливою та престижною не була його посада голови суду у судовій сфері та як би вона суб'єктивно не сприймалась і не цінувалась заявником, вона не була пов'язана з основною сферою його професійної діяльності.

126. У провадженні, про яке йдеться, національні органи влади жодного разу не розглядали діяльність заявника як судді та не висловлювали жодної думки щодо його суддівської кваліфікації та професіоналізму. Рішення у справі заявника стосувалися лише його управлінських навичок, тоді як питання щодо його професійної ролі як судді не порушувалось. Цей обмежений розгляд та критика не можуть вважатись такими, що стосуються основної професійної репутації заявника. У зв'язку з цим справа, що розглядається, суттєво відрізняється від згаданої справи **«Олександр Волков проти України»** (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*), у якій заявник був підданий критиці та до нього було застосоване дисциплінарне стягнення у зв'язку з його діяльністю як судді.

127. Далі Суд звертає увагу на аргумент заявника про те, що після роботи на посадах голови суду протягом двадцяти п'яти років, посада голови Київського апеляційного адміністративного суду становила вершину його юридичної кар'єри, а його звільнення підірвало думку його колег щодо його компетентності. Проте заявник не продемонстрував, яким чином ця стверджувана втрата поваги, навіть якщо припустити, що вона вплинула

на основу його професійної репутації, завдала серйозної шкоди у його професійному оточенні. У будь-якому випадку, у розпорядженні Суду немає достатньо матеріалів для того, щоб дійти висновку, що стверджувана втрата поваги досягла високого ступеню серйозності, який вимагається статтею 8 Конвенції, як це було зазначено у пунктах 116 та 117.

128. Зокрема, заявник не обґрунтував, яким чином його звільнення з посади вплинуло на його подальшу кар'єру судді. Суд зазначає, що звільнення заявника не виключало можливості його повторного призначення, навіть якщо це було суто теоретичним, з огляду на його похилий вік. У будь-якому випадку, цей захід не мав суттєвого впливу, з огляду на його тривалість, оскільки він обмежувався приблизно дворічним періодом, який залишався заявнику на службі у судовій системі до досягнення ним пенсійного віку (див. статтю 125 Конституції України, наведену у пункті 26).

129. Щодо соціальної репутації у цілому, то критика з боку органів влади не вплинула у більш ширшому етичному аспекті на особистість та характер заявника. Хоча звільнення заявника ґрунтувалось на висновках про порушення службових обов'язків при відправленні правосуддя, воно не містило жодного обвинувачення у навмисній неналежній чи злочинній поведінці. Моральні якості заявника не були поставлені під сумнів і в оскаржуваних рішеннях немає докорів такого характеру (див. для порівняння рішення у справах **«Лекавічєн проти Литви»** (*Lekavičienė v. Lithuania*), заява № 48427/09, від 27 червня 2017 року, та **«Янкаускас проти Литви № 2»** (*Jankauskas v. Lithuania (no. 2)*), заява № 50446/09, від 27 червня 2017 року).

130. Твердження заявника про те, що рішення про його звільнення було розповсюджено у засобах масової інформації та стало відоме невизначеній кількості осіб, як таке, не демонструє суттєвої шкоди для його професійної та соціальної репутації. До того ж заявник не навів в обґрунтування свого твердження конкретних деталей щодо осіб, відповідальних за опублікування такої інформації, та щодо того, яке вона мала охоплення та вплив.

131. Зрештою, у матеріалах справи немає доказів на підтримку твердження заявника щодо серйозності шкоди для його репутації, з огляду на шкоду, завдану інтересам його дітей, та негативний вплив цієї шкоди на його приватне життя. Це твердження не висувалось на національному рівні та не було обґрунтоване у провадженні у цьому Суді.

132. Заявник не навів ані у цьому Суді, ані на національному рівні будь-яких конкретних обставин, які б вказали на те, що цей захід мав серйозний вплив на його приватне життя.

133. Отже, аналізуючи суб'єктивне сприйняття заявника на фоні об'єктивних обставин та оцінюючи матеріальний та нематеріальний вплив його звільнення на підставі доказів, наявних у Суду, можна дійти висновку, що звільнення мало обмежені негативні наслідки для приватного життя заявника та не перевищували рівень серйозності настільки, щоб порушити питання за статтею 8 Конвенції.

134. З огляду на те, що причини звільнення заявника не були пов'язані з його «приватним життям» у розумінні статті 8 Конвенції і наслідки цього заходу не вплинули на його «приватне життя», Суд доходить висновку, що ця стаття не є

застосовною. Отже, зауваження Уряду з цього приводу мають бути прийняті, а скарга має бути відхилена як несумісна з Конвенцією за критерієм *ratione materiae* відповідно до підпункту «а» пункту 3 та пункту 4 статті 35 Конвенції. У світлі цього висновку немає необхідності розглядати друге заперечення Уряду на підставі підпункту «b» пункту 3 статті 35 Конвенції.

Рішення у справі **«Денісов проти України»** (*Denisov v. Ukraine*) від 25 вересня 2018 року, заява № 76639/11.

На відміну від наведеного рішення у справі **«Олександр Волков проти України»**, Суд дійшов висновку про застосовність ст. 8 Конвенції, позаяк звільнення заявника з посади судді вплинуло на широке коло його стосунків з іншими людьми, включаючи стосунки професійного характеру. Подібним чином, воно мало наслідки і для «кола його близьких», оскільки втрата роботи мала відчутні наслідки для матеріального добробуту заявника та його сім'ї. Крім того, причина звільнення заявника, а саме порушення присяги судді, свідчить про те, що під впливом опинилась і його професійна репутація. У цій справі Суд дійшов висновку, що втручання у право заявника на повагу до його приватного життя було незаконним: воно не відповідало національному законодавству та, більше того, чинне національне законодавство не відповідало вимогам передбачуваності та належного захисту від свавілля.

Наведені приклади переконливо демонструють значущість визначення застосовності відповідної статті Конвенції до спірних відносин та важливу роль прецедентної практики Суду⁹⁴.

Ще один приклад – справа **«Полях та інші проти України»** (*Polyakh and Others v. Ukraine*), у якій заявники скаржилися на порушення статті 8 Конвенції у зв'язку зі звільненням їх з державної служби на підставі люстраційного закону (Закону України «Про очищення влади»), ЄСПЛ дійшов висновку про застосовність статті 8 Конвенції, визнав, що звільнення заявників із державної служби становило втручання у право на повагу до їхнього приватного життя, проаналізував цей захід втручання щодо кожного із заявників із застосуванням підходу, заснованого на наслідках, та констатував порушення статті 8 Конвенції щодо усіх п'яти заявників, з огляду на те, що втручання не було необхідним у демократичному суспільстві.

205. Суд встановив, що існують певні типові аспекти приватного життя, на які можуть вплинути звільнення, пониження в посаді, відмова у доступі до професії або інші подібні несприятливі заходи. До цих аспектів входить (i) «внутрішнє коло» заявника, (ii) можливість заявника встановлювати та розвивати відносини з іншими людьми та (iii) соціальна і професійна репутація заявника. У таких спорах існують два напрямки за якими, як правило, виникають питання, пов'язані з приватним життям: або через підстави вжиття оскаржуваного заходу (у такому випадку Суд застосовує підхід, заснований на підставах), або, у деяких справах, через наслідки для приватного життя (у такому випадку Суд застосовує підхід, заснований на наслідках) (див. рішення у справі **«Денісов проти України» [ВП]** (*Denisov v. Ukraine*) [GC], заява № 76639/11, пункт 115, від 25 вересня 2018 року).

⁹⁴ Донець В.А. Застосування практики Європейського суду з прав людини у спорах щодо проходження публічної служби, звільнення з публічної служби // Слово Національної школи суддів України – 2018. – № 4(25). – С. 82. URL: http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/Shkola_suddiv_4_2018.pdf

206. Під час застосування підходу, заснованого на наслідках, вирішального значення набуває рівень суворості, з огляду на всі наведені аспекти. Саме заявник має переконливо продемонструвати, що цей рівень був досягнутий у його справі. Заявник має надати докази, які підтверджуватимуть наслідки оскаржуваного заходу. Суд визнає, що стаття 8 Конвенції є застосовною лише за умови, якщо ці наслідки є дуже серйозними та значною мірою впливають на його приватне життя (див. там само, пункт 116).

207. Оцінюючи застосовність статті 8 Конвенції у цій справі, Суд зазначає, що це положення не може бути застосовним за підходом, що ґрунтується на підставах: Закон «Про очищення влади» був застосований до заявників у зв'язку з тим, що вони обіймали посади державної служби, коли при владі був п. Янукович або, у випадку п'ятого заявника, посаду у Комуністичній партії Української РСР, і не стосувалося їхнього приватного життя.

208. Щодо підходу, заснованого на наслідках, Суд зазначає, що Закон «Про очищення влади» вплинув на заявників у трьох аспектах:

(i) їх звільнили з державної служби;

(ii) до них було застосовано заборону обіймати посади державної служби на строк десять років, та

(iii) відомості про осіб заявників було внесено до загальнодоступного в мережі Інтернет Єдиного державного реєстру осіб, щодо яких застосовано положення Закону «Про очищення влади».

209. Суд вважає, що поєднання цих заходів мало дуже серйозні наслідки для здатності заявників встановлювати і розвивати відносини з іншими та їхньої соціальної і професійної репутації, а також значною мірою вплинуло на них. Вони не були просто відсторонені, понижені або переведені на менш відповідальну посаду, а звільнені із заборону обіймати посади державної служби, одразу втративши всі свої винагороди (див., як протилежний приклад стосовно останнього, ухвалу щодо прийнятності у справі **«Дж.Б. та інші проти Угорщини»** (*J.B. and Others v. Hungary*), заява № 45434/12 та 2 інші заяви, пункти 132 і 133, від 27 листопада 2018 року). Їм було заборонено обіймати будь-які посади державної служби, у сфері, в якій вони багато років працювали як державні службовці.

210. Відомості про застосування до заявників заходів, передбачених Законом «Про очищення влади», було одразу оприлюднено, ще до того, як було розглянуто їхні позови (див. пункти 98-100 проміжного висновку Венеційської комісії щодо цього у пункті 107). Закон «Про очищення влади» не вимагав будь-якого доведення індивідуальної вини, а його оголошена мета полягала в «очищенні» державної служби від осіб, які асоціювалися із «узурпацією влади», підривом основ національної безпеки та оборони і порушеннями прав людини (див. пункт 72). За таких обставин застосування заходів, передбачених Законом «Про очищення влади», ймовірно було тісно пов'язано із соціальною та професійною стигматизацією, як стверджували заявники (див. пункт 200). Не стверджувалося, що на практиці Закон не мав такого ефекту (див., для порівняння, згадане рішення у справі **«Анчев проти Болгарії»** (*Anchev v. Bulgaria*), пункт 106).

211. Суд дійшов висновку, що стаття 8 Конвенції є застосовною.

Рішення у справі **«Полях та інші проти України»**
(*Polyakh and Others v. Ukraine*)
від 17 жовтня 2019 року, заява №58812/15 та 4 інші заяви.

У цій справі, після рішення про застосовність статті 8 Конвенції, ЄСПЛ визнав, що звільнення заявників з державної служби становило втручання у право на повагу до їхнього приватного життя, проаналізував цей захід втручання щодо кожного із заявників із застосуванням підходу, заснованого на наслідках та констатував порушення статті 8 Конвенції щодо усіх п'яти заявників, з огляду на те, що втручання не було необхідним у демократичному суспільстві.

Розглянемо наступні кроки алгоритму розгляду справ за статтею 8.

Втручання у права, гарантовані статтею 8 Конвенції

Як вже зазначалося, сфера дії статті 8 Конвенції доволі широка – «стаття 8 прагне захистити чотири сфери особистої автономії – приватне життя, сімейне життя, житло особи та її власну кореспонденцію – ці сфери не є взаємовиключними, і один засіб може одночасно втручатися і в приватне і сімейне життя»⁹⁵:

Як свідчить досвід розробки навчального курсу, присвяченого гарантіям ст. 8 Конвенції, для суддів цивільної, кримінальної та адміністративної спеціалізацій, та проведення тренінгів для тренерів щодо його викладання в Національній школі суддів України⁹⁶, особливі труднощі у практичній діяльності суддів викликає розмежування концепцій «втручання у права», гарантовані Конвенцією, та «визнання Судом порушення» цих прав. Ототожнення втручання та порушення у подальшому спричиняє помилки в застосуванні практики ЄСПЛ на національному рівні.

В українській мові «втручатися» має два значення: по-перше, самочинно займатися чиймись справами, втручатися в чий-небудь стосунки тощо; по-друге (рідко) – входити, проникати куди-небудь, у що-небудь⁹⁷. Відповідно, втручання – це дія за вищенаведеними значеннями. У рішеннях Суду англійською мовою використовується термін «interference», французькою – «ingérence»⁹⁸.

Узагальнимо випадки втручання у кожен зі сфер особистої автономії особи, а також приклади, коли однією дією/засобом відбулося втручання у кілька сфер особистої автономії, що захищаються ст. 8 Конвенції, у справах проти України, які можуть бути застосовані в адміністративному судочинстві.

⁹⁵ Практичний посібник щодо прийнятності заяв // Conseil de l'Europe / Cour européenne des droits de l'homme, 2014 [Рада Європи / Європейський суд з прав людини], 2014. С. 72. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_UKR.pdf.

⁹⁶ Див.: Завершальний тренінг для тренерів з викладання Конвенції та практики Європейського суду з прав людини. URL : <http://www.nsj.gov.ua/ua/news/zavershalniy-trening-dlya-treneriv-zvikladannya-konventsii-ta-praktiki-evropeyskogo-sudu-z-prav-ludin>

⁹⁷ Словник української мови: в 11 т. – Т. 1, 1970. С. 777. URL: <http://sum.in.ua/s/vtruchatysja>

⁹⁸ Рішення ЄСПЛ у справі *Sagan c. Ukraine* від 23 жовтня 201 року, заява № 60010/08, п. 39, 58. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187492>

Зокрема, випадками втручання в право на повагу до **приватного життя** є:

- збирання міліцією відомостей про заявника у контексті його судово-психіатричної експертизи (п. 120 рішення у справі **«Заїченко проти України» (№ 2)** (*Zaichenko v. Ukraine (no. 2)*) від 26 лютого 2015 року, заява № 45797/09);
- використання персональних даних (відомостей про те, що у 1981 році заявника було визнано таким, що страждає на розлад, пов'язаний з психічним захворюванням, і це було підставою звільнення його від військової служби) державним підприємством (роботодавцем) з метою відмови йому у призначенні на вищу посаду та цієї інформації третім особам (пп. 75-76 рішення у справі **«Суріков проти України»** (*Surikov v. Ukraine*) від 26 січня 2017 року, заява № 42788/06);
- освідчування особи психіатром державної лікарні і постановка діагнозу «хронічний маячний (або маревний, рос. бредовий) розлад» (п. 82 рішення у справі **«Федоров і Федорова проти України»** (*Fyodorov and Fyodorova v. Ukraine*) від 7 липня 2011 року, заява № 39229/03);
- медичне втручання, здійснене проти волі особи – примусова госпіталізація та лікування в психіатричній лікарні (п. 107 рішення у справі **«Акопян проти України»** (*Akopyan v. Ukraine*) від 5 червня 2014 року, заява № 12317/06);
- звільнення з посади (п. 164, 167 рішення у справі **«Олександр Волков проти України»** (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*) від 9 січня 2013 року, заява № 21722/11; п. 138 рішення у справі **«Куликов та інші проти України»** (*Kulykov and Others v. Ukraine*) від 19 січня 2017 року, заяви № 5114/09 та 17 інших; п. 198, 203 рішення у справі **«Полях та інші проти України»** (*Polyakh and Others v. Ukraine*) від 17 жовтня 2019 року, заява №58812/15 та 4 інші заяви);
- відмова державних органів видати заявнику закордонний паспорт, в якому його ім'я було б написано певним чином, відповідно до бажання заявника, а не правил транслітерації (п. 54 рішення у справі **«Булгаков проти України»** (*Bulgakov v. Ukraine*) від 11 вересня 2007 року, заява № 59894/00) та ін.

Прикладами втручання в право на повагу до **сімейного життя** в українських справах, що розглядалися ЄСПЛ, є:

- відмова адміністрації СІЗО в можливості статевих стосунків між заявником та його дружиною (п. 186 рішення у справі **«Алієв проти України»** (*Aliev v. Ukraine*) від 29 квітня 2003 року, заява № 41220/98);
- відмова особі під час попереднього ув'язнення у задоволенні клопотань про побачення з родиною (п. 81, п. 83 рішення у справі **«Шалімов проти України»** (*Shalimov v. Ukraine*) від 4 березня 2010 року, заява № 20808/02; п. 20, п. 21 рішення у справі **«Фельдман проти України (№2)»** (*Feldman v. Ukraine (no. 2)*) від 12 січня 2012 року, заява № 42921/09);
- відмова в забезпеченні етапування особи, яка тримається під вартою, для відвідання похорону його батька (п. 32 рішення у справі **«Фельдман проти України» (№2)»** (*Feldman v. Ukraine (no. 2)*) від 12 січня 2012 року, заява № 42921/09);
- обмеження побачень осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, з родичами, встановлені національним законодавством: а) частота та

тривалість побачень; b) кількість осіб, які одночасно можуть бути присутні на побаченні; c) спосіб проведення побачень (п. 40 рішення у справі **«Тросін проти України»** (*Trosin v. Ukraine*) від 23 лютого 2012 року, заява № 39758/05);

- відмова органів влади у переведенні заявника до колонії, розташованої ближче до його дому, оскільки, з огляду на похилий вік та поганий стан здоров'я матері засудженого, а також відстань до колонії, ускладнену реальним станом української транспортної системи, мати не могла подорожувати і не бачилася з сином майже 10 років, тому така відмова була еквівалентна позбавленню зв'язку засудженого з матір'ю (пункти 80-83 рішення у справі **«Вінтман проти України»** (*Vintman v. Ukraine*) від 23 жовтня 2014 року, заява № 28403/05; подібне втручання було у справі **«Родзевілло проти України»** (*Rodzevillo v. Ukraine*), рішення від 14 січня 2016 року, заява № 38771/05).

Втручанням в право на повагу до **житла** заявників було визнано:

- втрата житла / виселення (п. 41, 47 рішення у справі **«Кривіцька та Кривіцький проти України»** (*Kryvitska and Kryvitskyu v. Ukraine*), рішення у справі від 2 грудня 2010 року, заява № 30856/03; п. 48 рішення у справі **«Дакус проти України»** (*Dakus v. Ukraine*) від 14 грудня 2017 року, заява № 19957/07; п. 26 рішення у справі **«Садов'як проти України»** (*Sadovyak v. Ukraine*), рішення від 17 травня 2018 року, заява № 17365/14).

Втручання в право на повагу до **кореспонденції** мало місце у випадках:

- перевірки кореспонденції в'язнів та осіб, узятих під варту під час попереднього ув'язнення (п. 81 рішення у справі **«Сергій Волосюк проти України»** (*Sergey Volosyuk v. Ukraine*) від 12 березня 2009 року, заява № 1291/03; п. 51 рішення у справі **«Біляєв та Дігтяр проти України»** (*Belyaev and Digtyar v. Ukraine*) від 16 лютого 2012 року, заяви №№ 16984/04 та 9947/05);
- поміщення до дисциплінарного ізолятора як покарання за відправлення листа не через посадову особу установи, в якій особу тримали під вартою (пп. 88-89 рішення у справі **«Сергій Волосюк проти України»** (*Sergey Volosyuk v. Ukraine*) від 12 березня 2009 року, заява № 1291/03);
- перегляд листів до ЄСПЛ (п. 53 рішення у справі **«Глінов проти України»** (*Glinov v. Ukraine*) від 19 листопада 2009 року, заява № 13693/05);
- вилучення й утримування листа Суду (п. 92 рішення у справі **«Віслогузов проти України»** (*Visloguzov v. Ukraine*) від 20 травня 2010 року, заява № 32362/02);
- відмова працівників установ тримання під вартою чи відбування покарання надсилати кореспонденцію (п. 76 рішення у справі **«Довженко проти України»** (*Dovzhenko v. Ukraine*) від 12 січня 2012 року, заява № 36650/03; п. 55 рішення у справі **«Біляєв та Дігтяр проти України»** (*Belyaev and Digtyar v. Ukraine*) від 16 лютого 2012 року, заяви №№ 16984/04 та 9947/05);
- відкриття листів, адресованих працівникам установи системи виконання покарань та членам їх сімей, які проживали на території колонії (п. 24 рішення у справі **«Михайлюк та Петров проти України»** (*Mikhaylyuk and Petrov v. Ukraine*) від 10 грудня 2009 року, заява № 11932/02);

- заборона направляти та отримувати листи від родини та отримувати поштові посилки з теплим одягом та продуктами харчування (п. 151 рішення у справі **«Назаренко проти України»** (Nazarenko v. Ukraine) від 29 квітня 2009 року, заява № 39483/98); обмеження кількості бандеролей і посилок (п. 150 рішення у справі **«Данкевич проти України»** (Dankevich v. Ukraine) від 29 квітня 2003 року, заява № 40679/98; п. 200 рішення у справі **«Хохлич проти України»** (Khokhlich v. Ukraine) від 29 квітня 2003 р., заява № 41707/98; п. 180 рішення у справ **«Алієв проти України»** (Aliev v. Ukraine), від 29 квітня 2003 року, заява № 41220/98).

Як було зазначено вище, іноді втручання може здійснюватися одночасно у кілька сфер. Так, обмеження права на побачення з родиною, адвокатом, отримання листів, дивитися телебачення і мати будь-який зв'язок з зовнішнім світом було визнано ЄСПЛ втручанням у право на повагу до приватного, сімейного життя і кореспонденції (п. 153 рішення у справі **«Полторацький проти України»** (Poltoratskiy v. Ukraine) від 29 квітня 2003 р., заява № 38812/97, п. 133 рішення у справі **«Кузнєцов проти України»** (Kuznetsov v. Ukraine), рішення від 29 квітня 2003 р., заява № 39042/97). Облаштування та використання кладовища близько від будинку заявника разом з подальшим впливом на довкілля та «якість життя» заявника досягло мінімального рівня, що вимагається статтею 8 Конвенції, та становило втручання у його право на повагу до житла та приватного і сімейного життя (п. 84 рішення у справі **«Дземюк проти України»** (Dzemyuk v. Ukraine) від 4 вересня 2014 року, заява № 42488/02).

Втручанням у права, гарантовані статтею 8 Конвенції, можуть бути заходи, вжиті національним судом. Наприклад, у справах, які розглядалися ЄСПЛ щодо виселення, України, втручанням були судові рішення (п. 48 рішення у справі **«Дакус проти України»** (Dakus v. Ukraine) від 14 грудня 2017 року, заява № 19957/07); п. 87 рішення у справі **«Кривіцька та Кривіцький проти України»** (Kryvitska and Kryvitskiy v. Ukraine) від 2 грудня 2010 року, заява № 30856/03).

Умови виправданості втручання

Втручання є виправданим і не становитиме порушення Конвенції, якщо дотримуватимуться умов, наведені у пункті 2 статті 8: коли воно здійснене «згідно із законом» та є необхідним у демократичному суспільстві для досягнення однієї чи кількох легітимних цілей, перерахованих у цій статті.

Розглянемо ці умови.

Законність

Втручання у повагу до кореспонденції ЄСПЛ визнав у справі **«Михайлюк і Петров проти України»** (Mikhailyuk and Petrov v. Ukraine), рішення від 10 грудня 2009 р., заява № 11932/02. У цій справі заявники працювали та проживали на території колонії. На час подій у справі, відповідно до чинного законодавства, адміністрація колонії була уповноважена переглядати всю кореспонденцію, яка надходила до неї. Оскільки кімната заявника була розташована на території колонії, його кореспонденція переглядалася відповідно до правил, що застосовувалися до кореспонденції засуджених. Заявники скаржилися на порушення статті 8

Конвенції, з огляду на перегляд адміністрацією їхніх листів. Національний суд дійшов висновку про те, що перегляд кореспонденції заявників не порушував їх конституційні права, посилаючись на чинне законодавство та на те, що лист, адресований заявниці, було відкрито, оскільки в колонії відбував покарання засуджений з таким же прізвищем.

24. Суд нагадує, що відкриття листа самого по собі достатньо для становлення втручання у право заявника на повагу до кореспонденції (див. рішення у справі **«Нарінен проти Фінляндії»** (*Narinen v. Finland*), № 45027/98, п. 32, від 1 червня 2004 року). Беручи до уваги те, що національні суди підтвердили, що відкриття державними органами листів, адресованих заявникам, дійсно мало місце, Суд має встановити, чи відповідало таке втручання у права заявників вимогам пункту 2 статті 8 Конвенції, а саме, чи було воно «згідно із законом», чи переслідувало законну мету та чи було необхідним у демократичному суспільстві з метою досягнення цієї мети (рішення у справі **«Валасінас проти Литви»** (*Valasinas v. Lithuania*), № 44558/98, п. 128, ЄСПЛ 2001-VIII).

25. Суд нагадує, що вираз «згідно із законом» насамперед вимагає, щоб оскаржуване втручання мало певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права (див., серед багатьох інших, рішення у справі **«Полторацький проти України»** (*Poltoratskiy v. Ukraine*) № 38812/97, п. 155, ЄСПЛ 2003-V).

26. Суд зазначає, що національні суди встановили, що кореспонденція заявників відкривалася та переглядалася на підставі національного законодавства (див. п. 8 вище). Зокрема, суди посилалися на положення статті 7 Закону України «Про попереднє ув'язнення» 1993 року та статті 28 Кримінально-виправного кодексу України 1970 року. Суд зазначає, що зазначені законодавчі акти передбачали перегляд кореспонденції визначеної категорії осіб, а саме осіб, узятих під варту, чи осіб, що відбувають покарання в установах системи відбування покарань.

27. У цьому контексті Суд звертає увагу на те, що заявники не належали до зазначеної категорії осіб. Беручи до уваги мету та формулювання вищевказаних положень законодавства, вони не могли бути застосовані до заявників, враховуючи лише той факт, що заявники не відбували покарання у колонії. Висновки національних судів, навпаки, не підтверджувалися належним поясненням.

28. Щодо інструкцій з діловодства Міністерства внутрішніх справ та Державного департаменту з питань виконання покарань, на які також спиралися суди під час розгляду справи заявників, Суд зазначає, що ці інструкції були для внутрішнього користування та неопубліковані, а тому недоступними для громадськості, включаючи заявників (див. п. 8 вище). Більш того, у цій справі їх тексти не було надано.

29. Загалом Суд вважає, що, з огляду на конкретну ситуацію заявників відповідні конституційні гарантії та правила, на підставі яких відбувався перегляд кореспонденції на той час (див. пп. 10-17 вище), втручання у

право заявників на повагу до кореспонденції не мало підстав відповідно до національного законодавства. Таким чином, Суд визнає, що у цій справі не було дотримано вимогу законності у розумінні пункту 2 статті 8 Конвенції.

30. З огляду на попередні висновки, Суд не вважає за необхідне розглядати, чи було втручання «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення однієї з законних цілей у розумінні пункту 2 статті 8 Конвенції.

31. Відповідно, мало місце порушення статті 8 Конвенції.

Легітимна мета

У пункті 2 статті 8 наведено перелік цілей, серед яких, наприклад, економічний добробут країни. І зазвичай, як свідчить практика ЄСПЛ, втручання задовольняє вимогу щодо легітимної мети.

46. За твердженням Уряду, це втручання переслідувало законну мету захистити інтереси власника. Оскільки власником була сама держава, виселення захищало її інтереси та не може підпадати під виняток, передбачений пунктом 2 статті 8 Конвенції щодо захисту прав і свобод інших осіб. Оскільки державні органи вимагали звільнення квартири з метою отримання доходу, Суд може погодитись, що виселення розглядалось як покращення економічного добробуту держави. Таким чином, було задоволено вимогу щодо «законної мети» згідно з пунктом 2 статті 8 Конвенції.

Рішення у справі **«Кривіцька та Кривіцький проти України»**

(*Kryvitska and Kryvitsky v. Ukraine*)

від 2 грудня 2010 року, заява № 30856/03.

Наголосимо, що легітимною метою, на думку ЄСПЛ, є необхідність забезпечення гендерної рівності, і вона може служити належною підставою для втручання у здійснення деяких прав і свобод, закріплених у Конвенції. Наприклад, у справі **«S.A.S. проти Франції»**, рішення від 1 липня 2014 року, заява № 43835/11, ЄСПЛ зазначив, що «Договірна держава, яка заради забезпечення гендерної рівності забороняє будь-кому примушувати жінок приховувати свої обличчя, намагається таким чином досягти мети, яка відповідає інтересам «захисту прав і свобод інших осіб» у значенні других пунктів статей 8 і 9 Конвенції» (п. 119 рішення), а при оцінці намагання Уряду довести, що носіння паранджі деякими жінками шокує більшість населення Франції, оскільки порушує загальноприйнятий у Франції принцип рівності чоловіків і жінок, ЄСПЛ виходив зі своєї позиції щодо двох інших цінностей, на які послався Уряд Франції, а саме принципу «жити разом» та важливої ролі, яке відіграє обличчя у соціальній взаємодії. Вартує окремої уваги те, як у цій справі ЄСПЛ здійснював аналіз легітимних цілей:

114. Практика перевірки Судом наявності легітимної мети у значенні других пунктів статей 8, 9, 10 і 11 Конвенції має характеризуватися достатньою лаконічністю (див., наприклад, згадані вище рішення у справах **Leyla Şahin**, § 99, і **Ahmet Arslan** та інших, § 43). Але у справі, що розглядається, зміст цілей, на які послався Уряд у цьому зв'язку та які категорично заперечує заявниця, потребують поглибленого аналізу. Заявниця висловила думку, що втручання, яке відбувається у здійснення нею права на свободу сповідувати свою релігію

та права на повагу до її приватного життя внаслідок заборони, запровадженої законом від 11 жовтня 2010 року, не відповідає жодній з цілей, перелічених у других пунктах статей 8 і 9. Уряд, зі свого боку, стверджує, що закон має дві легітимні цілі: забезпечення громадської безпеки та «поваги до мінімального набору цінностей відкритого і демократичного суспільства». Суд зауважує, що у других пунктах статей 8 і 9 немає прямої згадки про другу з цих цілей чи про три цінності, на які Уряд посилався у цьому зв'язку.

115. Що стосується першої з цілей, наведених Урядом, то Суд передусім зауважує, що забезпечення «громадської безпеки» є однією з цілей, зазначених у другому пункті статті 9 Конвенції (*sécurité publique* – у французькому тексті), а також у другому пункті статті 8 (*sûreté publique* – у французькому тексті). Він також бере до уваги зауваження Уряду з цього приводу, що оскаржувана заборона на носіння у громадських місцях одягу, призначеного для приховування обличчя, продиктована необхідністю ідентифікації фізичних осіб з метою запобігання небезпеці спричинення шкоди людям і майну та протидії шахрайству з персональними даними. Досліджуючи матеріали справи, можна насправді поставити питання, чи надали автори закону великої ваги таким проблемам. Однак слід все-таки зауважити, що у пояснювальній записці до відповідного законопроекту зазначено – хоча як додаткове зауваження – що звичай приховувати обличчя «може також у певних ситуаціях становити загрозу для громадської безпеки» (...), і що Конституційна Рада врахувала думку законодавчого органу про те, що такий звичай може підривати громадську безпеку (...). У своїй доповіді про результати дослідження від 25 березня 2010 року Державна рада (*Conseil d'État*) так само дала зрозуміти, що інтереси забезпечення громадської безпеки можуть бути підставою для заборони приховувати обличчя, але вказала, що це може стосуватися лише особливих випадків (...). Отже, Суд визнає, що при запровадженні оскаржуваної заборони законодавчий орган ставив за мету вирішення питань «громадської безпеки» у значенні других пунктів статей 8 і 9 Конвенції.

116. У частині, що стосується другої з наведених ним цілей (забезпечення «поваги до мінімального набору цінностей відкритого і демократичного суспільства»), Уряд посилається на три цінності: рівність між чоловіками і жінками, повага до людської гідності та дотримання мінімальних норм життя в суспільстві. Уряд стверджував, що ця ціль може бути пов'язана з інтересами «захисту прав і свобод інших осіб», про які йдеться у других пунктах статей 8 і 9 Конвенції.

117. Як Суд зазначив раніше, ці три цінності прямо не відповідають жодній з легітимних цілей, перелічених у других пунктах статей 8 і 9 Конвенції. Серед перелічених легітимних цілей стосунок до цих цінностей у справі, що розглядається, можуть мати лише такі цілі, як забезпечення «громадського порядку» та «захист прав і свобод інших осіб». Але перша з них не згадується у пункті 2 статті 8. Крім того, Уряд також не назвав її у своїх письмових зауваженнях та у своїй відповіді на запитання, поставлене йому у цьому зв'язку під час відкритого засідання у справі, віддавши перевагу виключно посиланню на «захист прав і свобод інших осіб». Тому Суд зосередить увагу на дослідженні другої «легітимної цілі», як він робив це раніше при розгляді справи **Leyla Şahin** і справи **Ahmet Arslan** та інших (див. згадані вище рішення у цих справах, § 111 і § 43, відповідно).

118. По-перше, Суд не визнає переконливим довід Уряду в частині, що стосується забезпечення рівності між чоловіками і жінками.

119. Суд не має сумніву в тому, що необхідність забезпечення гендерної рівності може служити належною підставою для втручання у здійснення деяких прав і свобод, закріплених у Конвенції (див., *mutatis mutandis*, ухвалу у справі «**Staatkundig Gereformeerde Partij проти Нідерландів**» від 10 липня 2012 року). Суд нагадує у зв'язку з цим, що забезпечення гендерної рівності є на сьогоднішній день державою-членом Ради Європи однією з найважливіших цілей (див. там саме; див. також, серед інших джерел, рішення у справі «**Schuler-Zraggen проти Швейцарії**» від 24 червня 1993 року, § 67, серія А, № 263, та рішення у справі «**Konstantin Markin проти Росії**» [ВП], № 30078/06, § 127, ECHR 2012). Таким чином, Договірна держава, яка заради забезпечення гендерної рівності забороняє будь-кому примушувати жінок приховувати свої обличчя, намагається таким чином досягти мети, яка відповідає інтересам «захисту прав і свобод інших осіб» у значенні других пунктів статей 8 і 9 Конвенції (див. згадане вище рішення у справі **Leyla Şahin**, § 111). Водночас Суд вважає, що Договірна держава не може мотивувати необхідністю забезпечення гендерної рівності свої заходи із заборони звичаю, який відстоюють самі жінки – такі, як заявниця – у контексті здійснення прав, закріплених у цих статтях, якщо заборона не розглядається як засіб, який дозволяє людям при здійсненні своїх основних прав і свобод почуватися захищеними. Далі Суд зауважує, що у своїй доповіді про результати дослідження від 25 березня 2010 року Державна рада (Conseil d'État) дійшла аналогічного висновку (...).

Крім того, при оцінці намагання Уряду довести таким чином, що носіння паранджі деякими жінками шокує більшість населення Франції, оскільки порушує загальноприйнятий у Франції принцип рівності чоловіків і жінок, Суд виходитиме зі своєї обґрунтованої нижче позиції щодо двох інших цінностей, на які послався Уряд (див. пункти 120-122 нижче).

120. По-друге, Суд дотримується думки, що якою б важливою не була необхідність забезпечення поваги до людської гідності, вона не може слугувати легітимною підставою для повної заборони на носіння паранджі в громадських місцях. Суду відомо, що одяг, про який йдеться, викликає подив у багатьох з тих, хто бачить одягнену в нього людину. Суд зазначає, однак, що одяг є виразом культурної ідентичності, що сприяє утвердженню плюралізму, притаманного демократії. Він бере до уваги у зв'язку з цим мінливість уявлень про те, що є добродесним і скромним, коли йдеться про оголення людського тіла. Крім того, він не має доказів, які б могли спонукати його до думки, що жінки, які носять паранджу, намагаються таким чином виразити своє презирливе ставлення до тих, з ким вони стикаються, або якимсь іншим чином образити гідність інших осіб.

121. По-третє, Суд, однак, визнає, що, за певних умов, необхідність «дотримання мінімальних норм життя в суспільстві», на яку послався Уряд – або принцип «жити разом», як зазначено у пояснювальній записці до законопроекту (...) – може мати стосунок до легітимної мети «захисту прав і свобод інших осіб».

122. Суд бере до уваги аргумент держави-відповідача про те, що обличчя відіграє важливу роль у соціальній взаємодії. Йому зрозуміла думка про те,

що особи, присутні у місцях, відкритих для публіки, напевно, не бажають бачити поширення там звичаїв або підходів, які, по суті, ставлять під сумнів можливість відкритих міжособистісних стосунків, котрі – на підставі усталеного консенсусу – є однією з невід’ємних умов спільного проживання в даному суспільстві. Отже, Суд може погодитися з тим, що бар’єр, спрямований проти інших осіб, який створюється одягом, що приховує обличчя, сприймається державою-відповідачем як порушення права інших осіб жити у просторі соціалізації, в якому жити разом легше. Проте, беручи до уваги гнучкість поняття «жити разом» і пов’язаний з цим ризик зловживань, Суд має ретельно дослідити необхідність оскаржуваного обмежувального заходу.

Рішення у справі «**S.A.S. проти Франції**»
від 1 липня 2014 року, заява № 43835/11.

Таким чином, можемо зробити висновок, що необхідність забезпечення ґендерної рівності може розглядатися як правомірна мета, для досягнення якої можуть встановлюватися певні обмеження, тобто вона може слугувати належною підставою для втручання у здійснення деяких прав і свобод, закріплених у Конвенції. Проте виправданість такого втручання оцінюватиметься Європейським судом з прав людини з точки зору інших критеріїв трискладового тесту, і щоб це втручання не становило порушення Конвенції, воно має відповідати усталеній практиці ЄСПЛ щодо законності та «необхідності в демократичному суспільстві».

Пропорційність

Втручання має бути не лише законним та сприяти досягненню легітимної мети, але й засоби її досягнення мають бути належними та найменш інтрузивними.

Як зазначила Г. Юдківська, саме на аналізі пропорційності втручання здебільшого і побудована практика Європейського суду з прав людини, саме на пошуку справедливого балансу між захистом публічного інтересу і захистом фундаментальних прав конкретної людини, що зазвичай прив’язано до конкретних обставин кожної держави в конкретний проміжок часу⁹⁹.

Оцінка пропорційності є завжди трикроковим тестом: належність, необхідність, розумність. Належність означає, що використані засоби мають бути належними для досягнення мети. Необхідність використаних засобів повинна мати найменш обтяжливий ефект для тієї чи іншої цінності. І нарешті, тест на розумність означає, що використані засоби мають бути пропорційними очікуваним результатам, тобто тягар, який несе особа, не повинен бути надмірним. І саме тут робиться балансувальна вправа¹⁰⁰.

У справі «**Тросін проти України**» (*Trosin v. Ukraine*), рішення від 23 лютого 2012 р., заява № 39758/05, ЄСПЛ визнав порушення статті 8 через непропорційне втручання у право на повагу до сімейного життя через обмеження контактів засудженого із членами родини.

⁹⁹ Юдківська Г. Принцип пропорційності в системі захисту прав людини. // Слово Національної школи суддів України. – 2015. – № 4 (13). – С. 118.

¹⁰⁰ Там само, с. 118-119.

33. Уряд стверджував, що заявник не вичерпав національних засобів юридичного захисту, оскільки не оскаржив у порядку адміністративного судочинства законність Правил внутрішнього розпорядку, якими накладалися обмеження на побачення засуджених з родичами.

34. Заявник стверджував, що цей засіб юридичного захисту є неефективним, оскільки його використання зайняло б забагато часу.

35. Суд зазначає, що скарга заявника стосується кількох видів обмежень його контактів з членами його родини. З огляду на те, що частина обмежень накладалась відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України (частота та тривалість побачень), оскарження Правил внутрішнього розпорядку не торкнулося би зазначених обмежень. Що стосується конкретних обмежень, що накладаються Правилами внутрішнього розпорядку, які явно не зазначаються у Кримінально-виконавчому кодексі України (кількість осіб, які можуть одночасно бути присутніми на побаченні, та спосіб, у який здійснюється дозволене спілкування), то вони були додатковими обмеженнями, мета яких, з практичної точки зору, полягала в організації побачень засуджених з родичами. Правила внутрішнього розпорядку були затверджені наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань, що діяв в межах своїх дискреційних повноважень, та їхня законність перевірялась Міністерством юстиції України (див. пункт 29). Перевіривши Правила внутрішнього розпорядку, Міністерство юстиції України дійшло висновку, що обмеження, які запроваджуються вищезазначеними Правилами, не суперечать будь-яким основним положенням національного законодавства. Без сумніву, адміністративні суди в цілому мають повноваження перевіряти пропорційність оскаржуваних рішень або дій (статті 2 та 17 Кодексу адміністративного судочинства України) та керуються принципом верховенства права, як його тлумачить Суд (стаття 8 Кодексу адміністративного судочинства України). Однак ці повноваження ще не були достатньою мірою перевірені у справах, в яких адміністративним судам потрібно буде оцінити пропорційність (а не законність) нормативного акту, який був прийнятий регуляторним органом у межах його дискреційних повноважень. Уряд не надав для порівняння жодних прикладів з національної судової практики, які б демонстрували, що ув'язнений міг мати будь-яку перспективу успіху при оскарженні пропорційності акта вторинного законодавства, прийнятого регуляторним органом в межах його дискреційних повноважень, і який не суперечив будь-яким основним положенням національного законодавства (як раніше було встановлено Міністерством юстиції України), та результатом такого судового рішення стало б належне виправлення індивідуальної ситуації.

36. Отже, Суд відхиляє заперечення Уряду щодо невичерпання національних засобів юридичного захисту.

[...]

39. Суд повторює, що тримання під вартою або будь-який захід, яким особа позбавляється свободи, тягне за собою невід'ємні обмеження щодо приватного та сімейного життя. Проте, важливим елементом права ув'язненого на повагу до його сімейного життя є надання йому державними органами можливості або, за потреби, допомоги у підтриманні зв'язків зі

своїми близькими. Обмеження, які стосуються кількості побачень з родичами, наглядю за такими побаченнями або, якщо це виправдовується характером злочину, – застосування до ув'язненого спеціального режиму ув'язнення, становлять втручання у його права за статтею 8 Конвенції, але самі по собі не є порушенням зазначеного положення. Тим не менш, подібне обмеження повинне застосовуватися «згідно із законом» та переслідувати одну або більше легітимних цілей, перелічених у пункті 2, та, на додаток, повинно бути виправдане тим, що воно є «необхідним у демократичному суспільстві» (див. рішення від 9 жовтня 2008 року у справі **«Моїсеєв проти Росії»** (*Moiseyev v. Russia*), заява № 62936/00, п. 246).

40. У цій справі заявник скаржився на такі обмеження побачень з родичами, встановлені національним законодавством: а) частота та тривалість побачень; б) кількість осіб, які одночасно можуть бути присутні на побаченні; с) спосіб проведення побачень. Суд зазначає, що зазначені обмеження становили втручання у право заявника на повагу до його сімейного життя. Суд також зазначає, що втручання здійснювалося згідно із законом, оскільки ґрунтувалося на відповідних положеннях Кримінально-виконавчого кодексу України та Правил внутрішнього розпорядку (див. пункти 26 та 29 вище). Втручання також переслідувало «легітимну мету» у розумінні пункту 2 статті 8 Конвенції, що полягала у запобіганні заворушенням чи злочинам. Залишається визначити, чи було воно «необхідним у демократичному суспільстві».

41. У цьому зв'язку Суд зазначає, що до 16 лютого 2010 року заявник згідно з національним законодавством мав право на побачення з родичами один раз на шість місяців. Після вказаної дати йому дозволялись побачення один раз на три місяці тривалістю до чотирьох годин.

42. Суд зазначає, що коли, відповідно до тимчасово застосованого до ув'язненого режиму, кількість його побачень з родичами обмежувалась одним побаченням на шість місяців, питання за Конвенцією не поставало. Проте, у вищезазначеному випадку національні органи та Суд врахували конкретні міркування, на яких ґрунтувалися подібні обмеження (див. рішення у справі **«Мессіна проти Італії (№ 2)»** (*Messina v. Italy (no. 2)*), заява № 25498/94, пп. 62-74, ECHR 2000-X). У той же час, у цій справі відповідні положення національного законодавства запроваджували автоматичні обмеження частоти та тривалості побачень для всіх засуджених до довічного позбавлення волі, та не передбачали будь-якого рівня гнучкості при визначенні того, чи були такі суворі обмеження доцільними та дійсно необхідними у кожному конкретному випадку, навіть якщо вони застосовувались до осіб, засуджених до найсуворішої за кримінальним законодавством міри покарання. Суд вважає, що регулювання таких питань не повинно здійснюватись шляхом запровадження негнучких обмежень та що держави мають розробити власні системи оцінювання пропорційності, які нададуть державним органам змогу збалансувати інтереси особи та держави та врахувати особливості кожного конкретного випадку (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі **«Діксон проти Сполученого Королівства»** (*Dickson v. the United Kingdom*) [ВП], заява № 44362/04, пп. 82-85, ECHR 2007-V).

43. Здійснюючи власну оцінку цієї конкретної ситуації, Суд не вважає будь-яких конкретних і особливих обставин, які б вказували на необхідність обмеження

кількості побачень заявника з його родичами до одного разу на шість місяців протягом періоду тривалістю більш ніж чотири роки. У контексті кількісної оцінки Суд також зазначає, що такі рідкі побачення ще більш обмежувалися тим, що були короткостроковими.

44. Суд також зазначає, що зміни, внесені до закону 21 січня 2010 року (див. пункт 26 вище), покращили ситуацію щодо частоти побачень засуджених до довічного позбавлення волі з родичами. Проте така нова частота побачень з родичами все одно автоматично застосовувалась до усіх засуджених до довічного позбавлення волі та не включала оцінку необхідності такого обмеження у світлі конкретної ситуації кожного засудженого.

45. Крім того, згідно з чинними національними нормами заявника могли відвідати тільки троє дорослих осіб за один раз – незважаючи на те, що він підтримував стосунки з чотирма родичами: своєю матір'ю, дружиною, братом та сином, народженим у 1992 році. Це обмеження означало, що після того, як син заявника досяг повноліття (у 2010 році) один з родичів мав відмовлятися від побачення у зв'язку з обмеженням максимальної кількості дорослих відвідувачів, яким одночасно дозволялось побачення із заявником. Виправдовуючи це незмінюване обмеження, Уряд посилався на такі практичні міркування, як обмеженість простору у кімнатах для побачень та у кабінках. Проте, таке обґрунтування може свідчити тільки про те, що державні органи, покладаючись на негнучкі обмеження, не бажали робити будь-які спроби вирішити питання обмеженого простору в приміщеннях.

46. Насамкінець, Суд зазначає, що побачення відбувалися у присутності працівника пенітенціарної установи, який прослуховував розмови. Заявник був відокремлений від відвідувачів скляною перегородкою. Відповідно, жорстко встановлений законом спосіб здійснення побачень з родичами, який не передбачав будь-якого індивідуального підходу, не забезпечував приватності та виключав будь-який фізичний контакт між заявником та його відвідувачами. Спосіб, в який здійснювалися побачення, впливав на різні аспекти сімейного життя заявника тією мірою, якою це стосувалося різних видів відносин між заявником та кожним відвідувачем. Крім того, на приватність спілкування заявника з родичами впливала присутність працівника пенітенціарної установи. Суд не вбачає будь-яких свідчень того, що у випадку заявника були потрібні будь-які з таких широких обмежень.

47. Отже, Суд вважає, що держава не вжила необхідних заходів для забезпечення балансу між особистими інтересами заявника та інтересами держави щодо обмеження контактів засуджених із зовнішнім світом. Суд також вважає, що оскаржувані обмеження не були виправдані у тому, що стосується частоти та тривалості побачень з родичами, кількості осіб, яким одночасно дозволялося побачення, та способу проведення цих побачень. За цих підстав мало місце порушення статті 8 Конвенції.

Прикметним є рішення **«Вінтман проти України»** (*Vintman v. Ukraine*) від 23 жовтня 2014 року, заява № 28403/05, яке стосувалося переведення засудженого до колонії розташованої ближчої до місця проживання його родини. ЄСПЛ вказав на те, що хоча Конвенція не надає засудженим до позбавлення волі права обирати місце відбування покарання, а той факт, що засуджені відокремлені від своїх родин та перебувають на певній відстані від них, є неминучим наслідком

позбавлення їх волі. Однак поміщення засудженого до колонії, розташованої на далекій відстані від місця проживання його родини, що дуже ускладнює або навіть унеможливує побачення, може за певних обставин становити втручання у сімейне життя, оскільки можливість для членів родини відвідувати засудженого є надзвичайно важливою для підтримання сімейного життя. Сприяння з боку адміністрації колонії підтриманню зв'язків засуджених зі своїми близькими родичами є важливою частиною їхнього права на повагу до сімейного життя (п. 78). ЄСПЛ врахував період, протягом якого заявник не бачився з матір'ю – 10 років, похилий вік матері заявника та стан її здоров'я, відстань до колонії, ускладнену реальним станом української транспортної системи, що унеможливлювало подорожі матері заявника до колонії. ЄСПЛ дійшов висновку, що непереведення заявника органами влади до колонії, розташованої ближче до його дому, було еквівалентним позбавленню його зв'язку з його матір'ю, що становило втручання у право на повагу до сімейного життя. Суд також дійшов висновку, що втручання було законним та переслідувало легітимні цілі – запобігання переповненню колоній та забезпечення в них належної дисципліни. Розглядаючи питання, чи втручання було пропорційним переслідуванню законним цілям, ЄСПЛ вказав, серед іншого, на те, що особисте становище заявника та його зацікавленість у підтриманні родинних зв'язків, можливості переведення до іншої колонії ніколи не аналізувались національними органами влади і відповідних та достатніх причин для зазначеного втручання ніколи не наводилось. ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції з огляду на те, що втручання у право на повагу до сімейного життя не було пропорційним, а також порушення статті 13 Конвенції через відсутність ефективних національних засобів правового захисту.

У справі **«Гласс проти Сполученого Королівства»** (*Glass v. the United Kingdom*) від 9 березня 2004 року, заява № 61827/00 ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції, з огляду на те, що в ситуації, коли спір між заявницею і персоналом лікарні щодо заходів лікування її неповнолітнього сина мав бути переданий для розв'язання до судів, цього не було зроблено; і за таких умов відсутності відповідного судового санкціонування, невзяття органами влади до уваги заперечення заявниці проти запропонованого медичного заходу становило порушення права на повагу до приватного життя.

Окремі аспекти розгляду гендерно чутливих справ

Хоча значна кількість гендерно чутливих справ розглядається Європейським судом з прав людини крізь призму заборони дискримінації, розгляд скарг за статтею 14 Конвенції (про що йтиметься у відповідному розділі цього Посібника) – не єдиний спосіб розгляду таких справ. Іноді заявники не подавали прямої скарги на дискримінацію і стверджували про порушення прав, гарантованих іншими статтями Конвенції. Найчастіше скарги стосувалися статті 8 Конвенції, а відтак – ЄСПЛ обмежувався розглядом лише у цьому аспекті.

Так, у справі **«Коновалова проти Росії»** (*Kononova v. Russia*), заява № 37873/04, порушення ст. 8 Конвенції було визнано через присутність при пологах студентів-медиків без згоди заявниці. Хоча у цій справі заявниця не скаржилася на дискримінацію, ця справа, безперечно, стосується гендерної проблематики та є гендерно чутливою.

Подібною є справа **«Раду проти Молдови»** (*Radu v. the Republic of Moldova*), рішення від 15 квітня 2014 р., заява № 50073/07, яка стосувалася розголошення державним медичним центром чутливих даних щодо заявниці, на запит її роботодавця (поліцейської академії), у якому роботодавець у зв'язку з перебуванням пані Раду на лікарняному просив надати інформацію, хто приймав рішення про її госпіталізацію, коли вона була госпіталізована, яким є первинний і остаточний діагнози та яке вона отримала лікування. У відповіді на цей запит медичний заклад повідомив, серед іншого, про вагітність заявниці двійнятами та іншу інформацію про стан її здоров'я. ЄСПЛ зазначив, що як національні, так і міжнародні нормативні акти, на які посилався Уряд як на підставу виправданості втручання, чітко забороняють розголошення такої інформації (п. 31 рішення), відтак, втручання не було «згідно із законом» та становило порушення статті 8 Конвенції.

Інша справа – **«К.Х. та інші проти Словаччини»** (*K.H. and Others v. Slovakia*), заява № 32881/04, рішення від 28 квітня 2009 р., – стосувалася відмови колишнім пацієнткам у фотокопіюванні їхніх медичних карток.

Заявниці, вісім жінок ромського походження, тривалий час не могли завагітніти після того, як вони перебували у лікарнях, де народжували за допомогою кесаревого розтину. Заявниці підозрювали, що причиною їхнього безпліддя могло бути те, що їх було стерилізовано без їх відома чи згоди під час пологів.

У 2004 р. заявниці надали довіреність на їх представництво адвокатам НУО, які намагалися переглянути та зробити фотокопії медичних карток заявниць. Зіткнувшись зі складнощами в отриманні доступу до медичних карток, заявниці ініціювали провадження у місцевих судах. Нарешті більшості заявниць було дозволено переглянути їхні файли. Проте їхні прохання зробити фотокопії були врешті-решт відхилені з посиланням на чинне на той час національне законодавство, яке передбачало, що медичні картки належали лікарні, а обмеження доступу було обґрунтованим метою запобігання зловживанням даними, які в них містилися. Після прийняття нового законодавства в 2005 р. усі заявниці, крім другої, чії медичні записи загубилися, отримали повний доступ до запитуваних медичних документів, та їм було дозволено робити з них фотокопії.

ЄСПЛ зазначив, що позитивні зобов'язання держав за ст. 8 обов'язково включали обов'язок надати суб'єкту даних копії його файлів. У справі заявниць національні суди переважно обґрунтовували заборону на копіювання медичних карток потребою захистити відповідну інформацію від зловживання.

Проте ЄСПЛ не міг зрозуміти, яким чином заявниці, яким у будь-якому разі було надано повний доступ до їхніх медичних даних, могли зловживати інформацією стосовно себе. Більш того, ризик такого зловживання міг бути усунений іншими засобами – шляхом, наприклад, обмеження кола осіб, які мали право доступу до справ. Таким чином, держава не зуміла довести наявності достатньо переконливих причин для відмови заявницям в ефективному доступі до інформації про їхнє здоров'я.

У справі також визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, оскільки відмова органів влади дозволити скопіювати медичні картки заявниць позбавила їх ефективного доступу до суду, адже вони не могли отримати вирішальні докази для будь-якого наступного цивільного позову про відшкодування шкоди, що його вони могли захотіти подати. Не будучи повністю позбавлені можливості подати цивільний

позов, через суворе застосування положень національного законодавства заявниці були непропорційно обмежені у їхній здатності представляти свої справи в ефективний спосіб.

Також, непоодинокими є випадки, коли ЄСПЛ розглядав справи спершу за «субстантивною» статтею Конвенції, наприклад, як це було у справах *«Лейла Шахін проти Туреччини»* та *«S.A.S. проти Франції»*, а вже потім вирішував питання необхідності аналізувати наявність чи відсутність порушення за статтею 14 Конвенції. Наприклад, в обидвох справах не було визнано порушення статті 9 Конвенції (у справі *«S.A.S. проти Франції»* ЄСПЛ розглядав заяву щодо статей 8 і 9 Конвенції разом, оскільки вона стосувалася одягу, призначеного для приховування обличчя), проте у першому випадку ЄСПЛ визнав, що немає необхідності розглядати справу за статтею 14 Конвенції, у другому – розглянув та встановив відсутність порушення.

137. Суд передусім наголошує, що наведений заявницею і деякими з третіх сторін, які взяли участь у провадженні, аргумент про те, що заборона, запроваджена статтями 1-3 закону від 11 жовтня 2010 року, ґрунтується на помилковому припущенні, що жінки, про яких йдеться, носять паранджу під примусом, не є слушним. З пояснювальної записки до законопроекту (див. пункт 25 вище) чітко видно, що основна мета заборони не полягала в тому, щоб захистити жінок від звичаю, який їм нав'язується або який може мати для них негативні наслідки.

138. З'ясувавши це питання, Суд має перевірити, чи є оскаржуване втручання «необхідним у демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки» (у значенні статей 8 і 9 Конвенції; див. пункт 115 вище) або для «захисту прав і свобод інших осіб» (...).

139. Що стосується питання необхідності з точки зору громадської безпеки (у значенні статей 8 і 9 Конвенції; див. пункт 115 вище), то Суд розуміє, що держава може вважати вкрай необхідним мати можливість ідентифікації фізичних осіб з метою запобігання небезпеці спричинення шкоди людям і майну та протидії шахрайству з персональними даними. Тому він не виявив порушення статті 9 Конвенції у справах, в яких йшлося про обов'язок знімати одяг, що має релігійне значення, при проходженні контролю на безпеку та про положення, згідно з яким на фотографії в офіційному документі, що посвідчує особу, ця особа має бути з непокритою головою (див. пункт 133). Водночас, що стосується повної заборони на носіння в громадських місцях одягу, призначеного для приховування обличчя, то, з огляду на наслідки такої заборони для прав жінок, які хочуть носити паранджу з релігійних міркувань, її можна вважати пропорційним заходом лише в умовах, коли існує загальна загроза громадській безпеці. Уряд не довів, що заборона, запроваджена законом від 11 жовтня 2010 року, пов'язана з існуванням такої загрози. Що стосується жінок, про яких йдеться, то вони, таким чином, змушені повністю відмовитися від важливого, на їхню думку, елемента своєї індивідуальності, а також від обраного ними способу сповідування своєї релігії або переконань, тоді як мети, на яку послався Уряд, можна було досягти шляхом запровадження лише однієї вимоги – показувати своє обличчя і називати себе у випадку, коли встановлено існування ризику для безпеки людей та майна або коли конкретні обставини дають підстави підозрювати можливість скоєння шахрайства

з персональними даними. Отже, неможливо дійти висновку про те, що повна заборона, запроваджена законом від 11 жовтня 2010 року, є заходом, необхідним у демократичному суспільстві для забезпечення громадської безпеки у значенні статей 8 і 9 Конвенції.

140. Далі Суд розгляне питання, що постають у зв'язку з другою ціллю, яку він визнав легітимною, а саме – у зв'язку із забезпеченням дотримання мінімальних норм життя в суспільстві у контексті «захисту прав і свобод інших осіб» (див. пункти 121-122 вище).

141. Суд зауважує, що йдеться про мету, якій органи влади надали великої ваги. Про це свідчить, зокрема, пояснювальна записка до законопроекту, в якій зазначено, що «добровільне та систематичне приховування обличчя створює проблеми, оскільки це взагалі аж ніяк не відповідає діючому у французькому суспільстві основоположному принципу «жити разом» і що «систематичне приховування обличчя у громадських місцях, несумісне з ідеалами братерства, (...) не відповідає мінімальній вимозі цивілізованості, без якої неможлива соціальна взаємодія» (...). Насправді, забезпечення умов, щоб люди, якими б різними вони не були, могли жити разом, належить до повноважень держави. Крім того, Суд готовий погодитися з тим, що держава може визнати вкрай необхідним надання у цьому зв'язку особливого значення взаємодії між людьми і що вона може вважати, що на такій взаємодії негативно позначається той факт, що деякі особи в громадських місцях приховують свої обличчя (...).

142. Отже, Суд доходить висновку, що оскаржувану заборону можна вважати по суті обґрунтованою з огляду лише на те, що вона має на меті забезпечувати дотримання принципу «жити разом».

143. Залишається з'ясувати, чи є заборона заходом, пропорційним цій меті.

144. Деякі з доводів, висунутих заявницею і неурядовими організаціями, які взяли участь у провадженні як треті сторони, потребують особливої уваги.

145. По-перше, фактом є те, що заборона торкається лише невеликої групи жінок. Як видно, зокрема, з доповіді «про носіння паранджі на території держави», підготовленої комісією Національних Зборів і зареєстрованою 26 січня 2010 року, у Франції наприкінці 2009 року такий мусульманський одяг носили приблизно 1900 жінок, 270 з яких проживали на території заморських департаментів Франції (...). Це становить невелику частку від загальної чисельності населення Франції, яка складає близько шістдесяті п'яти мільйонів, та від кількості мусульман, що проживають у Франції. Отже, реагування на таку ситуацію шляхом запровадження повної заборони може здатися надмірним заходом.

146. Крім того, немає сумніву, що ця заборона значною мірою негативно позначається на становищі жінок, які, як і заявниця, вирішили носити паранджу з причин, пов'язаних з їхніми переконаннями. Як зазначено раніше, вони, таким чином, опинилися перед складною дилемою, і заборона може призвести до їхньої ізоляції та обмеження їхньої незалежності, а також їхньої свободи сповідувати свої переконання та їхнього права на повагу до свого приватного життя. Зрозуміло також, що жінки, про яких йдеться, можуть сприймати цю заборону як загрозу своїй індивідуальності.

147. Крім того, слід зазначити, що чимало як міжнародних, так і національних суб'єктів у сфері захисту основоположних прав вважають повну заборону непропорційним заходом. Серед них, наприклад, Французька національна консультативна комісія з прав людини (...), неурядові організації, такі як ті, що взяли участь у провадженні як треті сторони, Парламентська Асамблея Ради Європи (...) та Комісар Ради Європи з прав людини (...).

148. Суд також усвідомлює, що закон від 11 жовтня 2010 року, а також обговорення деяких питань, пов'язаних з підготовкою відповідного законопроекту, могли бути болісно сприйняті певною частиною мусульманської громади, у тому числі деякими її членами, які не є прихильниками носіння паранджі.

149. У зв'язку з цим Суд висловлює занепокоєння з приводу повідомлень з боку деяких третіх сторін, які взяли участь у провадженні, про певні ісламофобські висловлювання, що лунали під час обговорення проекту закону від 11 жовтня 2010 року, яке передувало його прийняттю (див. зауваження Центру прав людини Гентського університету та неурядових організацій «Liberty» і «Open Society Justice Initiative», пункти 98, 100 і 104 вище). Завдання Суду, безперечно, не полягає в тому, щоб визначати доцільність законодавства з таких питань. Але він наголошує, що, розпочинаючи такий законодавчий процес, держава наражається на ризик створення ґрунту для зміцнення стереотипів, які негативно позначаються на певних категоріях населення, та для проявів нетерпимості, тоді як вона, навпаки, зобов'язана сприяти формуванню атмосфери толерантності (див. пункт 128 вище; див. також точку зору («Viewpoint») Комісара Ради Європи з прав людини, пункт 37 вище). Суд повторює, що висловлювання, які мають характер загальних, грубих вихваток проти релігійної або етнічної групи, несумісні з такими цінностями, як толерантність, соціальний мир і виключення дискримінації, які лежать в основі Конвенції, та не охоплюються правом на свободу вираження поглядів, яке гарантує Конвенція (див., серед інших джерел, ухвалу у справі «**Norwood проти Сполученого Королівства**», заява № 23131/03, ECHR 2004 XI, та ухвалу у справі «**Ivanov проти Росії**», заява № 35222/04, від 20 лютого 2007 року).

150. Однак слід оцінити інші доводи, наведені на обґрунтування заяви.

151. Таким чином, хоча заборона, запроваджена законом від 11 жовтня 2010 року, має широку сферу застосування, оскільки поширюється на всі громадські місця (за винятком місць відправлення культу), вона не зачіпає свободи носіння на публіці будь-якого предмета одягу чи вбрання (незалежно від того, чи має він релігійне значення), якщо він не призначений для приховування обличчя. Суд усвідомлює, що оскаржувана заборона зачіпає, головним чином, тих мусульманських жінок, які хочуть носити паранджу. Водночас він вважає немаловажним той факт, що заборона не спрямована саме проти зазначеного одягу, з огляду на його релігійне значення, але стосується виключно одягу, який приховує обличчя. У цьому полягає відмінність справи, що розглядається, від згаданої вище справи **Ahmet Arslan** та інших.

152. Що стосується того факту, що за порушення заборони передбачено кримінальне покарання, то у зв'язку з цим наслідки такої заборони для тих, кого вона стосується, безперечно, набувають серйознішого характеру. Немає сумніву в тому, що думка про те, що за приховування обличчя в громадському місці загрожує кримінальне покарання, завдає страждань жінкам, які

вирішили носити такий одяг з причин, пов'язаних з їхніми переконаннями. Однак слід узяти до уваги те, що міри покарання, які передбачили автори закону, є одними з найменших можливих мір, адже йдеться про штраф у розмірі, який застосовується до дрібних правопорушень другої категорії (на сьогодні це – максимум 150 євро), та можливість винесення судом постанови, яка, на додаток або замість штрафу, зобов'язує пройти курс громадянського виховання.

153. Крім того, як зазначила заявниця, слід визнати, що, заборонивши всім носити у громадських місцях одяг, призначений для приховування обличчя, держава-відповідач певною мірою зменшила таким чином простір для плюралізму, адже така заборона перешкоджає деяким жінкам виражати свою індивідуальність і свої переконання шляхом носіння паранджі на публіці. Проте Уряд, зі свого боку, вказує на те, що йдеться про реагування на звичай, який, на думку держави, несумісний з діючими у французькому суспільстві основоположними правилами соціальної комунікації та, загалом, не відповідає принципу «жити разом». Виходячи з цієї точки зору, держава-відповідач намагається захистити принцип взаємодії між людьми, який, на її думку, є невід'ємною передумовою не лише для вираження плюралізму, але також для забезпечення толерантності та існування широкого діапазону поглядів, без яких неможливе демократичне суспільство (див. пункт 128 вище). Таким чином, можна вважати, що питання про те, чи доцільно дозволити носіння паранджі в громадських місцях, має вирішувати саме суспільство.

154. За таких обставин Суд зобов'язаний при перевірці дотримання Конвенції проявляти певну стриманість, оскільки такий аналіз вимагатиме від нього оцінки балансу інтересів, який забезпечується через демократичний процес у цьому суспільстві. До того ж, Суд вже мав нагоду зауважити, що у питаннях загальної політики, щодо яких у демократичному суспільстві може обґрунтовано існувати широкий спектр різних думок, особливе значення має надаватися ролі національного органу, який приймає відповідні рішення (див. пункт 129 вище).

155. Іншими словами, у справі, що розглядається, Франція має широке поле розсуду.

156. Це є особливо справедливим з огляду на те, що позиції держав-членів Ради Європи стосовно питання про носіння паранджі в громадських місцях мають мало спільного (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «**X, Y та Z проти Сполученого Королівства**» від 22 квітня 1997 року, § 44, Reports 1997 II). Отже, Суд зазначає, що, всупереч твердженням однієї з третіх сторін, які взяли участь у провадженні (див. пункт 105 вище), європейського консенсусу щодо заборони такого одягу немає. Слід визнати, що, суто з нормативної точки зору, позицію Франції поділяють зовсім мало держав Європи: на сьогодні, окрім Бельгії, жодна інша держава-член Ради Європи не віддала перевагу такому заходу. Водночас необхідно зауважити, що питання про носіння паранджі на публіці стало предметом обговорення або вже обговорювалося у ряді європейських держав. У деяких з них вже вирішили не запроваджувати повну заборону. В інших досі розглядають можливість запровадження такої заборони (див. пункт 40 вище). Слід додати, що у деяких державах-членах, де мало хто дотримується звичаю носіння паранджі на

публіці, це питання, судячи з усього, просто взагалі не потребує розгляду. Отже, можна стверджувати, що в Європі немає консенсусу щодо доцільності запровадження повної заборони на носіння паранджі у громадських місцях.

157. Тому, враховуючи, зокрема, широту меж розсуду держави-відповідача у справі, що розглядається, Суд визнає, що заборону, запроваджену законом від 11 жовтня 2010 року, можна вважати заходом, пропорційним поставленій меті, тобто, меті підтримання умов для утвердження принципу «жити разом» як складового елементу «захисту прав і свобод інших осіб».

158. Оскаржуваний захід, таким чином, можна вважати «необхідним у демократичному суспільстві». Цей висновок є правомірним з точки зору як статті 8 Конвенції, так і статті 9.

159. Отже, не було порушено ані статтю 8, ані статтю 9 Конвенції.

Рішення у справі «**S.A.S. проти Франції**»
від 1 липня 2014 року, заява № 43835/11.

Гендерно чутливі ситуації ЄСПЛ аналізував як з точки зору дотримання негативних, так і виконання державами своїх позитивних зобов'язань за Конвенцією.

Іноді в одній справі ЄСПЛ визнавав порушення Конвенції (щодо тієї самої чи різних статей) як щодо негативних, так і позитивних зобов'язань держави. Серед рішень, у яких було констатовано невиконання державою позитивних зобов'язань за статтею 8 Конвенції, окрім згаданої вище справи «**К.Х. та інші проти Словаччини**» (*K.H. and Others v. Slovakia*), заява № 32881/04, щодо ненадання особі можливості зробити копії її медичної документації, доречно виокремити справу «**Гьозюм проти Туреччини**» (*Gözüm v. Turkey*), заява № 4789/10, яка стосувалася права одинокої прийомної матері на зазначення свого імені в документах на усиновлену дитину.

У період часу, що стосується обставин справи, цивільне право Туреччини визнавало за одинокими особами право дати усиновленій дитині своє прізвище, але не існувало жодних нормативно-правових актів, що уможливлювали б зазначення імен прийомних батьків як біологічних матері та/або батька.

При пошуку рівноваги між різними інтересами біологічної матері, дитини та прийомної сім'ї і загальними інтересами держава користується певною свободою розсуду, однак в будь-якій ситуації пріоритет повинен віддаватися інтересам дитини. Проте ані суд першої інстанції, ані касаційний суд не взяли до уваги посилання заявниці на норми, що впливають зі ст. 1 Цивільного кодексу Туреччини, згідно з якими суди зобов'язані усувати виявлені в законі прогалини таким чином, щоб захистити різноспрямовані інтереси. З рішень національних судів не впливає, що суди прагнули до збалансованої оцінки конкретних фактичних обставин справи, а тим більше опікувалися забезпеченням найкращого захисту інтересів дитини.

Позитивні зобов'язання, які впливають зі ст. 8 Конвенції, вимагають, щоб передбачений захист мав вписуватися в чітко встановлені рамки національної правової системи. ЄСПЛ визнав порушення ст. 8 Конвенції, враховуючи, що неповна і невмотивована оцінка національними судами здійснення прав, гарантованих ст. 8, не може вкладатися в межі допустимої свободи розсуду держави.

Вартою уваги є справа *«Hämäläinen проти Фінляндії»*, рішення від 16 липня 2014 року, заява № 37359/09.

Заявниця народилася чоловіком. Хоча вона завжди відчувала, що була жінкою в чоловічому тілі, але вирішила змиритися з цією ситуацією, одружилася з жінкою, у них народилася дитина. Згодом їй було поставлено діагноз «транссексуалізм», ще пізніше (у 2009 році) їй зробили операцію по зміні статі.

У 2006 році заявниця змінила своє ім'я і оновила свій паспорт та водійське посвідчення, але не змогла замінити свій ідентифікаційний код. Ідентифікаційний код все ще вказує на те, що вона є чоловіком, як і її паспорт. Заявниця у 2007 році ініціювала провадження щодо зміни ідентифікаційного коду, однак їй було відмовлено місцевим органом реєстрації, оскільки відповідно до статей 1 і 2 Закону «Про транссексуалів (підтвердження статі)», підтвердження такого статусу вимагало, щоб особа не була одруженою або щоб інший з подружжя дав свою згоду. Оскільки дружина заявниці не дала своєї згоди на заміну їхнього шлюбу на зареєстроване партнерство (rekisteröity parisuhde, registrerat partnerskap), нову статтю заявниці не можна було зареєструвати в реєстрі народонаселення. Заявниця оскаржила це рішення до адміністративного суду, який відхилив позов заявниці на тих самих підставах, що й місцевий орган реєстрації. Крім того, він встановив, серед іншого, що оспорюване рішення від 19 червня 2007 року не суперечило статті 6 Конституції, оскільки одностатеві партнери мали можливість, шляхом реєстрації своїх стосунків, користуватися захистом норм сімейного права в порядку, який частково збігався зі шлюбом. Так само статті 1 і 2 Закону «Про транссексуалів (підтвердження статі)» не порушували конституційних прав дитини заявниці.

Вищий адміністративний суд відмовив у задоволенні клопотання заявниці про звернення за попереднім висновком і відхилив її апеляцію. Він встановив, що, прийнявши Закон «Про транссексуалів (підтвердження статі)», законодавець не мав наміру змінити той факт, що лише чоловік і жінка можуть вступати в шлюб і що одностатеві партнери можуть юридично підтвердити свої стосунки шляхом їх реєстрації. Європейський суд з прав людини встановив за статтею 12 Конвенції, що жодних прийнятних підстав для відмови транссексуалам у праві вступати в шлюб немає, однак свобода розсуду в цьому відношенні є широкою. За фінським законодавством, особи однієї статі не мають права одружуватися, однак вони в такому випадку можуть укладати зареєстроване партнерство. Що стосується юридичних та економічних наслідків зареєстрованого партнерства, воно є дуже схожим на шлюб. Питання про перетворення інституту шлюбу на гендерно-нейтральний інститут торкається важливих етичних та релігійних цінностей і вимагає прийняття парламентом відповідного закону. Поточний стан законодавства знаходиться в межах свободи розсуду, яка надається державі Європейською конвенцією.

ЄСПЛ зазначив у п. 64 рішення, що сторони погоджуються, що мало місце втручання у право заявниці на повагу до її приватного життя в тому, що їй не було надано новий – жіночий – ідентифікаційний код. Палата також розглядала справу з цієї точки зору. Однак Велика Палата вважає, що питання, яке має бути визначене Судом, полягає в тому, чи створює повага до приватного і сімейного життя заявниці позитивне зобов'язання держави щодо забезпечення ефективної та доступної процедури, яка б дозволила заявниці юридично визнати свою нову статю, залишаючись при цьому в шлюбі. Тому Велика Палата визнала більш доцільним проаналізувати скаргу заявниці у зв'язку з таким аспектом статті 8 Конвенції.

65. Принципи, застосовні до оцінки позитивних і негативних зобов'язань держав за Конвенцією, є схожими. Увагу слід приділити справедливому балансу, якого необхідно досягти між конкуруючими інтересами особи і суспільства в цілому; при цьому мають певне значення цілі, викладені в абзаці другому статті 8 (див. справи **«Gaskin проти Сполученого Королівства»**, рішення від 7 липня 1989 року, § 42, Series A. no 160; і **«Roche проти Сполученого Королівства» [ВП]**, процитована вище, § 157).

66. Поняття «поваги» не є повністю чітким, особливо якщо йдеться про позитивні зобов'язання: беручи до уваги різноманітність застосовних практик і ситуацій, що виникають в Договірних державах, вимоги цього поняття значно відрізняться від справи до справи (див. справу **«Christine Goodwin проти Сполученого Королівства» [ВП]**, заява № 28957/95, § 72, ECHR 2002-VI). Втім, певні чинники були визнані доречними в оцінці змісту цих позитивних зобов'язань держав. Деякі з них стосуються і заявниці. Вони стосуються важливості інтересів, що стоять на кону, і того, чи розглядаються «фундаментальні цінності» чи «суттєві аспекти» приватного життя (див. згадані вище справи **«X і Y проти Нідерландів»**, § 27; і **«Gaskin проти Сполученого Королівства»**, § 49), або впливу на заявника розбіжностей між соціальною реальністю і законом. При цьому узгодженість адміністративних та юридичних практик у рамках національної системи вважається важливим фактором в оцінці, яка здійснюється за статтею 8 (див. справи **«B. проти Франції»**, рішення від 25 березня 1992 року, § 63, Series A no. 232-C; та **«Christine Goodwin проти Сполученого Королівства» [ВП]**, згадана вище, §§ 77-78). Інші фактори стосуються впливу стверджуваного позитивного зобов'язання, що стоїть на кону, на відповідну державу. Питання стосується того, чи є стверджуване зобов'язання вузьким і точним або ж чи є воно широким і невизначеним (див. справу **«Botta проти Італії»**, рішення від 24 лютого 1998 року, § 35, Reports 1998-I), або ступеню будь-якого тягаря, який таке зобов'язання накладе на державу (див. справи **«Rees проти Сполученого Королівства»**, рішення від 17 жовтня 1986 року, §§ 43-44, Series A. no. 106; та **«Christine Goodwin проти Сполученого Королівства» [ВП]**, згадана вище, §§ 86-88).

67. При виконанні свого позитивного зобов'язання за статтею 8 держави користуються певною свободою розсуду. При визначенні широти цієї свободи необхідно брати до уваги низку факторів. Якщо йдеться про особливо важливий аспект існування або ідентичності особи, надана державі свобода буде обмежена (див., наприклад, справи **«X і Y проти Нідерландів»**, §§ 24 і 27; **«Christine Goodwin проти Сполученого Королівства» [ВП]**, згадані вище, § 90; див. також справу **«Pretty проти Сполученого Королівства»**, заява № 2346/02, § 71, ECHR 2002-III). Втім, якщо в державах-членах Ради Європи немає консенсусу або щодо відносної важливості інтересу, що стоїть на кону, або щодо найбільш ефективних засобів його захисту, особливо якщо справа порушує чутливі моральні чи етичні питання, свобода розсуду буде ширшою (див. справи **«X, Y і Z проти Сполученого Королівства»**, рішення від 22 квітня 1997 року, § 44, Reports 1997-II; **«Fretté проти Франції»**, заява № 36515/97, § 41, ECHR 2002-I; та **«Christine Goodwin проти Сполученого Королівства» [ВП]**, згадана вище, § 85). Як правило, також існуватиме широка свобода розсуду тоді, коли держава зобов'язана забезпечити баланс між конкуруючими приватними і суспільними інтересами або правами за Конвенцією (див. справи **«Fretté проти Франції»**, згадана вище, § 42; **«Odièvre проти Франції»**

[ВП], згадана вище, §§ 44-49; **«Evans проти Сполученого Королівства»** [ВП], № 6339/05, § 77, ECHR 2007-I; **«Dickson проти Сполученого Королівства»** [ВП], № 44362/04, § 78, ECHR 2007-V; та **«S.H. та інші проти Австрії»** [ВП], № 57813/00, § 94, ECHR-2011).

68. Суд вже розглядав кілька справ, пов'язаних з відсутністю юридичного визнання операції зі зміни статі (див., наприклад, справи **«Christine Goodwin проти Сполученого Королівства»** [ВП], згадана вище; **«Van Kück проти Німеччини»**, заява № 35968/97, ECHR 2003-VII; **«Grant проти Сполученого Королівства»**, згадана вище, і **«L. проти Литви»**, згадана вище, § 56). Хоч і надавши державам певну свободу розсуду в цій сфері, він зазначив, що держави зобов'язані, відповідно до своїх позитивних зобов'язань за статтею 8, визнавати зміну статі прооперованих транссексуалів, шляхом, серед іншого, можливості зміни інформації, яка стосується їхнього цивільного статусу, з усіма наслідками, що витікають з цього (див., наприклад, згадані вище справи **«Christine Goodwin проти Сполученого Королівства»** [ВП], §§ 71-93; та **«Grant проти Сполученого Королівства»**, §§ 39-44).

Застосування загальних принципів до справи заявниці

69. Суд насамперед зазначає, що заявниця та її дружина в 1996 році вступили в законний шлюб відповідно до національного законодавства і що вони хочуть залишитися в шлюбі. Згідно з національним законодавством, шлюб дозволяється лише між особами протилежної статі. Одностатеві шлюби на даний час не дозволені у Фінляндії, хоча така можливість наразі і розглядається парламентом. З іншого боку, права одностатевих пар у даний час охороняються можливістю вступу в зареєстроване партнерство.

70. Суд бере до уваги той факт, що заявниця в цілому не відстоює одностатеві шлюби, а лише хоче зберегти свій власний шлюб. Водночас він вважає, що вимога заявниці, якщо погодитися з нею, на практиці призведе до ситуації, в якій дві особи однієї статі зможуть вступати в шлюб. Як вже зазначалося вище, таке право наразі не існує у Фінляндії. Тому Суд повинен спочатку розглянути питання про те, чи вимагається статтею 8 Конвенції визнання такого права за даних обставин.

71. Суд вкотре повторює свою практику, згідно з якою, стаття 8 Конвенції не може тлумачитись як така, що встановлює зобов'язання на Договірні держави щодо надання одностатевим парам доступу до шлюбу (див. справу **«Schalk і Kopf проти Австрії»**, заява № 30141/04, § 101, ECHR-2010). Суд також постановив, що регулювання наслідків зміни статі в контексті шлюбу підпадає в значній мірі, хоча й не повністю, під свободу розсуду Договірної держави (див. згадану вище справу **«Christine Goodwin проти Сполученого Королівства»** [ВП], § 103). Крім того, Конвенція не вимагає, щоб у таких ситуаціях, як ця, були встановлені будь-які подальші спеціальні процедури. У 2006 році в справі **«Parry проти Сполученого Королівства»** (згадана вище ухвала) Суд постановив, що навіть якщо одностатеві шлюби не були дозволені в той час в англійському законодавстві, заявники могли продовжувати свої стосунки по всіх їхніх суттєвих аспектах і могли також надати їм правовий статус, схожий (якщо не ідентичний) на статус шлюбу, через цивільне партнерство, яке передбачало майже всі ті ж самі юридичні права і обов'язки. Таким чином, Суд визнав цивільне партнерство як адекватний вибір.

72. Суд зазначає, що ця справа стосується питань, які знаходяться в постійному розвитку в державах-членах Ради Європи. Тому він вивчить ситуацію в інших державах-членах Ради Європи щодо розглянутих у даній справі питань.

73. З наявної в Суду інформації (див. вище, пункт 31) вбачається, що наразі десять держав-членів дозволяють одностатеві шлюби. Крім того, в більшості держав-членів, які не дозволяють одностатеві шлюби, або немає чіткої правової бази для юридичного визначення статі, або немає правових норм, спеціально присвячених статусу осіб в шлюбі, що змінили стать. Лише в шести державах-членах, які не дозволяють одностатеві шлюби, існує відповідне законодавство про визнання статі. У цих державах або спеціальне законодавство вимагає, щоб особа була неодруженою або розлученою, або існують загальні положення, які передбачають, що після зміни статі будь-який існуючий шлюб визнається недійсним або розірваним. Винятки, які дозволяють одруженій особі отримати юридичне визнання її нової статі без обов'язку зупинити вже існуючий шлюб, як вбачається, існують лише в трьох державах-членах (див. вище, пункти 31-33).

74. Таким чином, не можна говорити, що існує будь-який європейський консенсус щодо дозволу одностатевих шлюбів. Так само, не існує єдиної думки в тих державах, які не дозволяють одностатеві шлюби, щодо того, як поводитися з визнанням статі у випадку вже існуючого шлюбу. Більшість держав-членів не прийняли будь-якого законодавства про визнання статі. Крім Фінляндії, таке законодавство, як вбачається, існує лише в шести інших державах. Винятків, що надаються в шлюбі транссексуалам, ще менше. Таким чином, немає ніяких ознак того, що ситуація в державах-членах Ради Європи значно змінилася з моменту винесення Судом своїх останніх рішень з цих питань.

75. За відсутності європейського консенсусу і враховуючи, що ця справа, безсумнівно, порушує чутливі моральні чи етичні питання, Суд вважає, що свобода розсуду, яка надається державі-відповідачеві, все ще має залишатися широкою (див. згадану вище справу **«X, Y і Z проти Сполученого Королівства»**, § 44). Ця свобода повинна, в принципі, поширюватися як на рішення держави про те, чи приймати законодавство стосовно юридичного визнання нової статі післяопераційних транссексуалів, так – вже після втручання – і на положення, які вона встановлює для досягнення балансу між конкуруючими громадськими і приватними інтересами.

76. Повертаючись до національної правової системи, Суд зазначає, що фінське національне законодавство наразі надає заявниці кілька варіантів дій. Насамперед, вона може зберегти статус-кво своєї правової ситуації, залишаючись у шлюбі і терплячи незручності, викликані чоловічим ідентифікаційним кодом. Суд вважає встановленим, що у фінській системі законно укладений шлюб між різностатевою парою не анулюється та не розривається через те, що один з подружжя здійснив операцію зі зміни статі і, таким чином, згодом став тієї ж статі, що і його подружжя. На відміну від ситуації в деяких інших країнах, у Фінляндії вже існуючий шлюб не може бути анульований в односторонньому порядку чи розірваний національними органами. Відповідно, ніщо не заважає заявниці продовжувати перебувати у своєму шлюбі.

77. По-друге, якщо заявниця бажає отримати і офіційне визнання своєї нової статі, і юридичний захист своїх стосунків з дружиною, фінське законодавство передбачає можливість замінити їхній шлюб на зареєстроване партнерство, зі згоди дружини заявниці. За національним законодавством, якщо згоду подружжя на зміну статі отримано, шлюб автоматично по закону замінюється на зареєстроване партнерство, а зареєстроване партнерство – на шлюб, залежно від ситуації.

78. Третій варіант, передбачений національним законодавством, – це можливість розлучення. Як і для будь-якої іншої подружньої пари, цей варіант також відкритий для заявниці, якщо вона того забажає. Всупереч твердженням заявниці, Суд вважає, що у фінській правовій системі немає нічого, що може бути витлумаченим як таке, що припускає, що заявниця повинна розлучитися проти своєї волі. Навпаки, Суд вважає, що у фінській правовій системі можливість розлучення перебуває на розсуді заявниці.

79. Залишаючи осторонь варіанти збереження статусу-кво або розлучення, скарга заявниці в першу чергу спрямована на другий варіант: отримання юридичного визнання нової статі та водночас отримання юридичного захисту існуючих стосунків. Таким чином, ключове питання в даній справі стосується того, чи виконує наразі фінська система позитивне зобов'язання держави в цьому відношенні, або ж чи треба дозволити заявниці зберегти свій шлюб та водночас отримати юридичне визнання її нової статі, навіть якщо ця опція означатиме одностатевий шлюб між заявницею та її подружжям.

80. Суд зазначає, що на відміну від більшості держав-членів Ради Європи, у Фінляндії існує законодавча база, розроблена для забезпечення юридичного визнання зміни статі. Суд зазначає, що метою оспорюваного законодавства, як пояснив уряд, була уніфікація різних практик, що застосовуються в різних частинах країни, і встановлення єдиних вимог до юридичного визнання статі. Якщо згоду подружжя отримано, система передбачає як юридичне визнання нової статі, так і правовий захист відносин. Система працює в обох напрямках, тим самим забезпечуючи не лише заміну шлюбу на зареєстроване партнерство, а й заміну зареєстрованого партнерства на шлюб, залежно від того, що є наслідком операції зі зміни статі – перетворення існуючих відносин на одностатеве або різностатеве партнерство. Відповідно до отриманої від уряду інформації, на даний момент мало місце тридцять одне таке перетворення в обох вищезгаданих ситуаціях у практично однаковій мірі.

81. При розробці цієї правової бази фінський законодавець вирішив залишити шлюб за гетеросексуальними парами, і це правило не має винятків. Тому Суд повинен визначити, чи забезпечує в даний час фінська система за обставин даної справи справедливий баланс між конкуруючими інтересами і чи задовольняє вона тест на пропорційність.

82. Одне з побоювань заявниці стосується вимоги щодо згоди подружжя, яку вона розглядає як «примусове» розлучення. Однак Суд вважає, що оскільки заміна є автоматичною в фінській системі, згода подружжя на реєстрацію зміни статі є елементарною вимогою, призначеною для захисту кожного з подружжя від наслідків односторонніх рішень, прийнятих іншими. Таким чином, вимога про згоду є очевидно важливою гарантією, яка захищає подружжя, яке не прагне визнання статі. У цьому контексті варто зазначити,

що згода також вимагається, коли зареєстроване партнерство має бути замінене на шлюб. Таким чином, ця вимога застосовується також і на користь інституту шлюбу.

83. Заявниця також висловила побоювання щодо відмінностей між шлюбом і зареєстрованим партнерством. Як пояснив уряд, ці відмінності стосуються встановлення батьківства, усиновлення поза межами сім'ї та прізвища. Однак ці винятки застосовуються лише настільки, наскільки ці питання не були вирішені заздалегідь. Тому вони не застосовні до цієї справи. Як наслідок, Суд вважає, що відмінності між шлюбом і зареєстрованим партнерством не є такими, щоб тягти за собою істотні зміни в правовому становищі заявниці. Таким чином, заявниця мала б можливість продовжувати користуватися – по суті і фактично – таким же правовим захистом у зареєстрованому партнерстві, що він надається і в шлюбі (див., з відповідними змінами, згадану вище справу **«Schalk ma Kopf проти Австрії»**, § 109).

84. Крім того, заявниця та її дружина не втратили б будь-які інші права, якби їхній шлюб було замінено на зареєстроване партнерство. Як було переконливо пояснено урядом, вираз «замінюється на» в статті 2 Закону «Про транссексуалів (підтвердження статі)» явно використовується для ілюстрації того факту, що первісні правовідносини продовжуються лише зі зміною назви та з незначними змінами в змісті відносин. Таким чином, тривалість партнерства обчислюється з моменту, в який його було укладено, а не з моменту зміни його назви. Це може бути важливим в ситуаціях, в яких тривалість стосунків має значення в національному законодавстві, наприклад, при розрахунку пенсії вдівця. Тому Суд не може погодитися із скаргою заявниці про те, що заміна шлюбу на зареєстроване партнерство буде подібною до розлучення.

85. Крім того, Суд вважає, що наслідки заміни шлюбу заявниці на зареєстроване партнерство будуть мінімальними або взагалі відсутніми в тій мірі, в якій це стосується сімейного життя заявниці. Суд підкреслює, що стаття 8 також захищає сімейне життя одностатевих партнерів та їхніх дітей (див. згадану вище справу **«Schalk ma Kopf проти Австрії»**, §§ 91 і 94). Таким чином, не має значення, з точки зору захисту, що надається сімейному життю, чи засновані стосунки заявниці з родиною на шлюбі або ж на зареєстрованому партнерстві.

86. Аспекти сімейного життя також присутні у відносинах заявниці з її дочкою. Оскільки батьківський статус заявниці щодо її дочки вже був встановлений на законних підставах під час шлюбу, Суд вважає, що відповідно до чинного законодавства Фінляндії, подальша заміна шлюбу на зареєстроване партнерство не матиме ніяких наслідків для батьківського зв'язку між заявницею та її дитиною. Таким чином, вона, як і раніше, вважатиметься такою, що була народжена в шлюбі. Крім того, як зазначив уряд, у фінській системі батьківство, презюмоване на підставі шлюбу або встановленого батьківства, не може бути визнане недійсним на підставі того, що особа згодом змінює стать і стає жінкою. Це підтверджується тим фактом, що, як спостеріг уряд, в жодному з випадків, в яких заміна вже відбулася в Фінляндії, не змінилися правовідносини між батьком та дитиною. Так само, зміна статі батька не має будь-яких правових наслідків для обов'язків щодо догляду, піклування або утримання дитини, оскільки в Фінляндії такі обов'язки засновані на батьківському статусі, незалежно від статі або форми партнерства. Тому Суд вважає встановленим, що заміна

шлюбу заявниці на зареєстроване партнерство не матиме жодних наслідків для її сімейного життя, як це гарантується статтею 8 Конвенції.

87. Хоча це й сумно, що заявниця щодня стикається з ситуаціями, в яких неправильний ідентифікаційний код створює для неї незручності, Суд вважає, що заявниця має реальну можливість змінити цей стан справ: за законом її шлюб може бути замінено в будь-який момент на зареєстроване партнерство зі згоди її дружини. Якщо таку згоду не буде отримано, для неї завжди відкрита можливість розлучення, як і в будь-якому шлюбі. На думку Суду, вимагати як передумову для юридичного визнання нової статі заміни шлюбу заявниці на зареєстроване партнерство не буде непропорційним, оскільки це є істинною опцією, яка забезпечує правовий захист одностатевих пар, який є майже ідентичним тому, що існує в шлюбі (див. згадану вище справу **«Parry проти Сполученого Королівства»**) (ухвала). Незначні відмінності між цими двома правовими поняттями не призводять до висновків про те, що поточна фінська система є недосконалою з точки зору позитивного зобов'язання держави.

88. На закінчення Суд вважає, що не було продемонстровано, що нинішня фінська система в цілому є непропорційною у своїх наслідках для заявниці або що в цій справі не було дотримано справедливого балансу між конкуруючими інтересами.

89. Відповідно, порушення статті 8 Конвенції не було.

Рішення у справі **«Hämäläinen проти Фінляндії»** [ВП]
від 16 липня 2014 року, заява № 37359/09.

Окремі аспекти розгляду справ, які стосуються права на безпечне довкілля

Аналіз рішень, прийнятих ЄСПЛ за результатами розгляду скарг, пов'язаних з негативним впливом довкілля, дає змогу виокремити низку питань, що викликають як науковий інтерес, так і неабияку практичну значущість, а саме:

- застосовність ст. 8 до скарг, пов'язаних з негативним впливом екологічних чинників;
- розмежування сфери дії ст. 8 та інших статей Конвенції щодо т.зв. «екологічних справ»;
- обставини, які враховує ЄСПЛ, оцінюючи доводи заявника та держави – як щодо питання прийнятності заяви (тобто застосовності ст. 8), так і відповідності вимогам п. 2 ст. 8 Конвенції;
- визначення виду відповідальності держави – тобто йдеться про пряме втручання держави (порушення негативних зобов'язань) чи виконання нею позитивних зобов'язань щодо забезпечення дієвої поваги до приватного і сімейного життя та житла;
- питання співвідношення меж розсуду держави при врегулюванні екологічних проблем, зокрема, розв'язанні проблем негативного впливу екологічних чинників на гарантовані ст. 8 Конвенції права особи, та субсидіарної ролі ЄСПЛ при розгляді цієї категорії справ;

- досягнення справедливого балансу між конкуруючими інтересами;
- важливості процесуальних гарантій як одного з ключових елементів при оцінці справедливого балансу, що є необхідною умовою відповідності вимогам п. 2 ст. 8 Конвенції¹⁰¹.

Під дію статті 8 підпадають, наприклад, справи за позовами суб'єктів владних повноважень, що контролюють дотримання природоохоронного законодавства, про зупинення діяльності підприємств, виробництв; або за позовами фізичних осіб до суб'єктів владних повноважень про оскарження рішень про надання дозволу щодо діяльності об'єктів, які створюють шумовий фон та под., що можуть розглядатися в адміністративних судах.

105. Посилаючись на свою судову практику, Суд зазначає, що ні стаття 8, ні будь-які інші положення Конвенції не гарантують права на охорону природного екологічного середовища як такого (див. рішення у справі **«Кіртаос проти Греції»** (*Kyrtatos v. Greece*), заява № 41666/98, пункт 52, ECHR 2003-VI). Також жодного питання не виникне, якщо оскаржувана шкода є незначною у порівнянні з небезпекою навколишнього середовища, притаманною життю в кожному сучасному місті. Однак може мати місце небезпідставна скарга за статтею 8 там, де екологічна небезпека досягає такого серйозного рівня, що призводить до суттєвого перешкодження здатності заявника користуватися своїм житлом, мати приватне чи сімейне життя. Оцінка такого мінімального рівня є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як інтенсивність та тривалість шкідливого впливу та його фізичний чи психологічний вплив на здоров'я або якість життя особи (див., з-поміж інших джерел, рішення у справі **«Фадєєва проти Росії»** (*Fadeyeva v. Russia*), згадане вище, пункти 68-69).

106. Немає сумніву, що промислове забруднення може негативно вплинути на здоров'я суспільства в цілому і погіршувати якість життя особи, проте часто неможливо визначити у кількісному вираженні його вплив у кожному окремому випадку. Що стосується, наприклад, погіршення здоров'я, то важко вирізнити вплив екологічних ризиків від впливу інших відповідних факторів, таких як вік, професія або особистий спосіб життя. «Якість життя», у свою чергу, є суб'єктивною характеристикою, яка тяжко піддається точному визначенню (див. рішення у справі **«Ледяєва та інші проти Росії»** (*Ledyayeva and Others v. Russia*), заяви №№ 53157/99, 53247/99, 53695/00 та 56850/00, пункт 90, від 26 жовтня 2006 року).

107. Беручи до уваги труднощі доведення, Суд головним чином розглядатиме висновки національних судів та інших компетентних органів для встановлення фактичних обставин справи (див. рішення у справі **«Баклі проти Сполученого Королівства»** (*Buckley v. the United Kingdom*) від 25 вересня 1996 року, Reports of Judgments and Decisions 1996-IV, сторінки 1291-93, пункти 74-77). Як базу для аналізу Суд може, наприклад, використовувати положення національного законодавства, що визначають небезпечні рівні забруднення (див., з-поміж інших джерел, рішення у справі **«Фадєєва проти Росії»** (*Fadeyeva v. Russia*), згадане вище, пункт 87), та екологічні дослідження, здійснені компетентними органами (див. рішення у справі **«Ташкін та інші проти Туреччини»** (*Taskin*

¹⁰¹ Москаль Р. Застосовність статті 8 ЄКПЛ у справах, пов'язаних з негативним впливом екологічних чинників. // Слово Національної школи суддів України. – 2018. – № 3(24). – С. 55.

and Others v. Turkey), пункти 113 та 120, заява № 46117/99, ECHR 2004-X). Особливу увагу Суд приділятиме окремим рішенням, винесеним органами влади щодо конкретної ситуації заявника; таких як зобов'язання позбавити підприємство-забруднювача дозволу на виробничу діяльність (див. рішення у справі **«Ташкін та інші проти Туреччини»** (*Taskin and Others v. Turkey*), згадане вище, пункт 112) або відселити мешканця із забрудненої території (див. рішення у справі **«Фадєєва проти Росії»** (*Fadeyeva v. Russia*), згадане вище, пункт 86). Однак Суд не може сліпо покладатися на рішення національних органів влади, особливо коли вони явно несумісні або суперечать одне одному. У такій ситуації Суд повинен оцінювати докази у їх цілісності (див. рішення у справі **«Ледяєва та інші проти Росії»** (*Ledyayeva and Others v. Russia*), згадане вище, пункт 90). Іншими джерелами доказів для розгляду на додаток до викладеного заявником перебігу подій будуть, наприклад, його медичні довідки (див. рішення щодо прийнятності у справі **«Ларс та Астрід Феґерскьольд проти Швеції»** (*Lars and Astrid Fagerskiold v. Sweden*), заява № 37664/04, від 26 лютого 2008 року), а також відповідні звіти, заяви або дослідження, здійснені приватними установами (див. рішення у справі **«Фадєєва проти Росії»** (*Fadeyeva v. Russia*), згадане вище, пункт 85).

108. Крім того, з метою визначення того, чи несе держава відповідальність за статтю 8 Конвенції, Суд повинен визначити, чи була ситуація результатом раптового та несподіваного повороту подій або, навпаки, існувала давно і була добре відома державним органам влади (див. рішення **«Фадєєва проти Росії»** (*Fadeyeva v. Russia*), згадане вище, пункти 90-91); чи була держава або чи мала вона бути обізнаною, що небезпека або шкідливий вплив зачіпали приватне життя заявника (див. рішення у справі **«Лопес Остра проти Іспанії»** (*Lopez Ostra v. Spain*) від 9 грудня 1994 року, пункти 52-53, Series A по. 303 C), і до якої міри заявник сприяв створенню цієї ситуації для себе і був в стані виправити її без надмірних витрат (див. рішення у справі **«Ледяєва та інші проти Росії»** (*Ledyayeva and Others v. Russia*), згадане вище, пункт 97).

Рішення у справі **«Дубецька та інші проти України»**
(*Dubetska and others v. Ukraine*)
від 10 лютого 2011 року, заява № 30499/03.

У практиці ЄСПЛ були справи, які розглядалися як з точки зору втручання, наприклад, **«Дземюк проти України»** (*Dzemyuk v. Ukraine*) від 4 вересня 2014 року, заява № 42488/02, так і з точки зору виконання позитивних зобов'язань, наприклад, у справах **«Дубецька та інші проти України»** та **«Гримковська проти України»**.

Так, у рішенні **«Дземюк проти України»** ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції за заявою жителя селі Татарів, що становить частину міста-курорту Яремче, який стверджував, що тривале використання кладовища зробило його житло фактично непридатним для проживання, а його земельну ділянку – непридатною для використання. Він доводив, що не міг використовувати ані свою земельну ділянку для садівництва, ані криницю на своїй ділянці для питної води через побоювання отруїтися. Заявник також доводив, що спокій його та його родини постійно порушувався похоронами, які проводилися біля його будинку.

Суд зазначає, що національне законодавство з охорони здоров'я чітко забороняє розміщення кладовища занадто близько до житлових будинків та джерел води (див. пункти 67-72 рішення). Як видається, найближча межа кладовища розташована за 38 метрів від будинку заявника (див. пункт 33). Це не можна вважати незначною невідповідністю, а радше – серйозним порушенням національних норм, зважаючи на те, що фактична відстань є трохи більшою за одну десяту мінімальної відстані, дозволеної такими нормами. Більше того, кладовище є безперервним джерелом можливої небезпеки, а завдана цим потенційна шкода не є такою, яку можна легко виправити або попередити. Такі загрози довіллю неодноразово визнавалися органами влади, зокрема, шляхом заборони використання незаконного кладовища для поховання та пропозиції щодо переселення заявника (див. пункти 20–25 та 49). Суд також зазначає, що національні органи влади встановили, що облаштування кладовища у вищезазначеному місці поставило заявника під загрозу забруднення ґрунту та джерел питної води і води для поливу через виділення з трупів, які розкладаються, таких речовин як трупна отрута (див. пункт 10). Суд звертає особливу увагу на той факт, що у селі Татарів немає централізованого водопостачання і мешканці села використовують власні криниці (див. пункт 9). Також видається, що високий рівень *E. coli*, виявлений у питній воді з криниці заявника, був набагато вищим за допустимий рівень і міг бути спричинений кладовищем (див. пункти 12, 18 та 30), хоча технічні звіти не дійшли остаточного або однозначного висновку щодо дійсного джерела забруднення *E. coli* (див. пункт 31). У будь-якому разі, високий рівень *E. coli*, незалежно від джерела походження, разом з явним та чітким порушенням норм санітарної безпеки, підтвердили наявність загроз для довілля, зокрема, серйозного забруднення води, на які наражався заявник.

За таких обставин Суд доходить висновку, що облаштування та використання кладовища так близько від будинку заявника разом з подальшим впливом на довілля та «якість життя» заявника досягло мінімального рівня, що вимагається статтею 8 Конвенції, та становило втручання у право заявника на повагу до його життя та приватного і сімейного життя. Суд також вважає, що потенційно шкідливе втручання досягло достатнього рівня серйозності для застосування статті 8 Конвенції.

Рішення у справі **«Дземюк проти України»** (*Dzemyuk v. Ukraine*) від 4 вересня 2014 року, заява № 42488/02.

Водночас у справі **«Дубецька та інші проти України»** ЄСПЛ зазначив таке:

140. Суд повторює, що принципи, які застосовуються до оцінки відповідальності держави за статтею 8 Конвенції в екологічних справах, загалом схожі незалежно від того, чи розглядається справа з точки зору прямого втручання чи позитивного обов'язку регулювати приватну дільність (див. рішення у справі **«Геттон та інші проти Сполученого Королівства»** (*Hatton and Others v. the United Kingdom*) [ВП], заява № 36022/97, пункт 98, ECHR 2003-VIII, та рішення у справі **«Фадєєва проти Росії»** (*Fadeyeva v. Russia*), згадане вище, пункти 89 та 94).

141. У справах, що стосуються екологічних питань, державі мають надаватися широкі межі розсуду та можливість вибору між різними способами та

засобами дотримання своїх зобов'язань. Основне питання Суду полягає в тому, чи вдалося державі дотримати справедливого балансу між конкуруючими інтересами осіб, що зазнали впливу, та суспільства в цілому (див. рішення у справі **«Геттон та інші проти Сполученого Королівства»** (*Hatton and Others v. the United Kingdom*), згадане вище, пункти 100, 119 та 123). При здійсненні такої оцінки у контексті конкретної справи повинні аналізуватися всі фактори, включно з національними правовими питаннями (див. там же пункт 120, а також рішення у справі **«Фадєєва проти Росії»** (*Fadeyeva v. Russia*), згадане вище, пункти 96-97).

142. Коли скарги стосуються політики держави щодо промислових підприємств-забруднювачів, як у цій справі, Суд може розглянути суть відповідних рішень та дійти висновку, що мала місце явна помилка. Однак складність питань, що стосуються екологічної політики, призводить до того, що роль Суду, головним чином, є субсідіарною. В першу чергу він повинен визначити, чи був процес прийняття рішення справедливим, і лише за виняткових обставин він може перейти цю межу та переглянути матеріально-правові висновки національних органів влади (див. рішення у справі **«Фадєєва проти Росії»** (*Fadeyeva v. Russia*), згадане вище, пункт 105).

143. Досконально вивчаючи процедури, що розглядаються, Суд розгляне, чи здійснили органи влади достатні дослідження, щоб оцінити ризик потенційно небезпечної діяльності (див. рішення у справі **«Геттон та інші проти Сполученого Королівства»** (*Hatton and Others v. the United Kingdom*), згадане вище, пункт 128, та рішення у справі «Джакомеллі проти Італії» (*Giacomelli v. Italy*), заява № 59909/00, пункт 86, ECHR 2006-XII), чи розробили вони адекватну політику *vis-e-vis* підприємств-забруднювачів на підставі доступної інформації, та чи було вжито всіх необхідних заходів для своєчасної реалізації цієї політики (див. рішення у справі **«Ледяєва та інші проти Росії»** (*Ledyayeva and Others v. Russia*), згадане вище, пункт 104, та рішення у справі **«Джакомеллі проти Італії»** (*Giacomelli v. Italy*), згадане вище, пункти 92-93, ECHR 2006-...). Суд також дослідить, в якій мірі особи, яких торкнулася ця політика, могли впливати на процес винесення рішення, включно з доступом до відповідної інформації та можливості дієво оскаржувати рішення органів влади (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі **«Гуєрра та інші проти Італії»** (*Guerra and Others v. Italy*), від 19 лютого 1998 року, Reports 1998-I, сторінка 228, пункт 60, рішення у справі **«Геттон та інші проти Сполученого Королівства»** (*Hatton and Others v. the United Kingdom*), згадане вище, пункт 127, та рішення у справі **«Ташкін та інші проти Туреччини»** (*Taskin and Others v. Turkey*), згадане вище, пункт 119).

144. Оскільки призначення Конвенції захищати реальні права людини, а не ілюзорні, справедливий баланс між різними інтересами, що розглядаються, може бути порушено не тільки тоді, коли відсутні положення для захисту гарантованих прав, а й коли їх не дотримуються належним чином (див. рішення у справі **«Морено Гомес проти Іспанії»** (*Moreno Gomez v. Spain*), заява № 4143/02, пункти 56 та 61, ECHR 2004-X). Процедурні гарантії, доступні заявнику, можуть бути визнані недовірними, а держава – відповідальною за Конвенцією, якщо процедура прийняття рішень є необґрунтовано тривалою або якщо прийняте рішення в результаті протягом значного періоду залишається невиконаним (див. рішення у справі **«Ташкін та інші проти Туреччини»** (*Taskin and Others v. Turkey*), згадане вище, пункти 124-125).

145. Загалом, держава, використовуючи детальні та точні дані, повинна виправдати ситуацію, коли окремі особи несуть тяжкий тягар від імені решти суспільства (див. рішення у справі «*Фадеева проти Росії*» (*Fadeyeva v. Russia*), згадане вище, пункт 128).

(ii) Оцінка фактів цієї справи

146. Суд зазначає, що органи влади розглядали та спланували низку заходів, спрямованих на мінімізацію шкідливого впливу виробничої діяльності шахти та фабрики на господарства заявників. Необхідно зазначити, що якість нормативно-правових положень стосовно промислового забруднення не оспорується сторонами у цій справі. Далі, як стверджував Уряд, органи влади весь час здійснювали нагляд за реальними рівнями забруднення та розробляли різні заходи для їх мінімізації, включно із накладенням стягнень на керівництво шахти та фабрики та, в кінцевому підсумку, розробкою проекту санітарно-захисної зони фабрики. Крім того, заявникам пообіцяли відшкодувати шкоду, якої вони зазнали через просідання ґрунтів, а також за державні кошти постачалась вода. Централізований водопровід було побудовано не пізніше 2009 року, що повинно було полегшити тягар заявників, пов'язаний з доступом до питної води,- основне питання, що порушувалось у цій заяві. Нарешті, як вже згадувалось вище, органи влади багато разів розглядали питання переселення заявників як спосіб ефективного вирішення їх екологічних труднощів.

147. Незважаючи на спроби, більше дванадцяти років державні органи влади не змогли ефективно вирішити особисту ситуацію заявників, яка протягом цього періоду залишалась практично однаковою.

148. Зазначається, що станом на дату набрання Конвенцією чинності (11 вересня 1997 року) заявники проживали поблизу двох головних промислових підприємств-забруднювачів, які негативно і суттєво впливали на їхнє повсякденне життя. Видається, що з метою виконання своїх зобов'язань за Конвенцією державні органи влади, до сфери діяльності яких належали ці підприємства-забруднювачі, розглядали два варіанти здійснення своєї політики відносно ситуації заявників – або сприяти їх переселенню на безпечнішу територію, або якимось чином зменшити вплив забруднення.

149. Ще у 1994 році, до набрання Конвенцією чинності, Сокальський виконавчий комітет обрав переселення. Проте у наступний період Уряд не діяв із належною швидкістю та послідовністю та не забезпечив необхідних ресурсів для виконання цього рішення. Хоча, відповідно до зауважень Уряду, рішення від 1994 року втратило свою чинність до 1997 року в зв'язку із зменшенням виробничої діяльності фабрики, заявників ніколи офіційно про це не інформували, вже не кажучи про положення законодавства, на підставі яких рішення, що розглядається, могло б автоматично втратити свою чинність, особливо за відсутності нового проекту санітарно-захисної зони. Більше того, видається, що в квітні 2000 року рішення від 1994 року було підтримано рішенням Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки, відповідно до якого необхідно було звернутись по державне фінансування для переселення вісімнадцяти сімей з території санітарно-захисної зони фабрики. Хоча прізвища цих сімей не були перераховані, але їхня кількість – вісімнадцять – залишалась такою ж, як і в рішенні від 1994 року. Тому Суд вважає, що заявники могли обґрунтовано очікувати, що вони серед цих сімей.

Лише 21 червня 2004 року для родини Гаврилюк-Ваків і 26 грудня 2005 року для родини Дубецьких-Найда було офіційно оголошено, що вони проживають за межами майбутньої санітарно-захисної зони фабрики та не мають права на переселення за рахунок коштів держави. Лише 26 грудня 2005 року державні органи визнали свій обов'язок за національним законодавством переселити родину Дубецьких-Найда з санітарно-захисної зони породного відвалу шахти. Судові провадження, що тривали близько трьох з половиною років в суді однієї інстанції для родини Дубецьких-Найда та трохи більше п'яти років в судах трьох інстанцій для родини Гаврилюк-Ваків, мали певні затримки, зокрема, через значні перерви між судовими засіданнями. Далі рішення, винесене на користь родини Дубецьких-Найда, не змінило ситуації, оскільки протягом наступних п'яти років та до сьогодні це рішення не було профінансоване. Відповідно Суд зазначає, що протягом більш ніж дванадцяти років з моменту набрання Конвенцією чинності і до сьогоднішнього дня майже нічого не було зроблено, щоб допомогти заявникам переїхати до безпечнішої території.

150. Суд вважає, що, коли йдеться про широкі межі розсуду, надані державам в контексті їх екологічних зобов'язань за статтею 8 Конвенції, встановлення загального права заявника на безоплатне нове житло за рахунок держави було б перебільшенням (див. рішення у справі **«Фадеева проти Росії»** (*Fadeyeva v. Russia*), згадане вище, пункт 133). Скарги заявників за статтею 8 також могли бути вирішені належним розв'язанням екологічних проблем.

151. У той же час, підхід Уряду до вирішення проблеми забруднення у цій справі також вирізнявся затримками та неналежним виконанням. Основним заходом, розробленим Урядом у цьому відношенні протягом періоду, що розглядається, була розробка науково обґрунтованих проектів санітарно-захисних зон шахти та фабрики. Цей захід, як видається, був обов'язковим відповідно до чинного законодавства, оскільки у різний час різні органи охорони здоров'я накладали стягнення на керівництво підприємств аж до зупинення їх ліцензій на виробничу діяльність (див. пункти 32 та 35 вище). Однак, як видається, припис щодо зупинення діяльності так і не було виконано, і ні шахта, ні фабрика до сьогодні не впровадили чинний проект санітарно-захисних зон.

152. Через вісім років після набрання Конвенцією чинності, тобто у 2005 році, фабрика мала такий проект. Відхиляючи позови заявників до фабрики щодо їх переселення, судові органи влади підкреслили, що права заявників будуть належним чином захищені цим проектом, зокрема, з огляду на зменшення висоти породного відвалу та його гідроізоляції. Однак ці заходи, що були передбачені проектом як необхідні для того, щоб зробити виробничу діяльність фабрики безпечною для місцевості поза санітарно-захисною зоною, не були вжиті більш ніж протягом наступних п'яти років (див. пункт 38 вище). Видається, що щонайменше до введення в експлуатацію водопроводу у 2009 році мали місце затримки у постачанні питної води до присілка, які спричинили значні труднощі для заявників. Отже, заявників не було належним чином захищено від екологічних ризиків, що виникли через виробничу діяльність фабрики.

153. Стосовно шахти Суд зазначає, що у 2005 році почався процес ліквідації, а розробка проекту санітарно-захисної зони так і не була закінчена. Невідомо,

чи дійсно шахта зупинила свою діяльність станом на теперішній час. Однак видається, що заявники продовжують зазнавати впливу через її наявність, зокрема, оскільки їм не відшкодували шкоду, завдану просіданням ґрунтів. Крім того, родина Дубецьких-Найда проживає на відстані 100 метрів від породного відвалу шахти, який потребує екологічного контролю незалежно від того, чи функціонує ще шахта чи ні.

154. Загалом вбачається, що протягом всього періоду, що розглядається, як шахта, так і фабрика здійснювали діяльність не у відповідності з застосовними положеннями національного екологічного законодавства та Уряд не зміг ані сприяти переселенню заявників, ані забезпечити функціонуючу політику, щоб захистити їх від екологічних ризиків, пов'язаних з постійним проживанням у безпосередній близькості від вказаних промислових підприємств.

155. Суд вважає, що вирішувати екологічні проблеми, пов'язані з функціонуванням двох головних промислових підприємств-забруднювачів, які, вочевидь, з самого початку працювали з порушеннями і викидали відходи протягом більш ніж п'ятдесяти років, було складним завданням, яке вимагало часу та значних ресурсів, і особливо в контексті низької прибутковості цих підприємств та загальнодержавних труднощів в економіці, на які посилався Уряд. В той же час Суд зазначає, що ці промислові підприємства знаходились в сільськогосподарській місцевості і заявники належали до дуже малої групи людей (не більше двох дюжин сімей), які проживали поблизу і зазнавали найбільшого впливу від забруднення. За цих обставин Уряд не зміг надати достатнє пояснення своєї неспроможності ані відселити заявників, ані знайти якісь інші шляхи ефективного вирішення їх індивідуального тягаря протягом більш ніж дванадцяти років.

156. Отже, у цій справі було порушено статтю 8 Конвенції.

Рішення у справі **«Дубецька та інші проти України»**

(Dubetska and others v. Ukraine)

від 10 лютого 2011 року, заява № 30499/03.

У справі **«Гримковська проти України»** (*Grimkovskaya v. Ukraine*) від 21 липня 2011 року, заява № 38182/03 ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції. У цій справі заявниця стверджувала, що прийняте в 1998 році рішення про визначення вулиці Ч. частиною магістральної дороги було незаконним і свавільним. Ухваливши це рішення, міська влада взагалі не вжила заходів, спрямованих на забезпечення регулярного контролю за станом вулиці з боку органів ДАІ, а також заходів з охорони довкілля з метою зменшення рівня забруднення повітря, спричиненого транзитним вантажним автотранспортом; у результаті будинок заявниці було пошкоджено, а здоров'я членів її сім'ї зазнало непоправної шкоди.

Варто звернути увагу, що навіть в контексті статті 8 ЄСПЛ надав значення мотивуванню судових рішень, прийнятих національними судами у справі заявниці.

62. ... Суд вважає, що сукупний вплив шуму, вібрації, забруднених повітря та ґрунту, спричинений магістральною дорогою М04, значною мірою не дав заявниці можливості користуватися правами, гарантованими статтею 8 Конвенції. Таким чином, стаття 8 є застосовною у цій справі.

63. З огляду на зазначене, Суд розгляне у світлі принципів, викладених у його практиці (див., серед інших джерел, вищезазначене рішення в справі **«Дубецька проти України»**, пункти 140-145), чи надав Уряд достатні докази, щоб виправдати ту ситуацію, за якої заявниця несла значний тягар від імені решти громади.

64. Насамперед, Суд зазначає, що, як стверджує Уряд, 16 червня 2002 року через місяць після дослідження санітарно-епідеміологічної служби рух транзитного транспорту по вулиці Ч. було припинено. З огляду на відсутність конкретних даних, зокрема текстів відповідних рішень місцевих органів влади (якщо вони були), які б підтверджували твердження заявниці про те, що це рішення фактично було виконане пізніше та що рух через деякий час було відновлено, Суд виходитиме з припущення, що рух транзитного транспорту було зупинено з тієї дати, яку вказав Уряд (див., *mutatis mutandis*, ухвалу щодо прийнятності від 16 жовтня 2007 року в справі **«Вінокуров проти Російської Федерації та України»** (*Vinokurov v. Russia and Ukraine*), заява № 2937/04). Отже, необхідно зазначити, що питання шуму, вібрацій, забруднення повітря та ґрунту, пов'язані з функціонуванням магістральної дороги, було вирішено. Однак необхідно дослідити, чи повинні державні органи все ж нести відповідальність за негативний вплив функціонування магістральної дороги у період з жовтня 1998 року до червня 2002 року.

65. Визначаючи це, Суд усвідомлює складність завдань держави в питаннях утримання інфраструктури, наприклад, такого, що розглядається, де вжиття заходів може вимагати значних часу та ресурсів. Пам'ятаючи про свою субсидіарну роль відповідно до Конвенції, у багатьох справах Суд підкреслював, що держави повинні мати значну розсуду в складній сфері екологічної політики (див., наприклад, рішення в справі **«Геттон та інші проти Сполученого Королівства»** (*Hatton and Others v. the United Kingdom*) [ВП], заява № 36022/97, п. 100, ECHR 2003-VIII). Незважаючи на те, що органи влади Договірних держав все більшою мірою беруть на себе відповідальність за зменшення та регулювання забруднення навколишнього середовища, стаття 8 не може тлумачитись як така, що вимагає від них забезпечення кожній особі житла, яке б відповідало конкретним екологічним стандартам (див. ухвалу щодо прийнятності від 9 листопада 2004 року в справі **«Вард проти Сполученого Королівства»** (*Ward v. the United Kingdom*), заява № 31888/03). Відповідно до цих міркувань, Суд вважає, що він знайде занадто далеко, якщо покладе на Уряд відповідальність за сам лише факт дозволу руху транзитного транспорту через населену вулицю міста або визнає загальне право заявниці на безкоштовне нове житло за рахунок держави. Тим більше, заявниця у цій справі не стверджувала, що вартість її будинку зменшилась із жовтня 1998 року або що вона не мала можливості продати його та переїхати без допомоги держави (див., а contrario, рішення у справі **«Фадєєва проти Російської Федерації»** (*Fadeyeva v. Russia*), заява № 55723/00, п. 121, ECHR 2005-IV).

66. Тоді як Суд не вбачає доцільності перегляду суті рішення Уряду дозволити використання вулиці Ч. як транзитної дороги, все ж, розглядаючи процесуальний аспект відповідної політики, Суд не переконаний, що в справі було дотримано мінімальні гарантії, спрямовані на забезпечення справедливого балансу між інтересами заявниці та інтересами суспільства.

67. Суд зазначає, по-перше, що Уряд не надав підтвердження того, що перед ухваленням у 1998 році рішення про скерування автомобільної дороги М04 через вулицю Ч. було підготовлено відповідне техніко-економічне обґрунтування, яке б надавало оцінку можливості дотримання встановлених екологічних норм та можливість зацікавленим сторонам, включаючи мешканців вулиці Ч., представити свої думки (дивись, а *contra*ho, зазначене вище рішення в справі **«Геттон проти Сполученого Королівства»**, п. 128). Навпаки, суть цього рішення та адекватність пом'якшуючих заходів видаються досить сумнівними, зокрема, беручи до уваги розходження між Урядом і заявницею щодо того, чи стосувалося прийняте в 1998 році рішення скерування руху транспорту з вулиці П. на вулицю Ч. чи лише підтвердження вже існуючого статусу вулиці Ч. як транзитної дороги. Однак Суд вважає, що, навіть якщо вулиця Ч. використовувалась як транзитна дорога до інвентаризації 1998 року, органи державної влади повинні були забезпечити мінімальні процедурні гарантії при її проведенні. Ні рішення національних судів, ні зауваження Уряду не містять доказів того, що такі гарантії, зокрема доступ громадськості до інформації про стан навколишнього середовища та прийняття рішень у період розробки проекту з інвентаризації, існували.

68. По-друге, Суд вважає, що принаймні з часу проведення інвентаризації доріг у 1998 році влада також була відповідальною за впровадження належної політики зі зменшення шкідливого впливу магістралі на закріплені у статті 8 права жителів вулиці Ч. (див., *mutatis mutandis*, зазначене вище рішення в справі **«Фадєєва проти Російської Федерації»**, пункти 127-131). Як вбачається, міська влада вжила певних заходів, спрямованих на регулювання екологічного стану вулиці (див. п. 30 вище). Однак ані оцінки, зазначені національними судами у своїх рішеннях, ані пояснення Уряду не містять достатніх деталей, які б давали можливість Суду зробити висновок, що це регулювання було ефективним і суттєвим до 15 травня 2002 року, коли було встановлено критичний рівень забруднення повітря. Як вбачається з наявних матеріалів, це дослідження було проведене лише у відповідь на неодноразові скарги мешканців вулиці Ч., які, відповідно до матеріалів справи, почали надходити принаймні з 2000 року.

69. По-третє, наголошуючи на важливості участі громадськості у прийнятті рішень з екологічних питань як процесуальної гарантії забезпечення прав, закріплених у статті 8 Конвенції, Суд підкреслює, що істотним елементом цієї гарантії є можливість для особи оскаржити в незалежному органі рішення, дії або бездіяльність державних органів, що впливають на її права в цій сфері (див. зазначене вище рішення в справі **«Дубецька та інші проти України»**, п. 143). Суд також зазначає, що 30 жовтня 2001 року для України набрала чинності Орхуська Конвенція, яка стосується доступу до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень та доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (див. п. 39 вище). Тим часом у цій справі не доведено, що заявниці було надано реальну можливість оскаржити у національних судах заходи органів державної влади щодо магістральної дороги М04 у період з жовтня 1998 року до червня 2002 року.

70. Суд зазначає, що заявниця формально намагалась зробити це через пані Грищенко, яка подала цивільний позов до Виконавчого комітету. Як вбачається з короткої мотивувальної частини ухвали апеляційного суду Луганської

області стосовно відмови у задоволенні вимог заявниці (див. п. 33 вище), суд обмежився розглядом лише тих питань, які дозволили йому дійти висновку, що відповідач взагалі не був відповідальним за утримання та ремонт вулиці Ч. Суд вказує, що численні документи у матеріалах справи чітко вказують на те, що така відповідальність – у будь-якому випадку до певної міри – дійсно існувала (див. пункти 24-26, 30 та 34 вище), тоді як у мотивувальній частині ухвали суду немає жодного посилання на докази, які б підтверджували його висновок про протилежне.

71. Однак до відання якого б органу не належало утримання дорожнього покриття та іншого облаштування на вулиці Ч., Суд вважає більш важливим те, що мотивувальні частини судових рішень не містять прямої відповіді на головні доводи заявниці, на підставі яких вона вимагала встановити відповідальність Виконавчого комітету. Зокрема, хоча суд першої інстанції заслухав кількох свідків щодо деяких аспектів екологічної політики міської влади, ні його рішення, ні рішення вищих судів не містять чіткої оцінки того, чому вони дійшли висновку, що ця політика достатньо захищала права заявниці. Так само без обґрунтування було відхилено твердження про те, що рішення відповідача, прийняте у жовтні 1998 року, було незаконним і свавільним, а з матеріалів справи незрозуміло, чи взагалі досліджувався цей аспект позову заявниці в ході судового розгляду. Суд вважає, що доводи заявниці про незаконність та свавільність зазначеного рішення та адекватності екологічної політики міської влади відносно вулиці Ч. були надзвичайно важливими для вирішення, чи забезпечили дії відповідача справедливий баланс між правами заявниці, гарантованими статтею 8, та інтересами суспільства. За відсутності в текстах рішень національних судів обґрунтування відхилення цих доводів, Суд не може зробити висновок, що заявниця мала реальну можливість викласти свої погляди в незалежному органі.

72. У цілому, Суд надає значення таким аспектам. По-перше, Уряд не довів, що перед ухваленням рішення про визначення вулиці Ч. частиною магістральної дороги М04 було підготовлено відповідне техніко-екологічне обґрунтування, а після цього впроваджено розумну політику природокористування. По-друге, Уряд не довів, що заявниця мала реальну можливість брати участь у прийнятті відповідних рішень, включаючи можливість оскарження дій міської влади у незалежному органі. Пам'ятаючи про ці два фактори та Орхуську Конвенцію (див. п. 39), Суд не може зробити висновок, що у цій справі було досягнуто справедливого балансу.

73. Таким чином, було порушення статті 8 Конвенції.

Окремі аспекти розгляду справ, пов'язаних з персональними даними

Чи не першим українським рішенням щодо поводження з персональними даними, до того ж судом, була справа – **«Пантелеєнко проти України»** (*Panteleyenko v. Ukraine*) від 29 червня 2006 р., заява № 11901/02. У рішенні ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції щодо двох ситуацій: порушення права на повагу до житла через обшук нотаріальної контори заявника у рамках кримінального провадження та

права на повагу до приватного життя у зв'язку із незаконним розголошенням інформації про стан здоров'я заявника суддею у судовому засіданні у ході розгляду позову про образу честі і гідності.

56. Суд зазначає, що як зберігання державними органами інформації про особисте життя людини, так і її використання є втручанням в право на повагу до приватного життя, гарантоване пунктом 1 статті 8 Конвенції (див. рішення у справі **«Ротару проти Румунії»** (*Rotaru v. Romania*) [ВП], заява № 28341/95, п. 46, ECHR 2000-V).

57. У цій справі національний суд надіслав запит і отримав з психіатричної лікарні конфіденційну інформацію про психічний стан і відповідне медичне лікування заявника. Цю інформацію було згодом повідомлено суддею сторонам та іншим особам, присутнім у залі суду під час відкритого судового засідання.

58. Суд вважає, що подібні подробиці, безперечно, є інформацією, що належить до «приватного життя» заявника, і що захід, який розглядається, призвів до розширення кола осіб, ознайомлених з цими подробицями. Таким чином, заходи, вжиті судом, є втручанням у права заявника, гарантовані йому статтею 8 Конвенції (рішення від 25 лютого 1997 р. у справі **«Z. проти Фінляндії»** (*Z v. Finland*), Reports of Judgments and Decisions 1997-I, п. 71).

b. Чи здійснено втручання «згідно із законом»

59. Головне питання полягає у тому, чи було втручання виправдано у відповідності з пунктом 2 статті 8, зокрема, чи було воно здійснене «згідно із законом» і чи було «необхідним у демократичному суспільстві» задля досягнення однієї з цілей, перелічених у цьому пункті.

60. Суд нагадує, що фраза «згідно із законом» вимагає, щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя в національному законодавстві (див. рішення у справі **«Смірнова проти Росії»** (*Smirnova v. Russia*), заяви № 46133/99 і 48183/99, п. 99, ECHR 2003-IX (витяги)).

61. Варто зазначити, що апеляційний суд, переглянувши справу, дійшов висновку, що поведження судді суду першої інстанції з особистою інформацією про заявника не відповідало спеціальному режиму збирання, зберігання, використання та поширення інформації про стан психічного здоров'я особи, передбаченому відповідно до статті 32 Конституції України та статей 23 і 31 Закону України від 2 жовтня 1992 року «Про інформацію»; Уряд не заперечував правильність цього висновку (п. 25 вище). Крім того, Суд зауважує, що відповідні деталі не могли вплинути на результат судового процесу (тобто встановлення того, чи оскаржуване висловлювання було зроблено, і оцінку того, чи було воно образливим; див. зазначене рішення у справі **«Z. проти Фінляндії»**, пункти 102 і 109); запит Новозаводського районного суду про надання інформації був зайвим, оскільки вона не була потрібна «для провадження дізнання, попереднього слідства або судового розгляду», а отже, запит був незаконним у значенні статті 6 Закону України від 22 лютого 2000 року «Про психіатричну допомогу».

62. Суд вважає, що з причин, викладених вище, було порушення статті 8 Конвенції. Він не вважає за потрібне перевіряти цей захід з точки зору дотримання інших умов пункту 2 цієї статті.

Вартою уваги є справа **«Копланд проти Сполученого Королівства»** (*Copland v. the United Kingdom*) від 3 квітня 2007 року, заява № 62617/00, у якій ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції щодо моніторингу роботодавцем (державним коледжем) інформації про телефонні дзвінки, використання електронної пошти чи інтернету працівницею за відсутності відповідного закону для такого втручання, хоча не виключив ситуації, що такий моніторинг може в деяких випадках бути визнаний «необхідним в демократичному суспільстві» і з легітимною метою, проте, з огляду на відсутність законних підстав для втручання, ЄСПЛ не розглядав питання необхідності в цій справі. Окрім цього, рішення **«Копланд проти Сполученого Королівства»** демонструє взаємозв'язки між сферами дії статті 8 Конвенції, коли втручання відбувається одним засобом у декілька сфер особистої автономії. Так, у цьому рішенні слід звернути увагу на те, що ЄСПЛ визнав, що збирання та збереження особистої інформації щодо телефонних контактів заявниці, електронної пошти та користування мережею Інтернет становлять втручання у право на повагу до приватного життя та кореспонденції.

43. Суд зазначив, що використання інформації щодо дати та тривалості телефонних розмов, а особливо щодо набраних номерів, може порушити питання за ст. 8 Конвенції, оскільки така інформація становить «центральний елемент контактів, здійснюваних по телефону» (див. § 84 рішення Суду у справі **«Malone проти Сполученого Королівства»** від 02.08.1984 р. (Серія А № 82)). Простий факт того, що ці дані могли бути легітимно отримані коледжем у формі рахунків за послуги телефонного зв'язку не забороняє встановити втручання у право, гарантоване ст. 8 Конвенції (там само). Більше того, до збереження особистих даних, що стосуються приватного життя індивіда, також застосовуються гарантії ч. 1 ст. 8 Конвенції (див. § 65 рішення Суду у цитованій вище справі *Atapp*). Таким чином, не важливим є те, що отримана коледжем інформація не була оприлюднена та не використовувалася проти заявниці у дисциплінарному чи іншому провадженні.

44. Відповідно, Суд вважає, що збирання та збереження особистої інформації щодо телефонних контактів заявниці, а також щодо її електронної пошти та користування мережею Інтернет, без її відома становлять втручання у право на повагу до приватного життя та кореспонденції у розумінні ст. 8 Конвенції.

У справі **«Заїченко проти України (№2)»** (*Zaichenko v. Ukraine (no. 2)*) від 26 лютого 2015 року, заява № 45797/09 ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції у зв'язку із незаконністю збирання органами внутрішніх справ відомостей про заявника (у контексті його судово-психіатричної експертизи) без його згоди.

Справа **«Суриков проти України»**¹⁰² (*Surikov v. Ukraine*), рішення від 26 січня 2017 р., заява № 42788/06 стосувалася збирання, зберігання та використанням роботодавцем інформації про психічне здоров'я його працівника при підвищенні на роботі. Суд визнав порушення статті 8 Конвенції, оскільки втручання у право на повагу до приватного життя не було пропорційним.

70. Суд неодноразово зауважував, що систематичне зберігання та використання інформації, що стосується приватного життя особи, державною

¹⁰² https://zmina.info/news/jespl_nagadav_ukrajini_jiak_potribno_povoditis_z_personalnimi_danimi-2/

владою становить важливі наслідки для інтересів, захищених статтею 8 Конвенції, і є втручанням у відповідні права (див, зокрема, **«Rotaru проти Румунії» [GC]**, заява № 28341/95, § 46, ECHR 2000-V; **«S. and Marper проти Сполученого Королівства» [GC]**, заява №№ 30562/04 та 30566/04, § 67, ECHR2008). Це тим більше вірно, коли це стосується далекого минулого особи (див. Rotaru, вказана вище, § 43, та **«М.М. проти Сполученого Королівства»**, заява № 24029/07, § 187, 13 листопада 2012) або коли обробка стосується дуже інтимних або чутливих категорій інформації, особливо інформації стосовно фізичного або психічного здоров'я конкретної людини (див., зокрема, Z. проти Фінляндії, 25 лютого 1997, § 95, Reports of Judgments and Decisions 1997-I; **«I. проти Фінляндії»**, заява № 20511/03, § 40, 17 липня 2008; **«P. and S. проти Польщі»**, заява № 57375/08, § 128, 30 жовтня 2012; **«Л.Н. проти Латвії»**, заява № 52019/07, § 56, 29 квітня 2014; та **«У.У. проти Російської Федерації»**, № 40378/06, § 38, 23 лютого 2016).

[...]

73. Крім того, щоб бути законним, втручання має переслідувати законну мету та бути «необхідним у демократичному суспільстві». При визначенні того, чи є застосовані заходи «необхідними в демократичному суспільстві», Суд має з'ясувати в світлі справи в цілому, чи є аргументи, надані для їх виправдання, відповідними та достатніми та чи були заходи пропорційними легітимним цілям (див., наприклад, **«Peck проти Сполученого Королівства»**, заява № 44647/98, § 76, ECHR 2003-I). По відношенню до останнього Суд зауважує, вважаючи особливо важливим захист персональних даних для ефективної реалізації права особи на повагу приватного життя, що межі розсуду держави щодо створення їх відповідної законодавчої та адміністративної системи в цій сфері, є достатньо обмежені (див., зокрема, **«Peck»**, вказана вище, §§ 77-78; та **«S. and Marper»**, вказана вище, §§102-103). У цьому зв'язку питання «необхідності втручання» може перетинатись з питанням якості, передбачених в національному законі держави – відповідача процедурних гарантій, які вимагаються (S. and Marper, вказана вище, § 99, та **«Авілікіна та інші проти Росії» (Avilina and Others v. Russia)**, § 37).

74. На сьогоднішній день був досягнутий певний рівень консенсусу на міжнародному рівні та, зокрема, між державами – членами Ради Європи стосовно фундаментальних принципів захисту даних та пов'язаних базових процедурних гарантій, які мають бути включені до національної правової системи для того, щоб виправдати необхідність будь-якого втручання. Ці принципи були сформульовані в багатьох договорах та інших правових документах, включаючи Конвенцію Ради Європи про захист персональних даних № 108 та інших документах (див. параграфи 53-60 вище). Суд раніше посилався на відповідні міжнародні інструменти, частіше за все на Конвенцію про захист персональних даних, при оцінці обробки персональних даних та практик захисту в індивідуальних справах, поданих за статтею 8 Конвенції. Зокрема, з посиланням на цю Конвенцію Суд встановив, що національне законодавство держав-членів має окремо забезпечити, що персональні дані, про які йде мова, є відповідними і не надмірними по відношенню до мети, з якою вони були зібрані чи збережені; що вони зберігаються у формі, яка дозволяє ідентифікацію суб'єкта даних не довше, ніж це вимагається для цілей, з якими дані збережені, і що збережені дані ефективно захищені від неналежного

використання та зловживань (див. серед інших **«Gardel проти Франції»**, № 16428/05, § 62, ECHR 2009). У відповідності до міжнародно визнаних принципів захисту персональних даних Суд заявляв, що було б суттєвим для застосовного закону передбачати чіткі, детальні правила, що регулюватимуть об'єм та порядок застосування відповідних заходів, а також мінімальні гарантії, зокрема, стосовно тривалості, зберігання, використання, доступу третіх осіб, процедур збереження цілісності та конфіденційності даних та процедур їх знищення, тобто встановлення достатніх гарантій від ризику зловживань та свавілля на кожній стадії їх обробки (див. зокрема, **«S. and Marper»**, вказана вище, § 99 та відповідні посилання, та **«М.М. проти Сполученого Королівства»**, вказана вище, § 195). Існують різні визначальні етапи, на яких можуть виникати питання захисту персональних даних за статтею 8 Конвенції, в тому числі під час збирання, зберігання, використання та передача даних. На кожному етапі необхідно запровадити належні та адекватні гарантії, що відображають принципи, розроблені у відповідних інструментах із захисту персональних даних, для того, щоб виправдати необхідність втручання за статтею 8 (див. **«М.М. проти Сполученого Королівства»**, вказана вище).

(i) Застосовність статті 8

75. Суд зауважує, що інформація, що розглядається в цій справі, стосується того, що в 1981 році стан заявника був визнаний таким, що пов'язаний із розладом психічного здоров'я. Суд погоджується, що така інформація за своєю суттю становить дуже чутливі персональні дані, незалежно від того, чи був зазначений конкретний медичний діагноз. Збирання, зберігання, розкриття або інші види обробки такої інформації підпадають під дію статті 8.

(ii) Чи було втручання

76. Далі Суд зауважує, що на час подій, що стали підставою для цієї заяви, як вбачається з матеріалів справи, «Таврида» була українською державною компанією. Він далі зауважує, що, відповідно до чинного законодавства, компанія була зобов'язана вести реєстр військовозобов'язаних працівників і, в межах виконання цього обов'язку, нею були отримані дані відносно непридатності заявника до військової служби. У світлі вищенаведеного Суд погоджується, що скарга заявника має бути оцінена як втручання публічної влади в реалізацію заявником його права на повагу до приватного життя. (див., зокрема, **«Copland проти Сполученого Королівства»**, заява № 62617/00, § 39, ECHR 2007-I; **«Авілікіна та інші проти Росії»** (*Avilkina and Others v. Russia*), вказана вище, § 31 та, *mutatis mutandis*, **«Vukota-Bojić проти Швейцарії»**, заява № 61838/10, § 47, 18 жовтня 2016).

77. Далі Суд має визначити, чи було це втручання виправданим відповідно до пункту другого статті 8.

(iii) Чи було втручання згідно із законом

78. Стосовно законності оскаржуваного втручання, як впливає із зауважень Уряду, збирання та зберігання оскаржуваних даних було здійснено на підставі статті 34 Закону про військову службу та Інструкції №165 (див. параграфи 43-50 вище). Використання цих даних для вирішення питання про підвищення заявника ґрунтувалось, в свою чергу, на статтях 2 та 153 Кодексу законів про працю (див. параграф 42 вище).

79. Суд зазначає, що жодне із згаданих положень не згадувалось в рішеннях національних судів. Тим не менше, у світлі доступних матеріалів, а також з огляду на зауваження Уряду, Суд готовий прийняти, що збирання, зберігання та використання інформації про психічне здоров'я заявника мало підставу в національному законодавстві.

80. Що стосується якості, зокрема, передбачуваності застосованого законодавства, Суд відзначає, що тут були значні розбіжності в позиціях різних судів, які розглядали скарги заявника, стосовно сфери та значення застосованих правових актів, що мало наслідком численні повернення справи для перегляду (див. пп. 21-22, 24-26 та 28-29 вище). Видається, що ці розбіжності могли бути пов'язані з структурними проблемами в національному законодавстві. Примітно, що у своєму рішенні в 1997 році в справі Устименка Конституційний Суд загалом охарактеризував національну систему захисту даних про психічне здоров'я як таку, що має «погано визначені, суперечливі положення та пробіли» та не повністю відповідає міжнародним зобов'язанням України (див. параграф 41 вище).

81. У той же час від Суду не вимагається оцінити якість застосованої системи захисту персональних даних абстрактно, швидше він має бути обмеженим, наскільки це можливо, аналізом конкретних наслідків застосування таких положень в справі, що розглядається (див. *«Zehentner проти Австрії»*, заява № 20082/02, § 60, 16 липня 2009). З цієї точки зору він вважає, що питання якості застосованого законодавства в справі заявника тісно пов'язане з більш широким питанням – чи було оскаржуване втручання необхідним у демократичному суспільстві (див. *«S. and Marper»*, вказана вище, § 99, та *«Авілкіна та інші проти Росії»* (*Avilkina and Others v. Russia*), § 37). Відповідно, Суд розгляне це питання в зазначеному контексті нижче.

(iv) Чи переслідувало втручання легітимну мету

82. Суд зауважує, що Уряд не коментував цілі оскаржуваного втручання. Базуючись на наявних матеріалах, Суд погоджується, що оскаржувані заходи можуть переслідувати низку цілей, зокрема, захист національної безпеки, громадського порядку, здоров'я та прав інших, зокрема, співробітників заявника.

(v) Чи було втручання необхідним

83. Суд зазначає, що на час подій, які стали підставою для цієї заяви, Україна не була стороною Конвенції про захист персональних даних або будь-якого іншого відповідного документа. Тим не менше, в цей час національне законодавство містило декілька гарантій, схожих на ті, що містилися в цьому правовому документі. Відповідні положення можна було знайти, наприклад, в Законі «Про інформацію» 1992 року (див. параграф 38 вище) та різних актах, що стосуються конфіденційності медичної інформації (див. параграфи 39-40 вище). Тим не менше, видається, що ці гарантії залишались швидше недієвими в справі заявника, як стосовно обробки персональних даних роботодавцем, так і протягом перевірки його відповідних скарг національними судами.

(a) Стосовно права збирати та зберігати персональні дані заявника

84. Перш за все, оскільки заявник скаржиться, що влітку 1997 року його роботодавець зібрав без належного обґрунтування та зберігав в його особовій

справі дані, які були надмірними для цілей виконання обов'язку ведення реєстру військовозобов'язаних, Суд вказує, що оскаржуваний акт збирання (інформації) відбувся до набуття чинності Конвенцією для України (11 вересня 1997 року). Відповідно, це питання знаходиться поза часовою компетенцією Суду. В той же час, оскільки скарга заявника стосується, по суті, не тільки початкового акту, але більш широко факту того, що відповідна інформація була включена та зберігалась в його особовій справі, Суд погоджується, що є поноважним розглядати суть питання щодо зберігання (див. **Rotaru**, вказана вище, § 46).

85. У зв'язку із цим Суд зазначає, що інформація, додана до особової справи заявника в 1997 році, становила лише текст пункту 5 б Розкладу захворювань та фізичних вад 1973 року. Посилання на цей пункт вже раніше було в особовій справі заявника, оскільки це положення визначало причину непридатності заявника до військової служби в мирний час. Посилання на підстави визнання непридатним для військової служби було стандартним і обов'язковим для ведення реєстру військовозобов'язаних, як передбачено для будь-якого роботодавця відповідно до Інструкції № 165. Наскільки Суд поінформований, згаданий Розклад був публічним документом. Відповідно, текст згаданого Розкладу був доступний громадськості в будь-який момент часу, а факт, що роботодавець заявника отримав цю інформацію від військкомату влітку 1997 року, мав другорядну важливість. Це означає, що швидше роботодавець заявника володів інформацією стосовно причин його непридатності до військової служби в результаті встановленої загальної застосовної системи, аніж в результаті індивідуальної поведінки роботодавця, проти чого виступав заявник.

86. Суд далі зазначає, що вищенаведена законодавча система мала в результаті квазі-автоматичне повноваження будь-якого роботодавця, публічного чи приватного, отримувати та зберігати чутливі дані, що стосуються здоров'я, відносно кожного працівника, визнаного непридатним до військової служби з медичних підстав. Суд зауважує, що він не підмінятиме собою національні органи влади у вирішенні питання щодо способу ведення реєстру військовозобов'язаних. Тим не менше, Суд повторює, що основний принцип захисту персональних даних вимагає, щоб отримання даних було пропорційним по відношенню до цілі збору, та має передбачати обмежений період для зберігання (див. **«S. and Marper»**, вказана вище, §107). Відповідно до цього Суд вважає, що делегування кожному роботодавцю публічної функції, яка включає в себе зберігання чутливих даних, що стосуються стану здоров'я, стосовно їх співробітників може бути виправдана за статтею 8 тільки у випадку, якщо таке зберігання супроводжується особливо суворими процедурними гарантіями для забезпечення того, що такі дані будуть зберігатись суворо конфіденційно, не будуть використані для будь-якої іншої мети, крім тієї, з якою вони були зібрані, та будуть постійно оновлюватись (див., *mutatis mutandis*, **«I. проти Фінляндії»**, вказана вище, § 37, та *mutatis mutandis*, **«Gardel»**, вказана вище, §§ 69-70).

87. Вбачається, що Інструкцією № 165 були передбачені певні відповідні гарантії, зокрема вимога щодо зберігання картотеки особових карток військовозобов'язаних за порядком, установленим для зберігання (секретних) документів та регулярної звірки даних облікових карток із обліковими

даними військкоматів (див. пункти 48 та 50). При цьому, незважаючи на зазначені вимоги, роботодавець заявника зберігав інформацію від 1981 року та використав її під час вирішення питання щодо задоволення заяв заявника про призначення на вищу посаду у 1997 та 2000 роках, вважаючи допустимим у цьому контексті поширення зазначеної інформації серед третіх осіб.

88. Судові органи встановили, що така практика не суперечила положенням статті 32 Конституції та низці інших нормативно-правових актів, на які посилався заявник під час цивільного провадження у своїй справі. Не надаючи прямої відповіді на доводи заявника щодо конфіденційності оскаржуваних даних, вони фактично дійшли висновку, що дії роботодавця були правомірними, оскільки оскаржувана інформація була отримана правомірно, та не вбачалось злого умислу в її обговоренні та використанні під час вирішення питання щодо призначення заявника на вищу посаду.

89. Звідси випливає, що застосовне законодавство, згідно з його тлумаченням і застосуванням національними судами у цій справі, дозволяло зберігання даних щодо стану здоров'я заявника протягом дуже тривалого періоду та уможлиблювало їх поширення та використання для цілей, не пов'язаних із первинною ціллю їх збирання. Суд вважає, що такі широкі повноваження становили непропорційне втручання у право заявника на повагу до приватного життя. Його не можна вважати необхідним у демократичному суспільстві (див. згадані рішення у справі **«Авілкіна та інші проти Росії» (Avilkina and Others v. Russia)**, пункти 51 – 54 та **«S. і Марпер проти Сполученого Королівства» [ВП] (S. and Marper v. the United Kingdom)** [GC], пункт 125).

(β) Щодо розкриття даних заявника третім особам та їх використання під час вирішення питання щодо його призначення на вищу посаду

90. Щодо інших скарг заявника, пов'язаних із захистом даних, зокрема, стосовно несправедливого розкриття третім особам його особистих даних та їх використання під час вирішення питання щодо його призначення на вищу посаду, Суд зазначає, що ці скарги тісно пов'язані зі скаргою щодо зберігання цих даних за відсутності необхідних гарантій.

91. Суд визнає, що роботодавці можуть мати законний інтерес до інформації щодо стану психічного та фізичного здоров'я своїх працівників, зокрема у контексті покладання на них певних професійних обов'язків, пов'язаних із особливими навичками, відповідальністю або повноваженнями. Проте він знову підкреслює, що збирання та обробка відповідної інформації мають бути законними та забезпечувати справедливий баланс між інтересами роботодавця та захистом недоторканності приватного життя кандидата на зайняття відповідної посади.

92. У зв'язку з цим Суд бере до уваги доводи заявника, що на момент використання (у 1997 та 2000 роках) даних щодо стану його здоров'я, створених у 1981 році, вони були досить застарілими. Крім того, оскільки вони не містили точного визначення встановленого на той час діагнозу заявника, вони були недостатніми для вирішення питання щодо можливості його призначення на запитувану посаду. Також слід зазначити, що у 2002 році заявник був направлений його роботодавцем на проходження медичного обстеження з метою встановлення його придатності до роботи на посаді,

яку він бажав обійняти. Після отримання позитивного висновку його було зараховано до резерву та згодом задоволено його заяву про призначення на вищу посаду (див. пункти 17, 18). Суду не було надано жодних доводів щодо неможливості застосування такого способу визначення придатності заявника за станом здоров'я раніше.

93. Суд також визнає, що у національних судах заявник прямо висував доводи, яким було надано оцінку у пункті 92, із посиланням на численні нормативно-правові акти. При цьому остаточні рішення, ухвалені національними судами, не містили жодних відповідей на ці доводи, а натомість посилались на виключне право розсуду адміністрації щодо кадрових рішень та нездатність заявника довести наявність злого умислу у діях його роботодавця. Національні суди також зазначили, що він не визначив конкретну роль окремих посадових осіб у розкритті даних про стан його психічного здоров'я. З текстів цих рішень не вбачається, що національні суди проаналізували, чи було дотримано справедливого балансу між інтересами роботодавця та захистом недоторканності приватного життя, при використанні спірних даних роботодавцем заявника під час вирішення, у межах свого права на розсуд, питання про призначення заявника на вищу посаду та відхилення його заяв про призначення на вищу посаду на підставі таких даних. Так само це стосується скарги заявника щодо розкриття цих даних колегам заявника у контексті процедури прийняття рішення та повідомлення їх суду під час відкритого судового засідання (див., для порівняння, рішення у справі **«Пантелеєнко проти України»** (*Panteleyenko v. Ukraine*), заява № 11901/02, пункти 57-61, від 29 червня 2006 року). Отже, суть скарг заявника залишилась поза межами судового розгляду. Таким чином, судові органи не надали належних і достатніх підстав в обґрунтування необхідності оскаржуваного втручання.

94. У світлі міркувань, викладених у пунктах 92 та 93, Суд доходить висновку, що використання оскаржуваних даних з метою вирішення питання щодо призначення заявника на вищу посаду та їх необмежене розкриття різним третім особам у цьому контексті не були необхідні у демократичному суспільстві.

(vi) Загальний висновок

95. З огляду на висновки Суду, викладені у пунктах 89 та 94, Суд доходить висновку, що було порушення статті 8 у зв'язку зі зберіганням і поширенням даних щодо стану психічного здоров'я заявника, а також у зв'язку з їх використанням при вирішенні питання щодо задоволення заяв заявника про призначення на вищу посаду.

Рішення у справі **«Суріков проти України»** (*Surikov v. Ukraine*) від 26 січня 2017 року, заява № 42788/06.

Щодо зберігання персональних даних поліцією прикметним є рішення **«S. і Марпер проти Сполученого Королівства»** (*S. and Marper v. the United Kingdom*), рішення Великої Палати від 4 грудня 2008 року, заяви №№ 30562/04 та 30566/04. ЄСПЛ визнав, що зберігання органами влади (поліцією) зразків клітин, ДНК та зберігання відбитків пальців заявників-підозрюваних у вчиненні злочинів становить втручання у право на повагу до приватного життя та визнав порушення статті 8 Конвенції, оскільки «всеосяжний та нерозбірливий характер повноважень

із зберігання відбитків пальців, клітинних зразків та профілів ДНК підозрюваних, але незасуджених осіб, як це було застосовано у випадку заявників у справі, не забезпечує знаходження справедливого балансу між конкуруючими суспільними та приватними інтересами, і що держава-відповідач вийшла за будь-які прийнятні межі розсуду в цьому відношенні. Відповідно, зберігання, про яке йдеться, становить непропорційне втручання у право заявників на повагу до приватного життя і не може вважатися необхідним у демократичному суспільстві» (п. 125). У цій справі заявники також скаржилися, що вони зазнали дискримінаційного ставлення у розумінні статті 14 ЄКПЛ порівняно з іншими особами в аналогічній ситуації, а саме з іншими незасудженими особами, чії зразки все одно підлягали знищенню відповідно до законодавства. Щодо цієї скарги ЄСПЛ вказав, що, з огляду на обґрунтування щодо порушення статті 8 ЄКПЛ, немає необхідності окремо розглядати скаргу заявників за статтею 14 Конвенції.

Справа **«Раду проти Молдови»** (*Radu v. the Republic of Moldova*), рішення від 15 квітня 2014 року, заява № 50073/07 стосувалася розголошення медичним закладом інформації про вагітність, стан здоров'я та лікування заявниці її роботодавцю. ЄСПЛ визнав, що розголошення такої інформації не відповідало вимозі «згідно із законом», оскільки наведені Урядом закони та міжнародні акти забороняли поширення без згоди особи таких чутливих даних, а передбачені винятки у справі не були встановлені.

Свобода вираження поглядів (стаття 10 Конвенції)

Загальні положення статті 10 Конвенції

Звернути увагу на такі положення:

- стаття 10 Конвенції гарантує один з основоположних принципів демократичного суспільства:

Свобода вираження поглядів, гарантована пунктом 1 статті 10, становить одну з основних підвалин демократичного суспільства й одну з принципових умов його розвитку та умов самореалізації кожної особи. За умови дотримання пункту 2, свобода вираження стосується не лише тієї «інформації» чи тих «ідей», які отримані належним чином або розглядаються як необразливі чи незначні, а й тих, що викликають образи, обурення або неспокій. Такими є вимоги плюралізму, терпимості й широти поглядів, без яких «демократичне суспільство» неможливе.

Рішення у справі **«Гендсайд проти Сполученого Королівства»**
(*Handyside v. the United Kingdom*)
від 7 грудня 1976 р., серія А, № 24, п. 49.

- під особливим захистом перебувають ЗМІ:

Ці принципи мають особливе значення, коли йдеться про пресу. Хоча преса не повинна переступати меж, встановлених, *inter alia*, для «захисту репутації інших осіб», на ній лежить обов'язок повідомляти інформацію та ідеї на політичні теми так само, як і в інших сферах, які становлять громадський інтерес. І не лише засоби масової інформації мають завдання повідомляти таку інформацію та ідеї, а й громадськість має право отримувати їх.

Рішення у справі **«Санді Таймс» проти Сполученого Королівства»**
(*The Sunday Times v. the United Kingdom*) (№ 1), п. 65.

Це не тільки завдання преси — поширювати подібну інформацію та ідеї — суспільство також має право отримувати їх. Інакше чи здатна була б преса відігравати цю життєво важливу роль «вартового пса демократії».

Рішення у справі **«Торгейр Торгейрсон проти Ісландії»**
(*Thorgeir Thorgeirson v. Iceland*)
від 25 червня 1992 р., заява № 13778/88, п. 63.

- водночас з повідомленням інформації на пресу покладається **обов'язок** цю інформацію **не спотворювати і не викривляти**:

Суд наголошує, що стаття 10 Конвенції не гарантує абсолютно необмеженої свободи вираження поглядів, навіть стосовно висвітлення пресою питань, що викликають законне занепокоєння у суспільстві. Відповідно до пункту 2 статті 10, здійснення цієї свободи породжує «обов'язки і відповідальність», які стосуються також і преси. [...] В силу того, що здійснення свободи вираження поглядів пов'язане з «обов'язками і відповідальністю», гарантії, надані журналістам статтею 10 щодо висвітлення питань, які викликають загальний інтерес, супроводжуються застереженням, що журналісти діятимуть добросовісно і передаватимуть точну та достовірну інформацію згідно з вимогами журналістської етики.

Рішення у справі **«Селісто проти Фінляндії»** (*Selistö v. Finland*) від 16 листопада 2004 р., заява № 56767/00, п. 54.

- обмеження свободи вираження поглядів повинні зазнавати прискіпливого аналізу і мати **переконливе обґрунтування**:

Суд нагадує, що, відповідно до п. 2 статті 10 Конвенції, сфера для обмеження політичних висловлювань чи дебатів щодо питань, які становлять загальний інтерес, є дуже малою.

Рішення у справі **«Сюрек проти Туреччини»** (*Süreker v. Turkey*) (№. 1) [GC], заява №. 26682/95, п. 61.

Журналістська свобода передбачає також використання висловлювань, деякою мірою перебільшених або, навіть, провокаційних.

Рішення у справі **«Прагер та Обершлік проти Австрії»** (*Prager and Oberschlick v. Austria*) (№. 1) від 26 квітня 1995 р., серія А, № 313, п. 38.

- тлумачення ЄСПЛ поняття **«погляди»**:

- «внутрішня» думка особи, тобто ненав'язування державою індивідууму будь-якого способу мислення;
- інформація та ідеї, що становлять громадський інтерес (рішення у справі **«Інформаціонерфайн Лентія та інші проти Австрії»** (*Informationsverein Lentia and others v. Austria*) від 24 листопада 1993, серія А, № 276, заяви №№ 13914/88, 15041/89, 15717/89, 15779/89 та 17207/90);
- участь у дискусії стосовно проблем, що становлять загальний інтерес (рішення у справі **«Бладет Тромсе і Стенсаас проти Норвегії»** (*Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway*) від 20 травня 1999 р., заява № 21980/93), в т.ч. публікації про дії поліції, неупередженості судів, державну політику, зокрема, щодо охорони здоров'я чи житла, а також критичні висловлювання на адресу політиків (рішення у справах **Лінгенса** (*Lingens v. Austria*) від 8 липня 1986 р., серія А, №. 103; **«Українська Прес-Група» проти України»** (*Ukrainian Media Group v. Ukraine*) від 29 березня 2005 р., заява № 72713/01);
- мистецькі твори та вистави (рішення у справі **«Інститут Отто Племінгера проти Австрії»** (*Otto-Preminger-Institut v. Austria*) від 20 вересня 1994 р., серія А № 295-А, заява № 13470/87);

- інформація комерційного характеру (рішення у справі **«Маркт Інтерн Верлаг ГмбН та Клаус Беерманн проти Німеччини»** (Markt Intern Verlag GmbH and Klaus Beermann v. Germany) від 20 листопада 1989 р., серія А № 165, заява № 10572/83), в т.ч. рекламні оголошення (рішення у справі **«Гроппера радіо АГ» та інші проти Швейцарії»** (Groppera Radio AG and Others v. Switzerland) від 28 березня 1990 р., серія А, № 173, заява № 10890/84) та ін., в т.ч.
- шокуючі погляди та ідеї.

Засоби вираження поглядів:

- усні висловлювання (рішення у справі **«Купріану проти Кіпру»** (Kyprianou v. Cyprus) [ВП] від 15 грудня 2005 р.; заява № 73797/01);
- книжки (рішення у справі **«Лендон, Очаковські-Лоран і Жюлі проти Франції»** (Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France) [GC] від 22 жовтня 2007 р., заяви №№ 21279/02 та 36448/02);
- статті в ЗМІ (рішення в справах **«Українська Прес-Група» проти України»** (Ukrainian Media Group v. Ukraine) від 29 березня 2005 р., заява № 72713/01; **«Кумпене та Мазере проти Румунії»** (Cumpana and Mazare v. Romania) від 10 червня 2003 р., заява № 33348/96);
- оголошення, зображення (наприклад, фотографії), графіка; відео і кіно, телевізійні передачі (рішення у справах **«Йерсілд проти Данії»** (Jersild v. Denmark) від 23 вересня 1994 р., серія А, № 298 заява № 15890/89);
- поведінка, що виражає ідеї (носіння одягу) та ін.

36. [...] Суд зазначає, що він розглядав різні форми вираження поглядів, які підпадають під дію статті 10 Конвенції. Наприклад, Суд дійшов висновку, що коротка публічна демонстрація перед Парламентом кількох предметів брудного одягу, яка мала символізувати «брудну білизну держави», була формою вираження політичних поглядів (див. рішення від 12 червня 2012 року у справі **«Татар та Фабер проти Угорщини»** (Tatár and Fáber v. Hungary), заяви № 26005/08 та № 26160/08, п. 36).

37. У цій справі заявниця відірвала стрічку від вінка, покладеного Президентом України до пам'ятника відомому українському поетові у День незалежності України, і багато людей були свідками цього вчинку. Також заслуговує на увагу і те, що заявниця належала до опозиційної політичної партії «Батьківщина», керівник якої, пані Тимошенко, на той час відбувала покарання у вигляді позбавлення волі.

38. Зважаючи на поведінку заявниці та її контекст, Суд погоджується із тим, що своїм вчинком вона прагнула поширити серед людей навколо неї певні ідеї щодо Президента. Тому цей вчинок можна вважати формою вираження політичних поглядів. Відповідно, Суд вважає, що застосування до заявниці за цей вчинок стягнення у вигляді десятиденного адміністративного арешту становило втручання у її право на свободу вираження поглядів.

Рішення у справі **«Швидка проти України»** (Shvydka v. Ukraine) від 30 жовтня 2014 року, заява № 17888/12.

Основні концепції з практики Європейського суду з прав людини щодо статті 10 Конвенції

Розрізнення фактів та оціночних суджень

На думку Суду, слід уважно розрізняти факти та оціночні судження. Наявність фактів можна довести, а правдивість оціночних суджень не можна. У зв'язку з цим Суд зауважує, що факти, на яких журналіст ґрунтував свої оціночні судження, були незаперечними, як і його добросовісність.

Що ж стосується оціночних суджень, цю вимогу неможливо виконати, і вона є порушенням самої свободи поглядів, яка є основною складовою права, гарантованого статтею 10 Конвенції.

Рішення у справі **«Лінгенс проти Австрії»** (*Lingens v. Austria*) від 8 липня 1986 р., серія А, №. 103, п. 46.

ЄСПЛ визнав оціночними судженнями такі висловлювання:

- «опортунізм низького ґатунку», «аморальний» і «позбавлений гідності» на адресу Федерального канцлера (справа **«Лінгенс проти Австрії»**).
- «звірі в уніформі, які кубляться повсюдно, нишком чи відкрито, в джунглях нічного життя нашого міста»; «особи, інтелектуальний рівень яких зведено до рівня немовляти...» та «дозволяючи тварюкам і садистам діяти, керуючись своїми хворобливими фантазіями» – щодо поліції (рішення у справі **«Торґейр Торґейрсон проти Ісландії»** (*Thorgeir Thorgeirson v. Iceland*) від 25 червня 1992 р., заява № 13778/88).
- «приховані нацисти» (в оригіналі німецькою – *Kellernazi*) щодо політика (рішення у справі **«Шарзах та «Ньюс Ферлагсгезельшафт» проти Австрії»**).
- оцінка одним журналістом методів свого колеги як «типово мафіозних» (рішення у справі **«Урбіно Родріґеш проти Португалії»** (*Urbino Rodrigues v. Portugal*) від 29 листопада 2005 р., заява № 75088/01).
- людина, яка не має «ані сорому, ні совісті» щодо губернатора (рішення у справі **«Грінберг проти Росії»** (*Grinberg v. Russia*) від 21 липня 2005 р., заява № 23472/03), так само як й інше висловлювання на адресу губернатора – «ненормальний» (рішення у справі **«Чемодуров проти Росії»** (*Chemodurov v. Russia*) від 31 липня 2007 р., заява № 72683/01).
- порівняння в ілюстрованому виданні політичного діяча та його подруги з парочкою «Бонні та Клайд» (рішення у справі **«Видавниче об'єднання «Віртшафтстренл Цайтшріфтен GmbH» проти Австрії» (№3)** (*Wirtschafts-trend Zeitschriften-Verlagsgesellschaft M.B.H. (n° 3) v. Austria*) від 13 грудня 2005 р., заяви № 66298/01 та 15653/02).
- вислови «страшилка», «громкоговоритель Администрации Президента, исполняющий роль Жириновского в Украине» та інші (рішення у справі **«Українська Прес-Група» проти України»** (*Ukrainian Media Group v. Ukraine*) від 29 березня 2005 р., заява № 72713/01).

Межі допустимої критики

Межі допустимої критики є ширшими щодо одних категорій осіб та звужуються пропорційно до зменшення публічності особи.

Суд вважає непереконливим аргумент Уряду стосовно того, що розголошена заявниками інформація не становила загального інтересу. Ця публікація з'явилася під час соціального конфлікту в одній з основних французьких автомобільних фірм, який широко висвітлювався у пресі; працівники вимагали підвищення зарплати, а дирекція відмовляла їм у цьому. У статті йшлося про те, що керівник фірми значно підвищив свою зарплату саме тоді, коли відмовився задовольнити вимоги своїх працівників. Вдавшись до такого порівняння у такому контексті, ця публікація зробила свій внесок у відкриту дискусію з питання, яке становило інтерес для громадськості; її метою було не намагання зашкодити репутації п. Кальве, а прагнення на ширшому тлі обговорити актуальне питання, яке цікавило громадськість. На думку Касаційного суду, комерційні питання, коли йдеться про таку публічну особу, як керівник великого підприємства, не належать до сфери приватного життя. Уряд це не заперечив.

Рішенні у справі «**Фресоз і Руар проти Франції**»

(*Fressoz et Roir v. France*)

від 21 січня 1999 р., заява № 29183/95, п. 50.

42. У справі, яка розглядається, заявниця надіслала свою скаргу щодо С. до державного органу, підлеглою якого остання була, приватним листом і не оприлюднювала його. Отже, вимоги захисту за статтею 10 Конвенції необхідно оцінювати не у відношенні інтересів свободи преси або відкритого обговорення питань, які становлять гострий громадський інтерес, а швидше у відношенні права заявниці повідомляти про порушення у діях посадової особи органу, компетентному розглядати такі скарги (див. рішення від 5 жовтня 2006 року у справі «**Захаров проти Росії**» (*Zakharov v. Russia*), заява № 14881/03, п. 23, та рішення від 18 грудня 2008 року у справі «**Казаків проти Росії**» (*Kazakov v. Russia*), заява № 1758/02, п. 28). У цьому контексті Суд повторює, що одним із принципів верховенства права є те, що громадяни повинні мати можливість повідомляти компетентних посадових осіб держави про поведінку державних службовців, яка їм видається неправомірною або незаконною (див. п. 26 рішення у справі «**Захаров проти Росії**» (*Zakharov v. Russia*) та п. 28 рішення у справі «**Казаків проти Росії**» (*Kazakov v. Russia*)).

43. Суд зазначає, що заявниця надіслала свого листа, перш за все, з метою перевірки компетентними органами незаконного – на її думку – поведінки деяких державних службовців. Зокрема, заявниця надіслала свою скаргу до державного органу, відповідального за контроль за діяльністю Академії та її працівників, і просила вивчити питання. Ніщо не свідчить про те, що заявниця не діяла в межах, установлених законом для подання подібних скарг.

44. Крім того, заявниця у своєму листі не вдавалася до образливих, брутальних або нестриманих висловлювань, хоча у ньому дійсно містилися деякі емоційні вислови, які наближалися до перебільшення або провокації, – такі

як, наприклад, твердження, що С. «кожного дня змінює ексклюзивні імпорتنі вбрання та діаманти» (див. пункт 6 рішення).

45. Суд також зазначає, що лист не ставив під загрозу громадську довіру до посадових осіб Академії, оскільки його зміст не став відомим загалу, у справі не брала участь преса, а також не було будь-якої іншої форми публічного розголосу. В цілому можна обґрунтовано стверджувати, що скарга заявниці не виходила за межі прийнятної критики, особливо, оскільки ці межі за певних обставин можуть бути ширшими стосовно державних службовців порівняно з приватними особами (див. рішення у справі **«Лешнік проти Словаччини»** (*Lesnik v. Slovakia*), заява № 35640/97, п. 53, ECHR 2003-IV, та рішення від 20 квітня 2006 року в справі **«Райчінов проти Болгарії»** (*Raichinov v. Bulgaria*), заява № 47579/99, п. 48).

46. Суд також зауважує, що, хоча у листі заявниці містилися серйозні твердження про факти корупції, незаконної розтрати державних коштів та інших зловживань посадовим становищем, відповідальність за які покладалася на посадових осіб Академії, у ньому також були твердження, які аргументовано можна назвати оціночними судженнями. Зокрема, це були твердження, що проректор Академії несправедливо поведилася зі студентами та їхніми батьками та була юридично некомпетентною (див., *mutatis mutandis*, рішення від 27 травня 2004 року у справі **«Відес Аїзсардзібас Клубс» проти Латвії»** (*Vides Aizsardzibas Klubs v. Latvia*), заява № 57829/00, п. 46). Незважаючи на те, що, відповідно до статті 47¹ Закону України «Про інформацію», оціночні судження не підлягають доведенню їх правдивості (див. пункт 19 рішення), суди поклали на заявницю відповідальність за те, що вона не довела правдивість своїх тверджень, хоча й не проаналізували, чи могли зазначені твердження бути оціночними судженнями.

47. У зв'язку з цим Суд повторює, що вимогу доведення правдивості оціночного судження виконати неможливо, отже, ця вимога порушує свободу вираження думки як таку, а вона є основною складовою права, гарантованого статтею 10 Конвенції (див., серед інших джерел, рішення від 29 травня 2005 року у справі **«Українська прес-група» проти України»** (*Ukrainian Media Group v. Ukraine*), заява № 72713/01, п. 41).

48. За цих обставин Суд доходить висновку, що притягнення заявниці до цивільної відповідальності за подання до державного органу скарги щодо стверджуваних порушень з боку посадової особи держави було непропорційним цілі, яка переслідувалася, а саме – захисту репутації та прав відповідної посадової особи. Таким чином, було порушення статті 10 Конвенції.

Рішення у справі **«Сірик проти України»** (*Siryk v. Ukraine*) від 31 березня 2011 року, заява №6428/07.

(γ) Державні службовці та судді як суб'єкти публікації та межі прийнятної критики

89. Державні службовці під час здійснення своїх офіційних повноважень є суб'єктами ширших меж допустимої критики, ніж звичайні особи (див. згадане рішення у справі **«Філія ісламської громади в Брчко та інші проти**

Боснії і Герцеговини» (*Medžlis Islamske Zajednice Brčko and Others v. Bosnia and Herzegovina*), пункт 98).

90. Питання щодо функціонування судової системи, інституції, яка є необхідною у будь-якому демократичному суспільстві, становлять суспільний інтерес. У зв'язку з цим, слід брати до уваги особливу роль судової влади у суспільстві. Для успішного виконання своїх обов'язків судова влада, як гарант правосуддя, основоположної цінності в державі, яка керується законом, повинна користуватися довірою громадськості. Тому може бути необхідним захист такої довіри від нападів, що завдають серйозної шкоди, які по суті є необґрунтованими, особливо з огляду на обов'язок суддів, які піддаються критиці, проявляти розсудливість, що не дає їм можливості відповісти (див. згадане рішення у справі **«Моріс проти Франції»** (*Morice v. France*), пункт 128).

91. Проте, за винятком нападів, що завдають серйозної шкоди та по суті є необґрунтованими, зважаючи на те, що судді формують частину основоположної державної інституції як такі, вони можуть у допустимих межах піддаватися персональній критиці, і не тільки теоретично чи у загальний спосіб (див. там само, пункт 131).

...

(є) Баланс прав за статтями 8 і 10 Конвенції

95. З метою виконання свого позитивного зобов'язання захищати права особи за статтею 8 Конвенції держава може бути вимушена певною мірою обмежити права іншої особи, захищені статтею 10 Конвенції. Розглядаючи питання необхідності такого обмеження у демократичному суспільстві в інтересах «захисту репутації та прав інших осіб», від Суду може вимагатися перевірити, чи відновили національні органи влади справедливий баланс при захисті двох цінностей, гарантованих Конвенцією, які у певних випадках можуть конфліктувати між собою, зокрема, з одного боку, свобода вираження поглядів, захищена статтею 10 Конвенції, а з іншого – право на повагу до приватного життя, гарантоване статтею 8 Конвенції (див. згадане рішення у справі **«Бедат проти Швейцарії»** (*Bédat v. Switzerland*), пункт 74).

96. Проте для того, щоб стаття 8 Конвенції підлягала застосуванню, посягання на репутацію особи має досягнути певного рівня серйозності та бути таким, що завдає шкоди здійсненню особою свого права на повагу до приватного життя (див. рішення у справі **«Аксель Шпрінгер АГ проти Німеччини»** [ВП] (*Axel Springer AG v. Germany*) [GC], заява № 39954/08, пункт 83, від 07 лютого 2012 року).

97. У своїй практиці Суд визначив низку відповідних критеріїв, за допомогою яких урівноважуються права на свободу вираження поглядів та на повагу до приватного життя (див. там само, пункти 89 – 95), зокрема:

- (а) чи вплинула оскаржувана публікація на обговорення, яке мало суспільний інтерес;
- (б) наскільки відомою є відповідна особа, та що є предметом публікації;
- (с) попередня поведінка відповідної особи;
- (д) метод отримання інформації та її достовірність;

(е) зміст, форма та наслідки публікації;

(ф) тяжкість накладеного покарання.

98. У випадку дотримання національними органами влади балансу відповідно до встановлених практикою Суду критеріїв, Суд потребуватиме вагомих підстав для заміни бачення національних судів своїм (див. рішення у справі **«Кудерк та "Ашетт Філіпаккі Ассосьє" проти Франції» [ВП]** (*Couderc and Hachette Filipacchi Associés v. France*) [GC], заява № 40454/07, пункт 92, ЄСПЛ 2015 (витяги).

Рішення у справі **«Редакція газети "Гривна" проти України»**
(*Editorial Board of Grivna Newspaper v. Ukraine*)
від 16 квітня 2019 року, заява № 41214/08 та № 49440/08.

Т. зв. «охолоджувальний ефект» (chilling effect)

Суд вважає, що звинувачення заявника та покарання у вигляді двох років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих функцій у засобах масової інформації, строком на 2 роки, призначене за наслідком судового розгляду, що тривав декілька років, могли мати «охолоджувальний ефект» для свободи вираження поглядів заявника. Не можна сказати, щоб цей ефект був суттєво пом'якшений рішенням апеляційного суду, враховуючи те, що суд підтримав обвинувачення по суті, та тим, що заявник не був покараний, принаймні частково, через процедурні причини та частково через декриміналізацію правопорушень за новим Кримінальним кодексом.

Рішення у справі **«Ляшко проти України»** (*Lyashko v. Ukraine*)
від 10 серпня 2006 р., заява № 21040/02, п. 57.

167. Нарешті, Суд знову звертає увагу на «охолоджувальний ефект», який полягає в тому, що побоювання стягнення має відображення на реалізації свободи вираження поглядів, особливо в інших суддів, які бажають взяти участь у публічних дискусіях з питань відправлення правосуддя і судової влади (див. пункти 99-100 згаданого вище рішення у справі Кудешкіної). Цей ефект, що діє на шкоду суспільству в цілому, також є фактором, який стосується пропорційності накладеного стягнення або застосованого карального заходу (див. пункти 99 згаданого вище рішення у справі Кудешкіної).

[...]

173. До того ж, дострокове припинення повноважень заявника, безсумнівно, створило «охолоджувальний ефект» у тому сенсі, що воно, вочевидь, знеохотило не тільки його, але й інших суддів і голів судів від подальшої участі в публічних дискусіях щодо законодавчих реформ, які стосуються судової системи, і, в більш загальному плані, – з питань, що стосуються незалежності судової влади.

Рішення Великої Палати у справі **«Бака проти Угорщини»** (*Baka v. Hungary*)
від 23 червня 2016 року, заява № 20261/12.

Пропорційність заходу законній меті

82. Прикметник «необхідний» у розумінні пункту 2 статті 10 передбачає існування «нагальної суспільної потреби». Під час здійснення оцінки, чи існує така потреба, Договірні Держави мають певну свободу розсуду, але вона супроводжується європейським наглядом, який охоплює як законодавство, так і рішення щодо його застосовування, навіть ті, що ухвалені незалежним судом. Суд, таким чином, уповноважений виносити остаточне рішення щодо того, чи є «обмеження» сумісним зі свободою вираження поглядів, захищеною статтею 10. Завдання Суду при здійсненні його наглядової функції полягає не в тому, щоб підмінити собою національні органи влади, а радше у перегляді в контексті статті 10 рішень, ухвалених ними під час здійснення своїх дискреційних повноважень. Це не означає, що нагляд обмежується лише встановленням того, чи здійснювала держава-відповідач свої дискреційні повноваження обґрунтовано, ретельно та добросовісно; Суд повинен розглянути оскаржуване втручання у контексті справи в цілому та встановити, чи було воно «пропорційним переслідуваній законній цілі», та чи є доводи, наведені національними органами влади для його обґрунтування, «відповідними та достатніми». При цьому Суд повинен переконатися, що національні органи влади застосували стандарти, які відповідали принципам, втіленим у статті 10, та, крім того, що вони посилалися на прийнятну оцінку відповідних фактів (див. згадане рішення у справі **«Моріс проти Франції»** (*Morice v. France*), пункт 124, з подальшими посиланнями).

83. З іншого боку, той, хто здійснює свою свободу вираження поглядів, бере на себе «обов'язки і відповідальність», обсяг яких залежить від його або її ситуації та технічних засобів, які він або вона використовує (див. рішення у справі **«Гендсайд проти Сполученого Королівства»** (*Handyside v. the United Kingdom*), від 07 грудня 1976 року, пункт 49, Серія А № 4). Як зазначено у статті 10, ця свобода підлягає виняткам, які, проте, мають чітко тлумачитися, а необхідність будь-якого обмеження має бути переконливо встановлена (див. рішення у справі **«Перна проти Італії» [ВП]** (*Perna v. Italy*) [GC], заява № 48898/99, пункт 39, ЄСПЛ 2003-V). Свобода вираження поглядів сторонами у залі суду не є необмеженою, та певні інтереси, такі як авторитет суду, є достатньо важливими для виправдання обмежень цього права (див. рішення у справі **«Маріапорі проти Фінляндії»** (*Mariapori v. Finland*), заява № 37751/07, пункт 62, від 06 липня 2010 року).

84. Проте Суд також доходив висновку, що лише за виключних обставин обмеження, навіть шляхом пом'якшення кримінальної відповідальності, свободи вираження поглядів захисника може визнаватися необхідним у демократичному суспільстві (див. згадані рішення у справах **«Нікула проти Фінляндії»** (*Nikula v. Finland*), пункти 54 і 55, та **«Кіпріану проти Кіпру»** (*Kyprianou v. Cyprus*), пункт 174). Аналогічні міркування застосовуються до тверджень свідків, які дають показання у суді (див. згадане рішення у справі **«Маріапорі проти Фінляндії»** (*Mariapori v. Finland*), пункт 62).

85. Суд пам'ятає про той факт, що втручання у свободу вираження поглядів під час судового розгляду справи також може порушити питання за статтею 6 Конвенції щодо права на справедливий суд. Хоча свобода вираження поглядів сторонами не повинна бути необмеженою, «рівність сторін» та інші

міркування щодо справедливості можуть свідчити на користь вільного обміну аргументами між сторонами (див. згадані рішення у справах **«Нікула проти Фінляндії»** (*Nikula v. Finland*), пункт 49, та **«Маріапорі проти Фінляндії»** (*Mariapori v. Finland*), пункт 63).

86. Насамкінець, характер і суворість застосованих санкцій також є факторами, які слід брати до уваги під час здійснення оцінки пропорційності втручання. Як Суд зазначав раніше, втручання у право на свободу вираження поглядів може негативно вплинути на здійснення цієї свободи. Загалом, хоча охорона установ держави, як гарантів інституційного громадського порядку, компетентними органами влади є законною, домінуюче становище зазначених інститутів вимагає, щоб органи влади виявляли стриманість у питанні порушення кримінальних справ (див., наприклад, згадане рішення у справі **«Моріс проти Франції»** (*Morice v. France*), пункт 127).

Рішення у справі **«Михайлова проти України»**
(*Mikhaylova v. Ukraine*)

від 6 березня 2018 року, заява № 10644/08¹⁰³.

39. Суд не погоджується з думкою заявниці, що положення Кодексу України про адміністративні правопорушення про дрібне хуліганство було явно незастосовним у її випадку. Відповідне положення стосується, зокрема, образливого чіпляння до громадян, що порушує громадський порядок (див. пункт 16). На думку Суду, пошкодження заявницею стрічки на вінку могло вважатися таким, що підпадає під вищезазначену категорію. Суд пам'ятає про доволі загальне юридичне визначення «дрібного хуліганства», тлумачення та практичне застосування якого можуть у певних випадках бути предметом зловживання. У цій справі заявниця вдалася до провокативного жесту, який міг занепокоїти або образити деяких з багатьох людей, які були його свідками. Зважаючи на поведінку заявниці та її кваліфікацію національними судами, Суд погоджується з тим, що застосоване національне законодавство відповідало вимозі щодо передбачуваності. Суд доходить висновку, що визнання заявниці винною у дрібному хуліганстві та застосування до неї стягнення, передбаченого відповідним положенням, відповідало вимозі щодо законності.

40. Зважаючи на вищезазначені зауваження, Суд також доходить висновку, що застосований до заявниці захід переслідував легітимну мету захисту громадського порядку та прав інших громадян. Залишається встановити, чи був цей захід «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення цієї мети.

41. Як зазначено у Кодексі України про адміністративні правопорушення та у подальших роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України, адміністративні правопорушення (тобто незначні правопорушення за законодавством України) караються арештом лише у виняткових випадках (див. пункти 16 та 18). Проте національні суди застосували до заявниці, шістдесятитрьохрічної жінки, без судимостей, найбільш суворе покарання за правопорушення, яке не призвело до жодного насильства або загрози. Вчиняючи так, суд посилався на відмову заявниці визнавати свою провину, таким чином накладаючи на неї

¹⁰³ <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191992>

стягнення за небажання змінити свої політичні погляди. Суд не вбачає цьому жодного виправдання і вважає захід непропорційним переслідуваній меті.

42. Тому Суд вважає, що було порушено право заявниці на свободу вираження поглядів. Відповідно, було порушення статті 10 Конвенції.

Рішення у справі **«Швидка проти України»** (*Shvydka v. Ukraine*)
від 30 жовтня 2014 року, заява № 17888/12.

На протигагу рішенню у справі **«Швидка проти України»**, в якій ЄСПЛ визнав порушення статті 10 Конвенції, у справі **«Сінкова проти України»** (*Sinkova v. Ukraine*), рішення від 27 лютого 2018 р., заява 39496/11 ЄСПЛ не визнав порушення статті 10 Конвенції.

107. ... Суд зазначає, що заявниця зробила те, що вона вважала артистичним виступом, метою якого був протест проти нецільового використання державою природного газу, яка закривала при цьому очі на низький рівень життя ветеранів (див. пункт 87). Конкретніше, вона смажила яйця на меморіалі «Вічної Слави», здійснювала відеозапис своїх дій, підготувала заяву, яка пояснювала її позицію, та розмістила відеозапис з цією заявою у мережі Інтернет. Проте заявницю було піддано кримінальному переслідуванню та засуджено виключно у зв'язку зі смаженням яєць на Вічному вогні, що національні суди вважали наругою над могилою Невідомого солдата, злочином, передбаченим Кримінальним кодексом України. Пред'явлене їй обвинувачення не стосувалося ані подальшого розповсюдження відповідного відеозапису, ані змісту досить саркастичного та провокативного тексту, який супроводжував цей відеозапис (див., зокрема, пункт 7).

108. Тобто заявницю не було засуджено за вираження поглядів, що вона зробила, або навіть за вираження їх у грубій формі. Її засудження було пов'язане виключно з певною поведінкою у певному місці (див. для порівняння ухвалу щодо прийнятності у справі **«Магуайр проти Сполученого Королівства»** (*Maguire v. the United Kingdom*), заява № 58060/13, від 03 березня 2015 року). Крім того, воно ґрунтувалося на загальній забороні зневажливого ставлення до могили Невідомого солдата, яка є частиною звичайного кримінального законодавства.

109. Щодо справедливості провадження та наданих процесуальних гарантій Суд зазначає, що з матеріалів справи не вбачається, що національні суди помилились у своїй оцінці відповідних фактів, або неправильно застосували національне законодавство. Крім того, хоча національні суди приділили недостатньо уваги вказаним мотивам заявниці, з огляду на їхню невідповідність юридичній кваліфікації її дій, Суд зазначає, що вони взяли до уваги індивідуальні обставини заявниці при обранні їй покарання. Щодо посилання заявниці на справи, що розглядалися національними судами стосовно фактично інших випадків наруги (див. пункт 50), Суд не вбачає, яким саме чином її засудження суперечило цій судовій практиці.

110. Суд не може погодитися з доводом заявниці, що її поведінку на меморіалі не можна було обґрунтовано тлумачити як зневажливе ставлення до тих, на чю честь цей меморіал був зведений. За її логікою єдине, що мало значення у Вічному вогні, це природний газ, необхідний для його горіння. Проте вічні

вогні є давньою традицією багатьох культур і релігій та найчастіше спрямовані на вшанування пам'яті особи або події національного значення, або слугують символом незламного характеру. Той, на якому заявниця смажила яйця, є частиною меморіалу, яким вшановано пам'ять солдатів, які загинули, захищаючи свою країну та країну заявниці під час Другої світової війни. У заявниці було багато належних способів виразити свої погляди або взяти участь у справжніх протестах проти політики держави щодо використання природного газу або реагування на потреби ветеранів війни, не порушуючи кримінальне законодавство та не зневажаючи пам'ять загиблих солдат або почиття ветеранів, чий права вона, як стверджується, захищала.

111. При оцінці характеру та суворості покарання, Суд звертає увагу на свій висновок у справі щодо ув'язнення за обливання фарбою статуї Ататюрка, що мирні та ненасильницькі форми вираження, в принципі, не повинні створювати загрозу покарання, пов'язаного із позбавленням волі (див. рішення у справі **«Murat Vural проти Туреччини»** (*Murat Vural v. Turkey*), заява № 9540/07, пункт 66, від 21 жовтня 2014 року). Проте Суд зазначає, що на відміну від згаданої справи, в якій заявника було ув'язнено більше ніж на тринадцять років, заявниці у цій справі було призначено покарання у виді позбавлення волі зі звільненням від відбування покарання, і вона не відбула з нього жодного дня (див. пункт 35).

112. З огляду на всі обставини справи, Суд вважає, що оскаржуване обмеження є сумісним зі свободою заявниці на вираження поглядів.

113. Отже, Суд доходить висновку, що не було порушення статті 10 Конвенції.

Рішення у справі **«Сінкова проти України»** (*Sinkova v. Ukraine*), від 27 лютого 2018 року, заява 39496/11.

Публічне розголошення державним службовцем внутрішньої інформації у контексті викриття незаконної поведінки (whistle-blowing)

70. Суд далі повторює, що стаття 10 застосовується також і до місця роботи, і що державні службовці, такі як заявник, мають право на свободу вираження поглядів (див. вище параграф 52). Водночас Суд усвідомлює, що працівники мають по відношенню до свого роботодавця обов'язок лояльності, стриманості та розважливості. Це особливо стосується державних службовців, оскільки сама природа державної служби вимагає того, щоб державний службовець був зв'язаний обов'язком лояльності та розважливості (див. цитоване вище рішення у справі **Vogt v. Germany**, § 53; цитоване вище рішення у справі **Ahmed and Others v. the United Kingdom**, § 55; та **De Diego Nafria v. Spain**, заява № 46833/99, § 37, рішення від 14 березня 2002 року).

71. Оскільки місія державного службовця в демократичному суспільстві полягає у допомозі урядові при здійсненні його функцій, і, оскільки громадськість має право очікувати, що вони допомагатимуть, а не перешкоджатимуть демократично обраному урядові, обов'язок лояльності та стриманості набуває особливого значення для них (див., *mutatis mutandis*,

цитоване вище рішення у справі **Ahmed and Others v. the United Kingdom**, § 53). Крім того, з огляду на саму природу їхнього становища, державні службовці часто мають доступ до інформації, щодо якої уряд, з різних правовітних причин, може мати інтерес у збереженні її конфіденційності чи таємності. Отже, обов'язок розважливості, покладений на державних службовців, також загалом буде сильним.

72. Проте дотепер Суд не розглядав справи, у якій би державний службовець публічно розголошував внутрішню інформацію. Цією мірою справа, яка розглядається, піднімає нове питання, яке можна відрізнити від того, що розглядалося у справі **Stoll v. Switzerland** ([GC], заява № 69698/01, рішення від 10 грудня 2007 року), де розкриття інформації сталося без втручання державного службовця. У цьому відношенні Суд зазначає, що державний службовець, під час своєї роботи, може довідатися про внутрішньовідомчу інформацію, у тому числі таємну інформацію, розголошення чи оприлюднення якої відповідає сильному суспільному інтересу. Тому Суд вважає, що сигналізування державним службовцем або працівником публічного сектора про незаконну поведінку або правопорушення за місцем роботи повинно, за певних обставин, користуватися захистом. Це може бути потрібним тоді, коли відповідний працівник чи державний службовець є єдиною особою, або частиною невеликої групи осіб, яка знає про те, що сталося на роботі, і тому має найкраще становище для того, щоб вчинити у суспільному інтересі, сповістивши свого роботодавця або ширшу громадськість. У цьому контексті, Суд бере до уваги такі положення Пояснювальної доповіді до Цивільної конвенції Ради Європи про боротьбу проти корупції (див. вище § 46):

«На практиці корупційні справи важко виявляти та розслідувати, і першими, хто дізнається про щось неналежне або підозрює це, є саме працівники або колеги (як у державному, так і у приватному секторі) осіб, причетних до корупції.»

73. У світлі згаданого вище обов'язку розважливості, інформація повинна бути спочатку повідомлена керівнику особи або іншій уповноваженій особі чи органу. Лише тоді, коли це є явно неможливим, інформація може, як останній засіб, бути розголошена громадськості (див., *mutatis mutandis*, цитоване вище рішення у справі **Haseldine**). Тому, при оцінюванні того, чи було обмеження свободи вираження поглядів пропорційним, Суд повинен врахувати, чи були заявникові доступні будь-які інші ефективні засоби реагування на правопорушення, яке він мав намір викрити.

74. Визначаючи пропорційність втручання у свободу вираження поглядів державного службовця у такому випадку, Суд повинен також взяти до уваги низку інших чинників. Насамперед, особлива увага повинна приділятися суспільному інтересу, якого стосується розголошена інформація. Суд повторює, що за пунктом 2 статті 10 Конвенції поле для обмеження дискусії з питань суспільного інтересу є незначним (див., серед інших рішень, **Sürek v. Turkey (no. 1)** [GC], заява № 26682/95, § 61, ECHR 1999-IV). У демократичній системі дії чи бездіяльність уряду повинні підлягати прискіпливому контролю не лише з боку законодавчих та судових органів, але й засобів масової інформації та суспільної думки. Інтерес, який громадськість може мати в отриманні певної інформації, може інколи бути таким сильним, що він переважає

навіть покладений законом обов'язок конфіденційності (див. **Fressoz and Roire v. France [GC]**, заява № 29183/95, ECHR 1999 I; та **Radio Twist, A.S. v. Slovakia**, заява № 62202/00, ECHR 2006 ...).

75. Другим чинником, важливим для такого збалансування, є достовірність розголошеної інформації. Уповноважені державні органи можуть приймати заходи, призначені для належного та ненадмірного реагування на дифамаційні звинувачення, що є необґрунтованими або сформульовані недобросовісно (див. **Castells v. Spain**, рішення 23 квітня 1992 року, Series A no. 236, § 46). Крім того, свобода вираження поглядів супроводжується обов'язками та відповідальністю, і будь-яка особа, яка вирішує розголосити інформацію, повинна уважно перевірити, тією мірою, якою це дозволяють обставини, те, щоб інформація була достовірною та надійною (див., *mutatis mutandis*, **Morissens v. Belgium**, заява № 11389/85, рішення Комісії від 3 травня 1988 року, DR 56, стор. 127; та **Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway [GC]**, заява № 21980/93, § 65, ECHR 1999 III).

76. З іншого боку ваг, Суд повинен зважити ту шкоду (якщо наявна), яку зазнав державний орган внаслідок розголошення, про яке йдеться, та оцінити, чи переважала ця шкода суспільний інтерес в розкритті інформації (див., *mutatis mutandis*, **Hadjianastassiou v. Greece**, рішення від 16 грудня 1992 року, Series A no. 252, § 45; та цитоване вище рішення у справі **Stoll v. Switzerland**, § 130).

77. Мотив, яким керувався працівник-інформатор, є іншим визначальним чинником при вирішенні того, чи слід надавати захист конкретному випадку розголошення. Наприклад, дії, мотивовані особистою образою, особистою неприязню або очікуванням особистої вигоди, у тому числі матеріальної, не будуть виправданням для особливо високого рівня захисту (див. цитоване вище рішення у справі **Haseldine**). Важливо встановити, що, розголошуючи інформацію, особа діяла з добрими намірами та була переконана в її достовірності, а також в тому, що розголошення відповідало суспільному інтересу, і що їй не були доступні інші, стриманіші засоби реагування на правопорушення.

78. Останнє: у зв'язку з дослідженням пропорційності втручання по відношенню до правомірної мети, що переслідується, необхідно уважно проаналізувати застосовану до заявника санкцію та її наслідки (див. цитоване вище рішення у справі **Fuentes Bobo**, § 49).

79. Тепер Суд дасть оцінку фактам справи, що розглядається, у світлі наведених принципів.

(b) Застосування наведених принципів до цієї справи

(i) Чи мав заявник альтернативні шляхи для розкриття інформації

80. Заявник стверджував, що він не мав у своєму розпорядженні будь-якого дієвого альтернативного каналу для розкриття інформації, тоді як Уряд заперечив, що, навпаки, заявник міг би підняти це питання спочатку перед своїм керівництвом і пізніше перед Парламентом чи Омбудсменом, якщо було необхідно.

81. Суд зазначає, що ні законодавство Молдови, ні внутрішні правила Генеральної прокуратури не містили будь-яких положень щодо повідомлення

про порушення з боку працівників (див. вище § 23). Тому видається, що не було інших уповноважених осіб, крім керівників заявника, яким він міг би повідомити про своє занепокоєння, а також не було визначено процедури для такого повідомлення.

82. Також, як видається, повідомлення стосувалося дій заступника голови Парламенту, посадової особи високого рівня, і попри те, що Генеральний прокурор знав про цю ситуацію впродовж близько шести місяців, він не дав жодного знаку про намір відповісти, але натомість створив враження, що він підкорився тиску, застосованому до його органу.

83. Щодо альтернативних шляхів розкриття інформації, які були згадані Урядом (див. вище § 67), Суд вирішує, що йому не було надано жодних задовільних доказів на заперечення доводу заявника про те, що жодна із запропонованих альтернатив не була б дією за особливих обставин цієї справи.

84. У світлі зазначеного, Суд вважає, що за обставин цієї справи повідомлення назовні, навіть адресоване газеті, могло бути виправданим.

(ii) Суспільний інтерес у розголошеній інформації

85. Заявник стверджував, що записка пана Мішина була доказом політичного втручання у відправлення правосуддя. Уряд не погодився.

86. Суд зазначає, що у листі офіцерів поліції містилося прохання до пана Мішина перевірити законність обвинувачень, пред'явлених їм Генеральною прокуратурою (див. вище § 10). Пан Мішин відреагував шляхом направлення офіційного листа до Генерального прокурора. Уряд стверджував, що дії пана Мішина відповідали, зокрема, Закону про статус депутатів Парламенту. У цьому відношенні Суд вважає за необхідне наголосити, що в демократичному суспільстві як суди, так і слідчі органи, повинні залишатися вільними від політичного тиску. Будь-яке тлумачення будь-якого закону щодо прав депутатів Парламенту повинно узгоджуватися з цим принципом.

Дослідивши записку, яку пан Мішин написав Генеральному прокуророві, Суд не може погодитися з тим, що вона призначалася лише для того, щоб передати лист офіцерів поліції уповноваженому органу, як стверджується Урядом (див. вище § 65). Крім того, з огляду на контекст і формулювання, вжиті паном Мішиним, не можна виключати, що метою записки було здійснення тиску на Генеральну прокуратуру, попри включення тексту про те, що справа повинна бути «вирішена у суворій відповідності до закону» (див. вище § 10).

87. На цьому тлі Суд зазначає, що Президент Молдови проводив кампанію проти практики втручання політиків у систему кримінальної юстиції і що ЗМІ Молдови широко висвітлювали цю тему (див. вище § 11). Суд також бере до уваги звіти міжнародних неурядових організацій (див. вище §§ 40-42), у яких висловлюється занепокоєння з приводу порушення розподілу влад та відсутності судової незалежності в Молдові.

88. У світлі зазначеного, Суд вважає, що розголошені заявником листи стосувалися таких питань як розподіл влад, неналежна поведінка політика високого рівня та ставлення Уряду до жорсткого поводження з боку поліції (див. вище §§ 10 та 14). Немає сумнівів, що це дуже важливі теми в

демократичному суспільстві, про які громадськість має правомірний інтерес бути поінформованою і які належать до кола питань політичного обговорення.

(iii) Достовірність розголошеної інформації

89. Існує згода щодо того, що листи, розголошені заявником газети «Журнал де Кишинеу», були справжніми (див. вище § 26).

(iv) Шкода, завдана Генеральній прокуратурі

90. Суд зазначає, що підтримання довіри до незалежності та політичної нейтральності органів державного обвинувачення відповідає суспільному інтересові (див., *mutatis mutandis*, **Prager and Oberschlick v. Austria**, рішення від 26 квітня 1995 року, Series A no. 313, § 34). Листи, надіслані заявником до газети, не були написані посадовими особами Генеральної прокуратури, а, згідно з твердженням Уряду, лист пана Мішина був нормальним спілкуванням між державними органами, що не вплинуло на рішення Генеральної прокуратури припинити провадження проти офіцерів поліції. Водночас висновок, зроблений газетою у своїх статтях про те, що Генеральна прокуратура зазнавала неналежного впливу, міг мати значні негативні наслідки для громадської довіри до незалежності цього органу.

91. Проте Суд вважає, що суспільний інтерес в отриманні інформації про викриття неналежного впливу та порушень всередині Генеральної прокуратури є настільки важливим у демократичному суспільстві, що він переважав інтерес у підтриманні суспільної довіри до Генеральної прокуратури. Суд повторює у цьому відношенні, що вільне обговорення тем суспільної важливості є необхідним для демократії і слід зважати на надзвичайну важливість неперешкодження громадськості у висловленні думок з таких питань (див., **Barfod v. Denmark**, рішення від 22 лютого 1989 року, Series A no. 149, § 29).

(v) Чи діяв заявник добросовісно

92. Заявник стверджував, що його єдиним мотивом у розголошенні листів було сприяти боротьбі проти корупції та зловживання впливом. Це твердження не було заперечено його роботодавцем. Уряд, з іншого боку, висловив сумнів щодо добрих намірів заявника, стверджуючи, зокрема, що він не навів це пояснення перед національними судами.

93. На підставі наявних матеріалів Суд не бачить жодної причини вважати, що заявник діяв з мотивів отримання особистої переваги, мав будь-яку особисту образу на свого роботодавця чи пана Мішина або що існували будь-які інші неналежні мотиви його дій. Той факт, що він не навів перед національними судами свої доводи про боротьбу проти корупції та зловживання впливом, не є переконливим, оскільки він міг зосереджуватися на запереченні підстав, наведених його роботодавцем для його звільнення, і цілком міг вважати, що не було необхідності посилатися на питання, які його роботодавець не заперечував.

94. Відповідно, Суд дійшов висновку, що мотиви заявника відповідали тим, що були ним заявлені, і що він діяв добросовісно.

(vi) Суворість санкції

95. Нарешті, Суд зазначає, що до заявника було застосовано найсуворішу можливу санкцію. Хоча державний орган міг застосувати менш сувору санкцію, він обрав звільнення заявника, що, без сумніву, є дуже жорстким заходом (див. цитоване вище рішення у справі **Vogt**, § 60). Ця санкція не лише мала негативні наслідки для кар'єри заявника, але також могла мати серйозний стримуючий ефект на інших працівників Генеральної прокуратури та перешкодити їм у повідомленні будь-яких випадків неналежної поведінки. Крім того, з огляду на висвітлення справи заявника у засобах масової інформації, ця санкція могла мати стримуючий ефект не лише на працівників Генеральної прокуратури, але й на багатьох інших державних службовців та працівників.

96. Суд зауважує, що Уряд доводив, що заявник насправді «вкрав» лист, який, на їхню думку, був таємним та частиною кримінальної справи. Уряд також стверджував, що лист пана Мішина не здійснював жодного неналежного впливу на Генерального прокурора. Це було нормальним спілкуванням між державними органами, та воно не було пов'язане з рішенням припинити провадження проти офіцерів поліції. За цих обставин, Суду важко пояснити застосування такої суворої санкції.

(с) Висновок

97. Пам'ятаючи про важливість права на свободу вираження поглядів з питань загального інтересу, про право державних службовців та інших працівників повідомляти про незаконну поведінку і порушення за місцем їхньої роботи, обов'язки та відповідальність працівників по відношенню до своїх роботодавців та право роботодавців управляти своїм штатом, а також зваживши інші різні інтереси, що зачіпалися у цій справі, Суд доходить висновку, що втручання у право заявника на свободу вираження поглядів, зокрема його право поширювати інформацію, не було «необхідним у демократичному суспільстві».

Відповідно, мало місце порушення статті 10 Конвенції.

Рішення у справі **«Гужа проти Молдови»** (*Guja v. Moldova*) від 12 лютого 2008 р., заява № 14277/04.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Газета "Україна-Центр" проти України» (*Gazeta Ukraina-Tsentr v. Ukraine*), рішення від 15 липня 2010 року, заява № 16695/04 – ЄСПЛ визнав порушення пункту 1 статті 6 та статті 10 Конвенції, оскільки ЄСПЛ не побачив «жодних доказів того, що національні суди у своїх рішеннях забезпечили баланс між потребою захищати репутацію пана Я. та правом підприємства-заявника розголошувати інформацію, яка становить суспільний інтерес у контексті виборчих дебатів. Суди не надали достатніх підстав для того, аби прирівняти пана М., який висловив дискредитуючі твердження, та підприємство-заявника, яке його опублікувало, а також для неврахування того факту, що оскаржувана інформація була широко розповсюджена до її публікації підприємством-заявником. Суди також не розглядали пропорційність втручання та той факт, що підприємство-заявник надало позивачу можливість відповісти на оскаржувану публікацію».

«Мирський проти України» (*Myrskyy v. Ukraine*), рішення від 20 травня 2010 року, заява № 7877/03 – ЄСПЛ визнав порушення статті 10 Конвенції, оскільки

національні суди не навели відповідних і достатніх підстав для свого висновку про те, що висловлювання, яке було приписано заявникові, мало наклепницький характер для позивачів.

«Шаповалов проти України» (*Shapovalov v. Ukraine*), рішення від 31 липня 2012 р., заява № 45835/05 – заявник, який був журналістом та громадським активістом, скаржився, що ненаданням йому доступу до приміщень ТВК та відмовою вчасно надати йому інформацію стосовно ходу виборчого процесу органи влади порушили його право на збирання такої інформації.

69. У цій справі події, що розглядаються, відбулись в день голосування та стосувались питань, здатних істотно вплинути на хід виборів (зміни в списках виборців у день голосування; присутність міліції на виборчих дільницях тощо). Таким чином, видається, що своєчасний і вільний доступ журналістів до такої інформації може мати істотне значення для висвітлення виборчого процесу в пресі. Це особливо важливо, враховуючи, що численні порушення на виборах, виявлені опозицією, незалежними спостерігачами та пресою, призвели до так званої «Помаранчевої революції» та повторних президентських виборів.

70. Суд зазначає, що за відсутності зауважень Уряду щодо суті скарги та відсутності будь-яких рішень національних судів з цього питання, доступна Суду інформація стосовно подій, які досліджуються, обмежена твердженнями заявника.

71. Відповідно до наявних матеріалів, заявнику була надана деяка інформація (хоча й не та, яку він вимагав) та всі, крім одного з рішень, що запитувались, були вивішені на інформаційній дошці в день виборів або пізніше (див. пункти 12, 16, 18 та 20).

72. Враховуючи те, що заявнику перешкождали в доступі в приміщення ТВК 31 жовтня 2004 року, Суд зазначає, що відповідно до тверджень самого заявника, йому було дозволено увійти в приміщення через півгодини.

73. Що стосується видалення заявника із засідання ТВК 21 листопада 2004 року, Суд, ґрунтуючись на показаннях різних свідків, присутніх на засіданні, не може дійти висновку, що це рішення було незаконним чи неспівмірним.

74. Насамкінець Суд зазначає, що заявнику, як журналісту, не перешкождали висвітлювати виборчий процес та, якщо він вважав, що ці події були незаконними та свавільними, ніщо не заважало йому повідомити про них та привернути увагу громадськості до можливих порушень.

75. Суд доходить висновку, що немає жодних доказів того, що державні органи втручались в журналістську діяльність заявника та цим порушили його право на свободу вираження поглядів. Таким чином, порушення статті 10 Конвенції немає.

«Сіреджук проти України» (*Siredzhuk v. Ukraine*), рішення від 21 січня 2016 року, заява № 16901/03 – у справі втручання у право, гарантоване статтею 10 Конвенції, становило рішення національного суду за позовом про захист честі, гідності та ділової репутації, постановлене проти заявника. ЄСПЛ визнав відсутність порушення статті 10 Конвенції, вказавши, що висновки національних судів по суті

стосовно наклепницького характеру відомостей, які надав заявник для публікації, не були свавільними та, що накладені на нього стягнення не були надмірними.

Рішення Великої Палати у справі **«Бака проти Угорщини»** (*Baka v. Hungary*) від 23 червня 2016 року, заява № 20261/12 – у справі заявник, виконуючи свої професійні обов'язки Голови Верховного Суду та Національної ради юстиції, публічно висловлював свою точку зору щодо різних законодавчих реформ, що зачіпають судову систему. ЄСПЛ дійшов висновку, що дострокове припинення повноважень заявника як Голови Верховного Суду становило втручання у здійснення ним права на свободу вираження поглядів, гарантоване статтею 10 Конвенції, яке не було необхідним у демократичному суспільстві.

«Михайлова проти України» (*Mikhaylova v. Ukraine*), рішення від 6 березня 2018 року, заява № 10644/08¹⁰⁴ – ЄСПЛ визнав порушення статті 10 Конвенції з огляду на застосування до заявниці, яка висловлювала критику на адресу судді у судовому засіданні, адміністративної відповідальності за неповагу до суду у виді адміністративного арешту строком на 5 діб, яке, за обставин справи, було непропорційним суворим покаранням. ЄСПЛ у справі зазначив, що «висновки Суду щодо процесуальної несправедливості під час провадження щодо заявниці (див. пункти 67 та 70) слугують доповненням до цієї непропорційності ...». Окрім порушення статті 11 ЄКПЛ, ЄСПЛ визнав порушення пункту 1 статті 6 Конвенції щодо вимоги безсторонності, пункту 1 та підпункту «b» пункту 3 статті 6 Конвенції у зв'язку з ненаданням заявниці належного часу для підготовки свого захисту та порушення статті 2 Протоколу № 7.

«ТОВ «Агентство телебачення «Новини»» проти України» (*Agentstvo televideniya Novosti, OOO v. Ukraine*) від 16 січня 2020 року, заява № 34155/08 – справа стосувалася оскарження телевізійного сюжету новин про дорожній інцидент за участю працівника міліції. ЄСПЛ визнав порушення статті 10 Конвенції та вказав, що не переконаний, що причини, на які посилалися національні суди для обґрунтування втручання щодо спростування інформації, були відповідними та достатніми. З огляду на це, втручання у право на свободу вираження поглядів підприємства-заявника не було необхідним у демократичному суспільстві.

¹⁰⁴ <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191992>

Свобода зібрань та об'єднань (стаття 11 Конвенції)

Особливості та сфера застосування статті 11 Конвенції

Звернути увагу на:

- права, які гарантує стаття 11 Конвенції (сфера застосування статті);
- пов'язаність прав, які гарантує стаття 11 Конвенції, з політичними і соціальними цінностями демократичного суспільства;
- структуру статей 8-11 Конвенції, яка допомагає встановити рівновагу між правами особи та більш широким інтересом демократичного суспільства в цілому у разі ймовірного виникнення конфлікту (пункт 1 гарантує право, пункт 2 – передбачає винятки, коли втручання у здійснення цього права може бути виправдане за наявності певних умов);
- виправданість втручання у право на мирні зібрання – лише за наявності сукупності 3-х умов, а саме: по-перше, вони встановлені законом, по-друге, переслідують законну мету, зокрема, застосовуються *в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб*, і по-третє, є необхідними в демократичному суспільстві.

Мирні зібрання

Звернути увагу на:

- можливість державам встановлювати «законні обмеження» щодо здійснення права на мирні зібрання, однак ЄСПЛ застосовує ту саму концепцію «законності», що й у формулюваннях «відповідно до закону» і «встановлений законом», які містяться у другому пункті статей 9, 10 та 11 Конвенції, тобто це вимагає забезпечення певної якості національного закону, наприклад, передбачуваності, і відсутності свавілля¹⁰⁵;
- широке тлумачення поняття «мирні зібрання» у п. 1 ст. 11 Конвенції (охоплює як закриті зібрання, так і зібрання у громадських місцях, а також збори у встановленому місці та публічні процесії);
- вузьке тлумачення понять, які використовуються у п. 2 статті 11 (відповідно до Керівних принципів щодо свободи мирних зібрань БДІПЛ ОБСЄ та Сіракузьких принципів тлумачення обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські й політичні права);
- презумпцію «мирного» характеру зібрання;

¹⁰⁵ *Rekvenyi v. Hungary*, заява № 25390/94, рішення від 20 травня 1999 року, п. 59.

- зв'язок з правами, гарантованими статтями 9 та 10 Конвенції: Суд часто звертається до положень статті 10 Конвенції.

Наприклад, у справі **«Фогт проти Німеччини»** ЄСПЛ зазначив, що «захист особистих думок, передбачений статтею 10, є однією з цілей свободи зібрань та об'єднання, яку гарантує стаття 11»¹⁰⁶, повторивши згодом це положення у цілій низці справ, зокрема, загальновідомій **«Реквенї проти Угорщини»**¹⁰⁷.

Щоб проілюструвати взаємозв'язок статей 10 та 11 Конвенції, скористаємося рішенням у справі **«Каспаров та інші проти Росії»** від 3 жовтня 2013 року (заява № 21613/07).

81. Суд зазначає, що, із врахуванням справи, стаття 10 повинна розглядатися як загальний закон (*lex generalis*) щодо статті 11, яка є спеціальним законом (*lex specialis*) (див. справу **«Ezelin v. France»**, від 26 квітня 1991 року, § 35, Серія А № 202). Суд бере до уваги просьбу заявників розглядати їх як два окремих питання, виходячи з обставин справи. Він зазначає, що адміністративні обвинувачення, пред'явлені в цьому випадку, спираються, зокрема, на той факт, що заявники скандували антиурядові гасла під час несанкціонованої демонстрації. Ця скарга, потрапляючи, в принципі, під дію статті 10, аналогічна до тих, які розглядалися у справі **«Галстян проти Вірменії»**, §§ 95-96 і § 100), де заявник був арештований і засуджений з огляду на його поведінку під час політичної діяльності, та у справі **«Сергей Кузнецов проти Росії»** (*Sergey Kuznetsov v. Russia*, заява № 10877/04, § 23, від 23 жовтня 2008 року), де заявник був обвинувачений у вчиненні адміністративного правопорушення за поширення образливих листівок під час пікету. В цих та інших випадках Суд не вважав необхідним розглядати заяву за статтею 10 окремо від заяви за статтею 11 Конвенції. Немає причин відходити від цього принципу і в цій справі.

82. З іншого боку, незважаючи на свою самостійну роль і особливу сферу застосування, стаття 11 повинна, в цьому випадку, також розглядатися у світлі статті 10. Захист особистих думок, гарантованих статтею 10 Конвенції, є одним зссправі **«Ezelin v. France»** від 26 квітня 1991 року, заява № 11800/85, § 37).

Також стаття 11 тісно пов'язана зі статтею 17 Конвенції, що забороняє зловживання правами, тобто мітингувальники не можуть покликатися на права, передбачені статтею 11, з метою нанесення шкоди гарантованим Конвенцією правам інших осіб.

- існування позитивного обов'язку держави забезпечувати ефективну реалізацію права на мирні зібрання, у тому числі захисту цього від інших приватних осіб, котрі можуть намагатися втручатися в його здійснення.

Наприклад, у рішенні у справі **«Платформа "Лікарі за життя" проти Австрії»** від 21 липня 1988 року ЄСПЛ так охарактеризував негативні й позитивні зобов'язання держав у світлі статті 11 Конвенції:

30. У своєму рішенні від 17 жовтня 1985 року щодо прийнятності Комісія детально розглянула питання про те, чи включає стаття 11 вимогу, направлену

¹⁰⁶ *Vogt v. Germany*, заява № 17851/91, рішення від 2 вересня 1995 року, п. 64

¹⁰⁷ *Rekvenyi v. Hungary*, заява № 25390/94, рішення від 20 травня 1999 року, п. 58.

до держави, захищати демонстрації від тих, хто бажає завадити їх проведенню чи зривати їх. Комісія відповіла на це питання позитивно.

31. Суд не розвиває загальну теорію про позитивні зобов'язання, що виходять із Конвенції, але перед тим, як встановлювати, чи аргументована скарга асоціації-заявника, він повинен розтлумачити статтю 11.

32. Демонстрація може дратувати чи ображати тих, хто виступає проти ідеї чи вимоги, на підтримку яких вона проводиться. Однак учасники демонстрації повинні мати можливість проводити демонстрацію, не боячись бути підданими фізичному насиллю з боку своїх супротивників (опонентів); такі побоювання могли б перешкодити асоціаціям чи іншим групам, що підтримують загальні ідеї чи інтереси, відкрито виражати свою думку з найбільш суперечливих питань, які зачіпають суспільство. У демократичному суспільстві право на проведення контрдemonстрацій не може суміщатися з обмеженням реалізації права на демонстрацію.

Справжня й ефективна свобода мирних зібрань, відповідно, не може зводитись лише до обов'язку держави утримуватися від втручання: повністю негативна концепція ролі держави не відповідає предмету та цілі статті 11. Як і стаття 8, стаття 11 іноді вимагає застосування позитивних заходів, навіть у сфері відносин між фізичними особами, коли це необхідно (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «**X and Y v. the Netherlands**» від 26 березня 1985 року, серія А № 91, стор. 11, § 23).

33. Погоджуючись з Урядом та Комісією, Суд дійшов висновку, що австрійське право передбачає застосування таких позитивних заходів для захисту демонстрантів. Наприклад, стаття 284 та 285 Кримінального кодексу забороняє будь-якій особі створювати перешкоди, розганяти чи зривати зібрання, проведення якого не заборонено; статті 6, 13 та 14 (2) Закону «Про зібрання», які наділяють владу повноваженнями у певних випадках забороняти, припиняти чи розпускати зібрання, використовуючи силу, застосовуються й до контрдemonстрацій.

34. Хоча до обов'язків держав-учасниць Конвенції входить застосування розумних та відповідних заходів для забезпечення мирного проходження законних демонстрацій, вони не можуть гарантувати це абсолютно і наділені певною свободою дій при виборі засобів, що будуть застосовані (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі **Abdulaziz, Cabales and Balkandali** від 28 травня 1985 року, серія А, № 94, стор. 33-34, § 67, і у справі Rees від 17 жовтня 1986 року, серія А № 106, стор. 14-15, §§ 35-37). У цій частині стаття 11 Конвенції зобов'язує держави вживати заходів, але не зобов'язує їх досягати певних результатів.

- застосування принципу пропорційності у справах, що стосуються права на мирні зібрання;
- вимоги ст. 280 КАСУ – проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій чи інших зібрань може створити **реальну небезпеку** заворушень чи вчинення кримінальних провипорушень, загрозу здоров'ю населення або правам і свободам інших людей (а не уявну, гіпотетичну);
- тягар доведення – на позивачеві (органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування);

■ позитивні зобов'язання держави за статтею 11 Конвенції.

221. Характер і суворість накладених стягнень також є факторами, які слід враховувати під час здійснення оцінки пропорційності втручання переслідуваній меті. Якщо застосовані до демонстрантів санкції є кримінальними за своїм характером, вони вимагають особливого обґрунтування. Мирна демонстрація, у принципі, не повинна піддаватися загрозі кримінального покарання, а особливо позбавлення свободи. Таким чином, Суд з особливою ретельністю повинен розглядати випадки, коли застосовані національними органами державної влади санкції за ненасильницьку поведінку передбачають позбавлення свободи (там само, пункт 146).

222. Держави повинні не тільки утримуватися від застосування не виправданих непрямих обмежень права на мирні зібрання, але й захищати це право. Хоча основним об'єктом статті 11 Конвенції є захист особи від свавільного втручання органів державної влади у користування захищеними правами, додатково можуть існувати позитивні зобов'язання щодо забезпечення ефективного користування цими правами (там само, пункт 158). Органи державної влади зобов'язані вживати належних заходів у зв'язку із законними демонстраціями для забезпечення їхнього мирного проведення та безпеки усіх громадян. Проте вони не можуть повністю гарантувати цього та мають широку свободу розсуду у виборі заходів, які вживатимуться. У зв'язку з цим покладене на них зобов'язання за статтею 11 Конвенції є зобов'язанням вжиття заходів, а не досягнення результатів (див. там само, пункт 159 і рішення у справі «**Фрумкін проти Росії**» (*Frumkin v. Russia*), заява № 74568/12, пункт 96, ЄСПЛ 2016 (витяги).

Рішення у справі «**Чернега та інші проти України**»
(*Chernega and Others v. Ukraine*)
від 18 червня 2019 року, заява № 74768/10.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«**Сергей Кузнецов проти Росії**» (*Sergey Kuznetsov v. Russia*) від 23 жовтня 2008 р., заява № 10877/04 – щодо завчасного сповіщення, то у своєму рішенні ЄСПЛ, зокрема, зазначив:

43. Є безспірним те, що в розглядуваній справі заявник направив повідомлення про проведення пікетування за вісім днів до його проведення, тоді як, відповідно до застосованих правових норм, повідомлення має бути направлено за десять днів до проведення акції. Однак факт, що різниця у два дні могла завадити владі належним чином підготуватися до акції пікетування, виглядає мало правдоподібним. Швидше, беручи до уваги незначні масштаби запланованої події, адміністрація міста не вважала цю затримку значущою і важливою. Адміністрація не тільки швидко підтвердила отримання повідомлення про намір провести акцію пікетування, але й за п'ять днів до її проведення віддала міліції розпорядження охороняти громадський порядок. У офіційних документах затримку не ставили у вину Заявникові, і це не вплинуло на законність акції пікетування. Це порушення вперше було згадане

у протоколі про адміністративне правопорушення, який був складений через шість тижнів після проведення зібрання. За даних обставин Суд вважає, що одне лише формальне порушення строку подачі повідомлення не було ні обґрунтованою, ні достатньою причиною, щоб накласти на заявника адміністративну відповідальність. У зв'язку з цим Суд підкреслює, що свобода брати участь у мирному зібранні має таке велике значення, що на особу не можуть бути накладені санкції – навіть у вигляді незначного дисциплінарного стягнення – за участь в незабороненій демонстрації, якщо лише ця особа не вчинить діяння, що заслуговує покарання (справа «*Ezelin v. France*» від 26 квітня 1991 року, серія А № 202, § 53).

Що стосується блокування проходу біля приміщення суду, ЄСПЛ повторив, з посиланнями на попередню практику, що будь-яка демонстрація в громадському місці неминує порушує звичний плин життя, включно з порушенням руху громадського транспорту, і органам влади важливо продемонструвати певний рівень терпимості щодо мирних зібрань, оскільки це право, гарантоване статтею 11 Конвенції, не повинно втрачати своєї суті.

44. Що стосується гаданого утруднення проходу до суду, Суд зазначає, що акція пікетування, в якій брали участь декілька осіб, почалася приблизно о 9-й годині ранку нагорі сходів, які вели до входу Свердловського обласного суду. Невдовзі судові пристави та співробітники міліції звернулися до заявника з проханням спуститися вниз. Учасники пікету підкорилися і продовжили акцію перед сходами. [...] Суд вважає, що для оцінки цієї ситуації є дуже важливими такі деталі. По-перше, немає сумнівів у тому, що скарг на згодне перешкоджання проходу до суду, викликане учасниками акції пікетування, не надходило ні від окремих відвідувачів, ані від суддів чи співробітників суду. По-друге, навіть якщо припустити, що присутність декількох людей наверху сходів створило незручності для проходу в суд, можна вірити тому, що заявник підкорився проханням судових приставів і співробітників міліції і без подальших суперечок спустився вниз на майданчик. По-третє, необхідно зазначити, що гадане утруднення проходу було дуже незначним за часом. Нарешті, Суд повторює, що будь-яка демонстрація в громадському місці неминує порушує звичний плин життя, і органам місцевої влади важливо продемонструвати певну терпимість до мирних зібрань, оскільки свобода зібрань, що гарантується статтею 11 Конвенції, не повинна втрачати своєї суті (див. цитовані вище рішення у справах *Galstyan*, §§ 116-117; *Bukta*, § 37; та *Oya Ataman*, §§ 38-42). Отже, Суд не переконаний, що гадане утруднення проходу до суду, особливо за даних обставин, коли заявник продемонстрував гнучкість і готовність співпрацювати з владою, є обґрунтованою і достатньою причиною для втручання.

Окрім того, щодо третього пункту обвинувачення ЄСПЛ зазначив:

45. Що стосується третього пункту обвинувачення заявника, то національні суди не вказали, на підставі чого вони дійшли зроблених висновків у цій справі. В їхніх постановках немає аналізу гаданих відмінностей між заявленими цілями акції пікетування і змістом листівок, які заявник поширював під час акції. У зв'язку з цим Суд повторює, що будь-які заходи, які порушують свободу зібрання й вираження думки, окрім випадків підбурювання до насилля або відмови від

принципів демократії, – якими б шокуючими й неприйнятними певні точки зору чи слова могли б видатися органам влади – підривають демократію чи навіть ставлять її під загрозу. В демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права, має надаватися належна можливість вираження ідей, які кидають виклик існуючому порядку, у вигляді здійснення права на зібрання, а також іншими законними способами (див. рішення у справі **«Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria»**, заяви №№ 29221/95 та 29225/95, § 97, ECHR 2001-IX). Матеріали, поширені заявником, та ідеї, які він відстоював під час акції пікетування, не містили наклепницьких заяв, підбурювання до насилля чи відмови від принципів демократії. Отже, хоч який би неприємний не був заклик до відставки голови Свердловського обласного суду для нього самого і якою б образливою не вважав він статтю, в якій йдеться про корупцію у Свердловському обласному суді, для притягнення заявника до відповідальності за реалізацію права на свободу зібрань і вираження особистої думки не було підстав чи достатньої причини.

46. Для Суду також має значення те, що вперше питання щодо гаданої невідповідності між заявленими цілями акції пікетування і поширюваними матеріалами було піднято в листі заступника голови Свердловського обласного суду, чиновника, безпосередньо підпорядкованого голові Свердловського обласного суду, який став мішенню для критики в поширюваних матеріалах. Використання в листі заступника голови певних термінів і виразів, таких, наприклад, як заява, що учасники акції пікетування тим самим вчинили адміністративне правопорушення, давало оцінку справі до її розгляду в суді й виражало думку про винуватість Заявника ще до визнання його винним відповідно до закону (порівняйте справи **«Böhmer v. Germany»** від 3 жовтня 2002 року, заява № 37568/97, §§ 54 і 56, і **«Nešták v. Slovakia»** від 27 лютого 2007 року, заява № 65559/01, §§ 88 і 89).

47. Насамкінець Суд зазначає, що метою пікетування було привернення уваги громадськості до гаданої дисфункції судової системи у Свердловському обласному суді. Це серйозне питання, безсумнівно, було частиною політичної дискусії і мало неабияку суспільну значущість. У зв'язку з цим Суд повторює, що завжди вимагав наявності серйозних причин для виправдання застосування обмежень на політичні заяви чи на висвітлення таких суспільно значущих питань, як, наприклад, корупція у судовій владі, оскільки судові обмеження, накладені в індивідуальних випадках, неминуче вплинуть на повагу до права на свободу вираження особистої думки в розглядуваній державі (див., *mutatis mutandis*, справи **«Karman v. Russia»**, від 14 грудня 2006 року, заява № 29372/02, § 36, **«Feldek v. Slovakia»**, заява № 29032/95, § 83, ECHR 2001-VIII, і **«Sürek v. Turkey»** (no. 1) [GC], заява № 26682/95, § 61, ECHR 1999-IV). Ні національні суди, ані Уряд не висунули суттєвих причин для подібних обмежень у цій справі.

48. У світлі вищевикладеного Суд вважає, що органи влади Російської Федерації не навели обґрунтованих й достатніх причин, які могли б виправдати втручання у право заявника на свободу зібрань і вираження поглядів. Незначний розмір штрафу не применшує значущість того факту, що таке втручання не було необхідним у демократичному суспільстві. Таким чином, мало місце порушення статті 11 Конвенції, що тлумачиться у світлі статті 10.

«Веренцов проти України» (*Vyarentsov v. Ukraine*), рішення від 11 квітня 2013 року, заява № 20372/11 – ЄСПЛ зазначив, що парламентом України не було введено в дію жодного закону, який би регулював порядок проведення мирних демонстрацій, хоча статті 39 та 92 Конституції чітко вимагають того, щоб такий порядок було встановлено законом, тобто актом парламенту України. Хоча Суд погоджується з тим, що державі може знадобитися певний час для прийняття законодавчих актів протягом перехідного періоду, він не може погодитися з тим, що затримка у понад двадцять років є виправданою, особливо коли йдеться про таке фундаментальне право як свобода мирних зібрань. Таким чином, Суд доходить висновку, що втручання у право заявника на свободу мирних зібрань не було встановлене законом.

«Алексєєв проти Російської Федерації» (*Alekseyev v. Russia*), рішення від 21 жовтня 2010 року, заяви №№ 4916/07, 25924/08 та 14599/09 – ЄСПЛ визнав, що неодноразові заборони проведення демонстрацій на підтримку прав і свобод і рівності сексуальних меншин не відповідали гострій соціальній потребі і таким чином, не були необхідні в демократичному суспільстві. Окрім порушення статті 11 Конвенції, ЄСПЛ визнав порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 11 Конвенції.

«Карпюк та інші проти України» (*Karpyuk and Others v. Ukraine*), рішення від 6 жовтня 2015 року, заяви №№ 30582/04 і 32152/04 – порушення статті 11 Конвенції через суворість покарання, що призначене за результатами судового розгляду, який не відповідав вимогам статті 6 Конвенції.

«Чумак проти України» (*Chumak v. Ukraine*), рішення від 6 березня 2018 року, заява № 44529/09 – у справі ЄСПЛ визнав порушення статті 11 Конвенції, оскільки розігнання організованого заявником пікету на підставі рішення суду та накладення загальної заборони на можливість Організації-відповідача проводити будь-які інші «пікети» на будь-якій вулиці або площі усього міста на невизначений період не були необхідними у демократичному суспільстві. У рішенні ЄСПЛ висловив сумніви, що оскаржуване втручання відповідає вимогам законності, зазначивши, що наврод чи заявник міг у розумних межах передбачити, що встановлений статтею 182 КАС, яка передбачає загальну процедуру заборони демонстрацій до їх початку, порядок буде застосовано для розгону триваючого пікету. «Тим не менш, у цій справі Суд не вважає необхідним вирішувати, чи можуть лише ці наведені міркування бути підставою для встановлення порушення статті 11 Конвенції. З огляду на те, що виникає більш помітна проблема щодо законної цілі та необхідності втручання, Суд продовжить розгляд справи та перейде до питання, чи були розгін пікету та заборона майбутніх пікетів необхідними у демократичному суспільстві, яке, за конкретних обставин, також призведе до розгляду питання, чи переслідувало втручання законну ціль» (п.48).

«Чернега та інші проти України» (*Chernega and Others v. Ukraine*), рішення від 18 червня 2019 року, заява № 74768/10 – ЄСПЛ у справі, яка стосувалася скарг 11 осіб, які протестували проти вирубки дерев у парку імені Горького в Харкові, визнав порушення статті 11 Конвенції стосовно двох заявників у зв'язку з їх арештом та засудженням, а також стосовно двох інших заявників, що були травмовані особами, які намагалися перешкодити протесту, оскільки держава не дотрималася своїх зобов'язань щодо забезпечення мирного характеру протестів. ЄСПЛ також визнав порушення статті 6 ЄКПЛ, оскільки справи заявників про адміністративні правопорушення розглядалися в апеляційному суді без їхньої присутності у засіданнях, а також порушення статті 3 Конвенції у процесуальному аспекті.

Свобода об'єднань

77. Суд вважає, а сторони погоджувались з тим, що заборона оголошеного страйку становила втручання у право заявників на свободу об'єднання за статтею 11 Конвенції.

78. З огляду на свою практику, яка доводить, що страйк, беззаперечно, захищається статтею 11 Конвенції (див. рішення від 8 квітня 2014 року у справі **«Національний союз працівників залізничного, морського та іншого транспорту проти Сполученого Королівства»** (*National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom*), заява № 31045/10, п. 84, з подальшими посиланнями), Суд не вбачає підстав для того, щоб дійти іншого висновку.

...

81. Суд зазначає, що національні суди обґрунтовували заборону страйку, щодо якої надійшла скарга у цій справі, статтею 18 Закону України «Про транспорт», статтею 24 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» та статтею 44 Конституції України (див. пункти 23 та 27-29). Отже, з цього випливає, що втручання ґрунтувалося на національному законодавстві. Суд не вбачає підстав сумніватися в тому, що вищезазначені положення були доступними. Отже, залишається встановити, чи були вони також достатньою мірою точними і передбачуваними.

82. Суд зауважує, що Конституція України, яка набрала чинності у 1996 році, закріплює право на страйк як засіб захисту економічних і соціальних інтересів працівників. Що стосується порядку здійснення цього права або підстав для заборони страйку, то ці питання мають бути врегульовані законодавством (див. пункт 27).

83. Двома застосовними законами є вищезазначені Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» і Закон України «Про транспорт». Суд зазначає, що стаття 24 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» 1998 року, яка стосується трудових спорів в усіх секторах, забороняє страйки у таких випадках: «якщо припинення працівниками роботи створює загрозу життю і здоров'ю людей, довкіллю або перешкоджає запобіганню стихійному лиху, аваріям, катастрофам, епідеміям та епізоотіям чи ліквідації їх наслідків» (див. пункт 28). У цьому формулюванні ніщо не вказує на те, що цей перелік є невичерпним. У той же час стаття 18 Закону України «Про транспорт» 1994 року, до якого з моменту ухвалення не вносилися зміни та який стосується лише транспортного сектору, також передбачає випадки заборони страйків. Це положення є більш обмежувальним – на додаток до випадків, коли страйк створює загрозу життю або здоров'ю людей, його проведення забороняється також у випадках, «пов'язаних з перевезенням пасажирів, обслуговуванням безперервно діючих виробництв» (див. пункт 29).

84. Вартим уваги є факт, що, хоча Прикінцевими положеннями Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» передбачено, що інші закони та нормативно-правові акти застосовуються тільки в тій частині, в якій вони не суперечать цьому Закону, а також що вони

повинні бути приведені у відповідність із цим Законом, Закон України «Про транспорт», тим не менш, й досі продовжують застосовувати без внесення до нього змін – протягом майже шістнадцяти років з моменту набрання у 1998 році чинності Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» (див., для порівняння, рішення від 11 квітня 2013 року у справі **«Веренцов проти України»** (*Vyarentsov v. Ukraine*), заява № 20372/11, п. 55). Ситуація і зараз залишається незмінною, незважаючи на факт, що вже неодноразово визнавалися вищезазначене протиріччя та необхідність приведення Закону України «Про транспорт» у відповідність з Конституцією України і Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» (див., зокрема, пункти 30, 31 і 38).

85. Наведених міркувань достатньо, аби дати Судові змогу дійти висновку, що втручання у права заявників за статтею 11 Конвенції не ґрунтувалося на достатньо точних і передбачуваних законодавчих актах.

86. Відповідно, було порушення статті 11 Конвенції.

Рішення у справі **«Веніамін Тимошенко та інші проти України»** (*Veniamin Tymoshenko and Others v. Ukraine*) від 2 жовтня 2014 року, заява № 48408/12.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Корецький та інші проти України» (*Koretskyu and others v. Ukraine*) від 3 квітня 2008 року, заява № 40269/02 – ЄСПЛ визнав, що втручання у свободу об'єднання заявників (відмова в реєстрації громадського об'єднання під назвою «Громадянський комітет за збереження дикої (корінної) природи Березняків» не було виправданим і порушувало права, гарантовані статтею 11 Конвенції.

Свобода пересування (стаття 2 Протоколу № 4)

Звернути увагу на таке:

- зміст та структуру статті 2 Протоколу 4 до Конвенції.

Стаття 2 Протоколу № 4 передбачає три аспекти:

- свободу пересування,
- свободу вибору місця проживання,
- право вільно залишити країну, включаючи власну.

Водночас стаття 2 Протоколу № 4 до Конвенції не передбачає право на в'їзд у країну.

Ці права гарантуються кожному, хто законно перебуває на території держави, у тому числі іноземцям, та в межах цієї території.

Право на свободу пересування не є абсолютним та може бути обмежене за певних умов.

37. Стаття 2 § 2 Протоколу № 4 гарантує кожному право залишати будь-яку країну, щоб переїхати до будь-якої іншої країни на власний вибір, куди його можуть пустити. Відмова з боку національних судів видати заявнику паспорт і анулювання його посвідчення особи для закордонних подорожей становить втручання у це право (див. цитоване рішення *Peltonen*, стор. 43, і цитовані рішення *Baumann*, §§ 62-63, *Napijalo*, §§ 69-73, *Nalbantski*, § 61). Тож слід встановити, чи таке порушення було «передбачене законом», переслідувало одну чи кілька законних цілей, визначених статтею 2 § 3 Протоколу № 4, і чи воно було «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення цієї або цих цілей.

Рішення у справі «**Battista проти Італії**» (*Battista v. Italy*)
від 2 грудня 2014 року, заява № 43978/09, п. 37.

Структура статті 2 Протоколу № 4 подібна до структури інших статей Конвенції, наприклад, статей 8, 9, 10, 11 ЄКПЛ, проте має особливості. Стаття 2 Протоколу № 4 включає чотири пункти:

- пункти 1 та 2 цієї статті передбачають права і умови застосовності;
- пункти 3 та 4 – умови обмеження прав.

Слід звернути увагу, що пункт 3 статті 2 Протоколу № 4 встановлює обмеження прав, гарантованих пунктами 1 та 2. Обмеження, передбачені у пункті 4 можуть застосовуватися тільки до прав, передбачених пунктом 1 і стосуються можливості накладати обмеження на ці права у певних місцевостях¹⁰⁸.

¹⁰⁸ Фулей Т., Кучів О. Свобода пересування в світлі практики ЄСПЛ: питання застосовності та ідентифікація обмеження. Слово Національної школи суддів України. 2020. № 1 (30). С. 39-50

- розмежування сфери дії статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції та інших статей Конвенції

Для правильного застосування статті 2 Протоколу № 4 до конкретних правовідносин необхідне розмежування її сфери дії зі сферами дій статті 5 (право на свободу та особисту недоторканність) та статті 8 Конвенції.

Прикметним для розмежування сфер дії статті 5 Конвенції та статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції є рішення Великої Палати ЄСПЛ у справі **«Austin and Others v. the United Kingdom»**, у якій заявники скаржилися на порушення статті 5 Конвенції з огляду на утримання у поліцейському кордоні в ході проведення демонстрації в центрі Лондона.

52. Це правда, що, як зазначають сторони, Суд вперше розгляне питання застосування статті 5 § 1 Конвенції до поліцейського кордону або утримання групи осіб поліцією з міркувань громадського порядку. При тлумаченні статті 5 § 1 в цих обставинах та, зокрема, при визначенні, чи мало місце позбавлення свободи, Суд посилатиметься на такі загальні засади.

53. По-перше, як Суд вже підкреслював у низці справ, Конвенція є живим інструментом, який слід тлумачити у світлі сучасних умов та ідей, що превалюють сьогодні в демократичних державах (див., серед інших, справи **«Tyrer проти Сполученого Королівства»**, рішення від 25 квітня 1978 року, § 31, Series A no. 26; **«Kress проти Франції»** [ВП], заява № 39594/98, § 70, ECHR 2001-VI; **«Christine Goodwin проти Сполученого Королівства»** [ВП], заява № 28957/95, § 75, ECHR 2002-VI, та, серед найбільш недавніх, **«Bayatyan проти Вірменії»** [ВП], заява № 23459/03, § 102, ECHR 2011). Проте це не означає, що у відповідь на сьогоденні потреби, умови, погляди та стандарти Суд може створити нове право, не передбачене Конвенцією (див. справу **«Johnston та інші проти Ірландії»**, рішення від 18 грудня 1986 року, §§ 51-54, Series A, no. 112) або що він може звести нанівець існуюче право або створити нові «винятки» або «виправдання», прямо не передбачені Конвенцією (див., наприклад, справи **«Engel та інші»**, згадана вище, § 57, та **«Ciulla проти Італії»**, рішення від 22 лютого 1989 року, § 41, Series A, no. 148).

54. По-друге, Конвенцію слід розглядати як єдине ціле та тлумачити таким чином, щоб розвивати внутрішню узгодженість та гармонію між різними її положеннями (справа **«Stec та інші проти Сполученого Королівства»** (прийнятність) [ВП], заява № 65731/01 та 65900/01, § 48, ECHR 2005-X).

55. Враховуючи контекст, в якому цей захід з обмеження свободи був застосований, Суд вважає доречним нагадати для повноти картини, що стаття 2 Протоколу № 4 до Конвенції гарантує право на свободу пересування. Це правда, що заявники не посилалися на це положення, оскільки Велика Британія не ратифікувала Протокол № 4, а тому не пов'язана ним. Водночас на думку Суду, беручи до уваги важливість та загальний сенс різних положень статті 5 та статті 2 Протоколу № 4, було б корисним зазначити такі міркування. По-перше, статтю 5, в принципі, не слід тлумачити таким чином, щоб вона включала в себе вимоги Протоколу № 4 по відношенню до держав, які не ратифікували його, включаючи Велику Британію. Водночас стаття 2 § 3 зазначеного протоколу дозволяє, в разі необхідності, застосування обмежень на право на свободу пересування, зокрема, для підтримання громадського

порядку, запобігання злочину або для захисту прав та свобод інших осіб. У зв'язку зі статтею 11 Конвенції Суд постановив, що втручання в право на свободу зібрань, в принципі, виправдовується для попередження заворушень чи злочинів, а також для захисту прав та свобод інших осіб, якщо демонстранти вдаються до насильницьких дій (див. справу **«Giuliani та Gaggio проти Італії» [ВП]**, заява № 23458/02, § 251, ECHR 2011). Він також зазначив, що за деяких чітко визначених обставин, статті 2 та 3 можуть включати позитивні зобов'язання з боку органів влади щодо вжиття запобіжних оперативних заходів для захисту осіб, які знаходяться в небезпеці серйозної шкоди від злочинних дій інших осіб (справи **«Giuliani та Gaggio»**, згадана вище, § 244; та **«P.F. та E.F. проти Сполученого Королівства»**, заява № 28326/09, § 36, ухвала щодо прийнятності від 23 листопада 2010 року). При розгляді питання про те, чи виконали національні органи такі позитивні зобов'язання, Суд постановив, що необхідно враховувати труднощі, пов'язані із забезпеченням порядку в сучасному суспільстві, непередбачуваність людської поведінки та оперативні рішення, які необхідно прийняти в питаннях пріоритетів та ресурсів (згадані вище справи **«Giuliani та Gaggio»**, § 245, та **«P.F. та E.F. проти Сполученого Королівства»**, § 40).

56. Як Суд вже зазначав раніше, поліції слід надавати певний ступінь свободи в прийнятті оперативних рішень. Такі рішення майже завжди бувають ускладненими, а поліція, яка має доступ до інформації та даних розвідки, які не є доступними для широкого загалу, як правило, знаходиться в найкращому становищі для їх прийняття (див. згадану вище справу **«P.F. та E.F. проти Сполученого Королівства»**, § 41). Більше того, вже в 2001 році досягнення в галузі комунікаційних технологій зробили можливим швидко та таємно мобілізацію протестувальників у невідомих до цього масштабах. Поліцейські сили в державах-учасницях стикаються з новими проблемами, які, можливо, не можна було передбачити на момент розробки Конвенції, та розробили нові поліцейські методи боротьби з ними, включаючи обмеження в пересуванні або встановлення поліцейського кордону. Стаття 5 не може бути витлумачена таким чином, щоб унеможливити виконання поліцією своїх обов'язків з підтримки порядку та захисту населення за умови, що вони відповідають основоположному принципу статті 5, а саме – захисту особи від свавілля (див. справу **«Saadi проти Сполученого Королівства» [ВП]**, заява № 13229/03, §§ 67-74, ECHR 2008).

57. Як зазначалося вище, стаття 5 § 1 не стосується звичайного обмеження свободи пересування, яке регулюється статтею 2 Протоколу № 4. Для того, щоб визначити, чи була певна особа «позбавлена свободи» за змістом статті 5 § 1, відправною точкою повинна бути її конкретна ситуація, і необхідно враховувати цілий ряд критеріїв, зокрема, тип певного заходу, його тривалість, наслідки та спосіб його виконання. Відмінність між позбавленням та обмеженням свободи є відмінністю в ступені або інтенсивності, а не відмінністю в природі або суті (див. згадані вище справи **«Engel та інші»**, § 59; **«Guzzardi»**, §§ 92-93; **«Storck»**, § 71; а також, з більш недавніх, справу **«Medvedev та інші проти Франції» [ВП]**, заява № 3394/03, §§ 73, ECHR 2010).

[...]

59. Тим не менш, Суд вважає, що вимога враховувати «вид» та «спосіб виконання» певного заходу (див. згадані вище справи **«Engel»**, § 59, та

«Guzzardi», § 92) надає йому можливість брати до уваги конкретні умови та обставини, за яких мало місце обмеження, не пов'язане з традиційним обмеженням волі в тюремній камері (див., наприклад, згадані вище справи **«Engel ma ihui»**, § 59; та **«Amuur»**, § 43). Справді, обставини, за яких вживається захід, є важливим чинником, який необхідно брати до уваги, оскільки в сучасному суспільстві часто виникають ситуації, в яких від громадськості може вимагатись перетерпіти певні обмеження в пересуванні або обмеження свободи заради інтересів загального блага. Як зазначили судді апеляційного суду та Палати лордів, представники громадськості в цілому погоджуються з тим, що на їхню свободу пересування за певних обставин можуть накладатись тимчасові обмеження, наприклад, в контексті поїздок на громадському транспорті або на автомагістралі, або відвідування футбольного матчу (див. вище, пункти 35 та 37). Суд не вважає, що такі обмеження в пересуванні, які часто трапляються, за умови, що вони є неминучими внаслідок обставин, які знаходяться поза контролем органів влади, є необхідними для запобігання реальної небезпеки серйозних фізичних травмувань та шкоди та зводяться до мінімуму, необхідного для цієї мети, можуть належним чином вважатись «позбавленням свободи» за змістом статті 5 § 1.

Рішення Великої Палати **«Austin and Others v. the United Kingdom»** від 15 березня 2012 року, заяви №№ 39692/09, 40713/09 та 41008/09.

У справах ЄСПЛ **«Guzzardi v. Italy»** від 6 листопада 1980 року, заява № 7367/67 та **«De Tommaso v. Italy»** від 23 лютого 2017 року, заява № 43395/09, до заявників на підставі одного і того самого закону було застосовано спеціальний поліцейський нагляд через злочинні зв'язки та подібні обмежувальні заходи; головна відмінність полягала у конкретній ситуації кожного із заявників, зокрема, їх можливості встановлювати соціальні контакти: у справі *Guzzardi* заявник не був позбавлений свободи у традиційному розумінні, він мав жити на невеликому острові та не міг встановлювати соціальні контакти, а у справі *De Tommaso* заявник перебував під домашнім арештом і не був позбавлений можливості мати соціальні зв'язки. Аналізуючи застосовані до заявників заходи у їх сукупності та в контексті ситуації кожного із заявників, ЄСПЛ дійшов висновку про застосовність та порушення статті 5 Конвенції у справі *Guzzardi*, тоді як у справі *De Tommaso* вказав на те, що застосовані обмеження не становили позбавлення свободи, а лише обмеження свободи пересування і визнав порушення статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції, оскільки застосований закон не був достатньо передбачуваним (п. 126).

Гарантії статті 2 Протоколу № 4, зокрема, щодо свободи вибору місця проживання, тісно взаємопов'язана із правом на повагу до приватного життя та житла, гарантованого статтею 8 Конвенції. Прикметним є рішення Великої Палати ЄСПЛ **«Гаріб проти Нідерландів»** (*Garib v. the Netherlands*) від 6 листопада 2017 року, заява № 43494/09 щодо відмови заявниці з боку державних органів проживати в обраному житлі. У цій справі ЄСПЛ розглядав обмеження свободи вибору місця проживання у світлі пункту 4 статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції. У справі **«Комію проти України»** від 5 березня 2015 року, заява № 28718/09 від заявника було взято підписку про невиїзд та вилучено закордонні паспорти, що унеможливило його поїздки до Німеччини, де проживала його сім'я та де він працював. ЄСПЛ визнав порушення статті 8 та прийнятною частину заяви щодо статті 2 Протоколу

№ 4, однак зазначив про відсутність необхідності розглядати питання, чи було порушення статті 2 Протоколу № 4, враховуючи висновки за статтею 8 Конвенції.

- предметна юрисдикція справ із застосуванням статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції

Правовідносини, які охоплюються сферою дії статті 2 Протоколу № 4 (подібно до статті 8 ЄКПЛ) можуть виникати у справах, які розглядаються у порядку адміністративного, цивільного судочинства та у кримінальних провадженнях.

Справи, які розглядаються у порядку адміністративного судочинства, пов'язані з таким:

- обмеженням свободи пересування між адміністративно-територіальними одиницями всередині країни (**«Тімішев проти Росії»** (*Timishev v. Russia*), рішення від 13 грудня 2005 року, заяви №№ 55762/00, 55974/00);
- вибором місця проживання (**«Гаріб проти Нідерландів»** (*Garib v. the Netherlands*) від 6 листопада 2017 року, заява № 43494/09, **«Карпачова та Карпачов проти Росії»** (*Karpacheva and Karpachev v. Russia*) від 27 січня 2011 р., заява № 34861/04);
- питаннями виїзду з країни осіб, які порушили імміграційне законодавство (**«Стамосе проти Болгарії»** (*Stamose v. Bulgaria*), рішення від 27 листопада 2012 року, заява № 29713/05);
- питаннями виїзду з власної країни осіб, уповноважених на виконання функцій держави або певних категорій осіб, наприклад, тих, які мали доступ до державної таємниці («носії державної таємниці») чи у інших випадках на підставі дій/рішень суб'єктів владних повноважень (**«Бартік проти Росії»** (*Bartik v. Russia*), рішення від 21 грудня 2006 р., заява № 55565/00, і **«Солтисьяк проти Росії»** (*Soltysyak v. Russia*), рішення від 10 лютого 2011 р., заява № 463/05).

Справи, які розглядаються у порядку цивільного судочинства, пов'язані із обмеженнями свободи пересування через боргові зобов'язання, зорема, несплата банківської позики, кредиту чи аліментів (**«Баттіста проти Італії»** (*Battista v. Italy*) від 2 грудня 2014 року, заява № 43978/09, **«Ігнатов проти Болгарії»** (*Ignatov v. Bulgaria*) від 2 липня 2009 р., заява № 50/02, **«Хлюстов проти Росії»** (*Khlyustov v. Russia*) від 11 липня 2012 р., заява № 28975/05). У рамках кримінальних проваджень – справи щодо особистих зобов'язань (в Україні це відібрання підписки про невиїзд (за КПК 1960 року) або особистого зобов'язання (за КПК 2012 року).

Хоча питання, які постають у скаргах на порушення статті 2 Протоколу № 4, можуть бути різними, проте принципи, застосовані до справ є такими ж самими, про що ЄСПЛ послідовно зазначав, зокрема, у рішеннях **«Баттіста проти Італії»** (п. 36), **«Стамосе проти Болгарії»** (п. 29), **«Бартік проти Росії»** (п. 38).

У справі **«Стамосе проти Болгарії»**, рішення від 27 листопада 2012 року, заява № 29713/05, яке стосувалося вилучення у заявника паспорту та накладення заборони виїзду до іноземних країн через порушення імміграційного законодавства, ЄСПЛ зазначив:

29. Що стосується суті справи, Суд розпочне із спостереження, що ця справа порушує дещо нове питання, оскільки йому ще не доводилося мати справу із заборонаю поїздки, спрямованою на запобігання порушенню національного або іноземного імміграційного законодавства. У попередніх справах за статтею 2 Протоколу № 4 він або колишня Європейська комісія з прав людини займалися питаннями заборони у зв'язку з кримінальним провадженням (див. справи «**Schmidt проти Австрії**», заява № 10670/83, рішення Комісії від 9 липня 1985 року, Decisions and Reports (DR) 44, с. 195; «**Vaumann проти Франції**», заява № 33592/96, ECHR 2001 V; «**Földes та Földesné Hajlik проти Угорщини**», заява № 41463/02, ECHR 2006 XII; «**Sissanis проти Румунії**», заява № 23468/02, рішення від 25 січня 2007 року; «**Bessenyei проти Угорщини**», заява № 37509/06, рішення від 21 жовтня 2008 року; «**А.Е. проти Польщі**», заява № 14480/04, рішення від 31 березня 2009 року; «**lordan lordanov та інші проти Болгарії**», заява № 23530/02, рішення від 2 липня 2009 року; «**Makedonski проти Болгарії**», заява № 36036/04, рішення від 20 січня 2011 року; «**Pfeifer проти Болгарії**», заява № 24733/04, рішення від 17 лютого 2011 року; «**Prescher проти Болгарії**», заява № 6767/04, рішення від 7 червня 2011 року; та «**Miażdzyk проти Польщі**», заява № 23592/07, рішення від 24 січня 2012 року), виконання кримінальних вироків (див. справу «**М. проти Німеччини**», заява № 10307/83, рішення Комісії від 6 березня 1984 року, DR 37, с. 113), відсутності реабілітації стосовно кримінальних злочинів (див. справу «**Nalbantski проти Болгарії**», заява № 30943/04, рішення від 10 лютого 2011 року), триваючого провадження про банкрутство (див. справу «**Luordo проти Італії**», заява № 32190/96, ECHR 2003 IX), несплати митних штрафів (див. справу «**Narijalo проти Хорватії**», заява № 66485/01, рішення від 13 листопада 2003 року), несплати податків (див. справу «**Riener проти Болгарії**», заява № 46343/99, рішення від 23 травня 2006 року), несплати боргів перед приватними особами за судовими рішеннями (див. справи «**Ignatov проти Болгарії**», заява № 50/02, рішення від 2 липня 2009 року, та «**Gochev проти Болгарії**», заява № 34383/03, рішення від 26 листопада 2009 року), носіїв «державної таємниці» (див. справу «**Bartik проти Росії**», заява № 55565/00, ECHR 2006 XV), ухилення від проходження військової служби (див. справи «**Peltonen проти Фінляндії**», заява № 19583/92, рішення Комісії від 20 лютого 1995 року, DR 80 A, с. 38, та «**Marangos проти Кіпру**», заява № 31106/96, рішення Комісії від 20 травня 1997 року, неопубліковане), психічних хвороб та відсутності домовленостей щодо належного медичного обслуговування в країні призначення (див. справу «**Nordblad проти Швеції**», заява № 19076/91, рішення Комісії від 13 жовтня 1993 року, неопубліковане), а також судових рішень, за якими заборонялося вивезення неповнолітніх дітей до іноземної держави (див. справи «**Roldan Texeira та інші проти Італії**», заява № 40655/98, ухвала щодо прийнятності від 26 жовтня 2000 року, та «**Diamante та Pellicioni проти Сан-Марино**», заява № 32250/08, рішення від 27 вересня 2011 року). Суд вважає, що незважаючи на відмінності між цими справами, принципи, застосовні до цієї справи, є такими ж самими.

30. Стаття 2 § 2 Протоколу № 4 гарантує будь-якій особі право поїхати з будь-якої країни до будь-якої іншої на свій вибір, до якої вона впускається. Заборона виїзду заявника із Болгарії, безсумнівно, становила втручання в це право. Вилучення його паспорта, яким супроводжувалася заборона, також складало

таке втручання (див. згадані вище справи «**Peltonen**», с. 43; «**Baumann**», §§ 62-63; «**Napijalo**», §§ 69-73, та «**Nalbantski**», § 61). Тому слід визначити, чи було це втручання «передбачене законом», чи переслідувало воно одну або більше законних цілей, викладених у статті 2 § 3 Протоколу № 4, та чи було воно «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення таких цілей.

Рішення у справі «**Stamose проти Болгарії**» (*Stamose v. Bulgaria*) від 27 листопада 2012 року, заява№ 29713/05.

- виправданість обмеження прав, гарантованих статтею 2 Протоколу № 4 до Конвенції.

Обмеження свободи пересування не становитиме порушення, якщо воно відповідало критеріям «трискладового тесту»:

- обмеження здійснювалося згідно із законом (тобто якщо певний захід має підґрунтя в національному законодавстві):

38. Стосовно законності даного заходу Суд нагадує свою послідовну юриспруденцію, відповідно до якої вислів «передбачене законом» вимагає не лише наявності у внутрішньому праві підстави для оспорюваного заходу, але й стосується якості такого закону, який має бути розумно доступним і передбачуваним щодо наслідків (Rotaru проти Румунії [ВП], № 28341/95, § 52, CEDH 2000-V). Для того, щоб закон відповідав вимозі передбачуваності, він повинен достатньо чітко наводити умови, за яких захід може бути застосовано, аби дозволити зацікавленим особам врегулювати свою поведінку, за потребою звернувшись за фаховою порадою.

39. Як підкреслює Уряд, втручання спиралось на статтю 12 закону про паспорти від 21 листопада 1967 року (№ 1185), зміненого законом № 3 від 2003 року, через те, що заявник не сплачував аліменти на дітей. Тож вочевидь таке втручання мало правову підставу у внутрішньому праві. З огляду на це Суд також зазначає, що Конституційний суд у рішенні № 0464 від 1997 року вирішив, що метою згаданої статті закону № 1185 від 1967 року є «забезпечити виконання батьками своїх обов'язків щодо дітей».

Рішення у справі «**Battista проти Італії**» (*Battista v. Italy*) від 2 грудня 2014 року, заява № 43978/09.

У справі «**Тімішев проти Росії**» (*Timishev v. Russia*), рішення від 13 грудня 2005 року, заяви №№ 55762/00, 55974/00, національні органи відмовили заявнику, який був чеченського походження, у перетині адміністративного кордону всередині країни між двома регіонами – Інгушетією та Кабардино-Балкарією з огляду на усні інструкції правоохоронних органів Кабардино-Балкарії про заборону пропуску осіб чеченського походження. Аналізуючи обмеження свободи пересування, ЄСПЛ зазначив, що обмеження не було передбачене законом, оскільки здійснювалося на основі усного розпорядження посадової особи правоохоронного органу, яке не мало жодної форми, через що неможливо проаналізувати його зміст та законність. Окрім порушення статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції, ЄСПЛ визнав порушення статті 14 Конвенції, яка передбачає заборону дискримінації. Суд зазначив, що право заявника на свободу пересування було обмежено через його національність,

що являє собою расову дискримінацію у розумінні статті 14 Конвенції. Рішення **«Карпачова і Карпачов проти Росії»** (*Karpacheva and Karpachev v. Russia*) від 27 січня 2011 р., заява № 34861/04, стосувалося відмови заявнику проживати у місті закритого типу, де він проживав до засудження, після його звільнення з місць позбавлення волі. Національний суд визнав відмову державних органів у дозволі на проживання у місті незаконною та зобов'язав надати дозвіл заявнику на постійне проживання у місті. Проте державні органи не надавали дозвіл заявнику на проживання у місті, відмовляючись таким чином виконувати рішення національного суду. З огляду на це, ЄСПЛ визнав, що обмеження заявника у свободі вибору місця проживання було незаконним (пп. 25-27). Слід звернути увагу, що у цій справі заявник також скаржився на порушення статті 6 Конвенції через невиконання рішення національного суду. ЄСПЛ, розглянувши цю скаргу, визнав її прийнятною та вказав на те, що це питання є важливим аргументом щодо порушення статті 2 Протоколу № 4, тому немає необхідності розглядати окремо скаргу про порушення статті 6 Конвенції (п. 31).

- обмеження переслідувало одну чи декілька легітимних цілей, передбачених у статті 2 Протоколу № 4

У рішенні **«Stamose проти Болгарії»**¹⁰⁹ обмеження свободи пересування здійснювалося для підтримки громадського порядку та захисту прав інших осіб у контексті міграційних процесів, які відбувалися у країні:

32. З контексту, в якому статутні положення, що послужили основою для міри проти заявника, були прийняті, а згодом посилені (див. вище, пункти 21-23), тим більше є очевидним те, що втручання було розроблене для того, щоб відбити охоту та запобігти порушенню імміграційного законодавства інших держав, і тим самим зменшити ймовірність відмови цих держав іншим громадянам Болгарії на в'їзд до своєї території, або зменшити ймовірність посилення або небажання послабити візовий режим щодо громадян Болгарії. Навіть якщо Суд був би готовий визнати, що втручання мало законну мету підтримки громадського порядку або захисту прав інших осіб, у цій справі немає необхідності розвивати цю думку далі, оскільки в будь-якому разі, як це буде пояснено нижче, обмеження у виїзді не відповідало перевірці на «необхідність у демократичному суспільстві» та її непрямої вимозі щодо пропорційності.

Рішення у справі **«Stamose проти Болгарії»** (*Stamose v. Bulgaria*) від 27 листопада 2012 року, заява № 29713/05.

У рішенні **«Гаріб проти Нідерландів»** обмеження свободи вільного вибору місця проживання здійснювалося з метою запобігання погіршенню ситуацій у неблагополучних містах, покращення якості життя. У рішеннях **«Бартік проти Росії»** та **«Солтисьяк проти Росії»** невидача документів для поїздок за кордон «носіям державної таємниці здійснювалося в інтересах національної безпеки.

- обмеження повинно бути необхідним у демократичному суспільстві (тобто не повинно порушувати справедливий баланс між загальними інтересами суспільства та права окремої особи)

¹⁰⁹ <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126851>

33. Суд зазначає, що заборона на виїзд, накладена на заявника, не тривала дуже довго – за законом її тривалість становила рівно два роки (див. вище, пункт 17). Тим не менш, це не є головним питанням (див., для порівняння, згадану вище справу **«Nalbantski»**, § 56): визначальним питанням є те, чи було взагалі пропорційним автоматично заборонити заявнику їздити до будь-якої чи всіх іноземних держав у зв'язку з вчиненням ним порушення імміграційного законодавства в одній конкретній державі.

34. Суд не може вважати таку всеохоплюючу та беззастережну міру пропорційною. Як правило, наслідками серйозного порушення імміграційного законодавства країни було б вислання відповідної особи з цієї країни та заборона (згідно із законодавством цієї країни) на повторний виїзд до її території протягом певного періоду. І дійсно, заявник відчув на собі такі наслідки в результаті порушення умов своєї студентської візи – його було депортовано зі Сполучених Штатів Америки (див. вище, пункт 8). Не дозволяти йому виїжджати до будь-якої іншої іноземної держави вбачається досить суворою мірою з боку Болгарії, яку не можна вважати такою, яку безпосередньо зачепило порушення заявника.

35. Більше того, органи влади не надали жодних пояснень свого рішення та, як вбачається, не вважали за необхідне розглянути особисту ситуацію заявника, а суди згодом постановили, що вони не вправі переглядати здійснення органами влади дискреційних повноважень з цього питання (див., для порівняння, з відповідними змінами, згадані вище справи **«Riener»**, § 126; **«Gochev»**, § 54; та **«Nalbantski»**, § 66). Таким чином, хоча відповідні положення надавали їм дискреційні повноваження щодо того, чи застосовувати оскаржувану міру, жодних ознак того, що при здійсненні цих повноважень органи влади взяли до уваги будь-які фактори, що стосуються особисто заявника, зокрема, тяжкість порушення, яке призвело до його депортації зі Сполучених Штатів Америки, ризик того, що він може вчинити нові порушення імміграційного законодавства іншої держави, його сімейний стан, фінансову та особисту ситуацію, а також наявність чи відсутність судимості, немає. Суд раніше зазначав, хоча й в інших контекстах, що такі загальні та фактично автоматичні обмеження не можуть вважатися виправданими статтею 2 Протоколу № 4 (див. згадані вище справи **«Riener»**, §§ 127-128; **«Bartik»**, § 48; **«Gochev»**, §§ 53 та 57; та **«Nalbantski»**, §§ 66-67).

36. Це правда, що протягом періоду, який передував ухваленню законодавчого положення, на якому базувався наказ, Болгарія стала джерелом мігрантів (див. вище, пункт 20), і що за таких умов принаймні можна стверджувати, що Болгарія могла вважати за необхідне з міркувань міжнародної ввічливості та з практичних міркувань допомогти іншим державам в імплементації своїх імміграційних законів та політик (див. вище, пункт 32). Також вбачається, що ці законодавчі положення були прийняті, а згодом посилені (див. вище, пункт 17) як частина пакету заходів, спрямованих на те, щоб розвіяти побоювання, зокрема, тодішніх держав-членів Європейського союзу відносно нелегальної еміграції з Болгарії, і що це зіграло роль у рішенні союзу, ухваленому в березні 2001 року, стосовно скасування візових вимог щодо громадян Болгарії для короткострокових поїздок (див. вище, пункти 21-23). Вісім років після цього, в 2009 році, коли потреба в законодавчому положенні, очевидно, відпала, воно було скасоване (див. вище, пункт 19). Разом з тим, той факт, що

законодавство, яке передбачало оскаржувану міру, було ухвалене в цьому контексті, не звільняє його від перевірки на відповідність Конвенції (див., з відповідними змінами, справу «**Capital Bank AD проти Болгарії**», заява № 49429/99, §§ 110-111, рішення від 24 листопада 2005 року). Не може й сама міра, як її було застосовано до заявника, бути виправданою лише тим, що вона могла бути викликана таким тиском (див. вище, пункт 10), а держава-відповідач не може законно обмежитися посиланням на такі пояснення для того, щоб її виправдати (див., з відповідними змінами, справу «**Nada проти Швейцарії**» [ВП], заява № 10593/08, § 196, ECHR 2012). Хоча Суд, можливо, й був би готовий визнати, що заборона на виїзд зі своєї країни, накладена у зв'язку з порушенням імміграційного законодавства іншої держави, може в деяких переконливих ситуаціях вважатися виправданою, він не вважає, що автоматичне застосування такої міри, без урахування особистих обставин відповідної особи, може вважатися необхідним у демократичному суспільстві.

37. Таким чином, мало місце порушення статті 2 Протоколу № 4.

Рішення у справі «**Stamose проти Болгарії**»
від 27 листопада 2012 року, заява № 29713/05.

Важливим для розуміння та аналізу, чи було обмеження свободи пересування необхідним у демократичному суспільстві, є рішення ЄСПЛ «**Гаріб проти Нідерландів**». Заявниці було відмовлено у наданні дозволу на проживання в обраному нею житлі у зв'язку з тим, що вона не відповідала вимогам, встановленим законом, який був прийнятий через соціальні проблеми у деяких районах міста Роттердам. ЄСПЛ визнав, що таке обмеження заявниці у свободі вибору місця проживання було законним та переслідувало легітимну мету. Аналізуючи, чи було обмеження пропорційним легітимній меті ЄСПЛ, серед іншого, взяв до уваги: гарантії закону, яким встановлювалися обмеження, ефективність заходів обмеження та державну політику загалом щодо вирішення соціальних проблем, а також особисту ситуацію заявниці. ЄСПЛ дійшов висновку, що відмова заявниці у дозволі на проживання в обраному неї житлі не призвела до наслідків, які становили для неї надмірний тягар. З огляду на це, вимоги статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції у цій справі не були порушеними.

Реалізація прав без дискримінації (стаття 14 Конвенції та Протокол № 12)

Відповідно до статті 14 ЄКПЛ «користування правами і свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою...»; ця стаття проголошує заборону дискримінації як окремий елемент гарантії всіх інших прав, передбачених Конвенцією¹¹⁰ (справа **«Маркс проти Бельгії»** (*Marckx v. Belgium*), п. 32). Таким чином, жодне обмеження не може бути застосоване до особи або групи осіб дискримінаційним чином. Відтак, заявники доволі часто звертаються до ЄСПЛ не лише щодо порушення одного чи кількох прав, гарантованих Конвенцією, але й щодо дискримінації, тобто порушення статті 14 у поєднанні з певною статтею Конвенції, або (якщо це стосується неконвенційних прав) – статті 1 Протоколу № 12.

Стаття 14 Конвенції доповнює т. зв. «матеріальні» положення Конвенції та протоколів до неї, і в цьому сенсі вона є субсидіарною, оскільки діє тільки щодо «користування правами та свободами», гарантованими іншими конвенційними положеннями. Хоча їх порушення не є передумовою застосування статті 14, для її застосування необхідно, щоб факти, про які йдеться у заяві, охоплювалися сферою дії однієї або кількох статей Конвенції (див. рішення від 10 грудня 2009 року у справі **«Коппи проти Австрії»** (*Koppi v. Austria*), заява № 33001/03, п. 25).

Як зазначив ЄСПЛ в рішенні у справі **«Ейрі проти Ірландії»**:

30. Стаття 14 не застосовується незалежно від інших; вона проголошує заборону дискримінації як один окремий елемент гарантії всіх інших прав, передбачених Конвенцією (див., зокрема, рішення у справі Маркс, с. 15-16, п. 32). Статті, в яких гарантуються ці права, можуть виявитися порушеними окремо та/або у поєднанні зі статтею 14 Конвенції. Якщо Суд не знаходить конкретного порушення однієї з цих статей, взятої окремо або разом зі статтею 14, він повинен також розглянути справу в контексті останньої статті. З іншого боку, такий розгляд, як правило, не потребується у випадках, коли Суд знаходить порушення попередньої статті, взятої окремо. Протилежного вимагає ситуація, коли основним аспектом справи є явна дискримінація щодо здійснення права...

Рішення у справі **«Ейрі проти Ірландії»** (*Airey v. Ireland*) від 9 жовтня 1979 року, заява № 6289/73, п. 30.

Протокол № 12, на відміну від статті 14 Конвенції, має таке формулювання: «Здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою...», отже має ширшу сферу застосування, ніж стаття 14.

¹¹⁰ Рішення у справі **«Маркс проти Бельгії»** (*Marckx v. Belgium*) від 13 червня 1979 р., заява № 6833/74, п. 32.

Таким чином, відмінність статті 14 Конвенції та Протоколу № 12 до Конвенції вбачається з самого формулювання цих статей. Так, формулювання статті 14 Конвенції – «користування правами і свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою...» (і список ознак невичерпний), відповідно, зумовило обмежену сферу її дії: щоразу, коли ЄСПЛ розглядає питання про можливе порушення статті 14, Суд робить це у поєднанні з іншим конвенційним правом.

Натомість Протокол № 12 до Конвенції стосується, зокрема, дискримінації:

- 1) у здійсненні будь-якого права, що спеціально гарантоване особі на підставі положень національного законодавства;
- 2) здійсненні будь-якого права, що може бути виведене з чіткого обов'язку державного органу на підставі положень національного законодавства, тобто коли на державний орган на підставі положень національного законодавства покладений обов'язок діяти певним чином;
- 3) що здійснюється державним органом у процесі виконання ним дискреційних повноважень;
- 4) що відбувається у формі будь-якої іншої дії чи бездіяльності з боку державного органу (наприклад, поведінка правоохоронних органів під час масових заворушень, див. Пояснювальний звіт до Протоколу № 12, п. 22).

У рішенні Великої Палати від 22 грудня 2009 року у справі **«Сейдич і Фінци проти Боснії і Герцеговини»** заявники посилалися на статтю 14 Конвенції, взяту в поєднанні зі статтею 3 Першого протоколу, статтю 3 Першого протоколу, взяту окремо, та статтю 1 Протоколу № 12.

39. Суд нагадує, що стаття 14 Конвенції доповнює інші матеріально-правові норми Конвенції та протоколів до неї. Вона не має самостійної дії, оскільки застосовується виключно щодо «користування правами та свободами», гарантованими цими нормами. Хоча застосування статті 14 не обов'язково означає наявність порушення цих норм – і цією мірою її дія автономна – можливість її застосування виникає лише тоді, коли факти, які розглядаються, підпадають «під сферу застосування» однієї чи кількох таких норм (див., серед багатьох інших прецедентів, рішення у справі **«Абдулазіз, Кабалес і Балкандалі проти Сполученого Королівства»** (*Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom*) від 28 травня 1985 року, п. 71, серія А, № 94, рішення у справі **«Петровіч проти Австрії»** (*Petrovic v. Austria*) від 27 березня 1998 року, п. 22, Reports 1998-II і рішення у справі **«Сахін проти Німеччини»** (*Şahin v. Germany*) [GC], заява № 30943/96, п. 85, ECHR 2003-VIII). Таким чином, заборона дискримінації, закріплена в статті 14, діє не лише стосовно користування правами та свободами, гарантувати які зобов'язує кожну державу Конвенція і протоколи до неї. Вона поширюється також на ті додаткові права в межах загальної сфери застосування будь-якої статті Конвенції, забезпечувати які держава вирішила добровільно. Цей принцип ґрунтовно розроблено у практиці Суду (див., рішення у справі проти Бельгії **«Про певні аспекти законів щодо вживання мов у системі освіти Бельгії» (по суті)¹¹¹** (*case "Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium" v. Belgium (Merits)*) від 23 липня 1968 року, п. 9, серія А, № 6; ухвалу

¹¹¹ Інша назва – *Бельгійська мовна справа*.

у справі **«Стек та інші проти Сполученого Королівства»** (Stec and Others v. the United Kingdom) [GC], заяви №№ 65731/01 і 65900/01, п. 40, ECHR 2005-X); і рішення у справі **«Е.В. проти Франції»** (E. V. v. France) [GC], № 43546/02, п. 48, ECHR 2008...).

40. Отже, Суд має вирішити, чи підпадають під «сферу застосування» чи «дію» статті 3 Першого протоколу вибори до Палати народів Боснії і Герцеговини. [...]

41. [...] Отже, вибори до Палати народів підпадають під сферу застосування статті 3 Першого протоколу.

Відповідно, застосовною є і стаття 14, взята в поєднанні зі статтею 3 Першого протоколу.

[...]

53. Суд зазначає, що, тоді як стаття 14 Конвенції забороняє дискримінацію при користуванні «правами та свободами, визнаними в цій Конвенції», стаття 1 Протоколу № 12 поширює гарантії захисту від дискримінації на «будь-яке передбачене законом право». Таким чином, вона встановлює загальну заборону дискримінації.

54. Заявники оскаржили конституційні положення, які позбавляють їх права балотуватися на виборах до Президії Боснії і Герцеговини. Отже, незалежно від того, чи підпадають вибори до Президії під дію статті 3 Першого протоколу (див. ухвалу у справі **«Бошкоскі проти Колишньої Югославської Республіки Македонії»** (Boškoski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia), заява № 11676/04, ECHR 2004-VI), ця скарга стосується «передбаченого законом права» (див. статті 1.4 і 4.19 виборчого закону 2001 року, наведені в пункті 18 вище) і тому стаття 1 Протоколу № 12 є застосовною. Це в Суді не заперечувалося.

55. У своїй практиці стосовно статті 14 Конвенції Суд послідовно роз'яснює поняття дискримінації. Зокрема, він вже чітко визначив, що «дискримінація» має місце тоді, коли з особами поводяться інакше, ніж з іншими в аналогічних ситуаціях без об'єктивних і достатніх на це підстав (див. пункти 42-44 вище і рішення, посилання на які містяться в них). Такий самий термін («дискримінація») використано й у статті 1 Протоколу № 12. Незважаючи на різницю між цими положеннями за широтою меж їх застосування, значення цього терміна в статті 1 Протоколу № 12 – як спеціально передбачили розробники її тексту – є таким самим, що й терміна в статті 14 Конвенції (див. Пояснювальну записку до Протоколу № 12, п. 18). Отже, Суд не вбачає підстав для відхилення від зазначеного вище усталеного тлумачення терміна «дискримінація» при застосуванні його в контексті статті 1 Протоколу №12 (щодо практики Комітету ООН з прав людини стосовно статті 26 Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права – яка є, хоча й не ідентичною, але подібною до статті 1 Протоколу № 12 – див. Новак (Nowak), «Коментар до МПГПП» (CCPR Commentary), N. P. Engel Publishers, 2005, с. 597-634)».

Рішення Великої Палати у справі
«Сейдич і Фінци проти Боснії і Герцеговини»
(Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina) від 22 грудня 2009 року,
 заяви №№ 27996/06 і 34836/06, п. 39-41, 53-55.

Таким чином, ЄСПЛ застосовуватиме до аналізу справ на підставі Протоколу №12 аналогічний підхід, який він застосовує у контексті статті 14.

У статті 14 Конвенції згадується низка захищених ознак. Захищена ознака – це індивідуальна характеристика, що не повинна братися до уваги для цілей відмінного ставлення чи користування конкретним благом¹¹². Водночас, перелік «захищених ознак» у ст. 14 ЄКПЛ є невичерпний, оскільки словосполучення «за іншою ознакою» дозволяє ЄСПЛ застосовувати, наприклад, ті ознаки, що містяться в Директивах ЄС або інші ознаки¹¹³.

Необхідно наголосити, що не кожна відмінність у ставленні становитиме порушення статті 14 Конвенції – має бути встановлено, що інші особи в аналогічних чи відносно подібних ситуаціях зазнають привілейованого ставлення, і це становитиме дискримінацію¹¹⁴. Відмінність у ставленні є дискримінаційною лише тоді, коли немає об'єктивного і обґрунтованого виправдання; іншими словами, якщо не переслідується легітимна мета чи якщо немає достатнього зв'язку між пропорційністю заходів, використаних для досягнення мети чи якщо мета потребує зусиль для реалізації¹¹⁵.

Рекомендовані рішення ЄСПЛ:

«Тлімменос проти Греції» (*Thlimmenos v. Greece*), рішення від 6 квітня 2000 року, заява № 34369/97 – відмова у видачі ліцензії аудитора, з огляду на наявність судимості за невиконання загального військового обов'язку з релігійних переконань.

«Лейла Шахін проти Туреччини» (*Leyla Sahin v. Turkey*) – рішення ВП від 10 листопада 2005 року, заява № 44774/98 – відсутність порушення у справі про дисциплінарні санкції щодо студентки університету за носіння хіджабу.

«Евейда та інші проти Сполученого Королівства» (*Eweida and Others v. the United Kingdom*) від 15 січня 2013 року, заяви № 48420/10, 36516/10, 51671/10 та ін.

«Даніленков та інші проти Російської Федерації» (*Danilenkov and others v. Russia*) від 30 липня 2009, заява № 67336/01 – ЄСПЛ визнав порушення статті 14 Конвенції, оскільки держава не виконала позитивні зобов'язання щодо надання ефективного судового захисту від дискримінації на підставі членства в профспілці (заявників, які були членами Російської профспілки докерів, звільнили в результаті структурної реорганізації компанії, а їхні скарги на дискримінацію (що є кримінальним злочином) відхилилися з огляду на те, що юридичні особи, такі як морський порт, не могли бути притягнуті до кримінальної відповідальності).

«D. H. та інші проти Чеської Республіки» (*D. H. and Others v. Czech Republic*) – рішення ВП від 13 листопада 2007 р., заява № 57325/00. Заявники стверджували, що вони зазнали дискримінації через їхнє расове або етнічне походження:

¹¹² Посібник з європейського антидискримінаційного права. Українське видання. К.: ТОВ "К.І.С", 2013, с. 95.

¹¹³ Наприклад, у справі «Кіютін проти Росії» (*Kiyutin v. Russia*) від 10 березня 2011 року, заява № 2700/10, такою ознакою був ВІЛ-позитивний статус заявника-громадянина Узбекистану. Ситуація заявника є аналогічною до ситуації з громадянкою Росії і в них народилася дитина, однак при цьому ставлення до заявника є відмінним через його ВІЛ-позитивний статус.

¹¹⁴ Див. рішення у справі «Унал Текелі проти Туреччини» (*Unal Tekeli v. Turkey*) від 16 листопада 2004 р., заява № 29865/96, § 49.

¹¹⁵ Рішення у справі *Stec and Others*, § 51.

з ними поводитися менш сприятливо, ніж з іншими дітьми в аналогічній ситуації без будь-яких об'єктивних і розумних підстав. Вони спиралися у зв'язку з цим на ст. 14 Конвенції у поєднанні зі ст. 2 Протоколу № 1. Заявники були направлені до спеціальних шкіл міста Острава або відразу, або після певного часу навчання у звичайній початковій школі на підставі тестування з метою виявлення знань учнів, оскільки учні ромської національності складали тести гірше. ЄСПЛ визнав, що докази, надані заявниками, та статистичні дані можуть розглядатись як достатньо надійні й вагомі, щоб викликати серйозну презумпцію існування непрямой дискримінації, і тягар доведення у таких випадках повинен тоді перейти до уряду, який має продемонструвати, що різниця у наслідках застосування законодавства була результатом об'єктивних факторів, не пов'язаних з етнічним походженням (п. 195).

Дискримінація за ознакою статі

Звернути увагу на:

- стать як захищену ознаку;
- коло правовідносин, які охоплюються гендерною проблематикою;
- алгоритм розгляду справ за статтею 14 Конвенції щодо скарг, які стосуються дискримінації за ознакою статі;
- роль гендерних стереотипів як причину прийняття рішень, що призвели до констатації порушення ст. 14 Конвенції.

Для прикладу розглянемо одну із захищених ознак, безпосередньо згаданих у статті 14 Конвенції – стать. Зауважимо, що, згідно з позицією ЄСПЛ, концепція «статі» охоплює випадки дискримінації за ознакою статі у більш абстрактному розумінні, тобто включає в себе деякі гарантії захисту гендерної ідентифікації¹¹⁶. Загалом право, що регулює ознаку «гендерної ідентифікації», потребує уточнення як на національному, так і на європейському рівні, оскільки одні держави вважають це елементом «сексуальної орієнтації», а інші трактують її як складову «статевої дискримінації»¹¹⁷.

У системі ЄКПЛ існує добре розвинене право захисту від дискримінації за ознакою статі; ЄСПЛ випустив спеціальний інформаційний бюлетень щодо справ, які стосуються гендерної рівності¹¹⁸.

Типова ситуація дискримінації за ознакою статі – це коли жінка в аналогічній ситуації зазнає менш сприятливого ставлення порівняно з чоловіком, або навпаки. Зауважимо, що заявниками у справах, які стосувалися стверджуваного порушення статті 14 Конвенції у поєднанні з відповідною «субстантивною» статтею були як жінки (справи **«Шулер-Цграгген проти Швейцарії»**, **«Емел Бойраз проти Туреччини»**, **«S.A.S. проти Франції»**, **«Карвальйо Пінто де Соуса Мораїс проти Португалії»** та ін.), так і чоловіки (**«Карлгайнц Шмідт проти**

¹¹⁶ Рішення у справі **«Крістіна Гудвін проти Сполученого Королівства»** (*Christine Goodwin v. UK*) [Велика палата] від 11 липня 2002 року, заява № 28957/95 та **«I. проти Сполученого Королівства»** (*I. v. UK*) [Велика палата] від 11 липня 2002 року, заява № 25680/94.

¹¹⁷ Посібник з європейського антидискримінаційного права. Українське видання: ТОВ «К.І.С.», 2013. – С. 101.

¹¹⁸ Factsheet – Gender equality. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Gender_Equality_ENG.pdf

Німеччини», «Ван Раалте проти Нідерландів», «Петрович проти Австрії», «Константін Маркін проти Росії» та ін.), а також трансгендери (**«Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства»** (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*) та ін.). Варто зауважити, що заявники скаржилися на дискримінацію за ознакою статі, заборонену ст. 14 Конвенції, у поєднанні з різними статтями Конвенції, що свідчить про широке коло правовідносин, які охоплюються ґендерною проблематикою, зокрема:

- ст. 2 (право на життя) та ст. 3 (заборона катування) – у справах, пов'язаних з домашнім насильством (**«Опуз проти Туреччини»** (*Opuz v. Turkey*), заява № 33401/02; **«Беваква та С. проти Болгарії»** (*Bevacqua and S. v. Bulgaria*), заява № 71127/01 та ін.);
- ст. 6 (право на справедливий суд) – стосовно дотримання вимог справедливого суду у провадженнях, що стосувалися ґендерно чутливих справ (**«Шулер-Цґраґґен проти Швейцарії»** (*Schuler-Zraggen v. Switzerland*), заява № 14518/89; **«Гарсія Матеос проти Іспанії»** (*Garcia Mateos v. Spain*), заява № 38285/09 та ін.);
- ст. 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) стосовно обов'язкової зміни прізвища після шлюбу (**«Унал Текелі проти Туреччини»** (*Ünal Tekeli v. Turkey*), заява № 29865/96); надання відпустки для догляду за дитиною (**«Константін Маркін проти Росії»** (*Konstantin Markin v. Russia*) [Велика палата], заява № 30078/06); доступу до публічної служби (рішення у справі **«Емел Бойраз проти Туреччини»** (*Emel Boyraz v. Turkey*), заява № 61960/08); умов надання дозволу на проживання в країні для возз'єднання з партнером (рішення у справі **«Абдулазіз, Кабалес та Балкандалі проти Сполученого Королівства»** (*Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom*), заяви № 9214/80; 9473/81; 9474/81); визнання рішення іноземного суду про усиновлення для набуття статусу дитиною (рішення у справі **«Ваґнер та J.M.W.L. проти Люксембурґу»** (*Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg*), заява № 76240/01 та ін.);
- ст. 8 та ст. 9 (свобода думки, совісті та релігії) стосовно носіння в громадських місцях мусульманського одягу: хустки (**«Лейла Шахін проти Туреччини»** (*Leyla Şahin v. Turkey*), заява № 44774/98; одягу, що приховує обличчя (**«S.A.S. проти Франції»** (*S.A.S. v. France*), заява № 43835/11);
- ст. 1 Першого протоколу (право на мирне володіння майном) стосовно різноманітних платежів (податків, зборів), соціальних виплат та допомог, пенсійного забезпечення тощо (**«Ван Раалте проти Нідерландів»** (*Van Raalte v. the Netherlands*), заява № 20060/92; **«Вілліс проти Сполученого Королівства»** (*Willis v. the United Kingdom*), заява № 36042/97; **«Стек та інші проти Сполученого Королівства»** (*Stec and Others v. UK*) [Велика палата], заяви № 65731/01 та 65900/01 та інші; **«Андрле проти Чеської Республіки»** (*Andrle v. The Czech Republic*), заява № 6268/08 та ін.);
- п. 3 (d) ст. 4 Конвенції (заборона примусової праці) – рішення у справах **«Карлґайнц Шмідт проти Німеччини»** (*Karlheinz Schmidt v. Germany*), заява № 13580/88; **«Зарб Адамі проти Мальти»** (*Zarb Adami v. Malta*), заява № 17209/02.

Розглянемо більш детально ті рішення ЄСПЛ, які можуть стосуватися адміністративного судочинства.

Стаття 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 6 Конвенції (право на справедливий суд)

Так, у справі **«Шулер-Цггратген проти Швейцарії»** (*Schuler-Zgraggen v. Switzerland*)¹¹⁹ заявниці, яка певний час отримувала пенсію у зв'язку з непрацездатністю внаслідок хвороби, після народження дитини скасували виплати, оскільки стан її здоров'я поліпшився, і вона на 60-70% була спроможна доглядати за дитиною і своєю дитиною. Заявниця оскаржила це рішення, однак безуспішно. Зокрема, Федеральний страховий суд щодо претензій на пенсію заявив:

«Слід узяти до уваги... що багато одружених жінок, які працюють, після народження першої дитини залишають роботу на той час, поки дитина потребує постійної турботи і виховання. Це спостереження, що випливає з життєвого досвіду, має в цій справі слугувати за відповідний пункт і належним чином враховуватися, коли йдеться про критерії оцінки ступеня непрацездатності... На час ухвалення оскаржуваного рішення – 21 березня 1986 року... – дитині, народженій 4 травня 1984 року, не було ще двох років, тож, зваживши на міру ймовірності (*nach dem Beweisgrad der uberwiegenden Wahrscheinlichkeit*)..., можна припустити, що заявниця, навіть якщо її здоров'я не мало вад, опікувалася б тільки домашнім господарством та материнськими обов'язками».

На думку суду, з огляду на викладене, зникла потреба встановлювати, чи була пані Шулер-Цггратген спроможна працювати на попередньому місці роботи; питання радше полягало в тому, щоб визначити, чи була заявниця взагалі і якою мірою обмежена у своїй здатності виконувати обов'язки матері та домогосподарки.

У скарзі до ЄСПЛ заявниця вказувала, що, здійснюючи своє право на справедливий судовий розгляд, вона зазнала дискримінації за ознакою статі, що суперечить статті 14 Конвенції.

ЄСПЛ зазначив, що Федеральний страховий суд цілковито довірився припущенню, що жінки залишають роботу після народження дитини, і не зробив жодної спроби перевірити обґрунтованість цього припущення, не зваживши на контраргументи. Далі ЄСПЛ зауважив, що у такому вигляді це припущення виглядає єдиною підставою, на якій ґрунтується мотивація суду, а отже, має вирішальне значення і запроваджує відмінність у ставленні винятково за ознакою статі.

Подальше забезпечення рівності статей у державах-членах Ради Європи є нині одним із головних завдань, і для того, щоб таку відмінність у ставленні можна було вважати сумісною з Конвенцією, потрібні дуже вагомі причини, яких у цій справі Суд не вбачає і тому робить висновок, що, з огляду на відсутність будь-якого раціонального, об'єктивного обґрунтування, мало місце порушення статті 14 у поєднанні з пунктом 1 статті 6.

Справа **«Гарсія Матеос проти Іспанії»** (*Garcia Mateos v. Spain*), заява № 38285/09, рішення від 19 лютого 2013 р., стосувалася оскарження відмови роботодавця змінити робочий графік (з відповідним зниженням заробітної плати) для жінки – працівниці супермаркету, яка доглядала малолітнього сина.

У 2003 р. суд у трудових спорах Мадриду відхилив скаргу, постановивши, що зменшення тривалості робочого часу можливе протягом звичайного робочого

¹¹⁹ Див. рішення у справі *Шулер-Цггратген проти Швейцарії* (*Schuler-Zgraggen v. Switzerland*) від 28 травня 1993 року, заява № 14518/89.

дня, тоді як заявниця бажала надання кількох вихідних (з четверга по суботу), а також можливості не працювати у ранкові години, що є не зменшенням тривалості, а модифікацією робочого часу. Тоді заявниця звернулася до Конституційного суду Іспанії відповідно до процедури апеляції, посилаючись на право на справедливий суд та заборону дискримінації на підставі статі. З посиланням на практику Суду справедливості ЄС Конституційний суд Іспанії у 2007 р. визнав, що суд у трудових спорах порушив принцип заборони дискримінації на підставі статі, оскільки відмова суду визнати право заявниці на зменшення тривалості робочого часу без з'ясування того, якою мірою таке зменшення було необхідним для забезпечення поваги до конституційних принципів, і того, наскільки таке зменшення тривалості робочого часу, у випадку задоволення прохання заявниці, створювало організаційні труднощі для роботодавця, становило незаконні перешкоди для реалізації її права на працю та поєднання роботи із сімейними обов'язками, а тому становило дискримінацію на підставі статі. Відповідно, Конституційний суд зобов'язав суд у трудових спорах Мадриду постановити нове рішення у цій справі, враховуючи основоположні права, що були предметом розгляду у цій справі. Проте, за наслідками нового розгляду справи, заявниці знову було відмовлено, з огляду на те, що вона не довела потребу такого зменшення робочого часу, особливо з огляду на те, що п'ятниця і субота були найбільш інтенсивними днями в супермаркеті. Жінка ініціювала нове провадження в Конституційному суді, проте згодом її сину виповнилося 6 років, і вона втратила передбачену законодавством можливість на зменшення тривалості робочого часу.

До ЄСПЛ заявниця скаржилася на порушення її права на справедливий судовий розгляд протягом розумного строку, а також на те, що вона стала жертвою дискримінації за ознакою статі. Крім того, вона стверджувала, що не змогла отримати компенсацію за порушення її основоположного права, яке визнано Конституційним судом. При цьому жінка посилалася на п. 1 ст. 6 та ст. 14 Конвенції.

ЄСПЛ зазначив, що, у випадку заявниці, захист Конституційним судом виявився неефективним, тому ЄСПЛ дійшов висновку, що мало місце порушення п. 1 ст. 6 у поєднанні зі ст. 14 Конвенції.

Стаття 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя)

Однією з перших справ, у якій ЄСПЛ розглядав скарги на відмінне поводження за ознакою статі, була **«Абдулазіз, Кабалес та Балкандалі проти Сполученого Королівства»** (*Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom*), рішення від 28 травня 1985 р., заяви № 9214/80; 9473/81; 9474/81, у якій йшлося про різні умови надання дозволу на проживання в країні залежно від того, жінка чи чоловік претендують на такий дозвіл.

Відповідно до правил імміграції до Сполученого Королівства чоловік, який є іноземцем, не міг отримати дозволу на в'їзд або проживання, якщо дружина не є громадянкою Сполученого Королівства та не народилася у Великій Британії, або якщо її батьки не народилися у Великій Британії, тоді як дружина, яка є іноземкою і бажає навідати чоловіка, який законно проживає у Сполученому Королівстві, та проживати там з ним, могла отримати дозвіл незалежно від того, чи є чоловік громадянином Сполученого Королівства та його місця народження.

ЄСПЛ наголосив, що за відповідними імміграційними правилами чоловіку, який проживає в Сполученому Королівстві, легше отримати дозвіл на в'їзд і проживання своєї дружини, яка не є громадянкою цієї країни, ніж у разі отримання такого самого дозволу жінці для свого чоловіка, який не перебуває у громадянстві. ЄСПЛ погодився з тим, що правила мають легітимну мету, яка полягає у захисті внутрішнього ринку праці за високого рівня безробіття.

Однак, оскільки сприяння рівності статей є однією з головних цілей держав – членів Ради Європи, різниця у ставленні на основі статі може бути сумісна з Конвенцією, тільки якщо можуть бути наведені дуже істотні виправдувальні мотиви. ЄСПЛ не переконаний у тому, що різниця, яка може існувати між відповідним впливом чоловіків і жінок на ринок праці, була досить важливою для того, щоб виправдати різницю в ставленні, тому визнав порушення ст. 14 Конвенції у поєднанні зі ст. 8, а також порушення ст. 13 Конвенції.

У справі **«Вагнер та J.M.W.L. проти Люксембургу»** (*Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg*), рішення від 28 липня 2007 р., заява № 76240/01, заявницями були незаміжня жінка та усиновлена нею дитина, уродженка Перу. Усиновлення відбулося на підставі рішення місцевого суду Перу, і згодом заявниці з метою здобуття усиновленою дівчинкою повного цивільного статусу в Люксембурзі та можливості набуття нею громадянства звернулися до місцевого суду Люксембургу з позовом про визнання судового рішення про усиновлення, ухваленого в Перу.

Однак рішенням суду першої інстанції, підтвердженим апеляційним судом, заявницям було відмовлено у визнанні рішення місцевого суду Перу щодо усиновлення, оскільки за колізії права двох країн у справі застосовувалося законодавство країни громадянства усиновлювача (Люксембургу), а не законодавство Перу, а у люксембурзькому законодавстві існувало положення про неможливість здійснення усиновлення незаміжньою жінкою.

Розглядаючи питання про порушення ст. 14 Конвенції, ЄСПЛ зауважив, що відмова судів Люксембургу визнати та забезпечити виконання рішення суду Перу щодо усиновлення дитини призвела до ставлення, яке відрізнялося від того, що поширювалося на дітей, чіє усиновлення, здійснене за кордоном, визнавалось у Люксембурзі. Неможливість отримати громадянство призвела до того, що дівчинка не могла користуватися перевагами, які надаються громадянам Європейського Союзу, зумовлювала необхідність періодично отримувати дозвіл на проживання і візи для поїздок до європейських країн, а п. Вагнер змушена була виконувати усі адміністративні формальності, зумовлювані відсутністю у її прийомної доньки громадянства Люксембургу.

ЄСПЛ не знайшов виправдання для такої дискримінації, особливо з огляду на те, що за якийсь час до подій у справі у Люксембурзі безперешкодно визнавались рішення щодо усиновлення, ухвалені в Перу, навіть, якщо усиновлювачами були неодружені особи. Таким чином, ЄСПЛ дійшов висновку про порушення ст. 14 у поєднанні зі ст. 8 Конвенції.

У справі **«Міцці проти Мальти»** (*Mizzi v. Malta*), рішення від 12 січня 2006 р., заява № 26111/02, заявник, якого у 1967 р. було записано батьком у актовому записі про народження дитини відповідно до презумпції батьківства, оскільки дитина була зачата у шлюбі, незважаючи на тест ДНК, скаржився на порушення права на доступ до суду, гарантований ст. 6 Конвенції, а також непропорційне втручання в його право на повагу до приватного і сімейного життя та дискримінацію, оскільки до

інших осіб, які могли порушити в суді питання про батьківство, не застосовувались такі самі суворі процесуальні умови та часові обмеження, як до заявника.

ЄСПЛ визнав, що у цій справі мало місце порушення ст. 14 Конвенції у поєднанні з п. 1 ст. 6 та ст. 8 Конвенції.

Національне законодавство передбачало дуже короткий строк звернення до суду (6 місяців після народження дитини). Подальша спроба оспорити батьківство – у 1997 році Вищий суд задовольнив позов заявника та визнав, що мало місце порушення ст. 8 Конвенції – також не була успішною, оскільки це рішення Вищого суду, яке за своєю суттю було поданням запиту про отримання юридичного висновку, а не зверненням власне з цивільним позовом (скаргою), було згодом скасовано Конституційним судом.

ЄСПЛ дійшов висновку, що заявник, по суті, був позбавлений можливості оспорити своє батьківство ще від самого дня народження дитини – насамперед через короткий строк позовної давності, натомість звернення заявника до Вищого суду, з огляду на його природу, не можна вважати повноцінним здійсненням права на доступ до суду, а крім того, воно все одно було скасоване Конституційним судом. Таким чином, було порушено п. 1 ст. 6 Конвенції у частині доступу до суду. Крім того, ЄСПЛ зазначив, що національні суди виявилися неспроможними встановити справедливий баланс між законним інтересом заявника у тому, аби отримати судові рішення стосовно оспорюваного свого батьківства, та забезпеченням принципу правової визначеності й інтересів інших осіб, залучених до справи. На думку Суду, втручання у право заявника стало для нього надмірним тягарем. Отже, мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції.

На думку ЄСПЛ, у цій справі було порушено також ст. 8 Конвенції, оскільки неможливість оспорити батьківство внаслідок суворого процесуального обмеження не було «необхідним у демократичному суспільстві» й не було пропорційним до законних цілей. ЄСПЛ відзначив, що у справі не було досягнуто справедливого балансу між загальним інтересом забезпечення правової певності сімейних відносин та правом заявника отримати судовий перегляд презумпції батьківства, особливо з огляду на докази (експертизу ДНК), які були в нього.

Щодо скарги заявника стосовно дискримінації ЄСПЛ зауважив, що обмежений строк позовної давності, який застосовувався до вимоги заявника, не поширювався на можливі судові звернення інших заінтересованих сторін. Суд вказав, що жорстке законодавство, а також відмова Конституційного суду, хоча б якимось пом'якшити для заявника цей строк, зрештою позбавили заявника прав, гарантованих ст.ст. 6 та 8 Конвенції, у той час коли інші сторони могли цілком скористатися відповідними правами. Тому Суд дійшов висновку про порушення ст. 14 Конвенції у поєднанні з п. 1 ст. 6 та ст. 8 Конвенції.

У справі **«Унал Текелі проти Туреччини»** (*Ünal Tekeli v. Turkey*)¹²⁰ заявниця скаржилася на те, що, відповідно до національного права, після укладення шлюбу вона зобов'язана взяти прізвище чоловіка. ЄСПЛ визнав, що, хоча закон дозволяє залишати своє дівоче прізвище із новим прізвищем чоловіка, це, втім, становить дискримінацію за ознакою статі, оскільки закон не зобов'язує чоловіків змінювати своє прізвище.

¹²⁰ Рішення у справі **«Унал Текелі проти Туреччини»** (*Ünal Tekeli v. Turkey*) від 16 листопада 2004 р., заява № 29865/96.

У справі **«Константін Маркін проти Росії»** (*Konstantin Markin v. Russia*)¹²¹ військовослужбовець скаржився на порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 8.

У день, коли народилася третя дитина, суд задовольнив клопотання дружини заявника про розлучення, і вона виїхала в інше місто, залишився заявник з синами віком 11, 5 років і немовлям. Йому було надано відпустку тривалістю 3 місяці. Заявнику було відмовлено (в т.ч. і в судовому порядку) в отриманні відпустки для догляду за дітьми (до досягнення 3-х років найменшою дитиною), оскільки така відпустка надавалася лише жінкам-військовослужбовцям. Окрім того, суд зазначив, що заявник не довів, що він є єдиною особою, яка доглядає за дітьми, і суду були надані докази, що заявнику допомагали інші люди, зокрема, мати дітей, в той час коли він, наприклад, відвідував судові засідання. Проте, коли найменшому сину виповнилось 1 рік і 1 міс., командир військової частини все-таки надав заявнику відпустку для догляду за дитиною до досягнення нею 3-х років (з жовтня 2006 по 20 вересня 2008 року).

К. Маркін також звернувся зі скаргою до Конституційного суду РФ, який у своїй Ухвалі від 15 січня 2009 року № 187-О-О¹²², обґрунтовуючи висновок про відсутність дискримінації, зазначив таке: «Військовослужбовець чоловічої статі, який проходить військову службу за контрактом, має право на одноразове надання додаткової відпустки строком до трьох місяців у випадку смерті дружини при пологах, а також якщо він виховує одного чи декількох дітей (дітей-інвалідів віком до 16 років) без матері (у випадку її смерті або загибелі, позбавлення її батьківських прав, тривалого перебування в лікувальному закладі та інших випадках відсутності материнської опіки про дітей). [...] Мета цієї відпустки – надання військовослужбовцю-чоловіку можливості протягом розумного часу вирішити питання про організацію догляду за дитиною і, залежно від результатів, про подальше проходження військової служби. В тому випадку, якщо військовослужбовець приймає рішення особисто здійснювати догляд за дитиною, він має право на дострокове звільнення з військової служби за сімейними обставинами [...]. Не допускається суміщення військовослужбовцями чоловічої статі, які проходять військову службу за контрактом, виконання службових обов'язків і відпустки для догляду за дитиною для виховання малолітніх дітей, що, з одного боку, зумовлене специфікою правового статусу військовослужбовця, а з іншого – узгоджується за конституційно значущими цілями обмеження прав і свобод людини і громадянина [...] у зв'язку з необхідністю створення умов для ефективної професійної діяльності військовослужбовців, що виконують обов'язок із захисту Батьківщини. Оскільки військова служба в силу специфічних вимог, які до неї висуваються, виключає можливість масового невиконання військовослужбовцями своїх службових обов'язків без шкоди для охоронюваних законом публічних інтересів, відсутність у військовослужбовців чоловічої статі,

¹²¹ Рішення у справі **«Константін Маркін проти Росії»** (*Konstantin Markin v. Russia*) [Велика палата] від 22 березня 2012 року, заява № 30078/06.

¹²² Див.: Определение Конституционного Суда РФ от 15 января 2009 г. № 187-О-О «Об отказе в принятии к рассмотрению жалоб гражданина Маркина Константина Александровича на нарушение его конституционных прав положениями статей 13 и 15 Федерального закона «О государственных пособиях гражданам, имеющим детей», статей 10 и 11 Федерального закона «О статусе военнослужащих», статьи 32 Положения о порядке прохождения военной службы и пунктов 35 и 44 Положения о назначении и выплате государственных пособий гражданам, имеющим детей». URL: <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/1690938/#ixzz3TmjvZz8f>

які проходять службу за контрактом, права на відпустку для догляду за дитиною не може розглядатися як порушення їх конституційних прав і свобод, в тому числі [...] на турботу про дітей і на їхнє виховання [...]. Надавши право на відпустку для догляду за дитиною як виняток лише військовослужбовцям жіночої статі, законодавець виходив, по-перше, з доволі обмеженої участі жінок у здійсненні військової служби, а по-друге, з особливої, пов'язаної з материнством, соціальної ролі жінок у суспільстві [...].

Рішення ЄСПЛ від 7 жовтня 2010 року, яке не стало остаточним з огляду на передання справи на розгляд Великої палати, є до певної міри унікальним, оскільки, «вперше Європейський суд в жорсткій правовій формі піддав сумніву рішення Конституційного суду РФ», що є, за твердженням В. Зорькіна, голови КС РФ, «безпрецедентним»¹²³.

ЄСПЛ послався на своє попереднє рішення у справі **«Петровіч проти Австрії»** (*Petrovic v. Austria*)¹²⁴, зазначивши, що відсутність порушення статті 14 Конвенції щодо виплат допомоги на дитину була констатована Судом у час, коли у Європі не існувало консенсусу у цьому питанні, оскільки більшість держав-членів не передбачали надання відпустки для догляду за дітьми чи виплати відповідної допомоги для батька. Однак з часу прийняття цього рішення ситуація значно змінилася, і в переважній більшості європейських держав така відпустка може бути надана як матері, так і батькові. Це показує, що суспільство рухається в бік більш рівного розподілу між чоловіками і жінками обов'язку щодо догляду за дітьми і визнання важливості ролі батька у вихованні дитини. Відтак, настав час переглянути підхід у справі **«Петровіч проти Австрії»** і визнати що немає об'єктивного і обґрунтованого виправдання для відмінного ставлення до чоловіків і жінок щодо їхнього права на надання відпустки для догляду за дитиною.

У пункті 48 цього рішення ЄСПЛ вказав, що його не переконує аргумент КС РФ про те, що відмінність стосовно військовослужбовців чоловічої і жіночої статі щодо надання відпустки по догляду за дитиною виправдана особливою соціальною роллю матері у вихованні дітей. ЄСПЛ зазначив, що, на відміну від відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами і відповідної допомоги, в першу чергу орієнтованих на надання матері можливості відновлення після народження дитини і грудного годування при наявності такого бажання, відпустка для догляду за дитиною і відповідна допомога відносяться до наступного періоду і покликані забезпечити можливість залишитися вдома і особисто доглядати за дитиною. І, незважаючи на відмінності, які можуть бути між матір'ю і батьком щодо їхнього ставлення до дитини, коли мова йде про догляд за дитиною в цей період, обидва з батьків перебувають в «однаковій ситуації».

Далі, в пунктах 57-58 рішення ЄСПЛ зазначив, що він вважає непереконливим ключовий аргумент на користь обмеження прав військовослужбовців чоловічої статі, висловлений КС РФ, що масове взяття відпусток по догляду за дітьми військовослужбовцями негативно вплине на обороноздатність країни. ЄСПЛ вказав на відсутність конкретних доказів того, що надання військовослужбовцям-чоловікам права користуватися відпустками по догляду за дітьми може нанести шкоду національній безпеці, зокрема, будь-яких експертних досліджень чи

¹²³ Див. Валерий Зорькин. Предел уступчивости. URL: <http://www.rg.ru/2010/10/29/zorkin.html>

¹²⁴ Рішення у справі **«Петровіч проти Австрії»** (*Petrovic v. Austria*) від 28 лютого 1998 року, заява № 20458/92.

статистичних даних, які вказали б на те, скільки саме військовослужбовців-чоловіків, які мали б право на таку відпустку, фактично скористалися б нею. Отже, твердження, що одночасне взяття відпусток військовослужбовцями чоловічої статі здатне призвести до небоєздатності збройних сил, є безпідставним. Таким чином, зазначив ЄСПЛ, КС РФ поклав у основу свого рішення лише припущення, не зробивши спроби переконатися в його справедливості, використавши відповідну статистичну інформацію, чи вирішити конфлікт інтересів, що полягав, з одного боку, в забезпеченні ефективності управління збройними силами, а з іншого – захисті військовослужбовців чоловічої статі від дискримінації у сфері їх сімейного життя і забезпеченні інтересів їхніх дітей. ЄСПЛ також додав, що гендерні стереотипи, відповідно до яких жінка в першу чергу повинна займатися дітьми, а чоловік є годувальником сім'ї, самі по собі не виправдовують відмінне ставлення до них. ЄСПЛ додав, що його «особливо вразило» покликання КС РФ, що військовослужбовець-чоловік, який прийняв рішення самостійно здійснювати догляд за дитиною, може звільнитися з військової служби. На думку ЄСПЛ, це ставить чоловіка перед складним вибором між доглядом за дитиною і військовою кар'єрою, а перед жінкою-військовослужбовцем такий вибір не стоїть. При цьому військовослужбовці-чоловіки, у випадку вибору на користь догляду за новонародженою дитиною і звільнення з військової служби, зіткнулися з проблемою пошуку роботи, яка б відповідала їх спеціалізації і положенню, яке вони займали в системі збройних сил. Таким чином, ЄСПЛ визнав позицію КС РФ недостатньо обґрунтованою і встановив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції.

Реакція голови КС РФ на це рішення ЄСПЛ свідчить про доволі болісне сприйняття ситуації, яка з прийняттям цього рішення змінилася «кардинальним чином»¹²⁵. Чи може ЄСПЛ, виходячи зі статті 46 Конвенції, в рішенні по конкретній справі рекомендувати (а фактично вказувати) державі-відповідачу внести необхідні зміни до законодавства – при тому, що сам Суд неодноразово підкреслював у своїх же рішеннях пріоритет держави-відповідача у виборі необхідних заходів для виправлення порушення? Чи не є така вказівка прямим втручанням у сферу національного суверенітету? Чи не виходить вона за межі компетенції, встановлені Конвенцією? Наскільки таке рішення має виконуватися з урахуванням того, що питання про наявність проблеми конституційності норми, яка не влаштовує ЄСПЛ, було вирішене Конституційним судом?

В. Зорькін також піддав критиці висновок ЄСПЛ щодо дискримінації в реалізації прав на повагу до сімейного життя, особливо те, що ЄСПЛ вважав «гендерним упередженням» сприйняття жінок як головних вихователів дітей, а також те, що, не маючи прямих прецедентних рішень про надання відпустки військовослужбовцю-чоловікові по догляду за дитиною, ЄСПЛ використав рішення у справі **«Сміт і Грейді проти Сполученого Королівства»** (*Smith and Grady v. the United Kingdom*)¹²⁶, яка стосувалася звільнення зі збройних сил гомосексуаліста. Нагадавши, що в РФ, як і будь-якій сучасній країні, сексуальні меншини перебувають під захистом принципу юридичної рівності, відповідно до якого усі рівні перед законом і судом, держава гарантує рівність прав і свобод в тому числі незалежно від статі (ст. 19 Конституції РФ), голова КС РФ зауважив, що «захоплення» сучасних європейських юристів

¹²⁵ Див. Валерий Зорькин. Предел уступчивости. URL: <http://www.rg.ru/2010/10/29/zorkin.html>

¹²⁶ Рішення у справі *«Сміт і Грейді проти Сполученого Королівства»* (*Smith and Grady v. the United Kingdom*) від 27 вересня 1999 року, заяви №№ 33985/96 та 33986/96.

захистом прав і свобод осіб з нетрадиційною орієнтацією набула гротескних форм. В. Зорькін стверджував, що Конвенція не має пріоритету над Конституцією РФ, монополія на тлумачення положень якої належить Конституційному суду, і що тлумачення Конституції вищим судовим органом держави не може бути подолане шляхом тлумачення Конвенції. Коли ті чи інші рішення ЄСПЛ сумнівні та зачіпають суверенітет ЄСПЛ, основоположні конституційні принципи, Росія вправі виробити захисний механізм від таких рішень, якими нав'язується зовнішнє «диригування» правової ситуації в країні, ігноруючи історичну, культурну і соціальну ситуацію.

При цьому, поза увагою залишилася сама суть конвенційних домовленостей, яка полягає у добровільності згоди держав-членів Конвенції на гарантування прав і свобод, визначених у ній, для кожного, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, а також на визнання юрисдикції ЄСПЛ щодо усіх питань, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції.

У рішенні Великої палати від 22 березня 2012 року зазначено, що просування ґендерної рівності є однією з цілей кожної держави-члена Ради Європи. Тому в основі відмінного ставлення, яке могло б бути виправданим з точки зору Конвенції, повинні бути вагомі причини. Відсилання до традицій, ґендерних упереджень чи поширеної серед жителів відповідної країни думки не є достатнім виправданням для відмінного ставлення за ознакою статі.

Справді, стаття 8 Конвенції не гарантує ні прав на отримання відпустки по догляду за дитиною, ні права на отримання відповідної допомоги. Однак така відпустка і допомога в принципі охоплюються гарантіями статті 8.

Відпустка по догляду за дитиною покликана забезпечити батькам можливість залишитися вдома і особисто доглядати за своїми дітьми, і щодо неї (на відміну від відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами) військовослужбовці обох статей перебувають в однаковій ситуації.

ЄСПЛ справді раніше визнавав, що права військовослужбовців можуть бути більшою мірою обмежені у порівнянні з обов'язками цивільних осіб. Однак дія Конвенції не припиняється зі входом до армійської казарми. Військовослужбовці, як і будь-які інші жителі країн-членів Ради Європи, мають право на захист своїх прав. У основі будь-яких обмежень повинні бути вагомі причини, наприклад, реальна загроза функціонування збройних сил. Збройні сили, безумовно, не можуть обійтися без правового регулювання, яке забезпечувало б їх належне функціонування, однак влада не може посилатися на подібне регулювання, щоб виправдати порушення прав окремих військовослужбовців.

ЄСПЛ провів порівняльне дослідження законодавства щодо можливості скористатися відпусткою по догляду за дитиною у 33 країнах-членах Ради Європи¹²⁷. У більшості країн-членів Ради Європи, включно з Росією, законодавство дозволяє цивільним особам скористатися правом на відпустку по догляду за дитиною, незалежно від статі. Більше того, в значній кількості держав однакові

¹²⁷ Див. пункт 71 і подальші рішення у справі «Константин Маркін проти Росії» (*Konstantin Markin v. Russia*) [Велика палата] від 22 березня 2012 року, заява № 30078/06. Україна не входила до числа держав, чиє законодавство аналізувалося.

права на отримання такої відпустки мають військовослужбовці обох статей¹²⁸. Відповідно, це показує, що сучасні європейські держави рухаються в напрямку більш рівномірного розподілу відповідальності чоловіків і жінок за виховання своїх дітей.

ЄСПЛ не погодився з твердженням, що відмінне ставлення до військовослужбовців пояснюється позитивною дискримінацією на користь жінок. На відміну, наприклад, від справи **«Стек та інші проти Сполученого Королівства»** (*Stec and Others v. UK*, §§ 61 and 66), відмінність у ставленні щодо надання відпустки по догляду за дитиною, очевидно, не мала на меті скоригувати невігідне становище жінок у суспільстві чи «фактичну нерівність» між чоловіками і жінками – відмінне ставлення, на думку Суду, консервує ґендерний стереотип і шкодить як кар'єрі жінок, так і приватному життю чоловіків. Так само, відмінне ставлення не може бути виправдане посиланням на поширеність традиції. Також ЄСПЛ не погодився з тим, що відмінність у ставленні може бути виправдана традиціями, що домінують у певній країні. Більше того, враховуючи той факт, що, відповідно до національного законодавства, невійськовослужбовці – як чоловіки так і жінки – можуть взяти відпустку по догляду за дитиною і вирішити, хто з батьків фактично здійснюватиме догляд за новонародженим, Суд не вважає, що російське суспільство не готове сприйняти подібну рівність між чоловіками і жінками, які служать у збройних силах.

ЄСПЛ також відкинув аргумент, що надання військовослужбовцям-чоловікам можливості скористатися відпусткою по догляду за дитиною негативно вплине на обороноздатність країни, оскільки це не підтверджується ніякими дослідженнями, а посилання на те, що усі військовослужбовці є чоловіками «репродуктивного віку» недостатнє для виправдання відмінного ставлення.

ЄСПЛ визнав, що певні обмеження на право військовослужбовців скористатися відпусткою по догляду за дитиною можуть бути накладені, якщо вони не мають дискримінаційного характеру. Наприклад, військовослужбовцям обох статей може бути відмовлено у наданні відпустки через неможливість заміни з огляду на рідкісну спеціальність чи участь у військових діях. Однак у цій ситуації можливість такої відпустки пов'язувалася виключно зі статтю. Негнучкість законодавства і автоматична заборона на відпустку лише у зв'язку зі статтю виходили за межі свободи розсуду держави.

Беручи до уваги той факт, що заявник працював оператором зв'язку, що не є рідкісною кваліфікацією і легко міг бути замінений, в т.ч. і військовослужбовцем-жінкою, не існували будь-які перешкоди для надання йому відпустки по догляду за дитиною. Щодо аргументу уряду, що підписавши контракт на службу у збройних силах, він добровільно погодився на такого роду дискримінацію, ЄСПЛ вказав, що

¹²⁸ Наприклад, в таких державах, як Австрія, Естонія, Італія, Кіпр, Люксембург, Мальта, Польща, Португалія, Сербія, Фінляндія, Хорватія, Швеція відпустка по догляду за дитиною для військовослужбовців регулюється тим самим законодавством, що й для цивільних осіб; в інших державах, таких як Греція, Латвія, Литва, Румунія, Франція, Чехія, така відпустка, хоча і регулюється спеціальними положеннями, однак вони не містять суттєвих відмінностей у порівнянні з положеннями для цивільних. У п'яти державах (Бельгії, Іспанії, Нідерландах, Німеччині і Сполученому Королівстві) у законодавстві для військовослужбовців є певні обмеження щодо відпустки по догляду за дитиною (порівняно з невійськовими), наприклад, надання відпустки може бути відстрочене або особою може бути відкликано з відпустки, коли цього вимагають інтереси служби.

добровільна відмова від права не бути дискримінованим не може прийматися до уваги, оскільки це суперечить значущим суспільним інтересам.

Таким чином, Суд дійшов висновку про порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 8.

На відміну від справи **«Константін Маркін проти Росії»**, у якій дискримінаційне ставлення було зумовлене існуванням дискримінаційного законодавства, справа **«Карвальйо Пінто де Соуса Мораїс проти Португалії»** (*Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal*)¹²⁹ (далі – *Carvalho Pinto*) є прикладом нерелевантного мотивування судового рішення; на думку судді ЄСПЛ, відомого азербайджанського вченого Л. Гусейнова, Європейський суд з прав людини, швидше за все, знайде порушення, якщо мотивування національними судами не буде релевантним і достатнім¹³⁰.

Заявницею у справі *Carvalho Pinto* була 50-річна жінка, яка унаслідок пошкодження нерву при проведенні гінекологічної операції зазнала значного погіршення свого фізичного стану, наслідками якого, зокрема, були сильний біль, труднощі при пересуванні та сидінні та неможливість мати сексуальні стосунки.

Суд першої інстанції – адміністративний суд Лісабона – частково задовольнив позов про відшкодування шкоди, встановивши причиново-наслідковий зв'язок між діями хірурга та ушкодженням здоров'я позивачки; сильний біль, труднощі з ходьбою, сидінням та сексуальним життям, взяті разом, призвели до того, що вона відчувала себе зневаженою як жінка, відповідно, почувалася пригнобленою, мала суїцидальні думки та уникала спілкування з членами родини та друзями. Враховуючи наведене, суд постановив, що клініка-відповідач зобов'язана сплатити 92 тисячі євро матеріальної шкоди, з яких 16 тисяч євро – на оплату послуг домашньої робітниці, а також 80 тисяч євро – відшкодування моральної шкоди.

Верховний адміністративний суд, підтримавши рішення суду першої інстанції по суті, зменшив, однак, розмір відшкодування:

- до 6 тисяч євро на оплату послуг домашньої робітниці, обґрунтувавши таке зменшення, зокрема, тим, що «... (1) не було встановлено, що заявниця втратила свою здатність виконувати домашню роботу, (2) професійна діяльність поза домом відрізняється від домашньої роботи, і (3) враховуючи вік її дітей, вона [позивачка] можливо потребує лише опікуватися своїм чоловіком; це веде нас до висновку що вона не потребує наймати домашню робітницю на повний день ...» (п. 16 рішення);
- до 50 тисяч євро відшкодування моральної шкоди, зазначивши, що скарги на самопочуття заявниці не були новими, з огляду на тривалість її хвороби та безрезультатність терапії, що передувала хірургічному втручанняю; окрім того, з огляду на вік потерпілої та наявність у неї двох дітей, сексуальні відносини є не такими важливими, як у молодому віці, оскільки їх значення зменшується з віком – а відтак присуджена судом першої інстанції сума є надмірною.

¹²⁹ Рішення у справі *«Карвальйо Пінто де Соуса Мораїс проти Португалії»* (*Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal*), заява №. 17484/15, July 25, 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175659>

¹³⁰ 8-й Міжнародний форум з практики Європейського суду з прав людини. OSCE Project Coordinator in Ukraine. 21 листопада 2019. URL: https://www.youtube.com/watch?v=KGSIB8x-lz0&feature=emb_err_watch_on_yt; 05:30:26-05:35:06

Заявниця звернулася до ЄСПЛ щодо порушення її прав, передбачених статтею 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) та статтею 14 Конвенції (заборона дискримінації), зазначаючи, що рішення Верховного адміністративного суду у її справі дискримінувало її за ознакою статі та віку. Вона скаржилася, зокрема, на мотиви, якими керувався суд, зменшуючи розмір відшкодування нематеріальної шкоди, і що суд не врахував (проігнорував, залишив без уваги) важливість сексуальних стосунків у її житті як жінки.

Варто акцентувати увагу на тому, як ЄСПЛ окреслив своє завдання у цій справі, оскільки це має не лише теоретичне значення для глибшого розуміння субсидіарної ролі ЄСПЛ, але й суто прикладне – важливість мотивів, які наводяться у судовому рішенні, для оцінки наявності чи відсутності порушення прав особи, при чому не лише щодо т. зв. «субстантивних» прав, але й крізь призму дискримінаційного ставлення. Наголосивши, що його завданням не є аналіз фактичних сум, присуджених національним судом, ЄСПЛ у п. 51 рішення сформулював питання, яке йому слід вирішити: чи мотивування рішення Вищого адміністративного суду призвело до відмінності у поводженні щодо заявниці за ознакою її статі та віку, у порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 8? Це дозволяє зробити висновок про причиново-наслідковий зв'язок між вмотивованістю судового рішення та можливими дискримінаційними наслідками для особи у випадку, якщо в результаті мотивів, якими керувався суд при прийнятті рішення по справі, відмінність у ставленні не матиме правомірної мети, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Отже, яким чином ЄСПЛ оцінював мотиви рішень Верховного адміністративного суду Португалії у контексті стверджуваного порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 8?

ЄСПЛ звернув увагу, що погодившись з встановленими судом першої інстанції фактичними обставинами справи, зокрема, щодо причиново-наслідкового зв'язку між пошкодженням нерву в ході операції та ушкодженням здоров'я, Верховний адміністративний суд, тим не менше, зменшив суму відшкодування, дійшовши висновку, що фізичні та моральні страждання заявниці посилились після операції, а не виникли винятково внаслідок пошкодження нерву. Також, виходячи з факту, що заявниці виповнилося 50 років і вона має двох дітей, Верховний адміністративний суд виснував, що її страждання не заслуговують більшої суми компенсації, оскільки «з віком сексуальність не настільки важлива, як у молоді роки, її значущість зменшується». Аналогічно, зменшуючи розмір коштів на оплату праці домашньої працівниці, Верховний адміністративний суд наголосив, що вона «можливо потребує лише опікуватися своїм чоловіком» (п. 48-50 рішення).

У пункті 52 рішення ЄСПЛ зазначив, що у справах про відшкодування шкоди внаслідок ушкодження здоров'я через недбалість лікарів, як у цій справі, вік потерпілої особи може братися до уваги. Питання не у визначенні віку або статі як таких, а швидше у наявності припущення, що сексуальність є не такою важливою для п'ятдесятирічної жінки та матері двох дітей, як для когось молодшого віку. Це припущення відображає традиційні погляди на жіночу сексуальність як пов'язану, головним чином, з процесом дітонародження, тим самим ігноруючи її фізичну та психологічну значущість для самореалізації жінок як особистостей. Окрім того, що таке припущення є осудливим, воно не враховує інші виміри жіночої сексуальності у цій конкретній справі.

На думку ЄСПЛ, спосіб формулювання мотивації у рішенні Верховного адміністративного суду щодо зменшення суми компенсації моральної шкоди не є просто невдалим мовним зворотом, як це намагався подати уряд; видається, що вік та стать заявниці мали вирішальне значення, встановлюючи відмінність у ставленні на основі цих ознак (п. 53). На підтвердження цього слугує також частина рішення Верховного адміністративного суду щодо зменшення суми витрат на хатню робітницю щодо того, що заявниця «можливо потребує лише опікуватися своїм чоловіком», враховуючи вік її дітей на час розгляду справи (п. 53 рішення). Ці мотиви показують упередження, які переважають серед представників судової системи Португалії, про що зазначалося, зокрема, у Звіті Спеціального доповідача Ради ООН з прав людини щодо незалежності суддів та адвокатів (2015) та у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок державі-відповідачу щодо проблеми гендерно зумовлених дискримінаційних стереотипів (п. 54).

Важливо наголосити, що у справі *Carvalho Pinto* ЄСПЛ ретельно проаналізував прийняті національними судами рішення в аналогічних справах, де постраждалими були чоловіки 55 та 59 років. У двох рішеннях 2008 та 2014 років, які стосувалися негативних наслідків хірургічного втручання, національний суд встановив, що той факт, що чоловіки не можуть мати нормальних сексуальних стосунків, вплинув на їхню самооцінку та призвів до «величезного удару» та «важкої психічної травми». У цих справах сума відшкодування становила майже 225 тисяч євро та 100 тисяч євро відповідно, і, на відміну від справи заявниці, національні суди здійснювали оцінку впливу відсутності статевої відносин на чоловіків незалежно від їхнього віку та наявності у них дітей чи будь-яких інших факторів. Зокрема, у рішенні 2008 року суд дійшов висновку, що самого факту імпотентності чоловіка внаслідок операції достатньо для висновку про те, що йому була заподіяна моральна шкода (п. 55 рішення)].

Таким чином, ЄСПЛ дійшов висновку про наявність порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 8 Конвенції у справі *Carvalho Pinto*, оскільки підхід при прийнятті рішення у цій справі був явно упередженим та, очевидно, відмінним від тих, які застосовувалися до чоловіків, що перебували в аналогічних ситуаціях. Ця справа є показовим прикладом правильності висновків, що гендерні стереотипи є результатом і причиною глибоко вкорінених ставлень, цінностей, норм і упереджень¹³¹, а також що багато гендерних стереотипів проявляються через ставлення до сексуальності¹³². Як зазначила у своїй збіжній окремій думці суддя ЄСПЛ Г. Юдківська, якщо судді демонструють невігластво, то наслідки є тривожними.

Рішення ЄСПЛ у цій справі, що марковане як ключове у базі даних документів HUDOC, переконливо демонструє не лише доволі поширені гендерні стереотипи, але й механізм їх дії, зокрема, яким чином вони можуть слугувати мотивами для прийняття рішення, а отже, мати дискримінаційні наслідки для сторони у справі.

Розглянемо, які саме гендерні стереотипи, що призвели до дискримінаційного рішення Верховного адміністративного суду, можна ідентифікувати у справі *Carvalho Pinto*. На думку судді ЄСПЛ Ю. Моток, їх два – перший стосується

¹³¹ Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки, п. 39. URL: <https://rm.coe.int/prems-041318-ger-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>

¹³² Ткалич М. Гендерна психологія: навч. посіб. 2-е вид., випр., доповн. Київ : Академвидав, 2016. – 256 с. – С. 88.

сексуальності, другий – гендерних ролей, приписуючи жінкам певні ролі та поведінку (п. 14 Окремої думки). Щодо першого, Верховний адміністративний суд використав такі припущення: з віком потреба жінки в сексуальних стосунках зменшується, тому неможливість статевого життя є меншою проблемою у 50 років, аніж у молодшому віці, тим більше для матері двох дітей; а щодо другого – слід розмежовувати професійну діяльність та домашню роботу жінки, і в контексті виконання домашніх обов'язків п'ятдесятирічній жінці, в якій діти вже дорослі, залишилося дбати про свого чоловіка.

На думку ЄСПЛ, в основі першого упередження є традиційна ідея про нерозривну пов'язаність статевого життя жінки з її функцією дітонародження та роллю матері, тому наявність в жінки двох дітей свідчить, що вона реалізувалась в цій сфері. Що ж до другого – на думку Ю. Моток, методологічно важливим є підхід, застосований ЄСПЛ: у справах, де використані стереотипи, не підходить тест на порівняння: достатньо встановити, що стереотип спричинює шкоду групі осіб, до яких належить заявник, і що норма чи практика, яка застосована до заявника, ґрунтувалася на стереотипі (п. 18 Окремої думки). Можна дискутувати, чи справді звернення ЄСПЛ до подібних рішень, які стосувалися чоловіків, Суд використав як контекстуальний елемент, а не зразок для порівняння, як стверджує Ю.Моток, однак переконання португальських судів у тому, що для чоловіка, незалежно від його віку чи наявності дітей, неможливість статевого життя є більш тяжкою психологічною травмою, аніж для жінки, яскраво засвідчували відмінність у поводженні, що призвело до дискримінації за ознакою статі.

Ще одним помітним рішенням, у якому ЄСПЛ визнав порушення ст. 14 у поєднанні зі ст. 8 Конвенції – цього разу у сфері зайнятості на публічній службі – стало рішення у справі **«Емел Бойраз проти Туреччини»** (*Emel Boyraz v. Turkey*), заява № 61960/08, рішення від 2 грудня 2014 р.

Заявниця у 1999 р. успішно склала іспит, необхідний для вступу на державну службу, і отримала повідомлення від Державного департаменту з персоналу, який знаходиться у віданні служби Прем'єр-міністра, що її може бути призначено на посаду охоронця у філії державної електроенергетичної компанії TEDAŞ у Батмані, оскільки ця посада заявниця у анкеті вказала першою у списку з 5 можливих посад, що їх вона згодна обіймати. Однак відділ кадрів філії TEDAŞ у Батмані відмовив їй у прийнятті на роботу, оскільки вона не відповідає критеріям «є чоловіком» та «пройшов службу в армії». Також у посаді було відмовлено трьом іншим жінкам. У серпні 2000 р. відділ кадрів інформував Міністерство енергетики і природних ресурсів, що жінки не можуть працювати охоронцями, оскільки ця робота передбачає охорону складських приміщень, відкритих електророзподільних підстанцій та трансформаторних станцій у сільській місцевості, далеко від міст, на випадок нападу чи пожежі, й охоронці зобов'язані працювати цілодобово, використовувати зброю і фізичну силу у випадку нападу. Відтак, жінки не підходять для цих посад.

У вересні 2000 р. заявниця ініціювала провадження проти компанії TEDAŞ в Адміністративному суді Анкари, вимагаючи скасування рішення філії з усіма фінансовими відшкодуваннями. У своїй заяві вона зазначала, що критерій «бути чоловіком» не вимагався для зайняття посади, і що вона відповідає вимогам до посади. Також вона наголошувала, що була позбавлена можливості бути призначеною на інші чотири позиції, оскільки вона у 2000 р. вже не перескладала іспит, успішно нею складений у 1999 р.

У лютому 2001 р. Адміністративний суд Анкари задовольнив позов заявниці й скасував рішення філії компанії. Суд зазначив, що вимога стосовно проходження військової служби вимагалася лише для кандидатів чоловічої статі, а щодо жінок не було жодних обмежень для зайняття посади охоронця в компанії. Суд також зазначив, що інша жінка, яка подала аналогічний позов до цієї компанії, була прийнята на роботу охоронцем після того, як вона звернулася до суду.

Після рішення суду заявниці був запропонований контракт з філією компанії TEDAŞ у Батмані, й вона вийшла на роботу 11 липня 2001 р. 1 березня 2002 року вона була переведена до іншої філії до міста, де працював її чоловік.

8 травня 2001 р. TEDAŞ подала апеляцію на рішення від 27 лютого 2001 р., у якій, зокрема, зазначалося, що в оголошенні про зайняття вакантної посади охоронця у філії у Батмані вказувалася вимога стосовно «проходження служби в армії», а не «проходження служби в армії (для кандидатів чоловічої статі)», на відміну від оголошення щодо філії в Газіантепі, куди подавалася інша жінка. Відтак, ситуація заявниці була відмінною.

31 березня 2003 р. Верховний адміністративний суд скасував рішення Адміністративного суду Анкари, зазначивши, що вимога стосовно служби в армії вказувала на те, що посада передбачалася для кандидатів чоловічої статі, і що зважаючи на особливості посади й суспільні інтереси ця вимога була законною, а відтак – рішення адміністрації відповідає закону.

1 серпня 2003 р. заявниця звернулася з вимогою про уточнення рішення від 31 березня 2003 р. У своєму клопотанні вона зазначила, що посада охоронця була зарезервована для кандидатів чоловічої статі, а отже, рішення вищого суду було постановлене всупереч принципу рівності.

17 березня 2004 р. заявниця була звільнена з посади – як зазначалося у листі відділу кадрів, контракт із нею був розірваний відповідно до рішення Верховного адміністративного суду від 31 березня 2003 р.

У 2006 р. заявниця знову подала позов до Адміністративного суду Анкари, проте їй було відмовлено з посиланням на рішення Верховного адміністративного суду 2003 р. В апеляційній скарзі від 24 квітня 2006 р. заявниця вказала на три подібні справи до компанії TEDAŞ, подані жінками з тих самих підстав, що і у неї, і що один з позовів, поданий R.B., якій також було відмовлено у працевлаштуванні охоронцем у філії TEDAŞ в Батмані з тих самих підстав, що й заявниці, перебуває на розгляді Генеральної асамблеї Верховного адміністративного суду. Вона зазначила, що втратить можливість працевлаштування на публічну службу, якщо рішення буде на користь TEDAŞ.

6 грудня 2007 р. Генеральна асамблея Верховного адміністративного суду (*Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu*) винесла рішення на користь R.B., постановивши, що вимога «проходження служби в армії» повинна застосовуватися лише щодо кандидатів-чоловіків, і що відмова у призначенні R.B. на посаду у філії TEDAŞ в Батмані була незаконною.

Однак спроби заявниці переглянути рішення суду щодо неї самої були безуспішними.

У цій справі ЄСПЛ насамперед з'ясував питання застосовності ст. 8 Конвенції, оскільки це було необхідно для визначення застосовності ст. 14. На думку Суду,

поняття «приватне життя» поширюється на аспекти, пов'язані з особистою ідентичністю та статтю людини, що є невід'ємною складовою її ідентичності. Тому така дія, як звільнення з посади тільки на підставі статі, справляє негативний вплив на особистість людини, її самосприйняття і самоповагу і, як наслідок, на її приватне життя. Крім того, звільнення заявниці вплинуло на її «внутрішнє коло», оскільки втрата роботи повинна була мати відчутні наслідки для матеріального добробуту для неї та її сім'ї. Заявниця також зазнала страждань і занепокоєння у зв'язку з втратою своєї посади. Більш того, звільнення заявниці вплинуло на широке коло її відносин з іншими людьми, в тому числі професійного характеру, і на її можливість опанувати професію, що відповідає її кваліфікації. Відповідно, ЄСПЛ дійшов висновку, що ст. 8 є застосовною до скарги заявниці.

Вирішуючи питання, чи мала «відмінність у ставленні» на підставі статі до осіб, які перебувають в аналогічних ситуаціях, об'єктивне й обґрунтоване виправдання відповідно до ст. 14 Конвенції, ЄСПЛ взяв до уваги позицію уряду стосовно суті роботи, що її має виконувати охоронець, та умов праці та звернув увагу на пояснення щодо ризику і потреби працювати у нічний час у сільській місцевості, потребу застосовувати зброю та фізичну силу у випадку нападу. Видається, що органи виконавчої влади вважали жінок нездатними піддаватися такому ризику та виконувати такі обов'язки, а рішення Верховного адміністративного суду, більш того, не містило жодної оцінки таких висновків державних адміністративних органів.

Далі ЄСПЛ зазначив, що держава може встановлювати законні вимоги для певних посад, виходячи з природи та змісту діяльності, проте у цій справі ані адміністративні органи, ані Верховний адміністративний суд не обґрунтували, чому цим посадовим обов'язкам можуть відповідати лише чоловіки. Відсутність мотивування тим більше примітна з огляду на інше рішення в справі за позовом R.B. ЄСПЛ також взяв до уваги, що лише факт роботи в нічну зміну та в сільській місцевості та потреба застосовувати зброю та фізичну силу за певних умов не можуть самі по собі виправдати відмінність ставлення до чоловіків і жінок. Більш того, ЄСПЛ врахував, що заявниця працювала охоронцем у двох відділеннях TEDAŞ майже три роки (з 11 липня 2001 р. до 17 березня 2004 р.), і її звільнення ґрунтувалося не на неможливості виконувати обов'язки, а лише на судовому рішенні. У цій справі ніщо не свідчило про те, що заявниця не впоралася із покладеними на неї обов'язками охоронця через свою стать. Тому, на думку Суду, відмінність у ставленні не мала легітимної мети. Отже, це становить порушення ст. 14 у поєднанні зі ст. 8 Конвенції. ЄСПЛ також встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю процедури, суперечливим характером рішень, винесених Верховним адміністративним судом, та відсутністю адекватного обґрунтування у рішенні Верховного адміністративного суду.

Стаття 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції (право на мирне володіння майном)

У практиці ЄСПЛ є чимало справ, де розглядалося порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу (право на мирне володіння майном) у контексті різноманітних соціальних виплат, допомоги на дитину, пенсії та пенсійного віку тощо. Коротко зупинимось на деяких з них.

У справі **«Ван Раалте проти Нідерландів»** (*Van Raalte v. The Netherlands*)¹³³ заявник вважав дискримінацією на підставі статі сплату чоловіками обов'язкового платежу (у схемі соціального страхування) відповідно до Закону щодо охорони дітей (далі – «дитячий закон») та королівського декрету, тоді як неодружені бездітні жінки віком 45 років і старші були звільнені від сплати таких внесків. Цікаво, що у національному суді він посилався на статтю 14 Конвенції, у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу, статтю 26 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, та зазначав, що королівський декрет повинен містити «гендерно нейтральні» положення, тоді як він, а також «дитячий закон» є дискримінаційними.

Апеляційний суд Амстердама відхилив скаргу заявника до податкової інспекції, зазначивши, що ніщо не свідчить про наміри законодавця дискримінувати чоловіків, і, встановлюючи оскаржувану норму, законодавець лише врахував фактичну ситуацію щодо можливості мати дітей чоловіками і жінками старшими 45 років. Можливості для чоловіків цього віку мати дітей суттєво відрізняються від можливостей жінок такого самого віку. Що підтверджується статистичними даними, таким чином, різниця у ставленні базувалася не на статі, а на відмінній фактичній ситуації.

ЄСПЛ зазначив, з посиланням на рішення у справі **«Карлгайнц Шмідт проти Німеччини»** (*Karlheinz Schmidt v. Germany*), що в цілях статті 14 Конвенції різниця у поводженні є дискримінаційною, якщо вона не має об'єктивного та розсудливого виправдання, не переслідує законної мети і якщо запропоновані засоби не є пропорційними до переслідуваної мети. Оскаржувані положення щодо сплати внесків бездітними самотніми чоловіками віком понад 45 років, поза сумнівом, становлять «відмінне поводження» між особами в подібних ситуаціях, що базується на статі. Вирішуючи питання, чи має різниця у поводженні об'єктивне і розумне виправдання, Суд звернув увагу, що можуть існувати як жінки старші 45 років, здатні народжувати дітей, так і чоловіки молодші 45 років, нездатні мати потомство. Окрім того, неодружена бездітна жінка віком 45 років і більше може вийти заміж за чоловіка, що вже має дітей від попереднього шлюбу, і таким чином отримувати пільги відповідно до оспорюваного закону. На додаток, аргумент, що стягування внесків за схемою «дитячого закону» з неодружених бездітних жінок справлятиме на них негативний емоційний ефект, може рівною мірою бути застосований і щодо неодружених бездітних чоловіків чи до бездітних подружніх пар.

Таким чином, незалежно від того, чи може розглядатися як законна мета бажання поберегти почуття бездітних жінок певного віку, таке обґрунтування не може слугувати виправданням різниці у ставленні з огляду на статтю, як це було у розглядуваній справі. Отже, ЄСПЛ визнав порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу.

Заявник у справі **«Петровіч проти Австрії»** (*Petrovic v. Austria*)¹³⁴ взяв відпустку по догляду за дитиною, коли був студентом і працював неповний робочий день. Його дружина, що вже закінчила університетське навчання і працювала держслужбовцем у федеральному міністерстві, повернулася після народження

¹³³ Рішення у справі «Ван Раалте проти Нідерландів» (*Van Raalte v. The Netherlands*) від 28 січня 1997 року, заява № 20060/92.

¹³⁴ Рішення у справі «Петровіч проти Австрії» (*Petrovic v. Austria*) від 28 лютого 1998 року, заява № 20458/92.

дитини на роботу. Згодом заявник подав заяву щодо виплати допомоги по догляду за дитиною (*Karenzurlaubsgeld*), проте йому було відмовлено на тій підставі, що закон (стаття 26 (1) Закону про допомогу безробітним 1977 року) передбачав таку можливість лише для матері. Заявник оскаржив відмову у адміністративному порядку, стверджуючи, що це положення закону є дискримінаційним, а отже, неконституційним, а також звернувся до Конституційного суду, проте йому було відмовлено у прийнятті заяви. Посилаючись на свої попередні рішення, Конституційний суд постановив, що оскаржувана стаття не порушує конституційних прав заявника і не суперечить статтям 8 і 12 Конвенції.

У заяві до ЄСПЛ заявник стверджував, що різниця у поводженні щодо матері та батька стосовно виплати допомоги на дитину цілковито необґрунтована. Допомога не має на меті захистити матерів, оскільки вона не виплачується до періоду 8 тижнів після народження дитини, але вона повинна підтримати батьків – чи матерів, чи батьків – хто бажає взяти відпустку по догляду за своїми маленькими дітьми.

Суд встановив відсутність загальних стандартів щодо специфічних виплат соціальної допомоги, що відображають різноманітність схем соціального страхування у державах-членах Конвенції, але не можуть виправдати ті держави, які гарантували схеми виплат без гарантування недискримінації.

Відпустка матерям і відповідні виплати покликані допомогти матері відновитися від втоми після пологів та сприяти годуванню дитини груддю, якщо мати цього бажає. Допомога батькам та відповідні батьківські виплати, з іншого боку, відносяться до наступного періоду і мають на меті сприяти перебуванню вдома і доглядати за малою дитиною. Незважаючи на відмінності, що можуть існувати між матір'ю та батьком щодо їхніх відносин з дитиною, Суд визнав, що обоє батьків у цей період піклування про дитину перебувають у «подібній ситуації»¹³⁵.

Зазначивши, що рівність статей є однією з головних цілей держав-членів Ради Європи і тому необхідні вкрай вагомні підстави виправдання для різниці у поводженні, Суд, однак, підтвердив, що ідея виплати фінансової допомоги матері чи батькові, на вибір подружжя, є відносно новою, і первинна мета цих виплат полягала у захисті матерів, щоб вони могли доглядати малих дітей, і лише з розвитком рівних прав і обов'язків чоловіків і жінок щодо їхніх дітей держави запровадили такі заходи, як право батьків на відпустку по догляду за дитиною. Водночас досі спостерігається різноманітність правових систем держав у цій сфері. Проте, якщо право батька на відпустку визнається у більшості держав, цього не можна сказати про виплати, що гарантується лише у невеликій кількості держав, і відмова австрійських органів надати заявнику допомогу у зв'язку з відпусткою по догляду за дитиною не виходить за межі свободи розсуду держав і, відповідно, не є дискримінаційною у світлі статті 14 Конвенції¹³⁶.

У справі **«Вілліс проти Сполученого Королівства»** (*Willis v. the United Kingdom*)¹³⁷ заявником був вдівець з двома неповнолітніми (на той час) дітьми,

¹³⁵ Рішення у справі *«Петровіч проти Австрії»* (*Petrovic v. Austria*) від 28 лютого 1998 року, заява № 20458/92, пункт 36.

¹³⁶ Рішення у справі *«Петровіч проти Австрії»* (*Petrovic v. Austria*) від 28 лютого 1998 року, заява № 20458/92, пункти 42-43.

¹³⁷ Рішення у справі *«Вілліс проти Сполученого Королівства»* (*Willis v. the United Kingdom*) від 11 червня 2002 року, заява № 36042/97.

чия дружина померла від раку у віці 39 років, залишивши йому право управляти її нерухомим майном. Його дружина до захворювання працювала службовцем місцевого житлового управління, сплачувала всі необхідні внески із соціального забезпечення, і більшу частину подружнього життя була основною годувальницею сім'ї. Сам заявник залишив роботу, щоб доглядати за дружиною (коли вона вже була хвора) та піклуватися про дітей. Після смерті дружини він працював неповний робочий день певний час, але, оскільки така робота виявилася економічно не вигідною, він залишив її, щоб присвятити себе піклуванню про дітей. Він подав заяву з проханням надати йому соціальне забезпечення в розмірі, еквівалентному допомозі, на яку б мала право пані Вілліс, тобто соціальну допомогу, яка сплачується вдові, а також соціальну допомогу, яка сплачується овдовілим матерям, згідно із Законом 1992 року про соціальне забезпечення та пільги, проте його заяву було відхилено. Єдиною підставою для відмови в наданні йому цих пільг було те, що закон передбачав виплату лише «вдовам» та «овдовілим матерям» і нічого не говорив про «овдовілих батьків». ЄСПЛ зазначив, що жінка в такому самому становищі мала б право одержувати обидва види допомоги, і це право було б захищене позовом за національним законом. У даному ж випадку не було предметом спору чи задовольняв заявник передбаченим законом умовам для одержання цих двох видів матеріальної допомоги.

Суд взяв до уваги те, що дружина заявника працювала протягом більшості років свого заміжжя, сплачуючи всі внески із соціального забезпечення як особа, що працює і утримує сім'ю, так само, як це робив би чоловік в її становищі. Суд також взяв до уваги, що заявник залишив роботу, щоб доглядати за дружиною та піклуватися про дітей. Незважаючи на все це, після смерті дружини він мав право на значно менші фінансові пільги, ніж ті, які б він мав, якби був жінкою, а його дружина чоловіком.

Суд визнав, що різниця в підходах у наданні права чоловікам та жінкам на одержання соціальної допомоги вдовам та овдовілим матерям не мала будь-якого об'єктивного й розумного обґрунтування, а отже, було допущено порушення статті 14 Конвенції, взятої у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1.

Водночас щодо права заявника на пенсійне забезпечення, яке сплачується вдовам, ЄСПЛ дійшов висновку, що навіть якби заявник був жінкою, відповідно до чинного Закону 1992 року, він не мав би права на таке пенсійне забезпечення. Тому заявник не зазнав ставлення, відмінного від того, якого б зазнала жінка в аналогічному становищі, відтак порушення статті 14, стосовно його права на пенсію вдови, допущено не було.

У справі **«Стек та інші проти Сполученого Королівства»** (*Stec and Others v. UK*)¹³⁸ заявниці скаржилися на дискримінацію внаслідок запровадження державою нової схеми виплати допомоги (у зв'язку з професійним захворюванням чи трудовим каліцтвом), що визначається на підставі пенсійного віку, який є різним для чоловіків і жінок. ЄСПЛ зазначив, що рішення Уряду про заміну виплати допомоги у зв'язку з досягненням особою пенсійного віку на відповідну пенсію меншого розміру відповідало легітимній меті та ґрунтувалося на розумних і об'єктивних підставах.

¹³⁸ Рішення у справі **«Стек та інші проти Сполученого Королівства»** (*Stec and Others v. UK*) [Велика палата] від 12 квітня 2006 року, заяви № 65731/01 та 65900/01.

Вирішуючи, чи було виправдане різне ставлення щодо виплати зазначеної пенсії відповідно до ст. 14 Конвенції, ЄСПЛ зазначив, що відмінність у визначенні пенсійного віку для чоловіків та жінок, запроваджена у 1940 році, була зумовлена не так різницею в оплаті праці чоловіків та жінок, як традиційно неоплачуваними обов'язками жінки удома з догляду за родиною. Отож, метою встановлення нижчого пенсійного віку для жінок було виправлення фактично нерівного становища чоловіків та жінок. Тому такий «нерівний» підхід був об'єктивно виправданий з погляду ст. 14 Конвенції.

Суд зауважив, що відмінності пенсійного віку для чоловіків та жінок залишалися виправданими доти, доки не почали відбуватися соціальні зміни у побуті та сімейному житті загалом, які поліпшували істотним чином становище жінки. Такі зміни проходили поступово. Тому насправді важко або й навіть неможливо встановити якийсь конкретний момент, коли потреба компенсувати невідгідний соціальний стан жінок обернулася вже несправедливістю щодо чоловіків, оскільки була пов'язана зі встановленням для них вищої межі пенсійного віку.

ЄСПЛ зазначив, що загалом дискримінація за ознакою статі може бути виправданою виключно за наявності «дуже вагомих підстав» і зауважив, що збалансування трудового життя чоловіків і жінок досягалось поступово. Однак «держави зазвичай мають дуже широку свободу розсуду в питаннях загальних заходів на виконання економічних та соціальних стратегій... Оскільки національні органи безпосередньо обізнані із ситуацією в суспільстві та його потребами, вони загалом знаходяться у кращому становищі порівняно з міжнародними суддями, щоб оцінити, що найкраще відповідатиме публічному інтересу з соціальних чи економічних міркувань, і Суд зазвичай поважатиме рішення законодавчого органу, якщо тільки йому... явно не бракуватиме розумного обґрунтування».

ЄСПЛ дійшов висновку, що, за своєю природою, різний пенсійний вік фактично є формою «спеціальних заходів»: він покликаний компенсувати фінансові труднощі, які жінка може відчувати з огляду на свою традиційну роль в родині, внаслідок чого у неї може бути відсутній самостійний грошовий дохід».

Для Суду виявився істотним той факт, що чимало європейських країн надалі зберігають відмінності у пенсійному віці для чоловіків та для жінок, деякі з них перебувають у процесі вирівнювання пенсійного віку чоловіків та жінок.

Отже, зважаючи на такі фактори, як, по-перше, первинне обґрунтування нижчого пенсійного віку для жінок метою усунення несправедливості в оплаті їхньої праці, по-друге, повільне поліпшення їхніх соціальних побутових умов і, по-третє, відсутність єдиного стандарту у європейських державах стосовно співвідношення пенсійного віку чоловіків та жінок, Суд дійшов висновку про те, що немає підстав критикувати Уряд Сполученого Королівства за невпровадження єдиного пенсійного віку для чоловіків та жінок раніше. Тому Суд дійшов висновку про те, що не було порушення ст. 14 Конвенції, взятої у поєднанні зі ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

У справі **«Андрле проти Чеської Республіки»** (*Andrle v. The Czech Republic*)¹³⁹ батько двох дітей скаржився, що для чоловіків, які виховують дітей, на відміну від жінок, не передбачено скорочення пенсійного віку. ЄСПЛ погодився, що це

¹³⁹ Рішення у справі «Андрле проти Чеської Республіки» (*Andrle v. The Czech Republic*) від 17 лютого 2011 р., заява № 6268/08.

правило переслідує законну мету – компенсувати жінкам фактичну нерівність і тяготи, спричинені наявністю особливих історичних умов на теренах колишньої Чехословаччини, коли жінки були змушені доглядати дітей, вести домашнє господарство та ще й працювати повний робочий день. За таких умов національні органи перебувають у кращому становищі, щоб визначити, коли несправедливе ставлення до чоловіків переважає над необхідністю виправити пригнічене становище жінок шляхом застосування заходів позитивної дискримінації. У 2010 році уряд Чехії здійснив перші важливі кроки для зрівняння пенсійного віку: було скасовано нижчий пенсійний вік для жінок, що мають одну дитину, і підвищено пенсійний вік жінок загалом, незалежно від того, скільки дітей має жінка, беручи до уваги поступовий характер демографічних змін, еволюцію розуміння ґендерних ролей і складність оцінки всієї пенсійної реформи в широкому контексті, не можна критикувати державу за те, що вона реформує свою пенсійну систему поступово, а не вводить увесь комплекс змін одночасно. За особливих обставин цієї справи, підхід національних органів залишатиметься розумним і виправданим доти, доки соціальні й економічні зміни не скасують потребу в особливому ставленні до жінок. Тривалість і обсяг заходів, які є необхідними для виправлення історичної нерівності, не є очевидно нерозумними, а отже, держава не порушила надану їй свободу розсуду в цій сфері.

Стаття 14 Конвенції у поєднанні з п. 3 (d) ст. 4 Конвенції (заборона примусової праці)

У справі **«Карлґайнц Шмідт проти Німеччини»** (*Karlheinz Schmidt v. Germany*)¹⁴⁰ йшлося про обов'язок сплачувати грошову компенсацію відповідно до закону землі Баден-Вюртемберг чоловіками, які не бажають пройти обов'язкову службу в пожежних бригадах. З огляду на постійну наявність достатньої кількості волонтерів, на практиці жоден чоловік не зобов'язаний служити пожежником, і відмінність у поводженні полягала у несплаті жінками відповідного пожежного збору. Оскільки фінансовий внесок – не за законом, а фактично – втратив свій компенсаційний характер і перетворився на єдиний обов'язок, тому при накладенні фінансового тягаря відмінність у ставленні на підставі статі важко виправдати, отже, порушено статтю 14 в сукупності із ч. 3 (d) ст. 4 Конвенції (заборона примусової праці).

У справі **«Зарб Адамі проти Мальти»** (*Zarb Adami v. Malta*)¹⁴¹ заявник стверджував, що його дискримінують у контексті здійснення обов'язків присяжного засідателя. Він скаржився, що виходячи з практики формування списків кандидатів у присяжні, існує набагато більша ймовірність, що до складу суду буде викликаний чоловік. Згідно із статистичними даними, понад 95% присяжних за 5 років були особами чоловічої статі. ЄСПЛ вирішив, що оскільки чоловіки та жінки знаходяться в аналогічній ситуації стосовно їхніх громадянських прав та обов'язків, така ситуація дійсно становить дискримінацію.

¹⁴⁰ Рішення у справі **«Карлґайнц Шмідт проти Німеччини»** (*Karlheinz Schmidt v. Germany*) від 18 липня 1994 року, заява № 13580/88.

¹⁴¹ Рішення у справі **«Зарб Адамі проти Мальти»** (*Zarb Adami v. Malta*) від 20 червня 2006 р., заява № 17209/02.

Покажчик рішень ЄСПЛ

- «Абдулазіз, Кабалес і Балкандалі проти Сполученого Королівства» (*Abdulaziz Cabales and Balkandali v. the United Kingdom*) – С. 218, 236, 240, 242
- «Авілкіна та інші проти Росії» (*Avilkina and Others v. Russia*) – С. 190-192, 194
- «Авотінш проти Латвії» (*Avotiņš v. Latvia*) – С. 40
- «“Агрокомплекс” проти України» (*Agrokompleks v. Ukraine*) – С. 76, 95
- «Агротехсервіс проти України» (*Agrotehservis v. Ukraine*) – С. 78, 107
- «Агосі проти Сполученого Королівства» (*AGOSI v. the United Kingdom*) – С. 106
- «Адамчик проти Польщі» (*Adamczyk v. Poland*) – С. 103
- «Акопян проти України» (*Akopyan v. Ukraine*) – С. 146, 153
- «Аксель Шпрінгер АГ проти Німеччини» (*Axel Springer AG v. Germany*) – С. 203
- «Алексєєв проти Російської Федерації» (*Alekseyev v. Russia*) – С. 222
- «Алієв проти України» (*Aliiev v. Ukraine*) – С. 153, 155
- «Алішич та інші проти Боснії і Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та колишньої Югославської Республіки Македонії» (*Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the former Yugoslav Republic of Macedonia*) – С. 113
- «Аллард проти Швеції» (*Allard v. Sweden*) – С. 124
- «Аль-Нашиф проти Болгарії» (*Al-Nashif v. Bulgaria*) – С. 29
- «Альбер та Ле Комт проти Бельгії» (*Albert and Le Compte v. Belgium*) – С. 81
- «Амер проти Бельгії» (*Hamer v. Belgium*) – С. 132
- «Андрієвська проти України» (*Andriyevska v. Ukraine*) – С. 50
- «Андрій Руденко проти України» (*Andriy Rudenko v. Ukraine*) – С. 91, 101, 102, 130
- «Андрле проти Чеської Республіки» (*Andrle v. The Czech Republic*) – С. 240, 259
- «Анкерль проти Швейцарії» (*Ankerl v. Switzerland*) – С. 38
- «Антриш проти Франції» (*Hentrich v. France*) – С. 27, 109,
- «Анчев проти Болгарії» (*Anchev v. Bulgaria*) – С. 151
- «Артіко проти Італії» (*Artico v. Italy*) – С. 67, 88
- «Ашингдейн проти Сполученого Королівства» (*Ashingdane v. the United Kingdom*) – С. 59, 61, 67
- «Бака проти Угорщини» (*Baka v. Hungary*) – С. 50, 204, 215
- «Баклі проти Сполученого Королівства» (*Buckley v. the United Kingdom*) – С. 178
- «Бартік проти Росії» (*Bartik v. Russia*) – С. 229, 230, 232, 233
- «Балацький проти України» (*Balatskyu v. Ukraine*) – С. 61
- «Бараона проти Португалії» (*Baraona v. Portugal*) – С. 55
- «Бац проти України» (*Bats v. Ukraine*) – С. 40
- «Беваква та С. проти Болгарії» (*Bevacqua and S. v. Bulgaria*) – С. 240
- «Бедат проти Швейцарії» (*Bédat v. Switzerland*) – С. 203
- «Беер проти Австрії» (*Beer v. Austria*) – С. 40, 42
- «Беєлер проти Італії» (*Beyeler v. Italy*) – С. 18, 91, 106, 109, 121, 122
- «Бейєтель проти Франції» – С. 67
- «Белане Надь проти Угорщини» (*Bélané Nagy v. Hungary*) – С. 130
- «Беллет проти Франції» (*Bellet v. France*) – С. 63
- «Бельгійська мовна справа» (*Belgian Linguistics case*) – С. 143, 236
- «Бендерський проти України» (*Benderskiy v. Ukraine*) – С. 87, 89

- «Білуха проти України» (*Biluha v. Ukraine*) – С. 73, 74
 «Біляєв та Дігтяр проти України» (*Belyaev and Digtyar v. Ukraine*) – С. 154
 «Бімер С.А. проти Молдови» (*Bimer S.A. v. Moldova*) – С. 93
 «Бладет Тромсе і Стенсаас проти Норвегії» (*Bladet Yromso and Stensaas v. Norway*) – С. 198, 210
 «Богатова проти України» (*Bogatova v. Ukraine*) – С. 82
 «Богонос проти Росії» (*Bogonos v. Russia*) – С. 40
 «Боргерс проти Бельгії» (*Borgers v. Belgium*) – С. 42
 «Боржонов проти Росії» (*Borzhonov v. Russia*) – С. 103
 «Боттацці проти Італії» (*Bottazzi v. Italy*) – С. 54
 «Бочан проти України» (*Bochan v. Ukraine*) – С. 24, 25, 72, 75, 86, 87, 96
 «Бошкоскі проти Колишньої Югославської Республіки Македонії» (*Boškoski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*) – С. 237
 «Брайян проти Сполученого Королівства» (*Bryan v. the United Kingdom*) – С. 81
 «Броньовський проти Польщі» (*Broniowski v. Poland*) – С. 52, 53, 94
 «Брумареску проти Румунії» (*Brumarescu v. Romania*) – С. 21, 22, 107, 119
 «Будченко проти України» (*Budchenko v. Ukraine*) – С. 94, 96, 108, 114
 «Буланов та Купчик проти України» (*Bulanov and Kupchik v. Ukraine*) – С. 50
 «Булгаков проти України» (*Bulgakov v. Ukraine*) – С. 145, 153
 «Бурґгартц проти Швейцарії» (*Burghartz v. Switzerland*) – С. 145
 «Бурдов проти Росії» (*Burdov v. Russia*) – С. 52, 92, 100, 107, 112, 120
 «Бурдов проти Росії» (№ 2) (*Burdov v. Russia no. 2*) – С. 52, 54
 «Бурмич та інші проти України» (*Burmych and others v. Ukraine*) – С. 54, 92, 107
 «Бускаріні проти Сан-Маріно» (*Buscarini v. SanMarino*) – С. 71
 «В. проти Франції» (*V. v. France*) – С. 145, 172
 «Вагнер та J.M.W.L. проти Люксембургу» (*Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg*) – С. 240, 242
 «Валасінас проти Литви» (*Valasinas v. Lithuania*) – С. 156
 «Ван дер Мюсель проти Бельгії» (*Van der Mussele v. Belgium*) – С. 96
 «Ван Марле та інші проти Нідерландів» (*Van Marle and Others*) – С. 93
 «Ван Раалте проти Нідерландів» (*Van Raalte v. the Netherlands*) – С. 240, 256
 «Вард проти Сполученого Королівства» (*Ward v. the United Kingdom*) – С. 185
 «Васа Лів Емсесідігт, Фьорсекрінгсболагет Валандс Пенсіонсстїфтельсе проти Швеції» (*Wasa Liv Ömsesidigt, Försäkringsbolaget Valands Pensionsstiftelse v. Sweden*) – С. 106
 «Васильєв проти України» (*Vasilyev v. Ukraine*) – С. 95
 «Вебер проти Швейцарії» (*Weber v. Suisse*) – С. 141
 «Векони проти Угорщини» (*Vékony v. Hungary*) – С. 93
 «Велікода проти України» (*Velikoda v. Ukraine*) – С. 99
 «Верітас проти України» (*Veritas v. Ukraine*) – С. 70
 «Веніамін Тимошенко та інші проти України» (*Veniamin Tymoshenko and Others v. Ukraine*) – С. 224
 «Ветштайн проти Швейцарії» (*Wettstein v. Switzerland*) – С. 72, 73
 «Веренцов проти України» (*Vyerentsov v. Ukraine*) – С., 136, 138, 222, 224
 «Видавниче об'єднання "Віртшафтстренл Цайтшріфтен ГмбН" проти Австрії» (№ 3) (*Wirtschafts-trend Zeitschriften-Verlagsgesellschaft M.B.H. v. Austria (no. 3)*) – С. 200
 «Відал проти Бельгії» (*Vidal v. Belgium*) – С. 62
 «"Відес Аїзсардзібас Клубс" проти Латвії» (*Vides Aizsardzibas Klubs v. Latvia*) – С. 202
 «Віктор Коновалов проти Росії» (*Viktor Konovalov v. Russia*) – С. 103

- «Віллс проти Сполученого Королівства» (*Willis v. the United Kingdom*) – С. 32, 240, 257
- «Вілхо Ескелайнен та інші проти Фінляндії» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) – С. 36, 56, 57
- «Вінокуров проти Російської Федерації та України» (*Vinokurov v. Russia and Ukraine*) – С. 185
- «Вінтман проти України» (*Vintman v. Ukraine*) – С. 154, 163
- «Віра Довженко проти України» (*Vira Dovzhenko v. Ukraine*) – С. 91, 112
- «Віслогузов проти України» (*Visloguzov v. Ukraine*) – С. 154
- «Вістініш і Перепьолкінс проти Латвії» [ВП] (*Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia*) [GC] – С. 126, 127
- «Войтенко проти України» (*Voytenko v. Ukraine*) – С. 51, 53, 120
- «Воловік проти України» (*Volovik v. Ukraine*) – С. 46, 96
- «Володимир Васильєв проти Росії» (*Vladimir Vasilyev v. Russia*) – С. 43
- «Волохи проти України» (*Volokhy v. Ukraine*) – С. 30
- «Волчкова та Міронов проти Росії» (*Volchkova and Mironov v. Russia*) – С. 126, 127
- «Ворм проти Австрії» (*Worm c. Autriche*) – С. 141
- «Г. проти Бельгії» (*H. v. Belgium*) – С. 42
- «Газета “Україна-Центр” проти України» (*Gazeta Ukraina-Tsentr v. Ukraine*) – С. 74, 75, 213
- «Газус Дозьєр-унд Фьордертехнік ГмбХ проти Нідерландів» (*Gasus Dosier- und Fördertechnik GmbH v. the Netherlands*) – С. 106
- «Гайдук та інші проти України» (*Gayduk v. Ukraine*) – С. 92, 95
- «Гайгусуз проти Австрії» (*Gaygusuz v. Austria*) – С. 32-33
- «Гакхарія проти Грузії» (*Gakharia v. Georgia*) – С. 41
- «Галстян проти Вірменії» (*Galstyan v. Armenia*) – С. 217, 220
- «Ганкін та інші проти Росії» (*Gankin and Others v. Russia*) – С. 41
- «Гаріб проти Нідерландів» (*Garib v. the Netherlands*) – С. 228, 229, 232, 234
- «Гарнага проти України» (*Garnaga v. Ukraine*) – С. 139, 145
- «Гарсія Руїс проти Іспанії» (*García Ruiz v. Spain*) – С. 23
- «Гарсія Матеос проти Іспанії» (*García Mateos v. Spain*) – С. 240, 241
- «Гасані проти Хорватії» (*Hasani v. Croatia*) – С. 107
- «Гендїсайд проти Сполученого Королівства» (*Handyside v. the United Kingdom*) – С. 197, 205
- «Гуєрра та інші проти Італії» (*Guerra and Others v. Italy*) – С. 181
- «Геттон та інші проти Сполученого Королівства» (*Hatton and Others v. the United Kingdom*) – С. 146, 180, 181, 185, 186
- «Гіллан та Квінтон проти Сполученого Королівства» (*Gillan and Quinton v. the United Kingdom*) – С. 28
- «Гірвісаарі проти Фінляндії» (*Hirvisaari v. Finland*) – С. 83
- «Гладишева проти Росії» (*Gladysheva v. Russia*) – С. 124
- «Гласер проти Чеської Республіки» (*Glaser c. République tchèque*) – С. 91
- «Глінов проти України» (*Glinov v. Ukraine*) – С. 154
- «Горжелік та інші проти Польщі» (*Gorzelik and Others v. Poland*) – С. 20, 21, 35
- «Горнсбі проти Греції» (*Hornsby v. Greece*) – С. 50
- «Гратзінгер та Гратзінгерова проти Чеської Республіки» (*Gratzinger and Gratzingerova v. Czech Republic*) – С. 97
- «Греко-Католицька Парафія Лупеній та інші проти Румунії» – С. 67
- «Грецькі нафтопереробні заводи “Стран” та Стратіс Андреадіс проти Греції»

- (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*) – С. 92, 100
 «Гримковська проти України» (*Grimkovskaya v. Ukraine*) – С. 146, 179, 184
 «Грица та Шадура проти України» (*Grytsa and Shadura v. Ukraine*) – С. 39
 «Гудвін проти Сполученого Королівства» (*Goodwin v. the United Kingdom*) – С. 20, 21, 141
 «Гуерра та інші проти Італії» (*Guerra and Others v. Italy*) – С. 181
 «Гужа проти Молдови» (*Guja v. Moldova*) – С. 213
 «Гуров проти Молдови» (*Gurov v. Moldova*) – С. 71
 «Гуттен-Чапська проти Польщі» (*Hutten-Czapska v. Poland*) – С. 52, 53
 «Гаскін проти Сполученого Королівства» (*Gaskin v. the United Kingdom*) – С. 145, 172
 «Гаші проти Хорватії» (*Gashi v. Croatia*) – С. 121
 «Гійо проти Франції» (*Guillot v. France*) (№ 1) – С. 145
 «Гласс проти Сполученого Королівства» (*Glass v. the United Kingdom*) – С. 145, 164
 «Голдер проти Сполученого Королівства» (*Golder v. the United Kingdom*) – С. 46, 58, 59, 62, 63, 67
 «Грінберг проти Росії» (*Grinberg v. Russia*) – С. 200
 «Гроппера радіо АГ» та інші проти Швейцарії» (*Groppera Radio AG and Others v. Switzerland*) – С. 136, 199
 «Гудвін проти Сполученого Королівства» (*Goodwin v. Royaume-Uni*) – С. 141
 «Гюзюм проти Туреччини» (*Gözüm v. Turkey*) – С. 170
 «Давран проти Туреччини» – С. 66
 «Даджен проти Сполученого Королівства» (*Dudgeon v. the United Kingdom*) – С. 145
 «Дакус проти України» (*Dakus v. Ukraine*) – С. 154, 155
 «Даніленков та інші проти Російської Федерації» (*Danilenkov and Others v. Russia*) – С. 238
 «Данкевич проти України» (*Dankevich v. Ukraine*) – С. 155
 «Денісов проти України» (*Denisov v. Ukraine*) – С. 145, 146, 150
 «Депай проти Франції» (*Depalle v. France*) – С. 125, 126, 131
 «Дж.Б. та інші проти Угорщини» (*J.B. and Others v. Hungary*) – С. 151
 «Джакомеллі проти Італії» (*Giacomelli v. Italy*) – С. 181
 «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (*James and Others v. the United Kingdom*) – С. 100-101, 104, 106,
 «Джонстон та інші проти Ірландії» (*Johnston and Others v. Ireland*) – С. 56, 226
 «Дземюк проти України» (*Dzemyuk v. Ukraine*) – С. 146, 155, 179, 180
 «Діксон проти Сполученого Королівства» (*Dickson v. the United Kingdom*) – С. 162, 173
 «Діліпак та Каракаяя проти Туреччини» (*Dilipak and Karakaya v. Turkey*) – С. 40
 «Дія-97 проти України» (*Diya 97 v. Ukraine*) – С. 26
 «Довженко проти України» (*Dovzhenko v. Ukraine*) – С. 154
 «Доймлянд проти Німеччини» (*Deuteland v. Germany*) – С. 56
 «Домбо Бехеер Б.В. проти Нідерландів» (*Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*) – С. 38, 40
 «Донадзе проти Грузії» (*Donadze v. Georgia*) – С. 88
 «Драон проти Франції» (*Draon v. France [GC]*) – С. 107
 «Дубенко проти України» (*Dubenko v. Ukraine*) – С. 46
 «Дубецька та інші проти України» (*Dubetska and Others v. Ukraine*) – С. 146, 179, 180, 184, 185-186
 «Дюлоранс проти Франції» (*Dulaurans c. France*) – С. 88
 «Е.Б. проти Франції» (*E.B. v. France*) – С. 33, 237

- «Евейда та інші проти Сполученого Королівства» (*Eweida and Others v. the United Kingdom*) – С. 238
- «Едвардс проти Сполученого Королівства» (*Edwards v. the United Kingdom*) – С. 62
- «Ейрі проти Ірландії» (*Airey v. Ireland*) – С. 235
- «Елія СРЛ проти Італії» (*Elia SRL v. Italy*) – С. 100
- «Емел Бойраз проти Туреччини» (*Emel Boyraz v. Turkey*) – С. 239, 240, 253
- «Ернст та інші проти Бельгії» (*Ernst and Others v. Belgium*) – С. 59
- «Енгель та інші проти Нідерландів» (*Engel and Others v. the Netherlands*) – С. 226
- «Єпархія Будімілянско-Нікшичка та інші проти Чорногорії» (*Eparhija Budimljansko-Nikšićka and Others v. Montenegro*) – С. 97
- «Желтяков проти України» (*Zheltyakov v. Ukraine*) – С. 24, 92
- «Заїченко проти України» (№ 2) (*Zaichenko v. Ukraine (no. 2)*) – С. 145-146, 153, 189
- «Заводнік проти Словенії» (*Zavodnik v. Slovenia*) – С. 40
- «Загородніков проти Росії» (*Zagorodnikov v. Russia*) – С. 40
- «Занд проти Австрії» (*Zand v. Austria*) – С. 69
- «Зарб Адамі проти Мальти» (*Zarb Adami v. Malta*) – С. 240, 260
- «Захаров проти Росії» (*Zakharov v. Russia*) – С. 201
- «Захін проти Німеччини» (*Sahin v. Germany*) – С. 32
- «Звольський та Звольська проти Чеської Республіки» (*Zvolsky and Zvolaska v. the Czech Republic*) – С. 47, 61, 116, 117
- «Зеленчук і Цицюра проти України» (*Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine*) – С. 113, 125
- «Зубко та інші проти України» (*Zubko and Others v. Ukraine*) – С. 95
- «І. проти Сполученого Королівства» (*I. v. UK*) – С. 239
- «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» – С. 67
- «Іван Панченко проти України» (*Ivan Panchenko v. Ukraine*) – С. 93, 96, 97
- «Іванова та Черкезов проти Болгарії» (*Ivanova and Cherkeзов v. Bulgaria*) – С. 124
- «Ігнатов проти Болгарії» (*Ignatov v. Bulgaria*) – С. 229, 230
- «Імберт де Трєміоллес проти Франції» (*Imbert de Trémiolles v. France*) – С. 106
- «Імобільяре Саффі» проти Італії» (*Case of Immobiliare Saffi v. Italy*) – С. 114, 118
- «Інститут Отто Племінгера проти Австрії» (*Otto-Preminger-Institut v. Austria*) – С. 198
- «Інтерсплав» проти України» (*Intersplav v. Ukraine*) – С. 94, 95, 100, 116
- «Інформаціонерфайн Лентіа» та інші проти Австрії» (*Informationsverein Lentia and Others v. Austria*) – С. 198
- «Йерсїлд проти Данії» (*Jersild v. Denmark*) – С. 199
- «Йільберг проти Швеції» (*Gillberg v. Sweden*) – С. 147
- «Йогансен проти Норвегії» (*Johansen v. Norway*) – С. 135
- «Йорданова та інші проти Болгарії» (*Yordanova and Others v. Bulgaria*) – С. 142
- «К.Х. та інші проти Словаччини» (*K.H. and Others v. Slovakia*) – С. 165, 170
- «Казаків проти Росії» (*Kazakov v. Russia*) – С. 201
- «Кайсин та інші проти України» – С. 51
- «Кайя проти Австрії» (*Kaya v. Austria*) – С. 39
- «Карабет та інші проти України» (*Karabet and Others v. Ukraine*) – С. 92
- «Карамітров та інші проти Болгарії» (*Karamitrov and Others v. Bulgaria*) – С. 103
- «Карвальйо Пінто де Соуса Мораїс проти Португалії» (*Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal*) – С. 239, 250
- «Карлгайнц Шмїдт проти Німеччини» (*Karlheinz Schmidt v. Germany*) – С. 239-240, 256, 260
- «Карман проти Росії» (*Karman v. Russia*) – С. 221

- «Карсон та інші проти Сполученого Королівства» (*Carson and Others v. the United Kingdom* [GC]) – С. 105
- «Карпачова та Карпачов проти Росії» (*Karpacheva and Karpachev v. Russia*) – С. 229, 232
- «Карпюк та інші проти України» (*Karpyuk and Others v. Ukraine*) – С. 222
- «Каруна проти України» (*Karuna v. Ukraine*) – С. 49
- «Каспаров та інші проти Росії» (*Kasparov and Others v. Russia*) – С. 217
- «Кечко проти України» (*Kechko v. Ukraine*) – С. 94, 95, 96
- «Кііскінен проти Фінляндії» (*Kiiskinen v. Finland*) – С. 77
- «Кіртатос проти Греції» (*Kyrtatos v. Greece*) – С. 178
- «Кіютін проти Росії» (*Kiyutin v. Russia*) – С. 238
- «Клейн та інші проти Нідерландів» (*Kleyn and Others v. the Netherlands*) – С. 77, 78
- «Ковальов проти Росії» (*Kovalev v. Russia*) – С. 43
- «Коваль та інші проти України» (*Koval and others v. Ukraine*) – С. 92
- «Козачек проти України» (*Kozachek v. Ukraine*) – С. 46
- «Колишній Король Греції та інші проти Греції» (*The Former King Of Greece and Others v. Greece*) – С. 91, 117
- «Компанія “Анхойзер Буш” проти Португалії» (*Anheuser-Busch Inc. v. Portugal*) – С. 109
- «Коппі проти Австрії» (*Koppi v. Austria*) – С. 235
- «Коновалова проти Росії» (*Konovalova v. Russia*) – С. 164
- «Константін Маркін проти Росії» (*Konstantin Markin v. Russia*) – С. 159, 240, 245, 248, 250
- «Копескі проти Словаччини» (*Koresky v. Slovakia*) – С. 96, 97
- «Копланд проти Сполученого Королівства» (*Copland v. the United Kingdom*) – С. 145, 189, 191
- «Корецький та інші проти України» (*Koretskyy and Others v. Ukraine*) – С. 224
- «Кордова проти Італії» – С. 67
- «Котій проти України» (*Kotiy v. Ukraine*) – С. 29, 228
- «Кресс проти Франції» (*Kress v. France*) – С. 39, 226
- «Кривіцька та Кривіцький проти України» (*Kryvitska and Kryvitskyy v. Ukraine*) – С. 154, 155, 157
- «Крістіана Лтд. проти Литви» (*Kristiana Ltd. v. Lithuania*) – С. 126
- «Крістіна Гудвін проти Сполученого Королівства» (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*) – С. 51, 145, 172, 173, 226, 239, 240
- «Кроон та інші проти Нідерландів» (*Kroon and Others v. the Netherlands*) – С. 144
- «Кудерк та «Ашетт Філіпакі Ассосьє» проти Франції» [ВП] (*Couderc and Hachette Filipacchi Associés v. France*) – С. 204
- «Кузнецов проти України» (*Kuznetsov v. Ukraine*) – С. 155
- «Кузнецов та інші проти Росії» (*Kuznetsov and Others v. Russia*) – С. 109, 155, 217, 219
- «Куликов та інші проти України» (*Kulykov and Others v. Ukraine*) – С. 145, 153
- «Кумпене та Мазере проти Румунії» (*Cumpana and Mazare v. Romania*) – С. 199
- «Курріану проти Кіпру» (*Kyrianiou v. Cyprus*) – С. 72, 199, 205
- «Курочкін проти України» (*Kurochkin v. Ukraine*) – С. 135
- «Кутіч проти Хорватії» (*Kutic v. Croatia*) – С. 60, 62
- «Кутцнер проти Німеччини» (*Kutzner v. Germany*) – С. 135
- «Кушоглу проти Болгарії» (*Kushoglu v. Bulgaria*) – С. 27, 109
- «Кьоніг проти Федеративної Республіки Німеччина» (*König v. Federal Republic of Germany*) – С. 55, 56

- «Лазаренко та інші проти України» (*Lazarenko and others v. Ukraine*) – С. 39, 42
«Лакицевіч та інші проти Чорногорії та Сербії» (*Lakićević and Others v. Montenegro and Serbia*) – С. 105
«Ларс та Астрід Фегерськьольд проти Швеції» (*Lars and Astrid Fagerskiold v. Sweden*) – С. 179
«Лелас проти Хорватії» (*Lelas v. Croatia*) – С. 121
«Лейла Шахін проти Туреччини» (*Leyla Şahin v. Turkey*) – С. 157, 158, 159, 166, 238, 240
«Лендон, Очаковські-Лоран і Жюлі проти Франції» (*Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France*) – С. 199
«Лешнік проти Словаччини» (*Lesnik v. Slovakia*) – С. 202
«Ледяєва та інші проти Росії» (*Ledyayeva and Others v. Russia*) – С. 178, 179, 181
«Лекавічєнєн проти Литви» (*Lekavičienė v. Lithuania*) – С. 149
«Лінгенс проти Австрії» (*Lingens v. Austria*) – С. 198, 200
«Літгоу та інші проти Сполученого Королівства» (*Lithgow and Others v. the United Kingdom*) – С. 106, 115
«Лойен проти Франції» (*Loyen v. France*) – С.64
«Лопес Остра проти Іспанії» (*Lopez Ostra v. Spain*) – С. 146, 179
«Лукенда проти Словенії» (*Lukenda v. Slovenia*) – С. 51, 52
«Лучанінова проти України» (*Luchaninova v. Ukraine*) – С. 43
«Ляшко проти України» (*Lyashko v. Ukraine*) – С. 141, 204,
«М.А. та 34 інших проти Фінляндії» (*M.A. and 34 Others v. Finland*) – С. 106, 129
«Магуайр проти Сполученого Королівства» (*Maguire v. the United Kingdom*) – С. 207
«Маестрі проти Італії» (*Maestri v. Italy*) – С. 136
«МакГоннелл проти Сполученого Королівства» (*McGonnell v. the United Kingdom*) – С. 78
«МакМайкл проти Сполученого Королівства» (*McMichael v. the United Kingdom*) – С. 44
«Максименко та Герасименко проти України» (*Maksymenko and Gerasymenko v. Ukraine*) – С. 91, 123, 125
«Мантованеллі проти Франції» (*Mantovanelli v. France*) – С. 88
«Маріапорі проти Фінляндії» (*Mariapori v. Finland*) – С. 205, 206
«Маркс проти Бельгії» (*Marckx v. Belgium*) – С. 91, 119, 235
«Маркт Інтерн Верлаг ГмбН та Клаус Беерманн проти Німеччини» (*Markt Intern Verlag GmbH and Klaus Beermann v. Germany*) – С. 199
«Мелакер та інші проти Австрії» (*Mellacher and Others v. Austria*) – С. 91, 118
«Мельник проти України» (*Melnyk v. Ukraine*) – С. 48, 49
«Меньшакова проти України» (*Menshakova v. Ukraine*) – С. 60, 95
«Меріт проти України» (*Merit v. Ukraine*) – С. 236
«Мессіна проти Італії (№ 2)» (*Messina v. Italy (no. 2)*) – С. 162
«Мироненко і Мартенко проти України» (*Mironenko and Martenko v. Ukraine*) – С. 74
«Мирський проти України» (*Myrskyiy v. Ukraine*) – С. 213
«Михайлова проти України» (*Mikhaylova v. Ukraine*) – С. 206, 215
«Михайлюк та Петров проти України» (*Mikhaylyuk and Petrov v. Ukraine*) – С. 19, 154, 155
«Мікулич проти Хорватії» (*Mikulić v. Croatia*) – С. 145
«Мітін проти України» (*Mitin v. Ukraine*) – С. 56, 57
«Міцці проти Мальти» (*Mizzi v. Malta*) – С. 243
«Мкртчян проти Вірменії» (*Mkrtchyan v. Armenia*) – С. 137, 138
«Моїсєєв проти Росії» (*Moiseyev v. Russia*) – С. 162

- «Морено Гомес проти Іспанії» (*Moreno Gomez v. Spain*) – С. 181
«Моріс проти Франції» (*Morice v. France*) – С. 203, 205, 206
«Москаль проти Польщі» (*Moskal v. Poland*) – С. 98, 121
«Муріс проти Франції» (*Maurice v. France*) – С.107
«Мурат Вурал проти Туреччини» (*Murat Vural v. Turkey*) – С. 208
«Мушта проти України» (*Mushta v. Ukraine*) – С. 61
«Мюллер проти Австрії» (*Christian Muller v. Austria*) – С. 92
«Н.А. та інші проти Туреччини» (*N.A. and Others v. Turkey*) – С. 124
«Н.К.М. проти Угорщини» (*N.K.M. v. Hungary*) – С. 94, 97, 104, 107, 115, 129
«Надточій проти України» (*Nadtochiy v. Ukraine*) – С. 38, 39, 92, 103
«Назаренко проти України» (*Nazarenko v. Ukraine*) – С. 155
«Нарінен проти Фінляндії» (*Narinen v. Finland*) – С. 156
«Національний союз працівників залізничного, морського та іншого транспорту проти Сполученого Королівства» (*National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom*) – С. 223
«Нікімін проти Росії» (*Nikitin v. Russia*) – С. 23
«Нікіміна проти Росії» (*Nikitina v. Russia*) – С.62
«Нікула проти Фінляндії» (*Nikula v. Finland*) – С. 205, 206
«Німітц проти Німеччини» (*Niemietz v. Germany*) – С. 145
«Новоселецький проти України» (*Novoseletskiy v. Ukraine*) – С. 91-92
«Огусто проти Франції» (*Augusto c. France*) – С.88
«Од'євр проти Франції» (*Odièvre v. France*) – С. 145, 172
«Олександр Волков проти України» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*) – С.20, 25, 29, 70, 73, 75, 80, 145, 146, 148, 150, 153
«Омельченко проти України» (*Omelchenko v. Ukraine*) – С.65
«Онер'їлдіз проти Туреччини» (*Öneryıldız v. Turkey*) – С. 121
«Опуз проти Туреччини» (*Opuz v. Turkey*) – С. 240
«Остапенко проти України» (*Ostapenko v. Ukraine*) – С. 94, 95, 107
«Пабла Ку проти Фінляндії» (*Pabla Ky v. Finland*) – С. 78
«Павлюлінець проти України» (*Pavlyulynets v. Ukraine*) – С. 45
«Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії» (*Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland*) – С. 93
«Пантелеєнко проти України» (*Panteleyenko v. Ukraine*) – С. 85, 145, 187, 195
«Парлов-Ткалчіч проти Хорватії» (*Parlov-Tkalčić v. Croatia*) – С. 73, 79
«Патрікова проти Болгарії» (*Patrikova v. Bulgaria*) – С. 102
«Педурару проти Румунії» (*Paduraru v. Romania*) – С. 35, 109
«Пек проти Сполученого Королівства» (*Peck v. the United Kingdom*) – С. 145, 190
«Перетяка та Шереметьєв проти України» (*Peretyaka and Sheremetyev v. Ukraine*) – С. 50
«Перна проти Італії» (*Perna v. Italy*) – С. 205
«Петровіч проти Австрії» (*Petrovic v. Austria*) – С. 236, 240, 246, 256, 257
«Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки» (*Pincova and Pinc v. the Czech Republic*) – С. 121-122
«Пічкур проти України» (*Pichkur v. Ukraine*) – С.33, 96
«Плалам С.П.А. проти Італії» (*Plalam S.P.A. v. Italy*) – С. 104
«Платформа "Лікарі за життя" проти Австрії» (*Plattform "Ärzte für das Leben" v. Austria*) – С.217
«Плахтєєв та Плахтєєва проти України» (*Plakhteyev and Plakhteyeva v. Ukraine*) – С. 58, 92, 103

- «Подбіельські та ППУ Полпуре проти Польщі» (*Podbielski and PPU Polpure v. Poland*) – С. 45
- «Полторацький проти України» (*Poltoratskiy v. Ukraine*) – С. 19, 155, 156
- «Полтораченко проти України» (*Poltorachenko v. Ukraine*) – С. 95
- «Полях та інші проти України» (*Polyakh and Others v. Ukraine*) – С. 145, 150, 152, 153
- «Пономарьов проти України» (*Ponomaryov v. Ukraine*) – С. 96
- «Попов проти Молдови» №2 (*Popov v. Moldova no. 2*) – С. 23
- «Посохов проти Росії» (*Posokhov v. Russia*) – С. 71
- «Потомська та Потомський проти Польщі» (*Potomska and Potomski v. Poland*) – С. 127
- «Праведная проти Росії» (*Pravednaya v. Russia*) – С. 23
- «Прагер та Обершлік проти Австрії» (*Prager and Oberschlick v. Austria*) (№. 1) – С. 198, 212
- «Прессос Компанія Нав'єра С.А. та інші проти Бельгії» (*Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium*) – С. 92, 116
- «Проніна проти України» (*Pronina v. Ukraine*) – С. 84
- «Пудас проти Швеції» (*Pudas v. Sweden*) – С. 56
- «Радомілья та інші проти Хорватії» (*Radomilja and Others v. Croatia*) – С. 125
- «Раду проти Молдови» (*Radu v. the Republic of Moldova*) – С. 146, 165, 196
- «Раймондо проти Італії» (*Raimondo v. Italy*) – С. 103
- «Райчінов проти Болгарії» (*Raichinov v. Bulgaria*) – С. 202
- «Редакція газети "Гривна" проти України» (*Editorial Board of Grivna Newspaper v. Ukraine*) – С. 204
- «Реквенї проти Угорщини» (*Rekvenyi v. Hungary*) – С. 136, 216-217
- «Рисовський проти України» (*Rysovskyy v. Ukraine*) – С. 120, 123
- «Ріпан проти Австрії» (*Riepan v. Austria*) – С. 43
- «Родзевілло проти України» (*Rodzevillo v. Ukraine*) – С. 154
- «Романова проти України» (*Romanova v. Ukraine*) – С. 73, 74
- «Ромашов проти України» (*Romashov v. Ukraine*) – С. 53
- «Ротару проти Румунії» (*Rotaru v. Romania*) – С. 136, 188, 190, 193
- «Роу та Дейвіс проти Сполученого Королівства» (*Rowe and Davis v. the United Kingdom*) – С. 44
- «Розенцвейг та Бондед Вархаус Лтд проти Польщі» (*Rosenzweig and Bonded Warehouses Ltd v. Poland*) – С. 93
- «Руїз-Матеос проти Іспанії» (*Ruiz-Mateos v. Spain*) – С. 40, 44
- «Руїз Торіха проти Іспанії» (*Ruiz Torija v. Spain*) – С. 83, 88
- «Рябих проти Росії» (*Ryabykh v. Russia*) – С. 23, 25
- «С.Ц. Антарес Транспорт С.А. та С.Ц. Трасробу С.Р.Л.» (*S.C. Antares Transport S.A. and S.C. Transrob S.R.L. v. Romania*) – С. 93
- «Савіни проти України» (*Saviny v. Ukraine*) – С. 135
- «Савінський проти України» (*Savinskiy v. Ukraine*) – С. 23
- «Садов'як проти України» (*Sadovyak v. Ukraine*) – С. 154
- «Саліба та інші проти Мальти» (*Saliba and Others v. Malta*) – С. 126
- «Салов проти України» (*Salov v. Ukraine*) – С. 42, 77
- «"Санді Таймс" проти Сполученого Королівства» (№ 1) (*The Sunday Times v. the United Kingdom (no. 1)*) – С. 140, 197
- «Саргсян проти Азербайджану» (*Sargsyan v. Azerbaijan*) – С. 96
- «Сахін проти Німеччини» (*Şahin v. Germany*) – С. 236
- «Світлана Науменко проти України» (*Svetlana Naumenko v. Ukraine*) – С. 74, 107

- "Науменко проти України" (заява № 41984/98)
«Світлана Ільченко проти України» (Svitlana Ilchenko v. Ukraine) – С. 124
«Святі чоловічі Монастирі проти Греції» (Holy Monasteries (The) v. Greece) – С. 117
«Свято-Михайлівська Парафія проти України» (Svyato-Mykhaïlivska Parafiya v. Ukraine) – С. 140
«Сейдіч і Фінци проти Боснії і Герцеговини» (Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina) – С. 236, 237
«Селісто проти Фінляндії» (Selistö v. Finland) – С. 198
«Сергій Волосюк проти України» (Sergey Volosyuk v. Ukraine) – С. 154
«Серебрянський проти України» (Serebryansky v. Ukraine) – С. 95, 99
«Серявін та інші проти України» (Seryavin and Others v. Ukraine) – С. 84, 91, 102, 108, 111, 122
«Сергей Кузнецов проти Росії» (Sergey Kuznetsov v. Russia) – С. 217, 219
«Серков проти України» (Serkov v. Ukraine) – С. 17, 18, 19, 35, 37, 104
«Сінкова проти України» (Sinkova v. Ukraine) – С. 207, 208
«Сіреджук проти України» (Siredzhuk v. Ukraine) – С. 214
«Сірик проти України» (Siryk v. Ukraine) – С. 202
«Скоппола проти Італії» (№ 2) (Scoppola v. Italy no. 2) – С. 36
«Скордіно проти Італії (№ 1)» (Scordino v. Italy) (no. 1) – С. 36
«Скоццарі та Джунта проти Італії» (Scozzari & Giunta v. Italy) – С. 51
«Смирнова проти України» (Smirnova v. Ukraine) – С. 45
«Смірнова проти Росії» (Smirnova v. Russia) – С. 145, 188
«Сміт і Грейді проти Сполученого Королівства» (Smith and Grady v. the United Kingdom) – С. 247
«"Совтрансавто-Холдинг" проти України» (Sovtransavto Holding v. Ukraine) – С. 76-78, 93, 107, 109
«Сокурєнко і Стригун проти України» (Sokurenko and Strygun v. Ukraine) – С. 69-70
«Солтисьяк проти Росії» (Soltysyak v. Russia) – С. 229, 232
«Спадеа і Скалабріно проти Італії» (Spadea and Scalabrino v. Italy (1) – С. 114
«Спампінато проти Італії» (Spampinato v. Italy) – С. 106
«Спорронг і Лённрот проти Швеції» (Sporrong and Lönnroth v. Sweden) – С. 56, 90, 91, 105, 116, 118-119, 126
«Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства» (Stubbings and Others v. the United Kingdom) – С. 59
«Станєв проти Болгарії» – С. 67
«Стаффорд проти Сполученого Королівства» (Stafford v. the United Kingdom) – С. 78
«Стебницький і «Комфорт» проти України» (Stebnitskiy and Komfort v. Ukraine) – С. 95
«Стек та інші проти Сполученого Королівства» (Stec and Others v. the United Kingdom) – С. 33, 98, 226, 237, 238, 240, 249, 258
«Стефаніка та інші проти Румунії» (Ştefănică and Others v. Romania) – С. 35
«Стреч проти Сполученого Королівства» (Stretch v. the United Kingdom) – С. 114, 120
«Стрижак проти України» (Strizhak v. Ukraine) – С. 41
«Сук проти України» (Suk v. Ukraine) – С. 94, 96, 111
«Суомінен проти Фінляндії» (Suominen v. Finland) – С. 83
«Суріков проти України» (Surikov v. Ukraine) – С. 86, 146, 153, 189, 195
«Суханов та Ільченко проти України» (Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine) – С. 95, 98, 99
«Сюрек проти Туреччини» (№ 1) (Süreker v. Turkey) (no. 1) – С. 198, 209, 221

- «Т. проти Італії» (T. v. Italy) – С. 39
- «Татар та Фабер проти Угорщини» (Tatár and Fáber v. Hungary) – С. 199
- «Ташкін та інші проти Туреччини» (Taşkın and Others v. Turkey) – С. 178-179, 181
- «Тре Тракторер Актіболар» проти Швеції» (Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden) – С. 56, 93, 100
- «Тімішев проти Росії» (Timishev v. Russia) – С. 229, 231
- «Ткачови проти Росії» (Tkachevy v. Russia) – С. 115
- «Тлімменос проти Греції» (Thlimmenos v. Greece) – С. 238
- «ТОВ “Базальт-Імпекс” проти України» (Bazalt Impeks, TOV v. Ukraine) – С. 69
- «ТОВ “Агентство телебачення «Новини»” проти України» (Agentstvo televideniya Novosti, OOO v. Ukraine) – С. 215
- «ТОВ Megadat.com проти Молдови» (Megadat.com SRL v. Moldova) – С. 93, 121
- «ТОВ “Полімер-контейнер” проти України» (Polimerkonteyner, TOV v. Ukraine) – С. 94
- «ТОВ “Світ Розваг” та інші проти України» (Svit Rozvag, TOV and others v. Ukraine) – С. 93
- «Толстой Милославський проти Сполученого Королівства» (Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom) – С. 59 135
- «Торгеір Торгеірсон проти Ісландії» (Thorgeir Thorgeirson v. Iceland) – С. 197, 200
- «Тошкуце та інші проти Румунії» (Toscuta and Others v. Romania) – С. 121-122,
- «Трго проти Хорватії» (Trgo v. Croatia) – С. 121
- «Трегубенко проти України» (Tregubenko v. Ukraine) – С. 107
- «Тросін проти України» (Trosin v. Ukraine) – С. 154, 160
- «Тудор Тудор проти Румунії» (Tudor Tudor v. Romania) – С. 35
- «Тургут та інші проти Туреччини» (Turgut and Others v. Turkey) – С. 125
- «Україна-Тюмень» проти України» (Ukraine-Tyumen v. Ukraine) – С. 91, 96, 100-102, 114, 117
- «Українська Прес-Група» проти України» (Ukrainian Media Group v. Ukraine) – С. 198, 199, 200, 202
- «Унал Текелі проти Туреччини» (Ünal Tekeli v. Turkey) – С. 238, 240, 244
- «Урбіно Родрігеш проти Португалії» (Urbino Rodrigues v. Portugal) – С. 200
- «Ф.С.Б. проти Італії» (F.C.B. v. Italy) – С. 39
- «Фабіан проти Угорщини» (Fábián v. Hungary) – С. 130
- «Фабріс проти Франції» (Fabris v. France) – С. 96
- «Фадєєва проти Росії» (Fadeyeva v. Russia) – С. 146, 178-179, 180-183, 185
- «Файндлей проти Сполученого Королівства» (Findlay v. the United Kingdom) – С. 77
- «Факас проти України» (Fakas v. Ukraine) – С. 95, 99
- «Федоренко проти України» (Fedorenko v. Ukraine) – С. 93, 95, 96
- «Федоров і Федорова проти України» (Fyodorov and Fyodorova v. Ukraine) – С. 153
- «Фельдбругге проти Нідерландів» (Feldbrugge v. the Netherlands) – С. 56
- «Фельдман проти України» – С. 76
- «Фельдман проти України» (№2) – С. 19, 153
- «“Феранінінг Вікблад Блюф” проти Нідерландів» (Vereniging Weekblad Bluf v. Raus-Bas) – С. 141
- «Ферантелі та Сантанжело проти Італії» (Ferrantelli and Santangelo v. Italy) – С. 73,
- «Ферраціні проти Італії» (Ferrazzini v. Italy) – С. 55
- «Філлінс проти Сполученого Королівства» (Phillips v. the United Kingdom) – С. 103
- «Філія ісламської громади в Брчко та інші проти Боснії і Герцеговини» (Medžlis Islamske Zajednice Brčko and Others v. Bosnia and Herzegovina) – С. 202-203
- «Фогт проти Німеччини» (Vogt v. Germany) – С. 136, 208, 213, 217

- «Фонд «Батьківська турбота» проти України» (*Batkivska Turbota Foundation v. Ukraine*) – С. 126
- «Фредін проти Швеції» (*Fredin v. Sweden*) – С. 56
- «Фрессоз і Руар проти Франції» (*Fressoz et Roir v. France*) – С. 141, 201, 210
- «Фрумкін проти Росії» (*Frumkin v. Russia*) – С. 219
- «Фруні проти Словаччини» (*Fruni v. Slovakia*) – С. 70
- «Хамідов проти Росії» – С. 68
- «Хенрик Урбан та Ришжард Урбан проти Польщі» (*Henryk Urban and Ryszard v. Poland*) – С. 78
- «Хлебик проти України» (*Khlebiak v. Ukraine*) – С. 66-68
- «Хлюстов проти Росії» (*Khlyustov v. Russia*) – С. 229
- «Хоканссон і Стурессон проти Швеції» (*Hakansson and Sturesson v. Sweden*) – С. 56
- «Хохлич проти України» (*Khokhlich v. Ukraine*) – С. 155
- «Християнська демократична народна партія проти Молдови (№2)» (*Christian Democratic People's Party v. Moldova (no. 2)*) – С. 49
- «Христов проти України» (*Khristov v. Ukraine*) – С. 22, 119
- «Хуліо Воу Жиберт та Ель Хозар і ля Мода проти Іспанії» (*Julio Bou Gibert and El Nogar Y La Moda J. A. X. A. v. Spain*) – С. 69
- «Цезар та інші проти України» (*Tsezar and Others v. Ukraine*) – С. 65, 68
- «Центро Європа 7 С.Р.Л та Ді Стефано проти Італії» (*Centro Europa 7 S.R.L. and Di Stefano v. Italy [GC]*) – С. 96, 97
- «Церква села Сосулівка проти України» (*Tserkva Sela Sosulivka v. Ukraine*) – С. 63, 64, 65
- «Цирліс і Кулумпас проти Греції» (*Tsirlis and Kouloumpas v. Greece*) – С. 109
- «Цфайо проти Сполученого Королівства» (*Tsfayo v. the United Kingdom*) – С. 81
- «Чернега та інші проти України» (*Chernega and Others v. Ukraine*) – С. 219, 222
- «Чемодуров проти Росії» (*Chemodurov v. Russia*) – С. 200
- «Чернега та інші проти України» (*Chernega and Others v. Ukraine*) – С. 219
- «Чірагов та інші проти Вірменії» (*Chiragov and Others v. Armenia*) – С. 96
- «Чуйкіна проти України» (*Chuukina v. Ukraine*) – С. 54, 61
- «Чумак проти України» (*Chumak v. Ukraine*) – С. 222
- «Шалімов проти України» (*Shalimov v. Ukraine*) – С. 153
- «Шарзах та "Ньюс Ферлагсгезельшафт" проти Австрії» (*Scharsach and News Verlagsgesellschaft mbh v. Austria*) – С. 200
- «Шассанью та інші проти Франції» (*Chassagnou and Others v. France*) – С. 118
- «Швидка проти України» (*Shvydka v. Ukraine*) – С. 199, 207
- «Шаповалов проти України» (*Sharovalov v. Ukraine*) – С. 214
- «Шестаков проти Росії» (*Shestakov v. Russia*) – С. 61
- «Шестопалова проти України» (*Shestopalova v. Ukraine*) – С. 64
- «"Шпачек s.r.o." проти Чеської Республіки» (*Špaček s.r.o. v. the Czech Republic*) – С. 18
- «Штукатуров проти Росії» (*Shtukaturov v. Russia*) – С. 43
- «Шулер-Цґраґґен проти Швейцарії» (*Schuler-Zgraggen v. Switzerland*) – С. 159, 239-241
- «Щокін проти України» (*Shchokin v. Ukraine*) – С. 34, 35, 37, 99, 104
- «Юрій Волков проти України» (*Yuriy Volkov v. Ukraine*) – С. 146
- «Юрій Миколайович Іванов проти України» (*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*) – С. 51, 54, 92, 107
- «Якобсон і Скарбі проти Швеції» (*Jacobsson and Skärby v. Sweden*) – С. 56
- «Ян та інші проти Німеччини» [ВП] (*Jahn and Others v. Germany*) [GC] – С. 126
- «Янкаускас проти Литви № 2» (*Jankauskas v. Lithuania (no. 2)*) – С. 149

- «Ясіуньене проти Литви» (*Jasiūnienė v. Lithuania*) – С. 92, 108, 120
 «Ятρίдіс проти Греції» (*Iatridis v. Greece*) – С. 17, 27, 34, 91
- «А.Е. проти Польщі» – С. 230
Ahmed and Others v. the United Kingdom – С. 208, 209
Ahmet Arslan – С. 157, 158, 168
Austin and Others v. the United Kingdom – С. 226, 228
Barfod v. Denmark – С. 212
 «Battista проти Італії» (*Battista v. Italy*) – С. 225, 229, 231
 «Baumann проти Франції» – С. 230, 231
 «Bayatyan проти Вірменії» – С. 226
 «Bessenyei проти Угорщини» – С. 230
Böhmer v. Germany – С. 221
 «Botta проти Італії» – С. 172
Brualla Gómez de la Torre – С. 48
Buffalo S. r. L. en liquidation v. Italy – С. 116
Bukta and Others v. Hungary – С. 220
 «Capital Bank AD проти Болгарії» – С. 234
Castells v. Spain – С. 210
 «Ciulla проти Італії» – С. 226
 «D. H. та інші проти Чеської Республіки» (*D. H. and Others v. Czech Republic*) – С. 238
De Diego Nafría v. Spain – С. 208
De Tommaso v. Italy – С. 228
 «Diamante та Pelliccioni проти Сан-Марино» – С. 230
 «E. G. проти Польщі» (*E. G. v. Poland*) – С. 52
 «East/West Alliance Limited» проти України» (*East West Alliance Limited v. Ukraine*) – С. 27, 28, 92, 102, 103, 130
 «Evans проти Сполученого Королівства» – С. 173
Ezelin v. France – С. 217, 220
Feldek v. Slovakia – С. 221
Findlay v. United Kingdom – С. 72
Fey v. Austria – С. 72
 «Fretté проти Франції» – С. 172
 «Földes та Földesné Hajlik проти Угорщини» – С. 230
 «G.I.E.M. S.R.L.» та інші проти Італії» [ВП] (*G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy*) [GC] – С. 124
 «Gardel проти Франції» – С. 191, 193
 «Giuliani та Gaggio проти Італії» – С. 227
 «Gochev проти Болгарії» – С. 230, 233
 «Grant проти Сполученого Королівства» – С. 173
Guérin v. France – С. 47
Guzzardi v. Italy – С. 227, 228
 «Hämäläinen проти Фінляндії» – С. 171, 177
Haseldine v. the United Kingdom – С. 208
Helmers v. Sweden – С. 47
 «I. проти Фінляндії» – С. 190, 193
 «Ignatov проти Болгарії» – С. 230
 «Jordan Jordanov та інші проти Болгарії» – С. 230
 «Ivanov проти Росії» – С. 168
 «Johnston та інші проти Ірландії» – С. 226

- Klass and Others v. Germany* – С. 30
 «Кресс проти Франції» – С. 226
 «L. проти Литви» – С. 173
 «L.H. проти Латвії» – С. 180
Lars Bramelid and Anne-Marie Malmström v. Sweden – С.93
Levages Prestations Services v. France – С. 47
 «Luordo проти Італії» – С. 230
 «M. проти Німеччини» – С. 230
 «M.M. проти Сполученого Королівства» – С. 190, 191
 «Makedonski проти Болгарії» – С. 230
 «Malone проти Сполученого Королівства» – С. 189
 «Marangos проти Кіпру» – С. 230
 «Medvedyev та інші проти Франції» – С. 227
 «Miażdżuk проти Польщі» – С. 230
Miragall Escolano and others v. Spain – С.47
Monnell and Morris v. the United Kingdom – С. 47
Morissens v. Belgium – С. 210
 «Nada проти Швейцарії» – С. 234
 «Nalbantski проти Болгарії» – С. 230, 231, 233
 «Napjalo проти Хорватії» – С. 230, 231
Nešták v. Slovakia – С. 221
 «Nordblad проти Швеції» – С. 230, 233
 «Norwood проти Сполученого Королівства» – С. 168
Osu v. Italy – С. 47
Oya Ataman v. Turkey – С. 220
 «P. and S. проти Польщі» – С. 180
 «P.F. та E.F. проти Сполученого Королівства» – С. 227
 «P.G. та J.H. проти Сполученого Королівства» (*P.G. and J.H. v. the United Kingdom*) – С. 29
Parlov-Tkalčić v. Croatia – С. 73 (є Укр)
 «Parry проти Сполученого Королівства» – С. 173, 177
 «Peltonen проти Фінляндії» – С. 230, 231
Pérez de Rada Cavanilles v. Spain – С. 47
 «Pfeifer проти Болгарії» – С. 230
 «Prescher проти Болгарії» – С. 230
 «Pretty проти Сполученого Королівства» – С. 172
Pullar v. United Kingdom – С. 73
Radio Twist, A.S. v. Slovakia – С. 210
 «Rees проти Сполученого Королівства» (*Rees v. the United Kingdom*) – С. 172
 «Riener проти Болгарії» – С. 230, 233
 «Roche проти Сполученого Королівства» – С. 172
 «Roldan Teixeira та інші проти Італії» – С. 230
 «S. i Марпер проти Сполученого Королівства» (*S. and Marper v. the United Kingdom*) – С. 52, 146, 190-195
 «S.A.S. проти Франції» – С. 157, 160, 166, 170, 239, 240
 «S.H. та інші проти Австрії» – С. 173
 «Saadi проти Сполученого Королівства» – С. 227
 «Schalk i Kopf проти Австрії» – С. 173, 176
 «Schmidt проти Австрії» – С. 230

- «Schuler-Zgraggen проти Швейцарії» – С. 159
Sidiropoulos and Other v. Greece – С. 139
«Sissanis проти Румунії» – С. 230
Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria – С.221
«Staatkundig Gereformeerde Partij проти Нідерландів» – С. 159
«Stamose проти Болгарії» (Stamose v. Bulgaria) – С. 229, 231-232, 234
Stoll v. Switzerland – С. 209
«Tyrer проти Сполученого Королівства» – С. 226
Union Alimentaria Sanders SA проти Іспанії – С. 66
«Van Kück проти Німеччини» – С. 173
«“Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs” та Губі проти Австрії»
(Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi v. Austria) – С.20
Vorobyeva v. Ukraine – С. 47, 48
«Vukota-Vojić проти Швейцарії» – С. 191
«X. проти Фінляндії» (X v. Finland) – С. 29
«Y.Y. проти Російської Федерації» – С. 190
«X, Y та Z проти Сполученого Королівства» – С. 169, 172, 174
«X та Y проти Нідерландів» (X and Y v. the Netherlands) – С. 146, 172, 218
«Z. проти Фінляндії» (Z v. Finland) – С. 188
«Zehentner проти Австрії» – С. 192

Тетяна Фулей

**ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ СУДДІВ

Підписано до друку 18.12.2020. Формат 70x100 1/16.
Папір крейдований. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 17,25. Тираж 500 прим. Зам. 277.

Видавництво ТОВ «Компанія ВАІТЕ»
01042, м. Київ, вул. Саперне поле, 26, к. 27
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 2570 від 27.07.2006 р.

